

Mgr. Peter Macho, PhD. - je vedeckým pracovníkom Historického ústavu SAV. Venuje sa dejinám 19. a 20. storočia, pričom sa špecializuje na výskum historickej pamäti, kolektívnych identít a národnej symboliky (fenomén národného hrdinu). Je autorom viacerých vedeckých štúdií a vystúpil na mnohých medzinárodných konferenciách doma i v zahraničí.

HISTORICKÝ ÚSTAV
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

Milan Rastislav Štefánik v hlavách a v srdciach

Peter Macho

Milan Rastislav Štefánik v hlavách a v srdciach

Fenomén národného hrdinu v historickej pamäti

Peter Macho

Milan Rastislav Štefánik v hlavách a v srdciach

Fenomén národného hrdinu v historickej pamäti

Peter Macho

© Mgr. Peter Macho, PhD.

© Historický ústav SAV

Recenzenti:

PhDr. Elena Mannová, CSc.

PhDr. Karol Dzuriak

Návrh obálky a grafická úprava:

Jozef Hupka

Jazykový redaktor:

PhDr. Ján Chlup

Vydal:

Historický ústav SAV v Prodama s. r. o.

Fotografia na obálke:

Dobová pohľadnica

Monografia vznikla v rámci projektov VEGA 2/0089/10 Oslavy ako identitotvorný fenomén na Slovensku v období modernizácie (2010 – 2012) a VEGA 2/0138/11 Premeny slovenskej spoločnosti v prvej polovici „dlhého“ 19. storočia (2011 – 2013), ktoré sú riešené v Historickom ústave SAV.

Všetky práva vyhradené. Nijakú časť tejto publikácie nemožno reprodukovat', kopírovať, uchovávať či prenášať prostredníctvom žiadnych médií – elektronických, mechanických, rozmnožovacích či iných – bez predchádzajúceho písomného súhlasu Historického ústavu SAV a autora.

Bratislava 2011

ISBN 978-80-89396-13-9

Milan Rastislav Štefánik v hlavách a v srdciach

Fenomén národného hrdinu v historickej pamäti

Peter Macho

OBSAH

Úvod	7
Edičná poznámka	9
I. časť: Fenomén národného hrdinu v slovenskom prostredí	11
I. 1. Národný hrdina – historiografia – identita	12
Národný hrdina a historická veda	12
Národný hrdina a jeho sociálne funkcie v národne definovanej spoločnosti	13
Štefánik – symbol – mýtus	17
Posmrtný úspech Štefánika v symbolickej úlohe národného hrdinu	19
Národný hrdina medzi čechoslovakizmom a slovenským nacionalizmom	22
I. 2. »Literová vojna«. Štefánik a legionári v politicko-žurnalistickom zápase medzi centralistami a autonomistami v roku 1922	23
Hlinkov prejav ako katalyzátor polemického súboja medzi centralistami a autonomistami	24
Snahy o inzultáciu Hlinku za jeho výrok o Štefánikovi	27
Zbabelý Šrobár verzus statočný Hlinka: personifikácia znepriatelených táborov	29
Boj o litery: Štefánik alebo Štefánek?	31
Reakcie legionárov na Tukov článok. Hrdina ako diskurzívny fenomén	33
Symbolická inštrumentalizácia vzťahu Hlinka – Štefánik v ľudáckom diskurze	39
I. 3. „On bol a ostal do smrti roduverným Slovákom, a preto aj zahynul“ (Štefánikova smrť v ľudáckom diskurze)	43
Štefánikova smrť a počiatkový ignorantský postoj denníka Slováck	43
Začiatky mýtizácie Štefánikovej smrti	44
Generálov brat hľadá protislovenskú konšpiráciu	45
Narativizácia Štefánikovej smrti ako nástroj politickej a etnickej demarkácie	47
I. 4. „A v budúcnosti si ho budú deti predstavovať s aureolou okolo hlavy a budú ho nazývať Svätý Štefánik“ (Národný hrdina a sekulárna hagiografia)	48
Duchovné, žánrové a sémantické zdroje sekulárnej hagiografie	49
Štefánik ako antický heros	50
Štefánik ako národný svätec	52
Ľudová zbožnosť ako faktor úspešnej posmrtnéj „kariéry“ M. R. Štefánika	55
II. časť: Štefánikov pomník a Štefánikove oslavy v Trnave. Komunálna symbolická politika, lokálna pomníková scéna a kolektívne identity v prvej polovici 20. rokov 20. storočia	59
II. 1. Mesto – verejný priestor – pomník – občianska spoločnosť	60
Sochár Ján Koniarek a trnavské pomníky	61
Štefánikov pomník ako prestížna záležitosť	61
Pomník a „jeho“ námestie: imidž verejného priestoru	63
Národný aktivista v Trnave očami Urbánkovcov	65
Spolková pluralita a rivalita v Trnave	67
Slovenská národná jednota – matka trnavských spolkov?	70
II. 2. Začiatky Štefánikovho posmrtného kultu v Trnave.	71
Prvý pokus o symbolickú reprezentáciu Štefánika	71
v intenciách sekulárnej hagiografie na stránkach trnavskej tlače	73

Ferko Urbánek ako vychovávateľ ľudu a Štefánik ako edukatívny nástroj	75
Štefánikove oslavy v roku 1922 a odstránenie honvédskeho pomníka	76
Oslavy v roku 1923: Juraj Janoška ml. odmieta blasfemické zbožňovanie Štefánika	79
Postoj k peňažnej zbierke na Štefánikovu mohyly vo svetle identifikačných procesov	81
Funkcie a úlohy nového trnavského pomníka	83
Rôzne podoby Štefánikovej identity v rukách trnavských matičiarov.	
Mobilizačná stratégia alebo taktický manéver?	84
Benefičné podujatia na podporu vybudovania Štefánikovho pomníka	88
II. 3. Slávnostné odhalenie Štefánikovho pomníka v Trnave roku 1924	92
Kladenie základného kameňa mohyly na Bradle a výhrady ľudákov	
voči čechoslovakistickej interpretácii Štefánika	92
Trnava sa pripravuje na odhalenie vlastného pomníka M. R. Štefánika	94
Štefánik – Slovák zo západného Slovenska	96
Slávnostná akadémia v mestskom divadle – slovenské umenie na počesť národného hrdinu	98
Bohoslužby v kostoloch všetkých vierovyznaní	100
Odhaľovanie pomníka, sprievodné rituály a slávnostné prejavy	102
„ <i>To pre nás není, my máme volačo inšieho.</i> “	
Odhaľovanie náhrobného pomníka M. Kollára v Trstíne ako kontraoslava	105
Štefánikov pomník a Štefánikove oslavy – nástroj sekularizácie v trnavskom prostredí	109
III. časť: „Štefánik náš symbol, Bradlo náš hrad“	
Štefánik a Hlinka – dva symboly medzi Ľudáckym režimom a občianskou opozíciou	113
III. 1. Slovenskí evanjelici a Ľudácky režim	114
Evanjelická cirkev a protestantská komunita v slovenskom štáte	114
Evanjelickí kňazi do koncentračného tábora?	116
Príčiny nespokojnosti evanjelikov a Ľudácka reflexia tohto problému	118
Historická pamäť verzus súčasnosť: vnímanie Ľudáckeho režimu	
na pozadí rekatolizačných skúseností	120
III. 2. Stratégia vedenia evanjelickej cirkvi	
voči Ľudáckemu režimu a symbolické formy rezistencie	123
Cirkevné štruktúry začínajú suplovať zaniknuté politické strany	123
Štúrov pomník v Modre a zákaz jeho odhalenia	125
200. výročie smrti Daniela Krmana a 150. výročie náboženskej slobody	126
III. 3. Zabúdanie na Štefánika ako súčasť oficiálnej symbolickej politiky	
Ľudáckeho režimu a reakcie verejnosti	129
Na rázcestí: odkaz „našich“ predkov v službe dvoch štátnych ideí	129
Zabúdanie na Štefánika na pôde slovenského snemu	131
Nová hierarchia symbolov: Hlinka ako najväčší Slovák	132
Ľudácke zabúdanie verzus ľudové spomínanie	134
III. 4. Reflexia Andreja Hlinku v protestantskom prostredí	136
Odmietanie Hlinku zo strany evanjelických cirkevných predstaviteľov	136
Teologicky motivovaná kritika Hlinkovho vodcovského kultu	139
Svedectvo poľského konzula o Hlinkovi z roku 1938	142
Otázka hodnovernosti Hlinkových protievanjelických výrokov	143

III. 5. Obrat v symbolickej politike ľudáckeho režimu a Štefánik ako symbol hnutia odporu	146
Interpretačné inovácie Štefánikovho mikropříbehu v službách ľudáckeho režimu	147
Týždeň Štefánikových osláv	150
Hlinka a Štefánik – dva rovnocenné symboly?	156
Evanjelické oslavy na Bradle v roku 1939	158
Čítanie hesla ako prejav situačnej identifikácie a opozičného postoja voči ľudáckemu režimu	160
Záver	166
Pramene a literatúra	169
Skratky	177
Menný register	178
Summary	181
Obrazová príloha	184

Úvod

Milan Rastislav Štefánik patrí k najvýznamnejším postavám moderných slovenských dejín.

Táto kniha, o ktorej predpokladám, že ju chyti do rúk nielen historik-odborník, ale dúfam, že aj nejednen laický čitateľ, nesie vo svojom názve meno M. R. Štefánika. Je to však netradičný a pre niekoho možno aj provokatívny názov. Rovnako netradičný, v slovenskom prostredí ešte stále dosť neobvyklý je aj môj prístup k spracovaniu štefánikovskej problematiky. Publikácia si nevšima život a dielo M. R. Štefánika, jeho osudy, úspechy, životné lásky a priateľstvá, ba dokonca neopisuje ani jeho účasť na bojiskách svetovej vojny, na formovaní československých légii alebo na vzniku Československej republiky. Ako bádateľa a autora ma vlastne Štefánik začína intenzívne zaujímať až po smrti: je to kniha o tzv. druhom živote historickej osobnosti.¹

Publikácia sa venuje Štefánikovej pamiatke a Štefánikovmu posmrtnému kultu v slovenskej spoločnosti, resp. obrazu/obrazom Štefánika v historickej pamäti Slovákov. Z tohto hľadiska je logické, že nevyvieda o samotnej osobe Štefánika, ale skôr o spoločnosti, o jednotlivcoch, skupinách a vrstvách obyvateľstva, ktoré si Štefánika osvojovali, stotožňovali sa s ním, alebo ho naopak, odmietali. A samozrejme aj o politikoch, ktorí so symbolom Štefánika „pracovali“ a využívali ho pre svoje potreby.

Je možné, že potenciálny čitateľ po prvom prelistovaní knihu položí sklamané naspäť na knižný pult. Ako autor ho naozaj nepozývam na vzdialené exotické ostrovy, na ktorých Štefánik vykonával svoje výskumy a fotografoval akty. Pozývam ho do úplne obyčajného západoslovenského mesta, Trnavy, v ktorej bol postavený jeden z prvých Štefánikových pomníkov na Slovensku. Čitateľa neuvádzam do víru vojnových udalostí ani do tajov vysokej politiky či diplomacie: ukazujem však, že aj obyčajní osvetoví pracovníci, národní aktivisti – strážcovia a šíritelia Štefánikovej pamiatky – využívali umenie taktiky a stratégie. Nie je to kniha o udalostiach, nie je primárne založená na príbehovosti a niekomu sa môže jej text zdať málo dynamický a nudný. Napriek tomu si myslím, že ponúka dobrodružstvo poznania.

• • •

Azda ani o jednej slovenskej osobnosti nebolo napísaných toľko kníh, novinových článkov, či básnických textov ako o Štefánikovi. A pravdepodobne nijaká iná osobnosť nemá na Slovensku vybudovaných toľko pomníkov ako Štefánik. Hoci on sám dával počas svojho života prednosť kvalite pred množstvom, v tomto prípade je kvantita naozaj významná. Naznačuje, že autori uvedených textov mali a dodnes majú svojich početných čitateľov, čo nasvedčuje tomu, že téma Štefánik sa stále teší u slovenského publika obľube. Sociologické výskumy, ale aj rôzne ankety Štefánikovu popularitu potvrdzujú. Vyplýva z nich, že spolu s ďalšími historickými postavami, napr. s Alexandrom Dubčekom a Ľudovítom Štúrom, patrí Štefánik k najakceptovanejším a najobľúbenejším postavám národnej minulosti. Najmä staršia generácia má k Štefánikovi silný citový vzťah, ľudia ho pokladajú za

---

¹ S humorom, ktorý sa tradične pokladá za nenáležitý prvok vedeckej publikácie, poznamenávam, že mám na mysli smrť národného hrdinu, nie smrť autora.

národného hrdinu. Zaujímavé je, že Štefánikove pomníky nachádzame aj v mestách alebo obciach, do ktorých jeho noha nikdy nevkročila. Ľudia majú pocit, že Štefánik predstavuje akýsi „univerzálny“ národný symbol: na to, aby mu postavili pomník na svojom námestí, nepotrebujú špeciálne zdôvodnenie v podobe nejakej miestnej tradície.

• • •

Základná otázka, ktorú evokuje nadpis tejto publikácie, znie: kto je národný hrdina, resp. kto sa ním môže stať? Keď som mal pred niekoľkými rokmi v bratislavskej Univerzitnej knižnici popularizačnú prednášku o tejto problematike, v rámci diskusie ma istá pani zahrnula početnými výčitkami. Okrem iného začala vyratúvať všetky historické osobnosti, voči ktorým som sa „prehrešil“ a nezaradil som ich do množiny národných hrdinov. Medzi nimi figurovali aj kamaldulskí mnísi z Červeného kláštora, ktorí v 18. storočí preložili do slovenčiny Bibliu. Samozrejme, nespochyňoval som a ani dnes nespochybňujem ich prekladateľské dielo ako významný kultúrny čin, ktorý sa zapísal do dejín Slovenska. Samo osebe to však nestačí na to, aby som ako historik vyhlásil, že kamaldulskí mnísi sú národnými hrdinami. Dotyčná pani vyvolala svojím vystúpením značné pobavenie publika. Časť prítomných divákov rozveselila jej predstava o národných hrdinoch spod Pienin – pokladali ju za smiešnu a absurdnú. Iných pobavila skôr neústupčivosť a neodbytnosť diskutérky, ktorá zjavne nepochopila podstatu celej mojej prednášky, v ktorej som poukazoval na diskurzívny charakter tohto fenoménu. Na výčitku som odpovedal, že ak mi oponentka ukáže nejaký novinový článok, knihu alebo básnický text, v ktorom príslušný autor vníma spomínané osoby ako národných hrdinov, budem túto skutočnosť akceptovať, ale nemôžem absolutizovať, teda prisudzovať tomuto fenoménu širšiu platnosť. Pochopiteľne, môžeme predpokladať a výskumom verifikovať, či tieto postavy nefungujú ako lokálne alebo regionálne symboly, ale hovoriť v tejto súvislosti o (celo)národných symboloch nie je korektné.

Tento úsmevný príbeh je však poučný skôr tým, že ukazuje, čo ľudia spravidla očakávajú od historika. Nielenže chcú, aby im potvrdil ich vlastné presvedčenia, ale predpokladajú aj to, že historik zaujme pozíciu akéhosi arbitra, rozhodcu. Úlohu súčasného historika v tomto kontexte však nevidím v tom, že zo svojej pozície bádateľa-odborníka, teda človeka, ktorý „vie“, rozhodne o tom, kto je a kto nie je národným hrdinom. Takto postupovali práve národne angažovaní historici, ktorí prostredníctvom historiografie kreovali, konštruovali národný príbeh a v ňom pochopiteľne potrebovali mýtus národného hrdinu. Dnešný historik by mal skôr skúmať, prečo sa predstava o príslušnej historickej osobnosti ako o národnom hrdinovi v jednej sociálnej skupine rozšírila a iná skupina ju odmieta. Jeho úlohou je demýtizovať a dekonštruovať.

V tejto knihe sa teda čitateľ okrem iného dozvie aj to, prečo podľa mojej interpretácie niektorí jednotlivci, resp. skupiny obyvateľstva odmietali v tejto symbolickej úlohe nielen M. R. Štefánika, ale aj A. Hlinku. Otvorene však priznávam, že ako bádateľa ma viac zaujímajú „odmietači“ alebo „ignoranti“, a to z viacerých dôvodov. V danej spoločnosti spravidla predstavujú menej konformný element, navyše sú ich predstavy a postoje pre historika nevyhnutné: umožňujú porovnávanie, konfrontáciu. Bez ich existencie by bol výsledný produkt historikovej práce jednofarebný a samotná historikova práca príliš nudná.

Edičná poznámka

Jednotlivé kapitoly a podkapitoly tejto publikácie sú rozšírenými alebo modifikovanými verziami nasledujúcich vedeckých štúdií, prípadne sú nimi inšpirované:

MACHO, Peter: Štefánik a Kossuth ako symboly slovenského a maďarského nacionalizmu (Nacionálny mýtus versus integrácia a dezintegrácia v stredoeurópskom priestore). In: ŠVORC, Peter – HARBULOVÁ, Ľubica (eds.): Stredoeurópske národy na križovatkách novodobých dejín 1848-1918. Zborník venovaný prof. PhDr. Michalovi Danilákovi, CSc. k jeho 65. narodeninám. Prešov – Bratislava –Wien 1999, s. 152-160.

MACHO, Peter: Štefánik ako symbol a mýtus v historickom vývoji. In: Slovenský národopis, roč. 49, 2001, č. 3, s. 314-327.

MACHO, Peter: Národný hrdina a totalitný režim. Politická inštrumentalizácia – ideologická manipulácia – reakcie verejnosti – formovanie občianskej opozície (na príklade M. R. Štefánika). In: PROFANTOVÁ, Zuzana (ed.): Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a) Slovensku II. Bratislava 2005, s. 97-111.

MACHO, Peter: Milan Rastislav Štefánik – bohatier a mučeník? In: KREKOVIČ, Eduard – MANNOVÁ, Elena – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.): Mýty naše slovenské. Bratislava 2005, s. 163-173.

MACHO, Peter: Martýrium ako heroizačný inštrument v slovenskom nacionalistickom diskurze? In: KOŽIAK, Rastislav – NEMEŠ, Jaroslav (eds.): Svätec a jeho funkcie v spoločnosti II. Bratislava 2006, s. 193-198.

MACHO, Peter: M. R. Štefánik – antický heros alebo národný svätec? (Národný hrdina a sekulárna hagiografia v slovenskom prostredí). In: Národ místo Boha v 19. a první polovině 20. století. Red. Kristina Kaiserová, Martin Veselý. Ústí nad Labem 2006, s. 170-180.

MACHO, Peter: „Ruky preč od nášho Štefánika!“ Hľadanie pravdy alebo potupenie pamiatky národného bohatiera? In: BYSTRICKÝ, Valerián – ROGULOVÁ, Jaroslava (eds.): Storočie škandálov. Aféry v moderných dejinách Slovenska. Bratislava 2008, s. 149-160.

MACHO, Peter: Milan Rastislav Štefánik a legionári v politickom zápase medzi centralistami a autonomistami v roku 1922. In: RANDÁK, Jan – KOURA, Petr (eds.): Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století. Praha 2008, s. 184-200.

MACHO, Peter: Milan Rastislav Štefánik: Národný hrdina medzi nacionalizmom a konfesionalizmom. In: Česko-slovenská historická ročenka 2008. Ed. Vladimír Goněk. Brno 2008, s. 75-85.

MACHO, Peter: K vzniku Štefánikovho pomníka v Trnave. In: ČAPLOVIČ, Miloslav – FERENČUHOVÁ, Bohumila – STANOVÁ, Mária (eds.): Milan Rastislav Štefánik v zrkadle prameňov a najnovších poznatkov historiografie. Bratislava 2010, s. 241-248.

I. časť

Fenomén národného hrdinu v slovenskom prostredí

Legenda.

Hrdinská báseň.

Revolučná hymna.

Zázračný sen –

To bol Tvoj život.

Stojíme v udivení mnohom:

Čím si nám bol? – mesiašom, polobohom?

Človekom len?

(Ján Smrek)

I. I. Národný hrdina – historiografia – identita

Národný hrdina a historická veda

Fenoménu národného hrdinu sa slovenská historiografia doteraz komplexnejšie a systematickejšie nevenovala. V iných európskych krajinách má výskum zameraný týmto smerom nielen určitú tradíciu, ale v poslednej dobe zažíva značný boom. V pozornosti bádateľov nie sú len osobnosti, ktoré vynikali hrdinskými vlastnosťami v priamom zmysle tohto slova, ale aj národní mučeníci, resp. „velikáni“ národnej minulosti, ktorých verejná mienka označuje ako *otcov vlasti* či *otcov národa*. Často ide o historické osobnosti, ktoré stáli pri zrode moderného národného štátu alebo figurujú v historickej pamäti národného spoločenstva ako určité ikonické, symbolické postavy. V niektorých prípadoch sa predmetom kolektívneho uctievanía stávajú aj žijúce osoby. V stredo európskom priestore, kde sa v jednotlivých nacionalistických diskurzoch kládol veľký dôraz na kreovanie národnej kultúry, môžu v tejto symbolickej úlohe vystupovať aj spisovatelia, básnici či kodifikátori spisovného jazyka.

U našich bezprostredných susedov sú v kurze v rámci historiografického bádania také postavy ako Jan Hus, Jan Žižka¹, ale aj František Palacký, v maďarskom prostredí je to pochopiteľne predovšetkým Lajos Kossuth², u Poliakov Tadeusz Kościuszko či Ján Sobiesky. V Rakúsku sa teší obľube bádateľov hrdina protinapoleonského odporu, tirolský sedliak Andreas Hofer, ale aj ikonické postavy typu Márie Terézie či Františka Jozefa I. V nemeckej oblasti púta záujem historikov napríklad Otto von Bismarck, Martin Luther či staroveký Arminius (Hermann); vo Francúzsku Napoleon Bonaparte, Jana z Arcu alebo galský vojvodca Vercingetorix, vo Švajčiarsku zasa Wilhelm Tell a v Taliansku Giuseppe Garibaldi, ktorý vrchovato napĺňa predstavu o národnom hrdinovi-bojovníkovi, ale aj iný Giuseppe, slávny hudobný skladateľ Verdi.³

¹ Pozri napr. najnovšie vydanú publikáciu NOVOTNÝ, Robert – ŠÁMAL, Petr a kol.: Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy. Praha – Litomyšl 2011. Zo starších prác upozorňujem predovšetkým na texty Petra Čorneja a Jiřího Raka.

² Pozri napr. v publikácii KLIMÓ, Árpád von: Nation, Konfession, Geschichte. Zur nationalen Geschichtskultur Ungarns im europäischen Kontext (1860 – 1948). München 2003.

³ Spomedzi množstva monografií, zborníkov a štúdií k tejto problematike uvádzam na ilustráciu iba niekoľko titulov. DÖRNER, Andreas: Politischer Mythos und symbolische Politik. Der Hermannmythos: zur Entstehung des Nationalbewußtseins der Deutschen. Reinbek bei Hamburg 1996; PARR, Rolf: „Zwei Seelen wohnen, ach! in meiner Brust“. Strukturen und Funktionen der Mythisierung Bismarcks (1860 – 1918). München 1992; AMALVI, Christian: Les héros de l’histoire de France. Toulouse 2001; PETITEAU, Natalie: Napoléon, de la mythologie à l’histoire. Paris 1999; STEINLECHNER, Siegfried: Des Hofers neue Kleider: über die staatstragende Funktion von Mythen. Innsbruck 2000; COLE, Laurence: »Für Gott, Kaiser und Vaterland«. Nationale Identität der deutschsprachigen Bevölkerung Tirols 1860–1914. Frankfurt/Main 2000 (konkrétne 4. kapitola s názvom: Reinkarnation von Geschichte: Andreas Hofer als Nationalheld, s. 225–321). Zo spolupráce rakúskeho a maďarského bádateľa sa zrodila zaujímavá štúdia LIEBHART, Karin – RÁSKY, Béla: Helden und Heldinnen in nationalen Mythen und historischen Erzählungen Österreichs und Ungarns. In: L’homme. Zeitschrift für feministische Wissenschaft, 12, 2001, 2, s. 239–264. V tomto kontexte je zaujímavá aj prehľadová štúdia, ktorá sa usiluje o typológiu národných hrdinov v kontexte slovenských národov

Za zmienku stojí skutočnosť, že v mnohých krajinách už opustili „izolacionistickú“ predstavu o tom, že „naša“ historiografia by mala skúmať (iba) „našich“ hrdinov. Azda najkomplexnejší pohľad na problematiku národných hrdinov interpretovanú cez národné mýty prináša publikácia **Mythen der Nationen** z roku 1998.⁴ Veľkým impulzom (nielen) pre bádanie o národných hrdinoch, resp. symbolických postavách v rámci jednotlivých národných pamätí, sa stala viacväzková edícia francúzskych bádateľov, ktorá pod vedením historika Pierra Noru priniesla zaujímavý projekt výskumu tzv. miest pamäti (*lieux de mémoire*).⁵

Mnohí autori pristupujú k uvedenej problematike tak, že k tradične chápanej biografii skúmanej osobnosti pripoja špeciálnu kapitolu o jej tzv. druhom živote: analyzujú v nej, čo sa po smrti fyzickej osoby dialo s jej obrazom, ako s ním potomkovia narábali a dodnes narábajú, ako ho využívajú či zneužívajú. Iní autori sa vyslovene špecializujú len na spomínaný druhý život historickej osobnosti a jej reálny život ich ako bádateľov primárne nezaujíma, hoci ho pochopiteľne nemôžu úplne ignorovať, lebo vždy sa nejakým spôsobom premieta do posmrtných obrazov a naratívov.

Pri takto orientovanom výskume sa historik zameriava nielen na otázky mýtizácie a sakralizácie konkrétnej historickej postavy. Zaujímajú ho aj politické a ideologické manipulácie s jej obrazom, posmrtný vplyv osobnosti ako symbolu na nacionalizačný proces, obraz národného hrdinu v školských učebniciach dejepisu. Rovnako interesantná je problematika pomníkov a osláv spojená s fenoménom národného hrdinu atď. Uvedené prístupy nastoľujú novú optiku a posilňujú interdisciplinárny charakter bádania. Umožňujú stretávanie sa politických dejín so sociálnymi a kultúrnymi dejinami, častokrát odhaľujú viac o spoločnosti, resp. o jej konkrétnom segmente, než o samotnej osobnosti, ktorá sa v priebehu vývoja stala národným hrdinom.

Svedčí o tom nielen prepisovanie učebníc, ale aj premenovávanie ulíc a námestí, búranie starých a budovanie nových pomníkov. Národný hrdina, to nie je samoúčelná záležitosť vytrhnutá z aktuálneho sociálneho, kultúrneho a politicko-ideologického kontextu. Nao-pak, každá doba, každý režim reflektuje a prezentuje „svojich“ hrdinov, prípadne interpretuje tú istú osobnosť podľa svojich kritérií, ideálov a hodnôt.

Národný hrdina a jeho sociálne funkcie v národne definovanej spoločnosti

Medzi symboly, s ktorými sa jednotlivec, príslušník národného spoločenstva identifikuje, patrí aj národný hrdina. Formovanie národnej mytológie, budovanie a akceptovanie národného panteónu, tvorí dôležitú zložku národnostného procesu. Ide vlastne o vytváranie množiny takých historických osobností, ktoré sú v historickej pamäti obyvateľstva fixo-

---

ZIELIŃSKI, Bogusław: Bohater narodowy w świadomości kulturowej Słowiańszczyzny. In: RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.): Literární mystifikace, etnické mýty a jejich úloha při formování národního vědomí. Uherské Hradiště 2001, s. 25–42.

⁴ FLACKE, Monika (ed.): *Mythen der Nationen*. Ein europäisches Panorama. Berlin 1998.

⁵ Pozri napr. NORA, Pierre (ed.): *Les lieux de mémoire*. III. Les Frances. Paris 1992.

vané ako národní hrdinovia, národní mučeníci či národní velikáni. Uvedený proces by sme mohli označiť ako zaľudňovanie národného príbehu.⁶

V stredoveku, ale napríklad aj v epoche barokovej kultúry, mal pre jednotlivca i pre sociálne skupiny veľký význam kult panovníka alebo kult svätca. V priebehu 19. storočia, kedy sa aj v našich pomeroch rozvinuli procesy modernizácie, sekularizácie a nacionalizácie, sa jedným z atribútov novej, postupne čoraz viac prevažujúcej národnej identity, stal národný hrdina, prípadne národný mučeník. V tejto symbolickej úlohe mohol samozrejme vystupovať aj panovník alebo svätec. Obdobie romantizmu však vynieslo na piedestál hrdinov aj postavy z národnooslobodzovacieho hnutia, pochádzajúce z ľudových vrstiev, či dokonca ne-osobnosti zo sociálne marginalizovaných skupín (napr. zbojníci).

Národný hrdina fungoval a dodnes funguje v historickej pamäti príslušníkov daného spoločenstva ako symbol, emblém, ako zjednocujúci, etnoidentifikačný a mobilizačný prvok, predstavuje určité ohnisko, okolo ktorého sa sústreďujú kolektívne emócie. Prostredníctvom vzťahu k národnému hrdinovi sa manifestuje lojalita k vlasti a národu, jeho neakceptovanie alebo nahrádzanie inými symbolickými postavami sa chápe ako nepriateľský akt voči „našej“ národnej skupine. V tejto súvislosti je závažná myšlienka, že každá spoločnosť, každá ideológia, ašpirujúca na hromadnú akceptáciu a najmä tá, ktorá má štátotvorné ambície, potrebuje hrdinov ako vzory správania sa.⁷

Fenomén národného hrdinu či národného mučeníka ako súčasť národnej symboliky zohráva významnú úlohu spolu s takými kategóriami ako sú *národná minulosť*, *národný jazyk*, *národné územie*: pomáha jedincovi orientovať sa v priestore a čase, spoluvytvára ilúziu priamej kontinuity medzi predkami, súčasníkmi a potomkami, tvorí dôležitý prvok predstavovaného príbehu národných dejín a kolektívnej historickej pamäti národného spoločenstva. Umožňuje teda orientáciu a identifikáciu v súvislosti s časovou líniou. Národ je však kategória, ktorá existuje a funguje aj v priestore. Na rozdiel od lokálnych spoločenstiev, v rámci ktorých majú ľudia šancu poznať sa navzájom, existencia veľkých národných kolektívov, ktoré v danom okamihu zahŕňajú milióny jednotlivcov, žijúcich na národnom území, takúto možnosť pochopiteľne vylučuje. Práve tu pôsobia národné symboly, teda aj fenomén národného hrdinu, ktorý je fixovaný v hlavách a predstavách miliónov ľudí, ako stmelujúci, integrujúci prvok a pozitívny faktor sociálnej súdržnosti.

Na túto skutočnosť poukazuje aj Dušan Kováč: *„Národná identita má imanentne mytologický charakter a mytologickú štruktúru. Považovať sa za člena množiny, ktorá je sice zjednocovaná spoločným programom a spoločnými cieľmi, ale jej členovia sa nikdy nemôžu stretnúť, všetci príslušníci tejto množiny sa nikdy nemôžu poznať, znamená identifikovať sa so štruktúrou, ktorá má mytologický charakter. Členovia takejto množiny vedia o sebe pre-*

⁶ Zrodu národnej symboliky v slovenskom prostredí sa venuje publikácia ŠKVARNA, Dušan: *Začiatky moderných slovenských symbolov. K vytváraniu národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia*. Banská Bystrica 2004. Autor si všima aj personálne symboly, teda národných hrdinov. K tomu pozri aj kapitolu o symbolických formách národnej identity v rámci monografie KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.). *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava 2009.

⁷ *Veľký sociologický slovník I*. Praha, Karolinum 1996, s. 387 (heslo: hrdina).

dovšetkým prostredníctvom symbolov a znakov. Vlajky, národné farby a hymnické piesne, spolu s konštruovanou historickou pamäťou, tvoria viditeľné znaky národnej identity.“⁸ Milan Olejník zdôrazňuje, že najmä v časoch krízy (alebo ohrozenia) plní „panteón hrdinov ukotvených v historickej pamäti spoločenstva [...] úlohu prostredníka medzi minulosťou a prítomnosťou, pričom minulosť slúži ako návod aj ako povzbudenie. Činy hrdinov sa stávajú meradlom hodnotových systémov a oni sami sú reprezentantmi nasledovaniahodného ideálu.“⁹

Národný hrdina teda funguje ako záväzný sociálny vzor, ktorý má nasledovať každý príslušník národa a spoločnosti. Je súčasťou fenoménu, ktorý zvykneme konvenčne označovať ako *odkaz predkov*.

Na význam kultu hrdinov poukazoval v roku 1921 pri príležitosti odhalenia Štefánikovho pomníka na Myjave minister Martin Mičura: „Uctievanie predkov a hrdinov má pre národ vysoký význam. Národ zapisuje slávne skutky, v ktorých vidí vzor pre seba, tvorí si tradíciu a históriu, ktorá je jeho legitimáciou v spoločenstve národov a oceňujúc mravné hodnoty svojich herosov, ktorí sú akoby symbolom kmeňového genia, očisteného od všednosti a každodennosti, oslavuje seba.“¹⁰

V každom národnom panteóne existuje určitá hierarchia symbolov-hrdinov, ktorá je determinovaná subjektívnymi i objektívnymi faktormi (vývojová fáza príslušného národného hnutia, osobné sympatie, skupinové záujmy, napr. stranícko-politické, konfesijné, triedne atď.). Táto hierarchia sa dá ilustrovať na takých fenoménoch ako je „portrétna politika“ súvisiaca s vydávaním bankoviek a mincí alebo pri pomenovaní verejných priestorov (ulíc a námestí).

Túto problematiku si všima napr. Elena Mannová na príklade dvoch pohraničných miest, Komárna a Lučenca, teda v kontexte lokálne ukotvených slovensko-maďarských vzťahov. Konštatuje pritom, že prostredníctvom názvov verejných priestorov, teda v premenách urbanonymnej nomenklatúry, možno v uvedených mestách pozorovať zmeny statusu konkurenčných nacionálnych táborov, (česko)slovenského a maďarského. Podľa nej tak vo verejnom priestore týchto dvoch mestských lokalít bojovali dve odlišné, navzájom sa vylučujúce historické pamäti, dva paralelné výklady spoločnej, ale rozdielne prežitej minulosti. V súvislosti so zmenou identity maďarského obyvateľstva po roku 1918 (príslušníci dominantného a väčšinového národa => príslušníci nedominantnej etnickej/národnej minority) sa bádatelka zmieňuje o „kontra-pamäti“, ktorá stojí v opozícii voči oficiálnej historickej pamäti na pôde týchto dvoch miest.¹¹

⁸ KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.): *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava 2009, s. 233.

⁹ OLEJNÍK, Milan: Základné prvky obsahu historickej pamäti a ich úloha pri formovaní kolektívnej identity. In: BAČOVÁ, Viera (ed.): *Historická pamäť a identita*. Košice 1996, s. 49. V plnej miere toto autorovo konštatovanie platí na Štefánika ako slovenského národného hrdinu, ako ukážem najmä v III. časti tejto publikácie.

¹⁰ Slávnosť odhalenia prvého pomníka gen. dr. M. R. Štefánika. In: *Noviny zpod Bradla*, roč. 1, č. 20, 15. 7. 1921, s. 1-4.

¹¹ Podrobnejšie pozri v štúdiu MANNOVÁ, Elena: *Konštrukcia menšinovej identity v mestskom prostredí. Maďari v Komárne a Lučenci (1918 – 1938)*. In: SALNER, Peter – LUTHER, Daniel (eds.):

S podobnou situáciou sa stretávame aj v iných mestách na Slovensku. Existencia oficiálnej pamäti a neoficiálnej „kontra-pamäti“, a teda aj existencia rozdielnych, navzájom si konkurujúcich personálnych symbolov-hrdinov však nemusela vždy súvisieť s etnickou štruktúrou obyvateľstva a dominanciou jedného alebo druhého nacionalizmu vo verejnom živote mesta. Príklad Trnavy ukazuje, že dlhodobejší charakter malo prnutie medzi oficiálnou národnou pamäťou a „kontra-pamäťou“, ktorá vyvierala z podhubia politického katolicizmu. Zápas o „označkovanie“ verejných priestorov sa niesol v znamení sporu, ktorí súčasníci vnímali ako protiklad sekularizácie a klerikalizácie.¹² Veľmi zjednodušene možno povedať, že v Komárne a Lučenci išlo o slovensko-maďarské súperenie, v ktorom sa jedna alebo druhá strana sporu usilovala presadiť alebo zabrániť tomu, či bude niektorá ulica pomenovaná napríklad po Kossuthovi. V Trnave môžeme podobný pokus o začlenenie mena Andreja Radlinského do miestnej urbanonymnej nomenklatúry interpretovať ako „vnútorný“ slovensko-slovenský spor.¹³

Ľudia si nie vždy uvedomujú skutočnosť, že ich obdiv a úcta sa neviaže ku konkrétnej fyzickej osobe, ale vo väčšine prípadov k posmrtnému obrazu už nežijúcej osobnosti, ktorý má charakter konštraktu: vyprodukovala ho propaganda, vzdelávací systém, publicistika, umenie, historiografia, či rodinná lektúra. V niektorých prípadoch dokonca nejde o jeden obraz, ale o viac navzájom si konkurujúcich obrazov jednej a tej istej historickej osoby.

Ak hovoríme o fenoméne národného hrdinu v slovenskom prostredí, potom je dôležité uviesť si aj ďalšiu skutočnosť: ide o konštrukt budovaný na pozadí interkonfesionálneho konsenzu. Ľudovo povedané, slovenský národný hrdina je predstavou, ktorá presahuje hranice tej konfesionálnej skupiny, z ktorej pochádza. Aj po svojej smrti „oslovuje“ príslušníkov obidvoch hlavných konfesií, katolíckej a protestantskej, ktoré sú fundujúce a konštitutívne pre kreovanie národného príbehu.¹⁴ Hoci dnes, na začiatku 21. storočia, poklesol vplyv cirkví a konfesionálne profilovanej kultúry na sociálnu predstavivosť slovenského obyvateľstva, v 19. storočí, ba dokonca aj v prvej polovici 20. storočia, bol interkonfesionálny konsenzus veľmi významným faktorom formovania národnej identity.

Etnicita a mesto. Etnicita ako faktor polarizácie mestského spoločenstva v 20. storočí. Bratislava 2001, s. 111-140.

¹² MACHO, Peter: Poznámky k procesu premenovávaní ulíc a námestí v Trnave (1918 – 1924). In: Acta historica Neosoliensia, roč. 10, 2007, s. 395-404.

¹³ Lubomír Lipták prízvukuje, že názvy ulíc, ale aj námestí, nábreží či parkov navonok demonštrujú „stotožnenie sa skupín ovládajúcich mesto so štátom, etnikom alebo politickým smerom“, pričom „hierarchia osobností korešponduje s hierarchiou pomenovaných verejných priestorov.“ LIPTÁK, Lubomír: Kolektívne identity a verejné priestory. In: CSÁKY, Moritz – MANNOVÁ, Elena (eds.): Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny. Bratislava 1999, s. 118. Zvyčajne teda platí, že čím je ulica prestížnejšia, tým významnejšiu osobnosť, resp. meno osobnosti, môžeme nájsť v jej názve. Pre bádateľa skúmajúceho skupinové identifikácie, politickú kultúru či štátnu lojalitu, sociálnu komunikáciu a historickú pamäť sú tieto typy urbanonym a ich osudy spravidla zaujímavejšie než „obyčajné“ (všedné) názvy.

¹⁴ V uhorskom/slovenskom prostredí pôsobili a existovali aj mnohé iné cirkvi a denominácie, ale tie nie sú relevantné pre formovanie slovenského národného príbehu.

Štefánik – symbol – mýtus

V slovenskom prostredí nadobudol v 20. storočí pozíciu najvýznamnejšej hrdinskej postavy generál Milan Rastislav Štefánik. Hneď po svojej smrti sa ocitol v symbolickom národnom panteóne, v hlavách ľudí sa stal hrdinom prvej veľkosti a väčšina populácie ho už v medzivojnovom období vníma ako posvätný symbol Slovenska. Súviselo to nepochybne aj so skutočnosťou, že v predchádzajúcom období, teda v 19. storočí, formujúca sa slovenská národná spoločnosť postrádala práve typ hrdinu-bojovníka, ktorý by svoj zápas doviedol do úspešného, víťazného konca. O to väčší význam sa potom v medzivojnovom období prisudzoval symbolu Štefánika. D. Kováč v tejto súvislosti poznamenáva: „*Štefánik bol veľký aj preto, pretože malé Slovensko veľkého človeka potrebovalo.*“¹⁵

Na deficit heroizmu a nedostatok hrdinských osobností pri spätnom pohľade do národnej minulosti, ktoré mohli plniť úlohu sociálnych vzorov, poukazoval aj publicista pri príležitosti odhaľovania Štefánikovho pomníka v Trnave v roku 1924: „*Veď každý národ má svojho bohatera, svojho miláčka. Poliak vebí Kosciuska, Čech Žižku, Horvat Zrinského, Srb králeviča Marka, Američan Washingtona, Francúz Napoleona, Talian Garibaldiho, Angličan Nelsona, Maďar Kossutha, Švajčiar Tella, Turek Kemala, Ind Gándhi-ho... a my Slováci? Veľkými našimi bohatiermi boli [v 19. storočí] Hurban, Štúr, no ľud v prevažnej väčšine ostal [v čase ich pôsobenia] [...] národne neuvedomelým.*“¹⁶

Uvedený citát sprostredkúva dobové presvedčenie o potrebe národného spoločenstva disponovať sociálnym vzorom, ktorý má podobu národného hrdinu. Národného hrdinu má každý národ, preto ho musíme mať aj my Slováci. Toto triviálne a do istej miery úsmev vzbudzujúce poznanie nám však podhaľuje závažný moment. Ukazuje nám, že všetky nacionalizmy majú rovnaké prejavy, narábajú s typologicky rovnakými symbolmi, odlišná je len ich konkrétna podoba. Symbol národného hrdinu je teda univerzálnou súčasťou každého nacionalizmu.

Bolo preto logické, že Štefánika sa po roku 1919 ujala nielen oficiálna československá propaganda, škola, publicistika, osvetoví pracovníci, ale aj básnici a slávnostní rečníci. Významnú úlohu pri šírení Štefánikovej pamiatky medzi slovenským obyvateľstvom mali oslavy, resp. pietne spomienky, ktoré boli organizované takmer v každom meste alebo obci, a samozrejme Štefánikove pomníky. Azda ani o jednom Slovákov nebolo napísaných toľko kníh, novinových článkov, či básnických textov.

Z tohto hľadiska predstavuje Štefánik vďačný objekt výskumu viacerých vedeckých disciplín. Po roku 1989 sa Štefánik stal v rôznych podobách, rovinách a kontextoch stredobodom záujmu viacerých slovenských (a samozrejme aj českých) historikov. Procesom idealizácie, mýtizácie a sakralizácie viažúcim sa na túto historickú postavu, ako aj miestu Štefánika v kolektívnej pamäti Slovákov venovali pozornosť bádatelia z rôznych vedec-

---

¹⁵ KOVÁČ, Dušan: O historiografii a spoločnosti. Bratislava 2010, s. 215.

¹⁶ GLEIMAN, Ján: Štefánik a Slováci. In: Slávnosť odhalenia pomníka gen. Štefánika v Trnave 19.10.1924. Trnava 1924.

kých disciplín, najmä etnológovia, resp. folkloristi¹⁷, historici¹⁸ a sčasti (okrajovo, v kontexte s inými postavami /česko/slovenských dejín) aj sociológovia.¹⁹

Odborná komunita i širšia laická verejnosť akceptuje skutočnosť, že Štefánik je nielen vnímaný, využívaný, ale dokonca už aj (vedecky) skúmaný ako symbol. Táto dnes nepochybiteľná skutočnosť sa prejavuje vo viditeľných podobách ako sú názvy inštitúcií a škôl, vojenských jednotiek či objektov²⁰, ale aj bratislavského letiska; donedávna figuroval Štefánikov portrét aj na slovenskej bankovke s najvyššou nominálnou odnotou, čo nepochybne odrážalo pozíciu tohto národného hrdinu v symbolickom národnom panteóne. Pre značnú časť verejnej mienky je však ťažko stráviteľná predstava, že by sme v súvislosti so Štefánikom, s jeho životným príbehom, mohli uvažovať aj o mýte: pokladať ho za mýtus a skúmať ho ako mýtus. Rozpaky či vyslovene odmietavé reakcie súvisia nepochybne aj s tým, že mýtus sa spravidla chápe v zredukovanej podobe len ako výmysel, či nepravda, ako kontrastný protiklad voči tzv. historickej pravde.

Elena Mannová upozorňuje na skutočnosť, že existuje niekoľko definícií a chápaní mýtu: „*Mýtus samotný [...] netrpí viacznačnosťou, ale pojem mýtus je mnohoznačný a spôsobuje mnohé nedorozumenia – aj medzi historikmi.*“²¹

O mýte môžem hovoriť aj ako o symbolickom príbehu, ktorý prerastá každodennú skutočnosť, má mýtické kvality a jeho poslanstvo pôsobí predovšetkým emocionálne. Musí byť samozrejme ukotvený vo vedomí mnohých ľudí.²²

¹⁷ VANOVIČOVÁ, Zora: Motív smrti ako mýtotvorný prvok vo folklórnom cykle o M. R. Štefánikovi. In: RÁTICA, Dušan (ed.): Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry. Výsledky výskumov v roku 1992. Bratislava 1992, s. 115-126; VANOVIČOVÁ, Zora: Národný hrdina – folklórny hrdina (Milan Rastislav Štefánik). In: Etnologické rozpravy, 1996, č. 1, s. 103-108; VANOVIČOVÁ, Zora: Milan Rastislav Štefánik v ústnej tradícii na Slovensku. In: Slovenský národopis, roč. 49, č. 3, 2001, s. 328-340; MALÁ, Zuzana: Mýtizácia osobnosti Milana Rastislava Štefánika z hľadiska koncepcie mýtu Mircea Eliadeho. In: PROFANTOVÁ, Zuzana (ed.): Malé dejiny veľkých udalostí II v Česko(a)Slovensku. Bratislava 2005, s. 122-134.

¹⁸ Pozri napr. MACHO, Peter: Národný hrdina a totalitný režim. Politická instrumentalizácia – ideologická manipulácia – reakcie verejnosti – formovanie občianskej opozície (na príklade M. R. Štefánika). In: PROFANTOVÁ, Zuzana (ed.): c. d., s. 97-111; ZEMKO, Milan: Milan Rastislav Štefánik medzi legendami a antilegendami. Premeny ich podôb v politicko-spoločenských zmenách 20. storočia. In: ČAPLOVIČ, Miloslav – FERENČUHOVÁ, Bohumila – STANOVÁ, Mária (eds.): Milan Rastislav Štefánik v zrkadle prameňov a najnovších poznatkov historiografie. Bratislava 2010, s. 211-218; KOVÁČ, Dušan: Zápas o Štefánika v slovenskej historiografii a publicistike. In: KOVÁČ, Dušan: c. d., s. 213-223.

¹⁹ KRIVÝ, Vladimír: Politické orientácie na Slovensku – skupinové profily. Bratislava 2000 (pozri najmä kapitolu: Hodnotenie historicky významných politických osobností, s. 73-83); KRIVÝ, Vladimír: Kolektívne identity na súčasnom Slovensku. Pramenná publikácia dát zo sociologického výskumu. Bratislava 2004 (pozri najmä podkapitoly 1. 5 a 2. 5 pod názvom – História: Osobnosti, udalosti, obdobia, dejiny národa, traumy, kultúrna identita krajiny, s. 21-28, 53-60).

²⁰ Vojenský historik napr. konštatuje, že do r. 1926 bolo v ČSR po Štefánikovi pomenovaných osemnásť kasární, z toho osem sa nachádzalo na Slovensku (Bratislava, Košice, Trenčín, Nitra, Levice, Ružomberok, Spišská Nová Ves, Jelšava). ČAPLOVIČ, Miloslav: Reflexie odkazu M. R. Štefánika v čs. armáde a spoločnosti v medzivojnovom období 1918 – 1938. In: HRONSKÝ, Marián – ČAPLOVIČ, Miloslav (eds.): Generál dr. Milan Rastislav Štefánik – vojak a diplomat. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie v Bratislave 4. – 5. mája 1999. Bratislava 1999, s. 166-201.

²¹ MANNOVÁ, Elena: Politický mýtus a jeho miesto v národnej pamäti. In: Česko-slovenská historická ročenka 2008. Ed. Vladimír Gonč. Brno 2008, s. 28.

²² Tamže, s. 27.

Folkloristka Zuzana Malá si teda právom položila otázku, či sme v prípade Štefánika oprávnení hovoriť o mýte a mýtizácii. Zamerala sa pritom na analýzu štefánikovských „ľudových“ a „intelektuálnych“ naratívov²³ a ich komparáciu s tzv. „klasickými“ mýtami. Overovala prítomnosť mýtických prvkov v príbehoch o Štefánikovi, ktoré sú známe aj z „klasických“ mýtov (1/ zvláštny pôvod hrdinu; 2/ dieťa so zvláštnymi schopnosťami; 3/ nepriateľskí, prípadne neschopnejší bratia; 4/ predvídanie smrti hrdinu; 5/ družka alebo milenka hrdinu).²⁴ Vychádzala pritom z koncepcie mýtu, ktorú sformuloval známy religionista Mircea Eliade. Podľa neho ľudová pamäť potláča *historickosť* významných osobností a po niekoľkých pokoleniach nedokáže uchovať ich pôvodný životopis. Akonáhle sa dostane historická osobnosť do ľudového povedomia, jej *historickosť* sa následne potláča a jej biografická sa „rekonštruje“ podľa mýtických noriem.²⁵ Znamená to, že individuálne črty historickej postavy sa menia na mýtické, v procese selektívnej mýtizácie dochádza podľa Eliadeho k redukcii osobnosti na archetyp.²⁶ Z. Malá prízvukuje, že v procese mýtotvorby dochádza nielen k *selekcii*, teda k vynechávaniu skutočných, autentických udalostí či vlastností, pokiaľ nezodpovedajú mýtickému modelu, ale aj k *aglutinácii*, teda k „nalepovaniu“, pridávaniu nových, neskutočných, neautentických udalostí či vlastností, ktoré sa v reálnom živote historickej osobnosti vôbec nevyskytovali.

Autorka zdôrazňuje, že v prípade Štefánika ide o pomerne novú, mladú záležitosť, zatiaľ čo Eliade uvažoval v kontexte minimálne dvoch-troch storočí. To má okrem iného za následok, že biografická M. R. Štefánika nenadobudla v ľudovom rozprávaní ešte príliš výrazné mýtické, priam rozprávkové prvky. Jednoducho povedané: mýtické prvky, ktoré sú v ňom prítomné a aj identifikovateľné, sú zmiešané s konkrétnymi (skutočnými) historickými a biografickými dátami. Bádateľka upozorňuje na skutočnosť, že udalosti zo Štefánikovho života boli zaznamenávané okrem tradičného rozprávania aj modernými médiami (tlač, rozhlas, neskôr aj televízia). Zastáva názor, že práve to prispelo k spomaľovaniu procesu mýtizácie.²⁷

Posmrtný úspech Štefánika v symbolickej úlohe národného hrdinu

Mimoriadnu príťažlivosť Štefánika pre široké vrstvy slovenského obyvateľstva posilňovali viaceré skutočnosti. V prvom rade to bol jeho fascinujúci život spojený s netradičnou profesiou a svetobežníckym štýlom, ale aj jeho sebavedomé vlastenectvo, či uvedomovanie

²³ Ľudové rozprávania o Štefánikovi sa ako prepisy nahrávok z folkloristických výskumov realizovaných predovšetkým v rokoch 1969 – 1970 nachádzajú v archíve Slovenskej národopisnej spoločnosti. Intelektuálne naratívy tvoria vzorku textov poskytujúcich obraz/obrazy Štefánika prostredníctvom umenia, publicistiky a propagandy, vzdelávacieho systému atď.

²⁴ Pozri štúdiu MALÁ, Zuzana: Mýtizácia osobnosti. ...

²⁵ ELIADE, Mircea: Mýtus o večnom návratu. Praha 1993, s. 31.

²⁶ Religionista v tejto súvislosti prízvukuje, že kolektívna pamäť „už po niekoľkých generáciách nie je schopná uchovať autentický životopis významnej osobnosti; tá sa stáva archetypom, čo znamená, že vyjadruje len kladné stránky svojho poslania ilustrovaného paradigmatickými príbehmi príznačnými pre model, ktorý stelesňuje.“ V tejto súvislosti Eliade odkazuje nielen na historické osobnosti Buddhu, Ježiša Krista, ale aj na postavy menšieho formátu, napr. hrdinu srbskej epiky Marka Kraljeviča. ELIADE, Mircea: Dejiny náboženských predstáv a ideí I. Bratislava 1995, s. 258.

²⁷ Podrobnejšie MALÁ, Zuzana: Mýtizácia osobnosti. ..., s. 131, 132.

si skutočnosti, že ako príslušník „malého“ národa sa dokázal presadiť vo „veľkom“ svete. Dobový pocit zo Štefánika vyjadril Fedor Houdek: človeku, ktorý zažil predprevratovú porobu svojho národa, musí vraj pripadať ako sen, že odrazu má svojho ministra-Slováka, svojho generála-Slováka.²⁸

Vyššie uvedený názor korešponduje s pocitmi básnika Andreja Plávku, ktorý bol v čase Štefánikovej tragickej smrti gymnaziálnym študentom: „Živo sa rozpamätávam i na onen smutný májový deň devätnásteho roku [...]. Na budove nášho gymnázia zjavila sa čierna zástava, na chodbách sa v hlúčkoch živo debatovalo a my mladší prikrádali sme sa ku starším študentom, natrčali hlavy, aby sme lepšie počuli čo-to o našom generálovi. Ako ostatných, tak i mňa naplňalo pýchou vedomie, že i my sme mali slovenského generála, no táto sotva prebudená hrdosť bola hneď vzápätí zasiahnutá boľavým smútkom, ktorý sa hlboko vryl do našich detských duší. Od tých čias však pri spomienke na Štefánika i pri mojich návštevách Bradla vidím čiernu zástavu na našom gymnáziu a živo pociťujem ono prvotné bodnutie žiaľu, ktoré však zároveň zaštepilo ten zvláštny pocit, nazývaný vlastenectvom.“²⁹

Medzi ďalšie faktory, ktoré ovplyvňovali postoj obyvateľstva k Štefánikovi, patrila aj jeho smrť. Zatiaľ čo smrť staručkého mocnára, cisára a kráľa Františka Jozefa I. v roku 1916 nikoho neprekvapila a mohých ľudí nechávala uprostred vojnovnej kataklizmy viac-menej ľahostajnými, smrť M. R. Štefánika v roku 1919, kedy sa Slováci tešili z národného oslobodenia, takmer všetkých prekvapila a šokovala: bola nečakaná. Na rozdiel od korunovanej hlavy minister novej republiky zomrel relatívne mladý vo veku necelých 39 rokov.

Na faktor nízkeho veku v tomto kontexte upozorňuje súčasná folkloristka. V súvislosti s inou postavou symbolického panteónu, Jurajom Jánošíkom zdôrazňuje, že v procese mýtizácie hrdinu je všeobecne dôležitá práve okolnosť, že išlo o smrť človeka v mladom veku, „ktorú ľudia vždy vnímajú ako výnimočnú“.³⁰ Ešte dôležitejšia je skutočnosť, že okolnosti Štefánikovej smrti neboli dodnes uspokojivo vysvetlené. To bola priam živná pôda pre vznik rôznych špekulácií, dohadov a legend, pre mýtotvorbu.

V národnej mytológii Štefánik často figuruje ako „prvolezec“ (prvý Slovák-generál, prvý Slovák-minister, prvý Slovák, ktorý vystúpil na Mont Blanc atď.), ale paradoxne aj ako posledný v dlhom rade tých významných Slovákov, ktorí sa usilovali o národné oslobodenie Slovákov spod „tisícročného“ maďarského útlatku; štefánikovský mýtus tak v sebe nesie jednu zo základných informácií, ktorá je adresovaná každému príslušníkovi národného spoločenstva: náš hlavný nepriateľ sú Maďari. Samozrejme, nemusí byť vždy spojený s touto krajnou polohou slovensko-maďarského vzťahu. V každom prípade však Štefánikov životný mikropříbeh, zakomponovaný do milenaristicky formulovaného národného makropříbehu, posilňoval skupinovú (národnú) identifikáciu na pomyselné osi „my“ (= Slováci) verzus „oni“ (= Maďari). Pretrvávanie tejto sociálnej funkcie štefánikovského mýtu je zaujímavé o to viac, že jeho pôvodný paralelný antihabsburský, protirakúsky a protigermánsky/protinemecký rozmer, ktorý bol v období prvej republiky aj politicky inštrumentalizovaný, sa zo Štefánikového príbehu vytratil. Jednoducho povedané:

²⁸ HOUDEK, Fedor: Rozpomienky na Štefánika. In: SD, roč. 2, č. 111, 28. 5. 1919, s. 2.

²⁹ PLÁVKA, Andrej: Smädný milenec. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1971, s. 105.

³⁰ HLÓŠKOVÁ, Hana: Národný hrdina Juraj Jánošík. In: KREKOVIC, Eduard – MANNOVÁ, Elena – KREKOVICHOVÁ, Eva (eds.): Mýty naše slovenské. Bratislava 2005, s. 103.

takmer každý Slovak v súčasnosti vie, že Štefánik bojoval proti Maďarom, ale málokto si uvedomuje, že bojoval aj proti Habsburgovcom, Rakúsku a Nemecku. Nie je to primárne záležitosť vedenia v zmysle osvojenia si určitých informácií, poznatkov a faktov, ale skôr záležitosť identifikačného procesu.

Podľa môjho názoru však môžeme za najdôležitejší moment, ktorý rozhodol o Štefánikovej popularite vo všetkých vrstvách spoločnosti, pokladať skutočnosť, ktorá je z racionálneho a empirického hľadiska ťažko postihnuteľná. Ľudia ju pravdepodobne vedome ani nereflektujú, lebo zostáva skôr v rovine pocitu alebo dojmu, ktorý im sugeruje dynamika Štefánikovho životného mikropříbehu v podobe viacnásobného pohybu smerom zdola nahor:

- v zmysle reálnom, fyzickom (Štefánik ako letec či horolezec /jeho výstupy na Mont Blanc/);
- v zmysle sociálnom (sociálny vzostup, teda stúpanie po spoločenskom rebríčku /Štefánikova diplomatická či vojenská kariéra: od jednoduchého vojaka po generála/);
- v zmysle symbolickom (Štefánik ako človek, ktorý sa dotkol nielen hviezd, ale aj kráľovského trónu /komunikácia s nebeskou sférou; Štefánikov vzťah k snúbenici, príbuznej talianskeho kráľa³¹/).

Som presvedčený o tom, že ak by ľudia mali možnosť graficky znázorniť krivku Štefánikovho životného príbehu, pravdepodobne by väčšina z nich nakreslila postupne stúpajúcu krivku, ktorá po dosiahnutí svojho vrcholu prudko klesá nadol. Vyjadrovala by úspech a pád jedného človeka. Tento môj predpoklad nepriamo potvrdzuje poetická imaginácia. Veršotepci, ale aj slávnostní rečníci totiž až príliš často prirovnávajú Štefánika nielen k Ikarovi, hrdinovi antických bájí, ale aj k letiacemu orlovi či sokolovi, ktorý padá a hynie od únavy alebo ho zastrelia. Postavu klasického mýtu a tradičný symbol slovenského romantizmu spája so Štefánikovým príbehom práve predstavovaný sugestívny pohyb nahor a následný strmý pád. Je vlastne jedno, či si ľudia vysvetľovali záver tejto krivky, teda fyzický zánik v podobe telesnej smrti ako pomstu bohov, pomstu nepriateľov alebo ako obeť, ktorú hrdina dobrovoľne podstúpil v prospech „nášho“ kolektívu. Pohyb medzi polohami dolu – hore – dolu si mohol každý jednotlivec interpretovať nielen v rovine paralelného osobného úspechu a neúspechu, ale aj v rovine individuálneho vnímania a prežívania osudu celého národného kolektívu. To platilo najmä pre ľudácky orientovaných jednotlivcov, ktorí nepokladali Československú republiku za vyvrcholenie národných dejín, ale za formu nového národného útľaku, ktorý „nás“ po okamihu emancipačného zdvihu znovu tlačí „dolu“.

Pritom nielen Štefánikov pohreb v roku 1919, ale aj následné, každoročne sa opakujúce národné púte na Bradlo, k jeho hrobu a neskôr k jeho mohyle, boli a sú ritualizovaným pohybom zdola nahor. Umiestnenie Štefánikovho hrobu *hore*, teda na vrchole Bradla, symbolizuje pozíciu tohto hrdinu v príbehu národných dejín i v národnom panteóne: posilňuje predstavu Štefánika ako najväčšieho Slováka. V plnej miere tento predstavovaný pohyb

---

³¹ Markíza Giuliana Benzoni sa dostala do širšieho vedomia obyvateľstva a do ústnej tradície pomerne neskoro, až po svojej osobnej návšteve Bradla r. 1968. V medzivojnovom období sa táto ženská postava v štefánikovských naratívoch príliš nevyskytovala, čo možno čiastočne vysvetliť antimonarchistickou a protiaristokratickou atmosférou prvej republiky.

zdola nahor ako aj tragický Štefánikov pád vyjadruje nasledujúci úryvok: „Z nížin poroby vzniesol sa odvážne k výsostiam veľkých ideálov, ako žiarivý meteor, prerazil chrabro všetky priekory [= prekážky] a prekonajúc svoju grandióznu métu, vidiac cieľ svoj – slobodou svojho národa uskutočnenú, padá opäť ako meteor, posväcuje vykúpenú zem, aby metamorfózou svojej martýrskej smrti stal sa stálicou našej národnej a ideovej oblohy...”³²

Národný hrdina medzi čechoslovakizmom a slovenským nacionalizmom

Už veľmi skoro po Štefánikovej smrti, ba možno povedať, že už počas jeho pohrebu, začali v spoločnosti, v predstavách ľudí, kryštalizovať základné obrazy národného hrdinu, ktoré pretrvávajú dodnes. V podstate sa od prvopočiatku na rôznych úrovniach stretávame s dvoma archetypálnymi podobami Štefánika: ako hrdinu/bojovníka/bohatera na jednej strane a ako mučenika/obete na strane druhej. Pritom sa tieto obrazy nemuseli navzájom vylučovať. Dokladuje nám to okrem iného text brožúry od Jaroslava Dvořáka, ktorú v májových dňoch 1919 rozdávali účastníkom pohrebu: „*Bolo by vôbec možno, Slováci naši, aby bez hanby v tvári napadla len jedinému z Vás myšlienka toto posvätné dielo [rozumej: Československú republiku – pozn. P. M.] podkopávať? Bolo by možno, aby jediný z Vás túto božiu kvetinu, vyrostlú z krvi nášho bohatera a mučedníka, znesvätil čo aj len zradným úmyslom?*”³³

Podobne sa sformovali aj dve základné predstavy o Štefánikovej identite. V konečnom dôsledku stáli proti sebe Štefánik-Slovák (slovenský národovec/nacionalista) a Štefánik-Čechoslovák (československý vlastenec, čechoslovakista), hoci v skutočnosti v Štefánikovej identite vzájomný pomer medzi slovenskou a československou identitou nemal konfliktnú povahu. Do tejto polohy ho zatlačala politická inštrumentalizácia jednotlivých politických strán či politických táborov. Manipulácia s prisudzovanou identitou smerovala k tomu, aby sa širokej verejnosti sugerovala predstava, že tá alebo oná identita automaticky implikuje konkrétny politický postoj národného hrdinu: s výlučne chápanou slovenskou identitou sa Štefánikovi imputovala autonomistická politická orientácia; v prípade československej identity sa zase dokazovalo, že Štefánik bol presvedčený centralista. Nešlo pochopiteľne o samoučelnú záležitosť. Očakávalo sa, že Štefánik v posmrtnej úlohe národného hrdinu bude pre každého Slováka – občana a voliča – fungovať ako záväzný sociálny vzor. V logickej nadväznosti na snahu politických subjektov o exploataciu tzv. Štefánikovho odkazu sa v medzivojnovom období rozpútali boje o to, ktorý politický tábor, ktorá strana má právo hlásiť sa k Štefánikovi. Napriek tomu, že tieto spory a konflikty traumatizovali a polarizovali spoločnosť, paradoxne prispeli k posilneniu pozície Štefánika v symbolickom národnom panteóne.

Zaujímavý fenomén predstavuje začlenenie Štefánikovho mikropříbehu do makropříbehu národných dejín a jeho kontextualizácia s činmi veľkých predkov. Z tohto hľadiska bol Štefánik často interpretovaný na pozadí starších tradícií, husitskej a hurbanovskej. Inštrumen-

³² GAŠPAR, Tido J.: Trvalé svetlá. Bratislava 1934, s. 22.

³³ DVOŘÁK, Jaroslav: Na pamiatku poslednej cesty generála Štefánika, československého ministra války, z Košarísk na vrchol Bradla v nedeľu dňa 11. kvetna 1919. Myjava 1919, s. 7.

talizácia husitského fenoménu v intelektuálnych naratívoch o Štefánikovi mala posilniť čechoslovakistickú interpretáciu národných dejín. Naopak, v autonomisticky štrukturovanej historickej pamäti o Štefánikovi bola dominantná skôr hurbanovská tradícia, ktorá mala silnejšiu oporu aj v rodinnej pamäti samotných Štefánikovcov. Veď generálova matka bola dcérou hurbanovského kapitána Samuela Jurenku a jeden z bratov jeho starej matky, Vilko Šulek, podstúpil mučenícku smrť na kossuthovskej šibenici počas revolúcie 1848.

Napriek tomu generálov brat Igor Branislav Štefánik v polemike s tými autormi Štefánikových životopisov, ktorí odkazovali nielen na údajnú husitskú minulosť podbradlian-skeho regiónu, ale dokonca aj na husitský či českobratský pôvod štefánikovskej rodiny, poskytol verejnosti iný romantický príbeh o „našich“ predkoch. Odkazoval na statočnosť a hrdinskosť v inom historickom kontexte. Podľa rodinného rozprávania sa sedem bratov Štefánikovcov v roku 1620 zúčastnilo bitky na Bielej Hore. Z bojiska sa vrátil len jeden z nich, „ostatní pohynuli junáckou smrťou [...]. I posledný vrátil sa len ťažko, po celej odysei, a majetok jeho, i bratov, po belohorskej bitke okrem lesov prepadol konfiškácii. Toto zachovávame ako peknú rodinnú legendu [...]“. ³⁴

Je jasné, že I. B. Štefánikovi ako presvedčenému autonomistovi konvenovala predstava, že jeho dávni predkovia ako Slováci pomáhali Čechom v ich ozbrojenom boji za národnú slobodu, resp. štátnu nezávislosť. Môžeme iba predpokladať, že ak aj nejakí historici či publicisti spomínanú legendu zaregistrovali, v ich očiach zrejme predstavovala len produkt pseudoromantického historizmu. Tak trochu prekvapuje, že sa nikto nepokúsil o jej využitie v intenciách česko-slovenkej vzájomnosti. Predstava Štefánika ako bojovníka proti habsburskej monarchii, ktorý odčíňuje Bielu Horu, musela byť predsa lákavá.

I. 2. »Literová vojna« Štefánik a legionári v politicko-žurnalistickom zápase medzi centralistami a autonomistami v roku 1922

V rámci slovenského verejného života vznikali okolo osoby M. R. Štefánika, ale aj celej sociálnej skupiny bývalých legionárov, spory a polemiky. Od aktivít a činov Štefánika i legionárov ako bojovníkov za národnú slobodu, teda najmä od ich vojenskej činnosti, ktorá na frontoch prvej svetovej vojny a po boku dohodových veľmocí smerovala k rozbitiu Rakúsko-uhorskej monarchie a k vzniku Československej republiky, sa odvíjala legitimita novej republiky ako národného štátu Čechov a Slovákov, resp. Čechoslovákov. Uctievanie Štefánika a legionárov ako osloboditeľov a hrdinov národa malo preto aj politický rozmer. Ako každý hrdinský kult, aj tento slúžil ako nástroj na dosiahnutie národnej súdržnosti a jednoty, ale aj ako nástroj stabilizácie štátnej moci. Problém Štefánika ako národného

³⁴ Citované podľa MACHO, Peter: Fenomén husitstva v životopisných textoch o Štefánikovi v medzivojnovom období. In: DRDA, Miloš – VYBÍRAL, Zdeněk (eds.): Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách VI. Mezinárodní husitologické sympozium Tábor 12. – 14. října 2004. Tábor 2007, s. 175 (článok I. B. Štefánika bol pôvodne publikovaný r. 1929 v Slovenských pohľadoch).

hrdinu, teda (celo)národného symbolu, však narážal na politickú polarizáciu medzivojnovej spoločnosti. Bolo len otázkou času, kedy začnú jednotlivé politické strany či tábory naťahovať Štefánika „na prokrustovo lôžko vlastnej ideológie, či vlastného politického názoru“³⁵, aby sa ním zaštitili. Do vzájomného zápolenia o to, kto má právo hlásiť sa k Štefánikovi, sa dostali dva tábory: tábor autonomistov na čele s Andrejom Hlinkom a tábor centralistov na čele s Vavrom Šrobárom.

V rámci tejto kapitoly si teda všimam proces privlastňovania a následnej exploatacie, ale aj spochybňovania či problematizovania symbolického odkazu Štefánika a legionárov v konkrétnom, veľmi krátkom časovom úseku, v májových dňoch roku 1922. Jej názov som odvodil od slova *litera*, teda písmeno: spor o Štefánika a legionárov, ktorý mal zásadnú politickú povahu, totiž prerástol do zdanlivo detinskej hádky o dve písmenká abecedy. Samotné označenie »literová vojna« je veľmi výrečné: zatiaľ čo adjektívum *literová* naznačuje bizarnosť až nezmyselnosť skúmaného sporu, pripomínajúceho žabomyšiu vojnu, samotné substantívum *vojna* v tomto slovnom spojení naznačuje, že išlo takmer o boj na život a na smrť.

Hlinkov prejav ako katalyzátor polemického súboja medzi centralistami a autonomistami

V máji 1922 prepukol na Slovensku škandál, ktorý rozvíril hladinu verejnej mienky. 4. mája, teda v deň výročia tragickej smrti generála M. R. Štefánika, priniesol ľudácky denník **Slovák** na svojej titulnej strane článok, v ktorom bol opísaný priebeh nedávneho verejného zhromaždenia Slovenskej ľudovej strany (SLS) v Krupine.³⁶

Stredobodom pozornosti zhromaždeného publika sa podľa novín stalo vystúpenie Andreja Hlinku. Počas svojho sugestívneho prejavu prečítal text protiľudáckeho letáku, vydaného politikmi centralistických strán³⁷, ktorý reagoval na najnovšie politické aktivity ľudovej strany.³⁸ Následne Hlinka komentoval niektoré myšlienky obsiahnuté v letáku, pričom iro-

³⁵ KOVÁČ, Dušan: M. R. Štefánik – Slovák a Európan. In: HRONSKÝ, Marián – ČAPLOVIČ, Miloslav (eds.): Generál dr. Milan Rastislav Štefánik – vojak a diplomat. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie v Bratislave 4. – 5. mája 1999. Bratislava 1999, s. 159.

³⁶ Jarné rozvítie ľudáckej zástavy. In: *Slovák*, roč. 4, č. 101, 4. 5. 1922, s. 1-2. Pre úplnejšiu informáciu dodávam, že krupinské zhromaždenie sa uskutočnilo 30. 4. 1922. Aj v predchádzajúcom roku (12. 6. 1921) usporiadali ľudáci v Krupine verejné zhromaždenie, kde došlo k fyzickému stretu medzi stúpenkami SLS a ich protivníkmi, dokonca aj k strelbe z revolveru. O udalosti referovala tlač, napr. čl. – Hlinka v Krupine. In: NN, roč. 52, č. 134, 17. 6. 1921, s. 2 a čl. – Okolo „výstrelu“ na ľudovom shromaždení v Krupine. In: NN, roč. 52, č. 135, 19. 6. 1921, s. 1.

³⁷ Obsah letáku publikovali viaceré ústredné stranice, ale aj regionálne noviny, vrátane tých, ktoré vychádzali v Krupine. Ohlas k slovenskému národu. In: *Hontiansky Slovák*, 6. 5. 1922, s. 1-2. Už len letný pohľad na medzititulky letáku (Kto bojoval, trpel a umieral za národ vo vojne; Čo robili vodcovia ľudovej strany počas vojny?; Ľudové noviny dostávaly judášku podporu od maďarskej vlády; Čo hlásali vodcovia ľudovej strany počas vojny?) ukazuje, že jeho cieľom bolo v očiach širokej verejnosti diskreditovať SLS a tak paralyzovať jej aktivity. Kľúčovým prvkom argumentačného arzenálu centralistov bolo údajné zradcovské správanie ľudákov počas prvej svetovej vojny.

³⁸ Impulzom pre vydanie tohto letáku bolo okrem iného aj memorandum **SLS Hlas na zahynutie odsúdeného slovenského národa**, ktoré skoncipoval šéfredaktor denníka **Slovák** Vojtech Tuča. Memorandum bolo predstreté jzdu SLS v Žiline (august 1922) a adresované prezidentovi T. G.

nicky spochybňoval zásluhy slovenských centralistov na oslobodení Slovenska: „*Kto bol na vojne? Šrobár doma bohatnul. Hodža sedel vo Viedni. Blaho sbieral dolláre. Medvecký sedel v kancelárii. Kto bojoval? Slávik, Štefánik, Ivanka ? Ano, po kanceláriach sa showárari. Naša strana, náš ľud krvácal za ministerstvá, župánstva a referátstva argalášov. Maďari [za Uhorska] boli sprostí, že ich neurobili aspoň hajdúchmi alebo policajtami a boli by bývali celkom tak vernými Maďarmi, ako dnes Čechoslovákmi [...]*.”³⁹

Potom obrátil svoju pozornosť priamo na Vavra Šrobára, jedného z najvýznamnejších exponentov centralistickej politiky na Slovensku. Šrobár vraj v spomínanom letáku klame, ak tvrdí, že 1. mája 1918 na robotníckej manifestácii 1918 v Liptovskom Sv. Mikuláši žiadal československú jednotu: „*To je zavádzanie. Triasol sa ako prasa pod odkvapom, keď žvatlal v Mikuláši o Wilsonových bodoch práva samourčenia. O republike, Čechoch ešte vtedy nebolo reči. A zbabelec Šrobár by si to nebol dovolil v máji povedať [...]*.”

Autor spravodajstva v denníku **Slovák** k tomu dodal: nebolo konca-kraja aplauzu, keď Hlinka bičoval štátotvorné argalášsko-sodemitské manželstvo, teda politické spojenectvo agrárikov a sociálnych demokratov.

Hlinkove zoomorfné invetívny vyslovené na Šrobárovu adresu boli absurdné a nadbiehali kultúrnej úrovni pologramotného obecnstva, ktoré sotva podrobne poznalo históriu odboja a prevratu. Veď vďaka Šrobárovej aktívnej účasti na mikulášskej manifestácii v máji 1918 toto podujatie prerástlo do národnej manifestácie a dodnes je v historiografii pokladané za prvý výraznejší prejav Slovákov v prospech československého riešenia slovenskej otázky. Hneď na druhý deň, teda v piatok 5. mája, reagoval na informácie o krupinskom prejave A. Hlinku provládny **Slovenský denník**, pričom odcitoval Hlinkove slová. Redakcia nezapomenúť: „*zacitovali sme slová Hlinkove tak, ako si to Hlinka vo svojom vlastnom [tlačovom] orgáne sám vykrámal.*” Čitateľov však upozornila, že „*nám sdělili občania z Krupiny, že Hlinka vyslovil sa o všetkých ľuďoch, ktorí za republiku a za oslobodenie Čechov a Slovákov pracovali, takými výrazmi, ktoré beztriestne nesmie použiť ani hociktorá baba o svojej susede. On povedal o nezapomenuteľnom a za slovenský ľud martyrskou smrťou zahynuvšom generálovi Štefánikovi, že sa skrýval v cudzine a že on »gemeiner« Hlinka vybojoval pre národ slobodu.*”⁴⁰

Túto informáciu od neuvedeného dopisovateľa z Krupiny, údajne priameho účastníka ľudáckeho zhromaždenia, redakcia uverejnila tiež na svojej titulnej stránke: „*Takto hovoril Andrej Hlinka: Čo taký Štefánik, Beneš, Šrobár? Tí vydobyli Slovensko? Tí sa len po cudzích krajinách skrývali a keď bolo zle, pod posteľ sa schovávali. My »gemeineri« Tománek, Juriga a ja, my sme vydobyli všetko.*”

Vládna tlač sa usilovala okamžite využiť Hlinkov výrok na jeho politickú diskreditáciu. Prízvukovala, že predstaviteľ ľudovej strany, ktorá sama seba vyhlasuje za najslovenskejšiu stranu, za jediného obhajcu práv slovenského národa, si „*dovolil [...]* kopnúť do skve-

Masarykovi. Memorandum sa ľudáci usilovali predložiť aj na rokovania Janovskej konferencie. Podrobnejší pozri v práci KRAMER, Juraj: Slovenské autonomistické hnutie v rokoch 1918-1929. Bratislava 1962, s. 308.

³⁹ Jarné rozvítie ľudáckej zástavy. In: Slováč, roč. 4, č. 101, 4. 5. 1922, s. 1-2.

⁴⁰ Zvrhlost. In: SD, roč. 5, č. 101, 5. 5. 1922, s. 1.

lej pamiatky veľkého hrdinu nášho národa”, „trúfal si na verejnom shromaždení zneuctiť meno najväčšieho slovenského bojovníka za našu slobodu”.⁴¹

Uvedená taktika sa neminula účinkom, lebo Štefánik skutočne v slovenskom prostredí fungoval ako posvätný symbol, hoci od jeho smrti uplynuli iba tri roky. Pobúrenie, ktoré vyvolalo zverejnenie Hlinkovho výroku, resp. jeho dvoch verzí či dokonca dvoch výrokov⁴², zachvátilo značnú časť slovenskej verejnosti. Spor ukázal, že Štefánik ako symbol je vo verejnom živote využiteľný nielen ako identifikačný, integračný a mobilizačný prvok, ale aj ako nástroj diskreditácie a ostrakizácie politického súpera.

Vyslovenie názoru, že Štefánik sa iba zhováral po kanceláriách, aby sa tak vyhol priamej účasti na frontových bojoch, či dokonca že sa skrýval v cudzine a pred nebezpečenstvom sa schovával pod posteľou, zaváňalo nielen nactiutľhačstvom, ale aj vulgárnosťou. Navyše môžeme predpokladať, že najmä v prípade protišľudácky orientovaného publika bol prah citlivosti tolerovania uvedených výrokov znížený, lebo denník **Slovák** zverejnil časti Hlinkovho prejavu práve 4. mája, teda v okamihu, ktorý verejná mienka pokladala za deň posvätného smútku, čo samozrejme vládna tlač nezabudla patrične zdôrazniť ako dôkaz údajnej Hlinkovej zvrhlosti.⁴³

Mobilizačný efekt v prospech „našej“ veci sa u konkrétnych jednotlivcov, resp. skupín obyvateľstva dosahoval cez inštrumentalizáciu kategórie *statočnosti*, resp. dichotómie *statočnosť – zbabelosť*, ale aj prostredníctvom kategórií *vernoscť* a *zrada*. Spor o Štefánika teda od začiatku fungoval aj ako katalyzátor posilňovania skupinovej identifikácie, ktorá sa nemusela nevyhnutne a striktnie prekrývať s konkrétnou stranícko-politickou lojalitou. Nepochybne však prispel k vyhraňovaniu spolitizovaného skupinového pocitu vyjadriteľného prostredníctvom schémy *my* kontra *oni* v rámci národne definovanej spoločnosti. Ak obidvom súperiacim táborom, ktoré rozohrali propagandisticko-žurnalistickú vojnu o Štefánika a jeho odkaz, do mája 1922 chýbali v ich politickom boji dostatočne silné emočné komponenty, ktoré by umožňovali podľa potreby vychýliť jazýček sympatií alebo antipatií občanov, t. j. potenciálnych voličov v najbližších voľbách, na jednu či druhú stranu, teda v prospech autonomistov alebo centralistov, tak spor o Štefánikovu statočnosť/zbabelosť im ju určite poskytol.

V politickej rovine to malo za následok, že jednotlivé politické tábory či strany sa celkovo – teda v dlhšom časovom oblúku, presahujúcom obdobie tu skúmaného jedného mesiaca – deklarovali ako strážcovia Štefánikovej pamiatky či Štefánikovho odkazu a v tomto zmysle si ho aj privlastňovali: Štefánik-symbol teda fungoval aj ako nástroj politickej legitimizácie. Tak ako sa jednotlivé politické subjekty usilovali dosiahnuť celospoločenskú akceptáciu svojich politických programov a koncepcií, tak isto sa usilovali aj o celospoločenskú akceptáciu svojho vlastného obrazu národného hrdinu.

⁴¹ Hlinka potupil pamiatku generála Štefánika. In: SD, roč. 5, č. 101, 5. 5. 1922, s. 1.

⁴² Zvrhlosť. In: SD, roč. 5, č. 101, 5. 5. 1922, s. 1.

⁴³ Na základe informácií z tlače nemožno urobiť jednoznačný záver, či išlo o dva rôzne výroky alebo dve verzie jedného výroku, ktoré boli účelovo upravené.

Snahy o inzultáciu Hlinku za jeho výrok o Štefánikovi

Nasledujúce dni priniesli akceleráciu vývoja. TJ Orol a katolícky spevokol Carmen totiž v sobotu 6. mája usporiadali v Turčianskom Sv. Martine slávnostný večer spojený s divadelným predstavením, na ktorom mal ako rečník vystúpiť aj Andrej Hlinka. Na ten istý deň však bolo z iniciatívy legionárskych predstaviteľov zvolané v Martine aj verejné zhromaždenie, ktorého sa mali zúčastniť prívrženci všetkých relevantných politických strán, pravdaže s výnimkou Ľudákov. Ku konfrontácii teda muselo nevyhnutne dôjsť.

Na okraj slávnostného programu, ktorý prebiehal v priestoroch Národného domu, treba poznamenať, že Hlinka sa k slovu vôbec nedostal, lebo predchádzajúceho rečníka, senátora Jána Mudroňa, časť obecenstva vypískala. Ten totiž podľa informácií Ľudáckej tlače vyvracal bludy čechoslovakizmu a bránil slovenčinu. Na adresu češtiny sa vyjadril v tom zmysle, že je mladšou dcérou slovenčiny, ktorá je popanštená a vylepšená („vyfľulená“) nemeckou módou a kultúrou. Po týchto slovách nastali v radoch obecenstva, medzi ktorým boli prítomní aj martinskí Česi, prejavy nesúhlasu a chaos, ktorý navyše skomplikoval výpadok elektrického prúdu.

Upozorňujem na skutočnosť, že Mudroňov názor nebol v slovenskom prostredí neznámy. Naopak, nadväzoval na staršie predstavy o slovenčine ako matke všetkých slovanských jazykov. Obecenstvo však iritoval nielen Mudroňov podceňujúci a posmešný tón, ktorý zaznieval z jeho kritiky češtiny, ale zjavne aj účelová kontrapozícia *ľudovej* slovenčiny a *panskej*, resp. popanštenej češtiny, či zdôrazňovaná závislosť od nemeckého kultúrneho vplyvu.

Celé predstavenie bolo nakoniec predčasne ukončené. Medzitým sa nálada vonku, na námestí pred Národným domom, vyostrovala. Podľa niektorých svedectiev sa zo zhromaždeného davu ozývali vyhrážky adresované Hlinkovi, v rukách niektorých ľudí sa mali objaviť kamene. Údajne sa ho ľudia zastrájali zbiť či dokonca zabiť. K fyzickému útoku však nedošlo, lebo župan Igor Dula zakročil a spostredkoval vyslanie šesťčlennej deputácie, ktorá mala za úlohu tlmočiť vodcovi SES hnev zhromaždeného ľudu a prinútiť ho, aby odvolal urážky vyslovené na adresu M. R. Štefánika.

A. Hlinka v tom čase v Národnom dome „spokojne dišputoval a čakal vývin a koniec veci“ – takúto verziu Hlinkovho správania prezentovala svojim čitateľom redakcia **Slováka. Slovenský denník** naopak, s neskrývanou škodoradosťou zdôrazňoval, že „bledý a trasúci sa Hlinka uznal za potrebné vyhlásiť, že si pamiatky Štefánikovej váži“, pričom tak mal podľa správy týchto novín urobiť verejne, z balkónu Národného domu.⁴⁴

Vládna i opozičná tlač sa v interpretácii tejto pre Hlinku nepríjemnej či chúlostivej epizódy prirodzene rozchádzali. Obidve strany z nej vytĺkali politický kapitál: tí prví vykresľovali Hlinku ako zbabelého a chameleónskeho človeka, ktorý sa správa ako veľkohuby „hrdina“

⁴⁴ Jeden zo svedkov martinských udalostí, redaktor **Národných novín** Ivan Thurzo, popiera, že by bol Hlinka urobil takýto symbolický akt akéhosi verejného odprosenia. SNK-ALU, f. Ivan Thurzo, sign. 166 D 1. THURZO, Ivan: Z práce a z obetí za národ. Strojopisný text, s. 825. Pravdou však je, a Thurzo to vo svojich spomienkach aj uvádza, že v inkriminovanom čase údajného verejného Hlinkovho odprosovania, už fyzicky nebol prítomný v Národnom dome, takže jeho mienku treba brať s rezervou.

iba vtedy, keď mu nehrozí nijaké nebezpečenstvo; tento obraz mal Hlinku a celé ľudácke hnutie ešte viac zdiskreditovať v očiach jeho protivníkov. Naopak, ľudácke noviny opisovali Hlinku ako osobnosť s čistým charakterom, ako človeka, ktorý sa nedá zviklať nijakou krízovou situáciou, ani ohrozením vlastného života, aby tak v obraze svojho vodcu posilnili mučenícky rozmer.⁴⁵

Svedectvo o nasledujúcom vývoji v priestoroch Národného domu zanechal vo svojich spomienkach redaktor **Národných novín** Ivan Thurzo. Keď si prerazil cestu cez vykrikujúci dav a dostal sa dnu, našiel Hlinku za divadelnými kulisami. Podal mu do rúk staršie číslo **Národných novín**, v ktorom boli kritizované ľavičiarске, v podstate boľševické výpady proti Štefánikovi, uverejnené pôvodne v **Práve ľudu**, ešte v roku 1920. Thurzo pripomína, že Hlinka sa odrazu cítil ako na koni: „víťazoslávne vkročil zadným vchodom do miestnosti Kasína, v ruke so spomenutým číslom *Nár. novín*, na plné ústa sa vyslovil: »Tu, hľa, mám v rukách noviny [...], ktoré mi pred chvíľou dal Ivan Thurzo. Budem sa nimi pred demonštrantmi brániť!«⁴⁶

Keď sa v Národnom dome ocitla deputácia, v ktorej boli zastúpení aj zástupcovia sociáldemokratickej strany, Hlinka sa podľa Thurzových spomienok postavil pred ňu so slovami: „Páni moji, ja som nepotupil pamiatku Štefánikovu, ale ak chcete vedieť, kto ju skutočne potupil, ten patrí do vašich kruhov.“ Vytiahol noviny a komentoval spomínaný článok: „tu máte čierno na bielom slová vášho orgánu *Práva ľudu*, ktoré sú skutočné zhanobenie pamiatky Štefánikovej.“

Vzápätí prečítal pasáž, v ktorej sa privolávala večná kliatba na Štefánikovu hlavu: „V osobe Štefánikovej je sibírskeму legionárovi stelesnená zrada na národne revolučnom programe ruských légii, česko-slovenská protiludová reakcia, premyslený a úspešný útok červeno-bieleho militarizmu proti neskúsenému, v Rusku opustenému česko-slovenskému ľudu. [...] Štefánik zneužil svojho postavenia ako minister, keď hodil ruské légie na pospas medzinárodnému kapitalizmu v ruskej občianskej vojne.“

Členovia deputácie boli citátom, ktorí si vypočuli z Hlinkových úst, poriadne zaskočení. Pritom si vôbec nevšimli, že predseda SES uvedený text nečítal z **Práva ľudu**, ale z **Národných novín**. Svoju obranu Hlinka zavŕšil slovami: „Páni moji, ak máte niekoho súdiť a chcete niekoho zo sveta sprevedať, tak súd'te a spreveda'te zo sveta *Právo ľudu* a nie mňa! Porúčam sa vám!“

Thurzo prízvukoval, že po tomto triumfálnom výstupe mohol Hlinka voľne odísť z Martina bez akéhokoľvek obmedzovania či fyzického atakovania. Zdôrazňoval, že informácia **Slovenského denníka**, podľa ktorej Hlinka učinil akýsi akt verejného odprosenia, nie je pravdivá. Argumentoval však predovšetkým psychologicky, keď tvrdil, že Hlinka si po

⁴⁵ V tejto súvislosti treba zdôrazniť, že v rétorike slovenského nacionalizmu neexistuje hrubá deliaca čiara medzi kategóriami hrdinskosti a mučeníctva. Znášanie utrpenia, prinášanie najvyšších obetí v prospech národa a národnej idey je vnímané a často aj prezentované ako hrdinský skutok, a to napriek tomu, že sa navonok javí ako defenzívny: spravidla je totiž kompenzovaný aktom slobodnej vôle jednotlivca. Podrobnejšie pozri v štúdií MACHO, Peter: *Martýrium ako heroizačný inštrument v slovenskom nacionalistickom diskurze?* In: KOŽIAK, Rastislav – NEMEŠ, Jaroslav (eds.): *Svätec a jeho funkcie v spoločnosti II*. Bratislava 2006, s. 193-198.

⁴⁶ THURZO, Ivan: cit. prameň, s. 318.

výstupe pred sociálnodemokratickými predákmi vychutnával svoje víťazstvo a nemal dôvod niečo odvolávať. On sám však uvádza, že v inkriminovanom čase údajného verejného Hlinkovho odprosovania sa už nenachádzal v Národnom dome, takže v tejto etape vývoja nebol priamym svedkom toho, čo sa udialo.

Keď denník **Slovák** komentoval martinskú epizódu a v rámci nej údajné Hlinkovo veľké morálne víťazstvo, ironicky sa vyjadroval na adresu sociálnych demokratov a prizvukoval, že Štefánikovu pamiatku v Martine bránil proti Hlinkovi krdel' „*opitých proletárov bez vlasti a národa*“, teda internacionalistov. Štefánikovo meno si vraj berú do úst tí, ktorí na to nemajú právo: „*bolševici, agrári a sodemiti, ktorí sa tešia, že ho niet medzi živými, lebo by nebol porozumel ich centralistickým snahám*“. V tejto argumentácii teda nachádzame akúsi zárodočnú podobu neskôr veľmi rozšírenej predstavy o Štefánikovej násilnej smrti, na ktorej sa mali podieľať aj slovenskí exponenti čechoslovakizmu. Zatiaľ čo v nasledujúcich rokoch sa objavovali na stránkach tlače rôzne narážky alebo priame a adresné obviňovania zo spáchania zločinu na Štefánikovi, v kontexte tematizácie udalostí v martinskom Národnom dome sa iba naznačovalo, že centralisti majú zo Štefánikovej smrti politický úžitok.

Redakcia **Slováka** navyše odcitovala spomínaný „sodemitský“ článok, v ktorom sa privolávala kliatba na Štefánikovu hlavu. Samozrejme, zamlčala nielen skutočnosť, akým spôsobom sa Hlinka ku konkrétnemu číslu **Národných novín** dostal, teda, že pomoc mu v tomto smere poskytol I. Thurzo, ktorého ešte pred dvoma rokmi preklímal a nadával mu do zradcov; pred čitateľmi zostal utajený aj iný, nemenej dôležitý fakt, že totiž **Národné noviny** neprevzali inkriminovaný protištefánikovský text zo sociálnodemokratického **Práva ľudu**, ale z **Československej republiky**, oficiálneho periodika, blízkeho pražskej vláde, v ktorom centralisticky orientovaní predstavitelia armádnych kruhov kritizovali bolševické ataky voči Štefánikovi. V tomto prípade sa ľudácky denník naozaj zachoval presne podľa hesla účel svätí prostriedky.

Za paradox možno pokladať skutočnosť, že Hlinka využil na svoju obranu práve **Národné noviny**. Urobil tak bez akýchkoľvek škrupúl, hoci ešte v roku 1920 dal spolu s ďalšími predstaviteľmi ľudovej strany toto periodikum na politický „index“: „*Nečítajte Národné noviny! Po takých zrejmych ľžiach, ktorých sa dopustili Národné noviny [...], vyzývame všetkých prívržencov ľudovej strany a vôbec všetkých katolíkov, aby tento hanobný plátok nepredplácali, aby ho poslali naspäť a ho nečítali. Za svoje groše nedajte sa otravovať takým podlým, naničhodným plátkom!*“⁴⁷

Zbabelý Šrobár verus statočný Hlinka: personifikácia znepriatelených táborov

Medializáciu statočnosti, zbabelosti, či dokonca zrady môžeme ilustrovať na konkrétnom novinovom článku z denníka **Slovák**. Redakcia v ňom na základe inštrumentalizácie protikladu hrdinského obrazu „našich“ vodcov a nehrdinského obrazu „našich“ zbabelých

---

⁴⁷ Výzva bola pôvodne publikovaná in: Slovák, 22. 10. 1920.

nepriateľov, rozohrala svoju propagandistickú hru. Protiklad statočného Hlinku a zbabelého Šrobára sa spätne projektoval v čierno-bielom vydaní do minulosti, do obdobia pred rokom 1918. Už v úvodnom komentári je zreteľná táto tendencia, keď nepodpísaný autor zdôrazňoval, že zatiaľ čo „*katolícki kňazi a civili šli s povýšenou hlavou do žalára*“, „*arcičechoslovák Dr. Šrobár Lőrincz, orvos, fňukal a prosil maďarských tyranov omilost*“. Všimnime si túto bizarnú kombináciu postojov a charakteristík, prisudzovaných Šrobárovi: „*Toto je teda pravý obraz Šrobára, ktorý dodnes nevie odpustiť Hlinkovi, Jurigovi a Tománkovi, že oni tak mužsky, nežiadajúc od tyranov milosti, odhodlane šli pred žandárskymi bajonetami do [...] žalárov*“, kým on prosil o milosť a pred sudcom sa hral na lojálneho občana Uhorska.

Tieto protikladné obrazy, podsúvané čitateľom, znamenali vlastne personifikáciu charakterových vlastností, prisudzovaných nielen Hlinkovi a Šrobárovi ako jednotlivcom, ale celým politickým stranám, resp. táborom, ktoré práve tieto dve postavy zaštitovali ako zástupné figúry. Práve cez ne sa ventilovali negatívne emócie, ktoré naštartoval spor o Štefánikovu pamiatku. Jednu skupinu (Hlinku a jeho stúpcov) charakterizuje statočnosť a vernosť národu, v druhom tábore (Šrobár a jeho zástancovia) sa kumuluje zbabelosť a zrada. Aspoň tak to videla a interpretovala ľudácka tlač. Verejnosti sugerovala odpoveď na neodbytnú otázku: kto naplnia Štefánikov odkaz, kto má právo sa k nemu hlásiť – Hlinka alebo Šrobár, „my“ autonomisti alebo „oni“, teda centralisti?

V polemike medzi týmito dvoma táborami je Štefánik ako národný hrdina prvej veľkosti nespochybniteľný, jedna i druhá strana mu prisudzuje také vlastnosti ako sú statočnosť, hrdinskosť, úplné obetovanie sa v prospech národa. Zbabelosť a zrada, tieto negatívne vlastnosti a postoje nie sú teda pripisované ani Štefánikovi a pochopiteľne ani vlastnej skupine či vlastnej politickej strane, ale zásadne *im*, teda tým *druhým*, ktorí v tomto publicistickom súboji nadobúdajú podobu nepriateľa.

Vo vyretušovanom ľudáckom obraze Andreja Hlinku ako národného mučenika a veľkého bojovníka za slovenskú národnú vec samozrejme chýbali také momenty z jeho minulosti, ktoré mohli byť druhou stranou využité/zneužitú ako dôkaz jeho zlyhania (v tom lepšom prípade) či ako dôkaz jeho čiernej zradcovskej duše (v tom horšom prípade): napríklad skutočnosť, že Hlinka podal panovníkovi žiadosť o milosť alebo že pred súdom počas obhajoby „*na dôkaz svojho [uhorského] vlastenectva*“ uvádzal, že z vlastných peňazí venoval pre žiakov tisíc korún na nákup maďarských učebníc,⁴⁸ či fakt, že pred súdom v roku 1908 nie príliš hrdinsky zapieral svoje autorstvo publikovaných novinových článkov, ktoré sa stali podkladom pre obžalobu voči jeho osobe.⁴⁹

Idealizované prezentovanie Hlinku prirodzene zamlčovalo skutočnosť, že po svojom znovuvvedení na ružomerskú faru, počas vysviacky černovského kostola v roku 1910 v kázni ďakoval spišskému biskupovi Alexandrovi Párvymu, ktorý mal na svedomí krviprelievania v Černej a stal sa symbolom národného útlaku Slovákov, za jeho „*šľachetné srdce a dobrotu*“.⁵⁰

⁴⁸ HOLEC, Roman: Tragédia v Černej a slovenská spoločnosť. Martin 1997, s. 100.

⁴⁹ Tamže, s. 221.

⁵⁰ Tamže, s. 239.

Pochopiteľne, z ľudskej tlače sa čitateľ nedozvedel ani o tom, ako oportunisticky sa zachoval tento – vraj – *neohrozený bojovník za práva slovenčiny* 26. mája 1902 počas hlasovania v liptovskom župnom výbore. Spomínané hlasovanie malo rozhodnúť o tom, či Slováci na tomto fóre môžu alebo nemôžu hovoriť vo svojom materinskom jazyku. Za určitých okolností im to umožňoval národnostný zákon. Vo svojom preslove, ktorý predchádzal samotnému aktu hlasovania, sa Hlinka vyjadril, že „*musí plniť vôľu tých, ktorí ho poverili výborovým mandátom, a tých vôľa že je, aby sa zdržal zákon o národnostiach, ktorý je darom »rytierskeho maďarského národa« uhorským národnostiam*“. Keď však došlo k samotnému hlasovaniu, ktoré bolo verejné, pred všetkými prítomnými sa zdržal hlasovania a vyhlásil „*nem szavazom*“ (= nehlasujem).⁵¹ Je len prirodzené, že tento jeho čin vyvolal nevôľu predovšetkým v kruhoch liptovských národovcov a zostal natrvalo uchovaný v ich historickej pamäti.

Paradoxné na celej záležitosti bolo to, že na májové dni roku 1922, v ktorých prepukol konflikt medzi obidvoma politickými tábormi – vyprovokovaný Hlinkovým výrokom o Štefánikovi – pripadlo 20. výročie onoho neslávného Hlinkovho hlasovania za práva slovenčiny. V čase, v ktorom jedna i druhá strana sporu podsúvala verejnosti údajne jednoznačné dôkazy o zbabelosti či vyslovene o zrade na národe, ktorej sa mal dopustiť ten či onen politický súper, nikoho spomedzi Šrobárových stúpcov zrejme nenapadlo chopiť sa tohto jazykovo-politického jubilea a medializovať ho.

Je to prekvapujúci moment jednej fázy tejto symbolickej vojny o Štefánika, lebo propagandistické využitie spomínaného Hlinkovho „zradného“ činu v jeho neprospech a teda aj v neprospech ľudovej strany, sa priam ponúkalo: ľudáci sa totiž vyhlasovali za jediných obrancov práv slovenského národa a slovenčiny, pričom sa v tejto súvislosti pochopiteľne často odvolávali práve na Hlinku a jeho predprevratovú činnosť.

Viacere z vyššie spomínaných Hlinkových činov boli z ľudského hľadiska pochopiteľné, ale v zápase medzi šrobárovcami a hlinkovcami, ktorý mal silne konfrontačný charakter, sa uprostred májových dní roku 1922 neprihliadalo ani na jednej ani na druhej strane na dobový predprevratový kontext. Naopak, všetky názory, myšlienky, kroky, aktivity uvede-
ných osobností sa interpretovali účelovo, vytrhnuté z kontextu.

Boj o litery: Štefánik alebo Štefánek?

Na Hlinkovu obranu sa postavila autonomistická tlač, verejne sa ho zastali stranícki kolegovia, publicisti, niektorí literáti, dokonca aj generálov brat Igor Branislav Štefánik. Eudácke noviny dokazovali, že v prípade hanlivej zmienky o Štefánikovi v Hlinkovom výroku išlo v skutočnosti o tlačovú chybu. Hlinka sám vo svojom písomnom osvedčení z 10. mája tvrdil, že na námestí v Krupine ani len náznakom nespomenul meno Milana Rastislava Štefánika. Jeho kritika vraj smerovala voči osobe Antona Štefánka, školského referenta na Šrobárovom ministerstve, ktorého ľudáci obviňovali z čechizácie a laicizácie slovenského školstva: „*Ja týmto hodnoverne a čestne svedčím celej slovenskej verejnosti,*

---

⁵¹ Slovenčina na Liptove. In: NN, roč. 33, č. 60, 27. 5. 1902, s. 1-2.

že som v Krupine nepoužil mena Beneša alebo Štefánika. Pamiatka gen. Štefánika mi je svätou, ako každému stotočnému Slovákov. ”⁵²

V podobnom duchu argumentovali aj ďalší účastníci sporu, ktorí stáli na Hlinkovej strane: „Ved' každý vie, že k menu Štefánikovmu len vďaka a obdivovanie patrí! Kde spomína sa zbabelosť a zapredávanie našich národných práv, tam nie Štefánik patrí, ale Štefánek [...] Perly a smeti môže [človek] miešať i do súdneho dňa, ale perla predsa ostane perlou a smet' smet'ou a každý aký-taký znalec ich rozozná. ”⁵³

Hlinkovi obrancovia pritom nezabudli zdôrazniť, že hnev a kliatba „štátotvorných“ a či skôr „štátotravných“ centralistov dopadla na hlavy pravoverných Slovákov, teda ľudákov len kvôli dvom písmenkám »i« a »e«. Obrazne možno povedať, že obidve okridlené *litery* sa vzniesli na slovenskú oblohu a celý mesiac traumatizovali verejnosť, udržiavajúc ju v bojovej nálade. Svojimi krídelkami trepotali tieto písmenká ako politickými vlajkami, pod ktorými sa zhromažďovali stúpenci jedného alebo druhého tábora. Pod vlajkou s písmenom »i« tiahli do symbolického boja tí, ktorí verili správam, že Hlinka vyslovil na krupinskom zhromaždení meno Štefánikovo a tak znevážil pamiatku národného hrdinu; pod vlajkou s literou »e« odrážali útoky nepriateľa tí, ktorí uverili informácii, že došlo k tlačovej chybe, a že Hlinka v skutočnosti vyslovil meno (Anton) Štefánek. Zdá sa to neuveriteľné, ale aj obyčajné písmená abecedy môžu fungovať ako zbrane. Pritom vývoj dospel tak ďaleko, že už vôbec nešlo o Štefánika, ale o Hlinku.

Na obidvoch stranách pomyselnej barikády sa viedla ostrá paľba: na dennom poriadku boli obvinenia z hyenizmu, perversnosti, zlomyseľnosti, ale aj zo zrady a zbabelosti. Centralisti boli podľa ľudáckej interpretácie nielen zradcovia slovenského národa, ale aj zbabelci, lebo sa skrývali za Štefánikovu pamiatku; v očiach centralistov boli však zbabelcami práve ľudáci, lebo sa vraj skrývali za údajnú tlačovú chybu.

Jedni i druhí sa dovolávali očitých svedkov, ktorí mali potvrdiť alebo vyvrátiť tú alebo onú verziu „pravdy“ o Hlinkovom krupinskom prejave: vyslovil Hlinka meno generála Štefánika alebo nevyslovil?

Ak však pripustíme možnosť, že naozaj išlo iba o tlačovú chybu, vynára sa pred nami zásadný problém: **Slovák** bol denník a redakcia mohla (a v podstate aj mala) zasiahnuť hneď na druhý deň po zistení tohto lapsusu, teda v piatok 5. mája 1922, a uverejniť opravu, aby tak predišla nedorozumeniam či útokom na svoju adresu. Nestalo sa tak, nikto v redakcii nezasiahol. **Slovák** reagoval až vtedy, keď bola polemika v plnom prúde a bolo jasné, že centralistická tlač celý prípad využíva na politický boj proti Hlinkovi: v stredu 10. mája, teda až po šiestich dňoch (sic!) od publikovania krupinského prejavu sa na stránkach **Slováka** objavilo nielen osvedčenie A. Hlinku, ale aj stanovisko I. B. Štefánika.

Pritom redakcia **Slováka** uverejnila v nedeľu 7. mája krátku správu o návšteve pamätného miesta, na ktorom sa pred tromi rokmi odohrala veľká tragédia. Hlinka sa pochopiteľne tejto pietnej spomienky nezúčastnil, lebo v danej chvíli, v sobotu podvečer, bol v Martine. Hoci v polemickom súboji ľudáci šermovali týmto novinovým článkom, ktorý predložili ako dôkaz toho, že si vysoko ctia Štefánikovu pamiatku, mohol byť iba svedectvom úcty

⁵² Pre jednu tlačovú chybu. In: *Slovák*, roč. 4, č. 106, 10. 5. 1922, s. 1.

⁵³ KOZA-MATEJOV, Jur: Nad posvätnou mohylou. In: *Slovák*, roč. 4, č. 115, 20. 5. 1922, s. 1-2.

voči Štefánikovi prejavenej zo strany iných, konkrétne nemenovaných príslušníkov SLS, nie však samotného Hlinku. Na presvedčení časti verejnej mienky, že Hlinka potupil Štefánikovu pamiatku, to nemohlo nič zmeniť. Pre centralistickú tlač to bol samozrejme málo presvedčivý dôkaz a obvinila ľudákov, že odrazu ronila nad pamiatkou národného hrdinu krokodílie slzy. Možno povedať, že ľudáci sa chytili do pasce, ktorú si pripravili sami, lebo centralistická tlač a protiludácky orientované publikum vnímali ľudovú stranu práve cez jej najvýznamnejší personálny symbol, cez postavu A. Hlinku. Preto sa ľudácka obrana v prvom rade sústredila na jeho obhajobu.

Jur Koza-Matejov s rozhorčením komentoval *krvižízňivé útoky hladných zverov*, teda centralistov, ktorí sa chytili tlačovej chyby a teraz útočia a hryzú. Vraj s jedinou literou otravujú verejnosť a usilujú sa raz a navždy zabiť prostredníctvom Štefánikovej pamiatky Hlinku a poštvajú proti ľudovej strane legionárov. Ignác Grebáč-Orlov v tejto súvislosti prízvukoval: „*Pamiatka Štefánika je nám svätou, ktorej sa dotýkať nevoľno. A kto ho na hnusnú agitáciu zneužije, hoden je opovrzenia.*“⁵⁴

Tento výrok je veľavravný, lebo označuje Štefánika ako národného hrdinu za *sacrum*, s ktorým nemožno účelovo manipulovať. Je príznačné, že príslušníci toho-ktorého tábora nachádzali neprípustnú manipuláciu so Štefánikovou pamiatkou iba u svojich protivníkov. To platilo nielen pre autonomistov, ale aj pre centralistov.

O tom, že spomínaný boj o *literu* úplne nevymizol z pamäti slovenskej verejnosti, svedčí aj bonmot v **Národných novinách** z konca 30. rokov minulého storočia. Čitateľovi sa v iných súvislostiach a v úplne inom kontexte predkladala otázka, či vie, aký je rozdiel medzi človekom *prostým* a človekom *sprostým*. Odpoveď bola veľmi jasná: asi taký ako rozdiel medzi menami *Štefánik* a *Štefánek*. Čitateľ odchovaný lektúrou prvorepublikových verejných zhromaždení, na ktorých mali posmešky a nadávky svoje trvalé miesto, sa pravdepodobne schuti zasmial a pobavil. Vnímavejší a kultivovanejší čitateľ sa však nepochybne musel pozastaviť nad touto slovnou hračkou a uvedomiť si jej absurdnosť: kto z tejto dvojice je *prostý* a kto *sprostý*?

Reakcie legionárov na Tukov článok. Hrdina ako diskurzívny fenomén

Spor nabral na obrátkach, keď Vojtech Tuka uverejnil v **Slováku** článok, v ktorom relativizoval zásluhy legionárov o národné oslobodenie Slovákov. Dal mu podobu fiktívneho rozhovoru dvoch mŕtvych vojakov-Slovákov, Jána a Ondreja, ktorí sú pochovaní na cintoríne v Bachmači: obidvoch poslali po vypuknutí vojny na front podperených červeno-bielo-zelenými stužkami (t. j. uhorskou/maďarskou trikolórou), išli tam teda bojovať, trpieť a zomierať „*za kráľa a vlasť*“. Ján sa dostal do (ruského) zajatia, zatiaľ čo Ondrej padol v boji a pochovali ho na bachmačskom cintoríne, v uniforme príslušníka uhorskej domobrany. O tri roky neskôr na tom istom cintoríne pochovali aj Jána, ktorý medzitým vstúpil do československých légii.

O polnoci cintorín ožije a mŕtvi vojaci sa rozprávajú. Ján-legionár vyčíta svojmu bývalému druhovi v zbrani: „*Preklínam ťa! Nie si mojím bratom. Bol si žoldnierom Habsburgovcov,*

---

⁵⁴ GREBÁČ-ORLOV, Ignác: Nenapraviteľní. In: Slováč, roč. 4, č. 116, 21. 5. 1922, s. 1.

týchto katov slovenského národa. Bojoval si s otrokármi nášho rodu, s Maďarmi oproti našim bratom Rusom a Srbom. Si zradcom našej národnej veci!”

Na to mu Ondrej-domobranec odpovedá: „Bránil som vlasť [...]. Áno, bránil som, lebo naši vodcovia, slovenskí kňazi, učitelia, profesori, lekári, pravotári do jedného hovorili vtedy, že je to našou povinnosťou. Oni boli pre nás živými príkladmi. Bojoval som, lebo som prisahal - vernosť a poslušnosť najvyššiemu pánovi zbranej moci, kráľovi.”

V zápätí prízvukuje: „Ja som [tiež] bojoval za národnú vec [...]. Naši [národní] vodcovia povedali, že za vernosť k vlasti a kráľovi budeme odmenení tým, že si za ňu budeme môcť žiadať, ba aj dostaneme pre národ slobodu a život.⁵⁵ Nie my sme na vine, ale vrtkavosť šťastia, že nie my, ale vy ste vybojovali pre národ slobodu. Keď sme aj šli inými cestami jednako len za ten istý spoločný, svätý a krásny cieľ sme bojovali, trpeli a martýrsku smrť podstúpili...”

Ján-legionár mu oponoval: „Vy ste bránili štát žalárov, my sme ho povalili. Náš je vavrínový veniec hrdinov, na vás je biľag hnusnej zrady, ktorá horieť bude na čele našich detí a potomkov.“

Ondrej-domobranec bránil svoju pozíciu na nesprávnej strane pomyselnej barikády počas vojny. Ospravedlňoval svoju neschopnosť v dostatočnom predstihu predvídať vývoj udalostí: „Mojím jediným hriechom je len to, že som nevidel napred a že som nevedel, ktorá skupina zápasiacich veľmoci zvíťazí. Ale čo by bolo bývalo s tebou, keby bola vrtkavosť vojny druhej skupine dopriala víťazstva? Vtedy by si bol býval zradcom a tvoje nevinné deti by nosili potupnú pamiatku svojho otca [...]. Podľa toho teda len od vrtkavosti vojenného šťastia záviselo, ktorý z nás bude hrdinom a ktorý zradcom.“⁵⁶

Tukov článok vyvolal veľké pobúrenie, najmä v radoch bývalých legionárov. Predmetom kritiky sa stala už samotná osnova príbehu, teda predstava, že v Bachmači na cintoríne by mohli vedľa seba odpočívať telesné pozostatky príslušníka československých légii a príslušníka uhorského honvédskeho vojska: v Bachmači „naši legionári [...] v týždňovom tuhom boji hrdinsky odrážali útoky ríšskonemeckých vojakov a [...] na žiadneho rakúskeho alebo uhorského vojaka nenarazili. Na bachmačskom cintoríne odpočívajú večným snom len tí Slováci, ktorí v legionárskej rovnošate padli za slobodu svojho národa a ktorých zabili nemeckí spojenci⁵⁷ - maďarského Tuku Bélu. Avšak ešte perfidnejšie si zahráva Tuka

⁵⁵ „Prím v provládnom vojnovom kurze v slovenskom národnopolitickom tábore hralo od počiatku ľudácke krídlo Slovenskej národnej strany, ktoré sa priam prekonávalo v prejavoch lojality k vláde a k habsburskej monarchii. Na veľkom ľudovom zhromaždení 28. júla 1914 v Ružomberku Andrej Hlinka, stojac na pozíciách »obrancu uhorskej vlasti«, vítal vypuknutie vojny. Ešte servilnejšie však vystupoval ľudácky poslanec Ferdiš Juriga v peštianskom parlamente a na stránkach Slovenských ľudových novin. [...] Po vypuknutí vojny začali zabezpečovať uhorskú vládu a Habsburgovcov o poddanskej vernosti a láske slovenského ľudu, často vyzývali slovenských vojakov k dôslednej vernosti k monarchii a písali o »svätej povinnosti« v »spravodlivom boji« na fronte.“ HRONSKÝ, Marián: Slovensko proi zrode Československa. Bratislava 1987, s. 53, 54. Očakávalo sa, že Slováci vďaka tomu získajú určité ústupky v sociálnej a národnostnej sfére. Prezentovať však takto motivovaný boj slovenských vojakov, príslušníkov rakúsko-uhorskej, prípadne honvédskej armády ako alternatívny boj za slobodu národa, je nezmyslom.

⁵⁶ TUKA, Vojtech: Takto hovorili mŕtvi. In: Slovák, roč. 4, č. 112, 17. 5. 1922, s. 1-2.

⁵⁷ V tejto súvislosti uvádzam na ilustráciu dobovú charakteristiku jedného z legionárov, ktorí padli v bojoch pri Bachmači: „Dušan Hatala z Prietrže [pri Senici]. Práporčík 12. roty 7. Tatranského

Béla s poctivým národným smýšľaním nás Slovákov, keď dáva do úst »uhorskému« Slovákovovi slová o tom, že bojoval za národnú vec, a že len »vrtkavosť válečného šťastia« nedala mu za pravdu [...]. To nebola vrtkavosť válečného šťastia, ktorá z legionárov-Slovákov spravila víťazov. To bol strašný zápas, v ktorom takmer celý svet sa pochytil a v ktorom na jednej strane stáli Tukovi oblúbenci: Maďari, Nemci, Turci a iní násilníci, vrahovia slovenského a slovanského rodu, a na druhej strane stáli všetci tí, čo si žiadali slobodu a pravdu pre všetkých - bratia Rusi a Srbi, Francúzi, Angličania, obetaví Amerikáni - všetci tí, čo našemu národu pomohli zvíťaziť. A keby nešťastnou náhodou tá Tukova strana bola zvíťazila, vtedy náš »uhorský« Slováčok bol by síce nosil rakúsko-uhorské vyznamenania a medaile, a slovenský legionár bol by zostal vyhnancom, ale na psi tridsiatok bol by prišiel všetok slovenský národ. A pán Tuka nebol by sa vtedy učil [po] slovensky, lež pokračoval by vo svojej maďarizačnej činnosti len maďarským jazykom [...].»⁵⁸

Tuka v tomto vymyslenom príbehu nezabudol zdôrazniť, že zatiaľ čo mramorový náhrobok legionárskeho bojovníka Jána zdobia zlaté písmená a na jeho hrobke je „pečlivými rukami zasadený a pestovaný cyprus s ružou“, hrob uhorského domobranca Ondreja je zanedbaný, spustnutý, ozdobený iba spráchnivelým dreveným krížom a zarastený divými kvetmi. Proti tomuto motívu sa legionári tiež ohradili, lebo sa ich citeľne dotkol. Pripomínali neutešený stav legionárskych hrobov na území Ruska: „Kto chce a chce legionárom stavať mramorové pomníky, klásť im do hrobu vavrínové vence? Pánovia z red[akcie]. »Slováka«, či viete ako vyzerajú naše pomníky v Sibírii?“

Uvedená reakcia nasvedčuje, že legionári pochopili a čítali Tukov článok prvoplánovo, doslovne a podľa toho k nemu aj pristupovali. V skutočnosti však išlo nielen o fiktívny, ale aj alegorický príbeh, ktorý riešil odveký problém vzťahu víťazov a porazených v rámci jednej spoločnosti, resp. kritizoval oficiálnu politiku kolektívnej pamäti a selektívny – v zásade ideologicky motivovaný – prístup k smrti na bojiskách svetovej vojny, ktorý produkoval minimálne dve kategórie mŕtvych vojakov, vo verejnom živote Slovenska rôzne oceňované: tých, ktorí padli na „správnej“ a tých, ktorí padli na „nesprávnej“ strane.

Tukov článok je zaujímavý a provokatívny z viacerých hľadísk. Pre legionárov muselo byť samozrejme urážajúce už to, že čitateľskému publiku podsúval myšlienku, ktorá im prisudzovala charakteristiku vypočítavcov, ktorí si počkali na ten „správny“ vývin vojnovnej situácie, a vo vhodnom okamihu vstúpili do légii, aby sa mohli stať *hrdinami*. Na jednej strane vyvolal negatívne reakcie legionárov, ktoré v nasledujúcich dňoch vyústili do aktu demolácie bratislavskej redakcie denníka **Slovák**⁵⁹; na druhej strane však podhalil obrisy

---

pluku ruských légii. Padol 10. III. 1918 pri stanici Doč, v bojoch pri Bachmači. Pro memoria menovaný za zásluhy za nadporučíka ruských légii. [Bol to][...] prvý mŕtvy dôstojník-Slovák Tatranského pluku. Veliteľ čaty slovenských chlapcov [...]; hrdina od Zborova, kde sa zúčastnil v bojoch v prvých liniách, nebojzľive viedol svoju čatu pod Bachmačom na Nemcov, ktorí chceli naše légie obchvátii. Pred útokom, keď nenašiel pušky, so sekerou v ruke sa pohнал na nepriateľa. Nepriateľský gul'omet od chrbta vyhasil život tohoto statočného syna slovenského národa.“ MIHAL, Štefan: Slovenskí evanjelici v zahraničnom odboji za svetovej vojny. In: OSUSKÝ, Samuel Štefan (ed.): Služba národu. Liptovský Sv. Mikuláš 1938, s. 110.

⁵⁸ Tuka hlása „maďar államese“ – v slovenskom rúchu. In: SD, roč. 5, č. 112, 18. 5. 1922, s. 1.

⁵⁹ Stalo sa tak 25. mája 1922. Útok proti redakcii **Slováka** sa uskutočnil po zakončení verejného zhromaždenia, organizovaného Čs. obcou legionárskou. Ľudácka tlač zdôraňovala, že útok na redakciu

problémov, ktoré si málokto uvedomoval, prípadne si ich vo vybičovanej atmosfére takmer nikto nechcel pripustiť: nielen diskurzívnu podstatu fenoménu *hrdina*, ale aj vytesňovanie takých činov, aktivít či dokonca symbolických aktov z individuálnej pamäti jednotlivcov a z kolektívnej historickej pamäti národného spoločenstva, ktoré boli po vzniku republiky interpretovateľné nielen ako ne-hrdinské, ale aj ako zrada národných záujmov.

Samozrejme, ťažko sa dalo očakávať, že v pokojnejšej atmosfére, ktorá by nebola poznačená aférou okolo Hlinkovho výroku, by legionárska komunita akceptovala fiktívny príbeh o dvoch slovenských vojakoch, príslušníkoch vojsk dvoch nepriateľských táborov, ktorí však – podľa Tukovej interpretácie – bojovali za tú istú vec, za národnú slobodu.

Legionári boli schopní a ochotní akceptovať názor, že aj nepriateľský vojak(-Slovák) mohol a môže byť statočný, ale jeho statočnosť nie je dôvodom heroizácie, nie je *naším* hrdinom. Nie je však ani *naším* zradcom, ako sa to snažil prezentovať Tuka. Slovák (alebo Čech), ktorý nevstúpil do légii a zostal verný dynastii a monarchii, nie je teda v tomto spore zo strany *hrdinov* a *víťazov* (= legionárov), ale ani ostatných mienkotvorných inštitúcií či osobností prvej republiky primárne definovaný prostredníctvom kategórií statočnosti či zbabelosti. Počiatkové rozpaky nad tým ako reflektovať a prezentovať túto skupinu *ne-hrdinov*, ktorých bola samozrejme drvivá väčšina, napokon vystriedalo jej definitívne odsunutie do kategórie obete/obetí: „[...] *kto kedy vyhlásil nesčíselné obete nášho otroctva za »zradcov«?*” – reaguje legionárska tlač na Tukove myšlienky: „*Klásť životy za víťazstvo otrokárov nikdy nebolo našou povinnosťou, bolo to ale osudným údelom nášho rabstva. Národ proti svojej vôli bol hnaný na jatku a tam krvácal [...]*”⁶⁰

V lokálnom meradle sa citlivej otázky hrdinstva a ne-hrdinstva, resp. zrady dotkol napríklad starosta sokolskej jednoty na Myjave Ján Slabej. V predvečer štátneho sviatku vzdal hold padlým legionárom: „*Dnes nás sem zase priviedla vďačnosť k tým hrdinom, ktorí za vydobytie našej slobody život svoj položili a známku samostatnosti dopomohli.*” Zdôraznil, že si musíme pripomenúť pamiatku týchto *rekov*, ktorá je posvätná celému národu, ale zároveň je potrebné „*potupné znamenie zrady a nevernosti, ktorými ich pamiatka mala byť v srdciach našich pôsobením nemeckej a maďarskej mienky poškvrnená. My so zbožnosťou snímame našich drahých hrdinov z potupných šibeníc, na ktoré nám ich povesili na znamenie hanby [...]* Maďari a Nemci. *S pokojným svedomím sverujeme ich vec čestnému súdu celého sveta, aby rozhodnul, či je zradcom otrok, ktorý rozbije svoje putá, či je zradcom vtáča, ktoré uletí zo svojho väzenia, či je zradcom ten, kto odhodí nvcenú mu zbraň, či je zradcom ten, ktorý zostal verným majestátu svojho národa. Čo je majestátnosť*

nebol a ani nemohol byť dielom *hrdinských* legionárov, ale nahuckaných, protislovensky orientovaných zlomyseľných Čechov.

⁶⁰ „Gemeineri” Tománek, Juriga a Hlinka vybojovali všetko. In: Legionár, roč. 2, č. 19, 20. 5. 1922, s. 1-2. Podobne pri inej príležitosti, napr. keď sa v Trenčíne hlasovalo o odstránení pamätného reliéfu, ktorý bol počas vojny vybudovaný na trenčianskej hradnej skale na pamiatku padlým uhorským/maďarským hrdinom. Člen mestského magistrátu Karol Štúr (= synovec Ľudovíta Štúra), vtedy vyhlásil: „*My [trenčianski Slováci] v padlých vojakoch maďarsko-nemeckej armády nevidíme a nebudeme vidieť nikdy hrdinov, ale nevoľné obete cudzej panovačnosti. Zachovali sme a zachováme našu úprimnú sústrasť s nimi, no tento maďarský pamätník nemôžeme strpeť, tak nie len pre úctu [...]* [voči] *skutočným hrdinom, ale i z úcty [...]* [voči] *samým nevinným obetiam.*” Hanebné uzavretie. In: Trenčanské noviny, roč. 3, č. 35, 28. 8. 1921, s. 1-2.

cisárov a kráľov, ktorí sa vnucujú mečom, udržiujú bodákmi, a ktorých tróny sa klátia, čo je tento majestáť proti majestátu národa, posväteného utrpením predkov, slávnymi dejinami a krásnou sladkou rečou: Tejto oni zostali verní, tejto vznešenosti národnej oni – bratia naši legionári – ostali verní, že sa im celý svet obdivoval!”⁶¹

Slabej teda vo svojom prejave zdôraznil primát národnej identifikácie: stojí nad všetkými ostatnými lojalitami a identifikáciami a človek – aj vojak – má právo v jej mene porušiť všetky svoje predchádzajúce záväzky a prisahy. Zrada jedinca-vojaka, príslušníka „nášho“ národného kolektívu v tomto prípade nie je skutočnou zradou, slovo *zradca* v tomto kontexte funguje iba ako znevažujúce označenie „nášho“ hrdinu zo strany „našich“ nepriateľov. Paradoxne sa teda Slabej vo svojom chápaní tohto problému približoval niektorým názorom Tukovým, predovšetkým v zdôrazňovaní diskurzívneho charakteru uvedeného fenoménu.

Ľudácka tlač – nielen Tuka, ale napríklad aj Juriga – však išla oveľa ďalej a do značnej miery sa stotožňovala s rozdelením úloh hrdinov a zradcov v rakúsko-uhorskej rěžii: „[...] dnešná novinárska taktika ľudácka ide rovno proti zásadám, za ktoré toľko životov položilo najlepších synov národa. Jestli ľudová tlač i naďalej takto [bude pokračovať] [...], dnes-zajtra sfanatizovaná masa plúť bude na nás, že sme nedodržali prisahu danú cisárovi a kráľovi, že sme boli vlastizradcovia. Iné si nevieme domyslieť z týchto riadkov Jurigových, ktoré za vhodné držal uverejniť i Slovák: »Vždy, všade, ešte aj u najdivokejších národov všeľudským mravným presvedčením bolo a je, že povinnosť svoju vykonať, prisahu zadržat', svojej zákonitej vlasti a jej hlave byť na život a na smrť verným, je skutkom čestným, chvály a slávy hodným.«⁶² Autor článku konštatuje, že s týmto tvrdením by sa vcelku dalo súhlasiť, ale Juriga ide ešte ďalej a vyhlasuje, že dokiaľ sa Rakúsko-Uhorsko v svetovom vojnovom konflikte nezrútilo a dokiaľ panovník neakceptoval právo národov na samourčenie a neoslobodil svojich vojakov od vojenskej prisahy, dotiaľ bolo ich povinnosťou slúžiť verne monarchii a nikto im nemôže nič vyčítať. Naopak, patrí im za to česť a sláva. Autor-legionár s úžasom sleduje Jurigovu logiku, z ktorej nepriamo vyplýva, že každý Slovák alebo Čech, ktorý do 28. októbra 1918 utiekol do zajatia a vstúpil do légii, bol „nečestným odpadlíkom svojej otčiny“, teda vlastizradcom.⁶³

Vzápätí obvinil ľudákov z toho, že ich argumentácia a politické požiadavky sú v podstate konfúzne: „Jestliže tvrdíte, že slovenský národ konal svoju povinnosť a čestne, dobrovoľne krvácal za svojho korunovaného pána, pokiaľ ho tento od ďalších útrap neoslobodil, vtedy nepatrná vetev národa za hranicami [= americkí Slováci] nemala právo rozprávať v mene

⁶¹ Hold padlým legionárom dňa 27. októbra 1921 na Myjave. Reč starostu Sokola Dr. Jána Slabeja pri tejto príležitosti povedaná. In: Noviny zpod Bradla, roč. 1, č. 36, 4. 11. 1921, s. 1-2.

⁶² Jurigovu prostorekosť charakterizuje nasledujúci výrok: „U nás v republike starým uhorským vojakom sobrali metále a zastavili mesačné renty za udatnosť. A včul majú byť vaše mená na referáte, vás starých vojakov, ktorí ste poctive bojovali. A takí legionári, ktorí po Sibírii kotrmeľce vávali a prasatá kradli, tí majú byť forštantí.“ Čl. - Jak rozprával Juriga o legionároch. In: NS, roč. 2, č. 47, 22. 11. 1925, s. 5.

⁶³ „Gemeineri“ Tománek, Juriga a Hlinka vybojovali všetko. In: Legionár, roč. 2, č. 19, 20. 5. 1922, s. 1-2.

celého národa a vtedy i tá pittsburghská dohoda, ktorej sa toľko pridriživate, nemá pre národ žiadnej platnosti.“⁶⁴

V tejto súvislosti sa v tlači objavila znepokojujúca správa z nitrianskeho regiónu: „Už z niektorých miest ponosujú sa nám bratia [= legionári], že nielen súkromní, ale aj verejní úradníci, richtári, notári atď., často im vyhadzujú na oči, že »legionári sú všiváci, ktorí sa dali zajať a vlasť svoju zapredali«. Upozorňujeme preto bratov legionárov, aby každý jednotlivý takýto prípad nám oznámili aj s plným menom dotyčného úradníka. Týchto »vlastneckých« pánov úradníkov pribijeme verejne na pranie.“⁶⁵

Uvedená správa sa však v tlači objavila až po spomínanom útoku na redakciu **Slováka**. Mŕtvy Štefánik sa nemohol brániť, ale žijúci legionári nenechali spochybňovať svoju česť. Ľudáci sa samozrejme usilovali dokázať, že oni bojujú za tie isté hodnoty a ideály ako legionári počas svetovej vojny: „Zrejmé je, že slov. legionár môže podporovať len toho, kto za reč slovenskú a za samobytnosť Slovenska, t. j. za autonomiu Slovenska bojuje; lebo jedine toto stanovisko zodpovedá tej idey, ktorú legionári skvejúcimi literami si napísali na ich zástavu; a každý, kto sa postaví proti tejto idey, s ideou zneucťuje nielen pamiatku gen. Štefánika, ale zľahčuje i prácu legionárov!!“⁶⁶

Ján Mudroň vyčítal centralistickej tlači, že neváhala klamstvom poškrniť posvätnú pamiatku národného hrdinu a poštváť legionárov proti Hlinkovi a celej ľudovej strane: „[...] ubezpečujem bratov legionárov, že tak jako oni, i my bárskeďy sme hotoví za slávu a česť slovenského národa vyliat' poslednú kvapku svojej krve.“⁶⁷

Na záver možno konštatovať, že spor o Štefánika a legionárov v zápase medzi centralistami a autonomistami nadobudol v priebehu svojho vývoja rôzne podoby: od verbálnych atakov v tlači cez vzájomné obviňovania zo zrady národných ideálov až po fyzické útoky, konkrétne po napadnutie a poškodenie sídla redakcie ľudáckeho denníka. Významnú úlohu v tomto zápase zohrávala inštrumentalizácia takých kategórií ako sú statočnosť/zbabelosť, ale aj vernosť/zrada. Tieto vlastnosti a postoje sa v rôznej miere prisudzovali nielen symbolom, teda Štefánikovi a legionárom, ale aj samotným aktérom tohto konfliktu, napríklad Hlinkovi či Šrobárovi. Niektorí súčasníci si uvedomovali diskurzívny charakter fenoménu (národného) hrdinu; výrazné spolitizovanie tohto sporu však so sebou prinášalo apriórne, čierno-biele videnie uvedených fenoménov a ich absolutizáciu. V prípade legionárov počas svetovej vojny viedla cesta k prisudzovanému statusu hrdinov cez zradu dynastie a monarchie, ktorá však v nacionalistickom diskurze nebola relevantná, lebo ju kompenzovala vernosť národu. Ak by bola monarchia zostala zachovaná, bojovníci proti nej, teda legionári, by boli pochopiteľne v oficiálnej historickej pamäti reprezentovaní ako zradcovia, hoci je možné, že v spoločnosti by existovali sociálne skupiny či aspoň jednotlivci, ktorí by udržiavali aj pozitívnu historickú pamäť na legionárov. Na tejto skutočnosti nie je nič výnimočné, v dejinách ju poznáme veľmi často. Stačí poukázať na fenomén Hurbana

⁶⁴ Tamže.

⁶⁵ Legionári zradili vlasť. In: Národná stráž, roč. 2, č. 29, 16. 7. 1922, s. 2.

⁶⁶ TRNAVSKÝ: Kto znevažuje prácu legionárov? In: Slovák, roč. 4, č. 123, 31. 5. 1922, s. 3.

⁶⁷ MUDROŇ, Ján: Ľudáci a legionári. In: Slovák, roč. 4, č. 126, Turíce 1922, s. 7.

a hurbanovských dobrovoľníkov⁶⁸ či Kossutha⁶⁹ a jeho stúpencov v rôznych diskurzoch a v rôznych historických pamätiach.

Zároveň sa však vynoril problém, ako po skončení vojny a vzniku republiky reflektovať tú skupinu bývalých vojakov rakúsko-uhorskej armády, ktorí nevstúpili do légii, stratili tak šancu podieľať sa na národnooslobodzovacom boji i nárok byť hrdinami. Títo *ne-hrdinovia* neboli v medzivojnovej československej spoločnosti pokladaní za zradcov, ako sa to snažila čitateľom sugerovať ľudácka tlač, ale boli odsunutí do kategórie obetí bývalého utlačateľského režimu. Problematickosť ľudáckej interpretácie (V. Tuka, F. Juriga) spočívala okrem iného aj v tom, že relativizovala či vyslovene spochybnila pozitívny význam zrady panovníka a Rakúsko-uhorskej monarchie, čo v konečnom dôsledku znamenalo, že sa ocitla na spoločnej vlnovej dĺžke s argumentáciou a hodnotovou klasifikáciou vojnovej Viedne a Budapešti.

Symbolická inštrumentalizácia vzťahu Hlinka – Štefánik v ľudáckom diskurze

Keď sa v roku 1934 v rámci celoštátnej konferencie mladých učiteľov uskutočnil zájazd účastníkov do Turčianskeho Sv. Martina, na pôde martinskej sokolovne predniesol svoju prednášku minister spravodlivosti, jeden z najvýznamnejších slovenských predstaviteľov čechoslovakizmu, Ivan Dérer. Okrem iného v nej ocenil význam martinskej národoveckej tradície, čo s uznaním kvitovala práve národnárska tlač. Dérer však rozvíril hladinu verejnej mienky, keď vyslovil nasledujúce myšlienky: „*V Uhorsku rapidne približoval sa agresívny vyhladzovací nápor storočnej maďarizácie [...] Keď v čistoslovenskej župe Liptovskej slovenskí členovia stoličného výboru navrhovali, aby im podľa platného zákona umožнено bolo používanie ich materčiny, vtedy sa uplatnenie tohto prirodzeného a i v zákone zabezpečeného práva slovenského, zdalo ešte i tak vynikajúcemu členovi slovenskej národnej spoločnosti, akým bol už v tých dobách Andrej Hlinka, tak utopistický a nereálny, že sa zdržal hlasovania s výslovnou poznámkou »nem szavazom« (nehlasujem). Tento [...] prípad najjasnejšie ilustruje, jak minimálne [...] byly konkrétne politické požiadavky mno-*

⁶⁸ Podrobnejšie v pripravovanej štúdii MACHO, Peter: Jozef Miloslav Hurban – náš prvý legionár? Konštruovanie continuity boja za národnú slobodu: symbolické reprezentácie a historická pamäť.

⁶⁹ J. Galandauer dáva všeobecne známu maďarofóbiu následníka trónu Františka Ferdinanda do súvislosti s rodovou pamäťou Habsburgovcov, pričom zdôrazňuje: „*Mezi Habsburky a Maďary položila historie ty nejemocionálnější rekvizity, které má ve své pokladnici: vzpoury, perzekuci, sesazování z trůnu, rušení ústavy, atentáty, popravy, mučedníky. A tomu odpovídal i historický obraz: pro maďarské vlastence byli Rákóczi a Kossuth národními hrdiny, pro Františka Ferdinanda odpornými rebely a velezrádci.*“ GALANDAUER, Jan: František Ferdinand d'Este. Následník trůnu. Praha – Litomyšl 2000, s. 154. Historikov komentár vlastne odzrkadľuje diskurzívnu podstatu fenoménu *hrdina*. Kossuth bol v maďarskej protestantskej a liberálnej tradícii často začleňovaný do množiny národných hrdinov, zakladateľov a upevňovateľov Uhorska ako maďarského národného štátu, pričom bol vo svojom protihabsburskom zápase priradovaný aj k bojovníkom za maďarskú „národnú“ nezávislosť ako boli Gabriel Bethlen, Štefan Bocskay, Imrich Thököly, František II. Rákóczi. KLIMÓ, Árpád von: Nation, Konfession, Geschichte. Zur nationalen Geschichtskultur Ungarns im europäischen Kontext (1860 – 1948). München 2003, s. 64.

*hých národne smýšľajúcich Slovákov a predsa maďarský režim odmeňoval tieto minimálne požiadavky prenasledovaním slovenských ľudí [...].*⁷⁰

Ako vidno z citátu, pasáž, v ktorej sa Dérer zmiňoval o vodcovi ľudovej strany, nesmerovala k diskreditácii A. Hlinku. V rámci celej prednášky mala Hlinkova postava vcelku okrajovú, epizodickú úlohu: príbeh o hlasovaní v liptovskom župnom výbore mal len ilustratívny charakter. Dérer však práve vyťahnutím tejto polozabudnutej epizódy z Hlinkovho života nechtiac pichol do osieho hniezda. Redakcia **Národných novín** rozhorčene konštatovala, že ide o obyčajnú vymysleninu, zlomyseľnú lož: „*Bolo by dobré, keby Dérer uviedol faktá o tomto údajnom prejave Hlinkovom. My tak vieme, že Hlinka choval sa v stoličnom zastupiteľstve statočne, čestne a hrdinsky a bojoval za práva slovenčiny na každom kroku.*“⁷¹

Dérer tak skutočne urobil. Poslal redakcii list s vysvetlením⁷², v ktorom paradoxne citoval práve **Národné noviny**, konkrétne novinový článok spred tridsiatichdvoch rokov, informujúci o priebehu hlasovania na liptovskom župnom výbore.⁷³ Primerane tým strápnil redakciu **Národných novín**, ktorá svoje obvinenia vyslovené na Dérerovu adresu dodatočne ospravedlňovala vyhlásením, že „[...] *my sme našu poznámku čerpali z osvedčenia časopisu »Slovák«, ktorý autenticky poprel, že by Andrej Hlinka bol povedal tento výrok [...].*“⁷⁴

Priznanie tejto skutočnosti bolo nemysliteľné, lebo by naštrbilo idealizovaný a fixovaný obraz Hlinku ako nekompromisného národovca, neohrozeného bojovníka za práva slovenčiny. Ľudáci vo svojej rétorike a imaginácii jednoducho potrebovali posilňovať, nie uvoľňovať vzťah medzi Hlinkom a slovenčinou. Prostredníctvom kategórie národného jazyka totiž z pozície verných obrancov slovenčiny štrukturovali politickú scénu na Slovensku.

S podobným prípadom sa stretávame aj u Štefánika. Keď sa v 30. rokoch 20. storočia začali prípravy na vydanie spomienkového diela o Štefánikovi, ktoré malo vydať pražské vydavateľstvo Leopolda Mazáča, redakcia oslovila viaceré osobnosti, ktoré Štefánika osobne poznali, aby do neho prispeli. Niektorí potenciálni prispievatelia však mali problém s napísaním takéhoto príspevku a svoje dojmy vyjadrili v súkromnej korešpondencii. Bývalý ruský legionár Mikuláš Gacek sa v liste Jánovi Smrekovi vyjadril nasledujúcimi slovami: „*Rozmýšľal som o tom napísať: Generál Štefánik na Sibíri... Aj by som mal o tom svoju predstavu, bolo by o čom písať. Ale keď je to vec úžasne delikátna. Pravdy sa musíme pridržať, ale nechceli by sme nejakou narážkou, azda i mimovoľnou a nie celkom overenou a odôvodnenou, ublížiť pamiatke Štefánikovej! Lebo táto jeho cesta, ako o nej myslím, je vari najtragickjšia jeho cesta na svete. A my, Slováci, máme na ňu len trpké spomienky. Tak bolo dosť v značnej miere i s ostatnými legionármi, ale my nadovšetko [...].*“⁷⁵

⁷⁰ ANM-PHA, f. Ivan Dérer, škatuľa 7, č. 397: O kultúrnych základoch československej jednoty. Prednáška.

⁷¹ Dérerova reč v Martine. In: NN, roč. 65, č. 85, 25. 7. 1934, s. 1-2.

⁷² ANM-PHA, f. Ivan Dérer, škatuľa 9, č. 476. K článku „Dérerova reč v Martine“. List Ivana Déreera redakcii **Národných novín** (Milošovi Vančovi). Praha, 26. 7. 1934.

⁷³ Išlo o príspevok s názvom Slovenčina v Liptove. In: NN, roč. 33, č. 60, 27. 5. 1902, s. 1-2.

⁷⁴ K oprave p. ministra Déreera. In: NN, roč. 65, č. 90, 4. 8. 1934, s. 4.

⁷⁵ SNK-ALU, f. Ján Smrek. Korešpondencia z rokov 1935 – 1938, sign. 180 A 5: Mikuláš Gacek – Jánovi Smrekovi. Dolný Kubín, 16. 1. 1937.

V ďalšom zo svojich listov Gacek Smrekovi napísal: „Priznám sa ti: zo zamýšľaného článku som mal so tri strany hotové, ale – roztrhal som... Nevládzem! Stále mi len tak vychodilo, že Štefánika sme my, Slováci, dobre nepochopili alebo nechápal on nás. Bolo to tam na Sibíri, akési veľké nedorozumenie. Kedykoľvek na tie časy pomyslíme, – stará, boľavá, nezacelená rana sa rozjatrí. Ešte ani dnes nemôžeme o veci hovoriť bez mocného citového vzrušenia... Neviem, či aj toto nie príčina [...], že ti príspevky o Štefánikovi neposielajú Daxner, ani Orišek⁷⁶, najpovolanejší ľudia. Žeby im štylistické starosti robily ťažkosť?! Pochybujem. Obidvaja majú jazyk dobre podrezaný.“⁷⁷

V liste Martinovi Oriškovi Smrek vyjadril pochopenie pre jeho zábrany, ktoré mal v súvislosti s pisaním príspevku o Štefánikovi: „Viem, že [...] spomienky na Štefánika nie je Vám ľahko písať, lebo by ste ustavične narážali na miesta, ktoré sú háklivé. [...] Musí nám [však] ísť o historickú pravdu, musíme veci podávať v pravom svetle a nebať sa ani temnejších stránok, lebo mylíť sa je ľudské, to právo musíme priznať i Štefánikovi [...].“⁷⁸

Celkové rozčarovanie zo Štefánika, ktoré spomína M. Gacek a Štefánikove omyly, o ktorých sa zmieňuje J. Smrek, súviseli s prítomnosťou ministra a generála na Sibíri v roku 1918, s jeho vtedajšou aktivitou, nariadeniami a rozkazmi. Mnoho legionárov ich vnímalo ako diktátorské rozhodnutia.⁷⁹ Ak však Gacek pripomína, že najtrpkéjšie spomienky na Štefánika majú práve legionári-Slováci, je zrejmé, že mal na mysli incident ohľadne používania slovenčiny vo vojsku. Generál Štefánik totiž svojím ministerským ustanovením určil ako oficiálny úradný jazyk československej armády češtinu, na čo reagovali práve legionári-Slováci. Martin Orišek, predstaviteľ slovenského oddelenia Odbočky Československej národnej rady v Rusku, mu v decembri 1918 predložil memorandum týkajúce sa rovnoprávného používania slovenčiny v légiách.⁸⁰ Štefánik však jeho postup neakceptoval a vyhodil ho: z jeho pohľadu išlo o vyvolávanie konfliktov a narušanie jednoty legionárskeho vojska. Dôležitejšia bola pre neho otázka, ako dostať légie v poriadku zo Sibíri do vlasti a ako zabezpečiť, aby sa vnútorný rozklad, narušená disciplína a znížená bojaskopnosť vojenských jednotiek v atmosfére boľševickej revolúcie ešte viac neprehlbili. Samozrejme, nemožno tvrdiť, že spomínaná epizóda, týkajúca sa Štefánikovho vzťahu k slovenčine v légiách by bola v medzivojnovom období úplne neznáma, utajená – veď otvorene o nej písal napríklad aj Janko Jesenský.⁸¹ Neocitla sa však v centre verejného diania, neujali sa jej ideológovia ani propagandisti.

⁷⁶ Vladimír Daxner a Martin Orišek – príslušníci čs. zahraničného odboja, ruskí legionári.

⁷⁷ SNK-ALU, f. Ján Smrek, sign. 180 A 5: Mikuláš Gacek – Jánovi Smrekovi. Dolný Kubín, 13. 3. 1938.

⁷⁸ SNK-ALU, f. Ján Smrek, sign. 180 B 18: Ján Smrek – Martinovi Oriškovi. [Praž], 15. 3. 1937.

⁷⁹ V súvislosti so Štefánikovým nariadením o rozpustení Odbočky Československej národnej rady v Rusku J. Jesenský zaznamenal postoje legionárov-ľavičiarov: „Volky-nevolky i socialisti podpísali svoje »abdikačné« listiny, ale hlavami neprestávali krútiť na znak nesúhlasu. Štefánik sa im stal nesympatickým, nedemokratickým, buržoáznym, západným generálom starého systému, ktorý vše udiere na svoju šabl'u.“ JESENSKÝ, Janko: Cestou k slobode. Úryvky z denníka 1914 – 1918. Turčiansky Sv. Martin 1933, s. 236.

⁸⁰ Odpis tohto dokumentu sa nachádza napr. v osobnom fonde Jána Smreka. Poslal mu ho M. Gacek spolu s jedným zo svojich listov. SNK-ALU, f. Ján Smrek, sign. 180 A 5: Mikuláš Gacek – Jánovi Smrekovi. [Dolný Kubín], 10. 5. 1937.

⁸¹ Okrajovo sa o postoji Štefánika k problému slovenčiny vo vojsku zmieňoval aj Jesenský vo svojej knihe **Cestou k slobode**. Úryvok z nej vyšiel aj v spomínanej publikácii u Leopolda Mazáča –

Jesenský si takto spomína na stretnutie so Štefánikom v Omsku: „*Potom vo voľnom rozhovore, keď som generálovi pripomenul, že si Slováci žiadajú, aby im rozkazy boli čítané v slovenskej reči, povedal mi: »Reč vo vojsku musí byť jedna« – a pozrel na mňa takými ustatými, uštvanými očami, že som zamĺkol.*“⁸²

V tomto kontexte je zaujímavá Jesenského súkromná výčitka adresovaná Andrejovi Mrázovi, ktorý pripravoval na vydanie knihu jeho legionárskych spomienok: „*Výnechali ste mi Štefánikovu mienku, že reč je len prostriedkom [...]*“⁸³ Uvedená poznámka naznačuje, že Štefánik zaujímal k fenoménu jazyka skôr pragmatický a utilitárny postoj: v prvom rade ho pokladal za komunikačný nástroj, nie za národný symbol.

Legionárov-Slovákov, ktorí sa v duchu národoveckej tradície identifikovali so slovenčinou ako so základným symbolom národa, musela Štefánikova reakcia na podané memorandum nielen zaskočiť, ale aj traumatizovať. Keďže sa však Štefánik po svojej smrti stal hrdinom prvej veľkosti, nechceli relativizovať či priamo spochybnit' jeho význam ako sociálneho vzoru a celonárodného symbolu. Obraz Štefánika ako národného hrdinu bol totiž konštruovaný v priamej nadväznosti na národovecký/nacionalistický diskurz 19. storočia, v ktorom sa obrane slovenčiny prisudzovalo významné miesto. Pojem národovca splyval s pojmom obrancu slovenčiny – národného jazyka – ako základného symbolu a základnej hodnoty slovenského nacionalizmu.

Pravdepodobne to bol jeden z dôvodov, prečo niektorí z oslovených potenciálnych autorov (napr. aj Mikuláš Gacek) napokon svoje príspevky v spomienkovej knihe nepublikovali. Klamať, resp. mystifikovať verejnosť nechceli. Rovnako však nechceli vypovedať (celú) pravdu, presnejšie povedané, svoju verziu pravdy o Štefánikovi, ktorá mohla nabúrať petrifikovaný obraz národného hrdinu s nepredvídateľným dopadom na verejnú mienku. To, čo v ich individuálnej pamäti ležalo ako traumatizujúca spomienka a zároveň kľúč k ich vlastnej dileme, resp. k ambivalentnému postojovi voči Štefánikovi ako reálnej osobe na jednej strane a voči Štefánikovi ako symbolu na strane druhej, sa teda v konečnom dôsledku nepremietlo do kolektívnej historickej pamäti Slovákov. Jednoducho si tieto citlivé informácie nechávali pre seba. Týmto mlčaním, nevypovedaním svojej pravdy o Štefánikovi však v konečnom dôsledku nepriamo napomohli ľudáckej exploatacii Štefánika.

Hlinka i Štefánik teda počas svojho života urobili aj také kroky, ktoré sa vymykajú z rámca tradičnej a konvenčnej predstavy o slovenských národovcoch, resp. ktoré môžu byť dokonca chápané a interpretované ako zrada národa: Hlinka v roku 1902, Štefánik v roku 1918. Podráždené reakcie autonomistov na Dérerovu zmienku o Hlinkovom spôsobe boja za práva slovenčiny ako aj následné politické zatĺkanie tejto nepríjemnej záležitosti, ktorá hrozila prerásť do škandálu, v mnohom napovedajú o možnom vývoji v prípade otvorenia tejto otázky u Štefánika.

JESENSKÝ, Janko: Kapitola o Sibíri. In: Štefánik. Kniha prvá: spomienky a postrehy. Red. Štefan Osuský a Bohdan Pavlů. Praha – Bratislava 1938, s. 220-223.

⁸² JESENSKÝ, Janko: Cestou k slobode. Úryvky z denníka 1914 – 1918. Turčiansky Sv. Martin 1933, s. 238.

⁸³ PETRUS, Pavol (ed.): Vzájomná korešpondencia Janka Jesenského s Andrejom Mrázom. Martin 1981, s. 36, list č. 17 (J. Jesenský – A. Mrázovi. V Bratislave, 13. 9. 1933).

Retušovanie a zamlčovanie teda fungovali ako komplementárne nástroje, ktoré prispievali k produkovaniu a distribúcii idealizovaných obrazov Hlinku a Štefánika. To malo za následok posilnenie ilúzie o symbolickej kompatibilnosti mŕtveho Štefánika a živého Hlinku už v mezivojnovom období: v ľudáckom prostredí natrvalo zakotvil obraz Hlinku ako verného Štefánikovho nástupcu a pokračovateľa, pričom kontinuitu medzi týmito dvoma personalizovanými symbolmi stelesňovala práve kategória národného jazyka.

Tento ideologicko-propagandistický konštrukt azda najlepšie vystihuje sugestívna otázka, sformulovaná na stránkach denníka **Slovák** práve počas „literovej vojny“ v máji 1922: „*Že vraj Hlinka potupil pamiatku Štefánika?*“ Pôvodca otázky nenecháva čitateľov na pochybách, keď vzápätí na ňu odpovedá protiotázkou: ten „*Hlinka, ktorý kráča v šlapajoch veľkého Štefánika, ktorý drží prápor tej slovenčiny, ktorý predčasná smrť vykrútila z ruky mladého generála?!!*“⁸⁴

Priama kontinuita Štefánikovho boja a Hlinkovho politického zápasu sa tu jednoznačne manifestovala cez kategóriu národného jazyka, čo je samo osebe veľmi zaujímavý fenomén; v tomto propagandistickom obraze sa pozícia Hlinku a autonomistického programu legitimizovala prostredníctvom metaforického ritualizovaného aktu prevzatia politickej štafety (jazyk = politikum), čím sa na symbolickej úrovni spochybnili obvinenia ľudákov zo zrady a zbabelosti.

I. 3. „On bol a ostal do smrti roduverným Slovákom, a preto aj zahynul“ (Štefánikova smrť v ľudáckom diskurze)

Štefánikova smrť a počiatkový ignorantský postoj denníka Slováč

20. mája 1919, teda iba niekoľko dní po smrti a pohrebe generála Milana Rastislava Štefánika, uverejnili **Národné noviny** článok z pera Ivana Thurzu, ktorý kritizoval ignorantský postoj redakcie **Slováka**, tlačového orgánu Slovenskej ľudovej strany, voči Štefánikovej pamiatke: „*Keď zomrel povestný Bismarck, jeden z tvorcov bývalej mohutnej nemeckej ríše, noviny Centra, najorganizovanejšej katolíckej politickej strany na svete, razom zabudly, čo ich delilo od Bismarcka. Zabudly na jeho neúprosny kultúrny boj, na jeho pyšnú výpoveď »Wir gehen nicht nach Canossa« i na to, že bol tuhým protestantom a plnily stĺpce svojej, opisujúc smrť a život tohoto štátnika. Videly v ňom len Nemca, veľkého Nemca a – to im dostačilo. Keď v bývalom Uhorsku umrel osnoveľ cirkevno-politických zákonov, minister pravosúdia Dezider Szilágyi, maďarské noviny, zastupujúce katolícky smer, hoci im Szilágyi tak veľmi ležal v žalúdku, nechaly tiež bokom všetky strannické ohľady a primerane zaregistrovaly jeho smrť. Szilágyi bol veľkým Maďarom – a to im dostačilo. A keď leta Pána 1919-ho, v prvom roku slovenskej slobody, umrel veľký Slováč, jeden z hlavných osloboditeľov ujarmeného slovenského ľudu, hoci v svojom živote nebol sa exponoval proti ideám »Slováka« a tým menej proti ideám tej strany, ktorej orgánom chce »Slováč« byť,*

⁸⁴ Martin agonisuje. In: **Slovák**, roč. 4, č. 105, 9. 5. 1922, s. 2.

ružomberský »Slovák« otvorene fumigoval smrť veľkého človeka, neuvážil, že zvečnelý bol veľkým Slovákom, hľadel len na to, že nepatril k vierovyznaniu jeho redaktorov – a to mu na fumigovanie dostačilo. Inšieho komentára – tuším – netreba. Verejnosti československej predostierame túto vec a zdržiavame sa ďalších poznámok.⁸⁵

I. Thurzo nezabudol zdôrazniť, že niektoré iné slovenské noviny a časopisy, ktoré sa výrazne profilovali ako katolícke periodiká (napr. **Slovenské ľudové noviny**, **Katolícke noviny**), si Štefánikovu pamiatku pripomenuli s náležitou úctou a pietou. Iba redakcia **Slováka** ju odbavila zverejnením telegramu Československej tlačovej kancelárie, ktorý navyše ešte aj skrátila na maximálne možnú mieru. Zdanlivo malicherná výčitka odhaľuje prítomnosť silného konfesijného prvku v procese politickej diferenciacie, resp. vo verejnom živote Slovenska vôbec.

Začiatky mýtizácie Štefánikovej smrti

Citová reakcia na nečakanú a náhlu Štefánikovu smrť bola veľmi silná. Spisovateľ a publicista Tido J. Gašpar spomína na tragickú udalosť a následné šírenie rôznych predstáv a fám takto: „Začali sme si z neho robiť legendárnu výnimočnú osobnosť. [...] Vyrastal pred nami v poloboha [...] Od Tatier k Dunaju ľudia si tajomne šepkali strašnú zvesť [...] Ako blesk sa nieslo Slovenskom: Štefánika zabil! Štefánik bol zostrelený strelami vajnorských delostrelcov. Nevie sa. Možno sa proti nemu spriahla nejaká mafia. Také a podobné reči sa povrávali a šírili všade. Fantázia pracovala a celé romány osnivali Slovensko zlovestnými chmárkami o veľkom národnom nešťastí.“⁸⁶

V jeho chápaní je Štefánikova smrť dovŕšením obetí, „prinášaných za naše národné vzkriesenie“. V tejto súvislosti je zaujímavé, ako T. J. Gašpar poukazuje na sprostredkovateľskú úlohu Jána Mudroňa v okruhu svojich priateľov, grupujúcich sa z príslušníkov mladej slovenskej inteligencie. Prízvukuje, že pri začleňovaní Štefánika do národného panteónu, pri osvojovaní si predstavy o najväčšom národnom hrdinovi, ktorý svoj život zakončil mučeníckou smrťou, pôsobil Mudroň ako určitá autorita („[...] Mudroň [nám] [...] národnú vieru zvestoval“).

Motív násilnej smrti M. R. Štefánika sa teda objavil pomerne skoro po jeho skone, hoci spočiatku rezonoval skôr v privátnej a kuloárnej sfére a na verejnosť sa dostával sporadicky. Milan Vároš v tejto súvislosti cituje list neznámeho autora, údajne funkcionára Slovenskej ligy, ktorý vraj očakával Štefánikov prílet na vajnorskom letisku. Pisateľ sa mal vyjadriť v tom zmysle, že pre Slovákov nastali smutné časy, lebo „mali sme slovenského hrdinu, už ho dnes nemáme“. Vyslovil podozrenie, že Štefánik prišiel o život preto, lebo niekomu vadilo, že on, „slovenský syn, bude riadiť česko-slovenské vojsko“.⁸⁷

Vierohodnejším prameňom dokladujúcim pomerne skorú prítomnosť tejto predstavy v určitom segmente slovenskej populácie, je leták rozširovaný v Ružomberku po zatknutí Andreja Hlinku v októbri 1919. Ružomberskí gymnazisti vtedy zorganizovali študentský

⁸⁵ Iv. Th. [= THURZO, Ivan]: Noviny o Štefánikovi. In: NN, roč. 50, č. 115, 20. 5. 1919, s. 2-3.

⁸⁶ GAŠPAR, Tido J.: Pamäti I. Bratislava 1998, s. 280, 281.

⁸⁷ VÁROŠ, Milan: Posledný let generála Štefánika. Bratislava 1991, s. 41, 43. Otvorenou zostáva autentickosť uvedenej informácie, keďže – ako pripomína Vároš – „originál tohto listu už neexistuje“.

štrajk a v spomínanom letáku okrem iného vyzývali verejnosť na Hlinkovu obranu: „*Jeden veľký syn slovenského národa, generál M. R. Štefánik, 4. mája 1919 sišiel so sveta pri Vajnoroch, druhý veľký syn národa Andrej Hlinka nesmie zomrieť, ale musí žiť. Ak už zomrel, jeho krv ideme pomstiť až do krajnosti!*”⁸⁸

Ako vidno z citovanej formulácie, obyčajné zatknutie prerástlo v očiach Hlinkových stúpcov v akt ohrozujúci nielen jeho život, ale aj život celého národa. Nepriamo – cez predstavu ohrozenia Hlinkovho života – sa tu sugerovala predstava, že Štefánika pripravili o život tie isté politické sily.⁸⁹

Zaujímavá je skutočnosť, že do ľudáckeho prostredia, resp. do autonomistických kruhov, ktoré boli výrazne poznačené politickým katolicizmom, podobné predstavy o Štefánikovej smrti vnášali (aj) dvaja predstavitelia protestantskej komunity, právnik a senátor Ján Mudroň, aktívny člen Slovenskej ľudovej strany, a generálov starší brat, evanjelický farár Igor Branislav Štefánik, ktorý sympatizoval s autonomistickou myšlienkou. Tým nechcem naznačovať, že vplyv týchto dvoch osobností bol pre ukotvenie uvedených predstáv o Štefánikovej smrti v ľudáckom tábore rozhodujúci. Nazdávam sa však, že posilňovali legitimitosť týchto predstáv: Mudroň i Štefánik ich robili vierohodnými v očiach svojich súčasníkov, ľudákov-katolíkov. To platí najmä v prípade I. B. Štefánika, ktorého autoritu v tomto smere neposilňovala ani tak skutočnosť, že bol duchovnou osobou, ako skôr skutočnosť, že on sám v tlači viackrát vyjadril názor, že Andrej Hlinka bojuje za tie isté princípy a ideály ako jeho mŕtvy brat.

Generálov brat hľadá protislovenskú konšpiráciu

V roku 1922 sa Igor B. Štefánik postavil na Hlinkovu obranu. Centralistická tlač vtedy obvinila vodcu ľudovej strany z verejného potupenia Štefánikovej pamiatky, ktorej sa mal dopustiť na ľudáckom zhromaždení v Krupine. Polemika prerástla do vášnivého sporu, ktorý ešte viac polarizoval slovenskú spoločnosť. I. B. Štefánik sa nechal do tohto sporu vtiahnuť a v denníku **Slovák** sa verejne zastal Hlinku. V tejto súvislosti vyjadril svoje osobné presvedčenie o politickej konšpirácii, ktorá má za cieľ vymazať Štefánikovu pamiatku z pamäti slovenského národa: „*K orientovaniu roduverných Slovákov (a nie čvachoslovákov!) podotýkam nasledovné: Generál Štefánik žije v srdciach slovenského ľudu a jeho verných synov, ako aj v českom národe má ohromný tábor svojich vďačných čítateľov. Lež jesto kdesi akási zorganizovaná maffia, ktorá systematicky pracuje na postupnom udúšaní jeho pamiatky a zbagatelizovaní jeho diela oslobodenia slovenského a českého národa. Tejto maffie činnosť je makateľná, no osoby predbežne neznáme. Jej tendencia [je]: generála v zapomenutie uviesť, bo je eminentne hrdinom slovenského národa. Aby*

---

⁸⁸ Citované podľa SIDOR, Karol: Andrej Hlinka (1864-1926). Bratislava 1934, s. 389.

⁸⁹ Ľudácky činiteľ Jur Koza Matejov ešte v roku 1922 vnímal viaceré príčiny Štefánikovej tragickej smrti: „[...] on jediný, ktorý nečakal a žiaľ Bohu, ani nedostal žiadnej inej odmeny za svoju prácu, ako že videl zem zasľúbenú, videl nás vyslobodených z tisícročného jarma a potom ruka Božská a nešikovnosť alebo zloba ľudská nám ho vytrhla z náručia.” KOZA-MATEJOV, J.: Nad posvätnou mohylou. In: Slováč, roč. 4, č. 115, 20. 5. 1922, s. 1-2.

pozbavili slovenský národ tohoto [...] junáka, dielom mlčia o ňom, dielom vo falošnom svetle ho predstavujú, ako odrodilého čvacha⁹⁰, dielom podceňujú jeho zásluhy [...].”

Na záver svojho príspevku generálov starší brat pritvrdil, keď v súvislosti so škandálom okolo Hlinkovho krupinského prejavu poznamenal: „najväčšie [...] hanobenie [Štefánika] je »obrana« [Štefánika] [rozumej: pred ľuďami – pozn. P. M.] [zo strany] čvachoslováckej žurnalistiky, ktorú by si on veľmi vyprosil, keď by žil, [le]bo on bol a ostal do smrti roduverným Slovákom a preto aj zahynul.”⁹¹

Táto osobná výpoveď I. B. Štefánika je zaujímavá z viacerých hľadísk. Navodzuje predstavu konšpirácie, akéhosi sprisahania, ktoré je namierené proti Štefánikovmu odkazu. Sily, ktoré túto činnosť vyvíjajú, sú podľa neho tajomné, záhadné, (zatiaľ) neidentifikovateľné, ale dobre organizované. Odkaz na mafiu⁹² ako skupinu stojacu na hranici zákona či vyslovene mimo neho, nie je len rétorickým prvkom v jeho argumentácii; v „našej” sociálnej skupine, ktorú on stotožňuje s množinou *roduverných Slovákov* (= autonomistov), a ktorej je toto jeho poslanstvo určené, má posilniť predstavu o legitímnosti, oprávnenosti autonomistickej idey a teda aj autonomistického hnutia. I. B. Štefánik čitateľom **Slováka** sugeruje nasledujúcu myšlienku: môj brat mal takú istú (národnú) identitu ako „my”, také isté (politické) presvedčenie ako „my”, z týchto pozícií nechcel za žiadnu cenu ustúpiť, preto prišiel o život.

V akejsi zárodočnej, embryonálnej podobe tu teda nachádzame príbeh o Štefánikovej smrti, ktorý sa v nasledujúcich rokoch a desaťročiach intenzívne a masovo rozšíril medzi obyvateľstvom. Podľa najrozšírenejšieho podania bolo Štefánikovo lietadlo pri prilete do vlasti nad Bratislavou zámerne zostrelené. Národný hrdina sa stal obeťou úkladnej vraždy zo strany českých politikov, ktorí si tak chceli uľahčiť cestu k mocenskému ovládnutiu Slovenska. V medzivojnovom období dokonca kolovala medzi ľuďmi fáma, že po páde lietadla držal v ruke mŕtvý Štefánik originál Pittsburskej dohody.⁹³ V značnej časti slovenskej populácie živila predstavu, že Štefánik bol presvedčený autonomista.

⁹⁰ Čvach = dobová nadávka, hanlivé označenie pre odrodilca; v tomto kontexte označujú pojmy čvach a čvachoslovák stúpencov a exponentov myšlienky československej národnej jednoty, teda čechoslovakistov.

⁹¹ Igor Branislav Štefánik v obrane Andreja Hlinku. In: *Slovák*, roč. 4, č. 106, 1922, s. 3.

⁹² V tomto kontexte nemožno vylúčiť ani zdanlivo špekulatívnu interpretáciu, že I. B. Štefánik zámerne zvolil na označenie tejto údajnej konšpiratívnej skupiny termín *mafia*. Čitateľ, ktorý bol v obraze, mohol tento termín chápať ako skrytú narážku a dešifrovať ju: jeden z najvýznamnejších predstaviteľov čechoslovakizmu na Slovensku, Vavro Šrobár, totiž počas vojny pôsobil ako člen Tajného výboru Maffie, odbojového orgánu v českých krajinách. Spor o Štefánikovu pamiatku, ktorý r. 1922 vyprovokoval I. B. Štefánika k tomu, aby sa verejne postavil na stranu A. Hlinku, bol nielen sporom medzi autonomistami a centralistami, ale do istej miery aj osobným sporom medzi Hlinkom a Šrobárom.

⁹³ V r. 1938 bol Imrich Karvaš vyslaný do Poľska, kde sa mal zúčastniť privítania delegácie americkej Slovenskej ligy, ktorá po svojom vylodení smerovala na Slovensko. Karvaš o. i. vyhlásil: „v *poľských novinách se psalo* [...], že [Peter] Hletko [= predseda Slovenskej ligy v USA] *údajně řekl, že Štefánika zastřelili Češi, neboť mysleli, že tentokrát nesl originál Pittsburské dohody. Hletko po příchodu do Varšavy musel ten rozhovor popřít.*” Zpráva o průběhu cesty delegace Slovenské odbočky Národní rady ČSR vyslané do Gdyně k uvítání delegace Slovenské ligy z Ameriky. ANM-PHA, f. Ivan Dérer. IV. Veřejná činnost – Ludácká zrada, škatuľa 10, č. 504.

Narativizácia Štefánikovej smrti ako nástroj politickej a etnickej demarkácie

Obraz „nášho“ nepriateľa/nepriateľov a „našich“ zradcov, ktorí tomuto nepriateľovi pri úkladnej vražde údajne pomáhali, prípadne kryli jeho zločin, nie je ešte v naratíve Igora B. Štefánika úplne vykryštalizovaný. Viera v násilnú Štefánikovu smrť však tvorila jeden z kľúčových prvkov v autonomistickej, konkrétne predovšetkým v ľudáckej verzii mýtu o národnom hrdinovi, ktorý sa podľa tohto podania stal v konečnom dôsledku národným mučeníkom. Presvedčenie o zavraždení Štefánika pôsobilo integrujúco smerom do vnútra vlastnej skupiny („my“-autonomisti, resp. „my“-ľudáci), zároveň však ako centrálny prvok sekulárnej nacionalistickej viery prispievalo k vymedzovaniu sa príslušníkov „našej“ skupiny voči príslušníkom protikladnej, nepriateľskej skupiny („oni“-centralisti, resp. „oni“-čechoslovakisti). Verejne artikulovaný názor o politicky motivovanej vražde najväčšieho národného hrdinu bol medzi príslušníkmi a stúpenkami opačného tábora chápaný ako nepriame priznanie sa ku konkrétnej politickej orientácii. Na ilustráciu tohto fenoménu možno uviesť zážitok slovenského emigranta, ktorý sa ešte počas svojho stredoškolského štúdia dostal v roku 1938 do konfliktu s miestnou pedagogickou autoritou práve kvôli Štefánikovi:

„Ja som bol vtedy tercián, čiže žiak tretej triedy žilinského gymnázia. V októbri 1938 pri príležitosti 20. výročia vzniku ČSR sa konali školské slávnosti [...]. V slávnostnej reči jeden z profesorov spomenul aj tragickú udalosť smrti generála Milana Rastislava Štefánika. Vtedy som vybuchol a znenazdajky som nahlas vykrikol: »To nebola nehoda, zastrelili ho!« Všetci profesori začali medzi študentmi toho vzbúrenca hľadať. Nikto ma však nevyzradil. Až po nejakom čase sa jeden z mojich spolužiakov niečím previnil a chcel sa zachrániť pred trestom tým, že povedal môjmu triednemu profesorovi Františkovi Šmilauerovi, kto to vtedy na oslave vykrikol o zastrelení generála Štefánika. Triedny profesor ma hneď zavolať do kabinetu a trstenicou mi dal na vedomie, že moje správanie bolo neadekvátne. Najviac sa ma však dotklo, keď mi s hnevom povedal, že nemá význam volať môjho »tatinka«, lebo on je taký istý ľudák ako ja!“⁹⁴

V tomto kontexte je zaujímavé uvažovanie nad otázkou: čo vlastne spomínaný pedagóg prostredníctvom fyzického trestu sankcionoval? Neprimerané správanie študenta alebo študentov názor na určitý problém? V očiach pôvodcu týchto spomienok sa trstenica v profesorových rukách stáva disciplinárnym nástrojom, ktorý má umlčať pravdu o Štefánikovej smrti. Onen disciplinárny akt vníma ako prejav fyzického násillia, ktoré je v princípe rovnaké ako násillie použité voči Štefánikovi. V Štefánikovom prípade spôsobilo totálnu fyzickú deštrukciu (smrť), v prípade jeho osoby spôsobilo iba chvíľkovú fyzickú bolesť. Mladíkovi však umožňuje zaradiť sa do pomyselného dlhého radu Štefánikových nasledovníkov, ktorí bojovali a trpeli za „našu“ národnú pravdu.

Ako vidno, počiatkové obchádzanie a ignorovanie Štefánika zo strany ľudákov, na ktoré som poukázal v úvode tejto kapitoly, bolo veľmi rýchle prekonané. Ukázalo sa totiž, že politická instrumentalizácia národného hrdinu môže v očiach obyvateľstva prispieť k legitímnosti autonomistickej myšlienky. Navyše sa dala Štefánikova nevysvetlená smrť dobre

⁹⁴ MIHALOVIČ, Viliam P.: Oživené spomienky. Bratislava 2003, s. 19, 20.

využiť v boji proti politickým protivníkom. Ľudáci túto „zbraň“ prvý raz použili pred prezidentskými voľbami v roku 1927: v denníku **Slovák** sa objavilo obvinenie, že „*Štefánikova smrť nebola nešťastná nehoda, ale vražda a za jej pôvodcov sa v jasných narážkach označovali Masaryk a Šrobár. Beneš ostal predbežne mimo hry, pretože kampaň bola namierená proti Masarykovi. Článok nepriniesol nijaké seriózne argumenty a samozrejme, ani nijaké dôkazy. A po prezidentských voľbách sa v kampani a v dokazovaní zavraždenia Štefánika nepokračovalo.*“⁹⁵

Ako nástroj politickej a etnickej demarkácie slúžil Štefánik, resp. príbeh o jeho smrti, ľudáckej propagande predovšetkým počas existencie slovenského štátu. Tematizácia údajnej úkladnej vraždy, ktorá sa pripisovala bývalému československému prezidentovi Edvardovi Benešovi, prispievala k citovému odcudzeniu Slovákov voči všetkému českému a československému a pomáhala ľahšie stráviť demontáž prvorepublikovej demokracie.

Mýtus o zavraždení Štefánika prežíva dodnes. Po dlhých desaťročiach si už zrejme nikto nemôže spomenúť na článok z mája 1924, v ktorom Andrej Hlinka napísal, že „*Štefánik [...] radšej podstúpil tragickú a mystickú smrť na slovenskej zemi, nežby sa bol smrteľne blamoval medzi dnešnými centralistami. Preto legendárny hrdina, dr. Milan Rastislav Štefánik je našim. Je vzorom, legendárnym vzorom autonomistického Slováka.*“⁹⁶

Citovaná formulácia („*radšej podstúpil tragickú a mystickú smrť*“) je tak trochu šokujúca: nasvedčuje, že v Hlinkových očiach spáchal Štefánik suicídium, teda protestnú samovraždu. Podľa tohto podania Štefánik *nebol obeťou*, on *sám sa obetoval*. Nestal sa obeťou konšpirácie a zločinu, ale on sám priniesol najvyššiu obeť v prospech svojho národa, resp. v prospech autonomistickej idey. Bez ohľadu na presvedčivosť tejto interpretácie je dôležitá skutočnosť, že smrť národného hrdinu je prostredníctvom Hlinku vťahovaná do medializovanej kontrapozície autonomisti kontra centralisti. Aj v tomto prípade je však príbeh o Štefánikovej smrti nástrojom politickej demarkácie: slúži striktnému vymedzovaniu sa medzi dvoma politickými táborami.

I. 4. „A v budúcnosti si ho budú deti predstavovať s aureolou okolo hlavy a budú ho nazývať Svätý Štefánik“ (Národný hrdina a sekulárna hagiografia)

Procesy idealizácie, mýtizácie a sakralizácie Štefánika nadobudli po vzniku Československej republiky a jeho tragickej smrti rozmery dovtedy v slovenskom prostredí nevídané. Od prvo počiatku sa na rôznych úrovniach stretávame s dvoma polohami vnímania tejto historickej osobnosti – ako hrdinu-bohatiera na jednej strane a ako mučeníka-obete na strane druhej. Pritom sa tieto obrazy nemuseli chápať vždy ako protikladné.

⁹⁵ KOVÁČ, Dušan: O historiografii a spoločnosti. Bratislava 2010, s. 218.

⁹⁶ HLINKA, Andrej: Dr. Milan Rastislav Štefánik a my. In: *Slovák*, roč. 6, č. 102, 4. 5. 1924, s.1-2.

Duchovné, žánrové a sémantické zdroje sekulárnej hagiografie

Už v čase príprav Štefánikovho pohrebu v májových dňoch roku 1919 predseda Národného zhromaždenia František Tomášek na smútočnom zasadnutí parlamentu vyslovil nasledujúcu myšlienku: „*Štefánik bol jedným z tých, ktorých dejiny nazývajú hrdinmi a bohatiermi, bol jedným z tých, ktorí, keby boli žili za dôb antických, ospevoval by ich epos homerský alebo keby boli u našich bratov balkánskych, ospevoval by ich slepý guslar jako bielych sokolov.*”⁹⁷

Keď v roku 1944 vyšla v knižnej podobe rozsiahla antológia slovenskej poézie o Štefánikovi, Valentín Beniak do nej napísal úvod. Jej obsah charakterizoval nasledujúcimi slovami: „*Tri básnické generácie dívajú sa na človeka, [...], ktorý, kým mohol pracovať za svoj národ, musel sa prebiť siedmimi horami, musel nájsť cestu do sveta, ktorá, než vyústila do slávy, musela mať mnoho kalichov horkosti a krížových zastavení. Tri básnické generácie slovenské dívajú sa na osud slovenského génia. Tí prví, na čele s velebným kmeťom Hviezdoslavom, zachveli sa tragédiou zblízka, boli prekvapení akoby zemetrasením alebo búrkou, ktorá ľadovcom vybije všetky nádeje [...] Národné nešťastie sa stalo, padol heros práve keď dospel k zenitu slávy. Videli vyliatu jeho krv, spálené dolámané telo, videli jeho čerstvý hrob a kvílili ako ženy jeruzalemské.*”⁹⁸

Zámerné som odcitoval značnú časť Beniakovho úvodného slova. Hoci ide o neveršovaný text, jeho pôvodca v sebe nezaprel básnika. Použil v ňom niektoré slová, výrazy, slovné spojenia a prirovnania, ktoré symbolizujú tri roviny básnickej štylizácie mnohých autorov štefánikovskej poézie. Ide o štylizáčne roviny, ktoré majú zdroj v nasledujúcich kultúrno-sémantických vrstvách:

- ľudová rozprávka (“*musel sa prebiť siedmimi horami*”);
- grécka mytológia (“*padol heros práve keď dospel k zenitu slávy*”);
- biblický, resp. evanjeliový príbeh ([jeho cesta] “*musela mať mnoho kalichov horkosti a krížových zastavení*”; “*videli jeho čerstvý hrob a kvílili ako ženy jeruzalemské*”).

Iný autor, Ján Juriček v závere svojej knižky, ktorá je adresovaná deťom a mládeži, o Štefánikovom živote napísal: „*Tento bohatiersky život a ikarovský osud uchvátil básnikov niekoľkých generácií (...), ktorí z neho vytvorili epopeju, národnú legendu, pripomínajúcu helénske mýty. Nepodobala sa naozaj naša domovina na začiatku tohto [rozumej: 20. - pozn. P. M.] storočia zakliatej princeznej z prstonárodnej rozprávky a on odvážnemu junákovi, ktorý ju napriek neprekonateľným prekážkam oslobodil? Keď tahitským domorodcom bieli ľudia rozprávali, že Štefánika viac už neuvidia, lebo umrel, ich tváre ustrnuli v nepochopení.*

⁹⁷ Pred pohrabom min. Štefánika. In: SD, roč. 2, č. 96, 10. 5. 1919, s. 2.

⁹⁸ PRIEHRADNÍK, Ján (ed.): Za hviezdami. Sborník poézie o M. R. Štefánikovi. Vydané z príležitosti 25. výročia jeho tragickej smrti. Bratislava 1944. Bližšie pozri v štúdiu MACHO, Peter: Štefánik v poézii. K formovaniu obrazu národného hrdinu prostredníctvom umeleckej literatúry. In: HRONSKÝ, Marián – ČAPLOVIČ, Miloslav (eds.): Generál dr. Milan Rastislav Štefánik – vojak a diplomat. Zborník príspevkov a materiálov z vedeckej konferencie v Bratislave 4. - 5. mája 1999. Bratislava 1999, s. 202-217.

Veď »duša človeka, čo sa rozpráva s hviezdami« predsa žije vtelená v stromy a kvety tu na rajských ostrovoch...!»⁹⁹

Juričkov výrok odkazuje na dve roviny, ktoré majú zdroj v nasledujúcich kultúrno-sémantických vrstvách, a ktoré nachádzame aj u Beniaka:

- ľudová rozprávka (vlast' ako zakliata princezná; Štefánik ako junák, ktorý ju vyslobodil);
- grécka mytológia (ikarovský osud, helénske mýty).

Na prvý pohľad sa môže zdať, že v tretej rovine sa Beniak a Juriček nestretávajú. Treťou rovinu predstavuje u Jurička prerozprávanie reakcie tahitských domorodcov na správu o Štefánikovej smrti. Je to svojrázne posolstvo polynézskych mýtov, ktoré prostredníctvom motívu o reinkarnácii nachádza spoločného menovateľa s biblickým, resp. novozmluvným príbehom o zmŕtvychvstaní.

Treba povedať, že tieto vrstvy-roviny sú typické nielen pre básnickú tvorbu, ale často sú identifikovateľné aj v komemoratívnych textoch, hoci sa v nich pochopiteľne nemusia vyskytovať všetky tri súčasne: „*Snáď pre národ bolo treba aj tej pathetickej smrti, ktorá ani v mytológii nemá páru. Smrti, ktorá akoby svojou neobyčajnosťou stylizovala koniec neobyčajnej životnej púti, podivných osudov záhadného jednotlivca. Všetky analogie s Ikarom, smelým dobyvateľom výšin, s Mojžišom, zomierajúcim pri pohľade na zem zaslúbenú, úvahy o živote a smrti, o podivnom pohrabe na skalnatom vrchu nad rodnou dedinou robia z generála a ministra dra Milana R. Štefánika postavu legendárnu, národného herosa, predstaviteľa genia kmena, ako bol Grékom Herakles a Srbom Kraljevič Marko*”¹⁰⁰, tvrdí Ján Halla a my v jeho texte nachádzame inšpiráciu biblickým príbehom, odkazy na grécku antiku a v poslednom rade aj na hrdinskú srbskú epiku.

Štefánik ako antický héros

Príznačné je, že ak je Štefánik reflektovaný alebo prezentovaný ako antický hrdina, potom je to práve grécky héros, takmer nikdy nie rímsky hrdina.¹⁰¹ Otázkou zostáva, prečo je to tak. Nazdávam sa, že tento fenomén nespočíva len v klasickom vzdelaní autorov, resp. v ich osobných sympatiách ku gréckej vzdelanosti a kultúre, ale možno aj v rozdielnej percepcii *gréckeho* a *rímskeho* v predvojnovnej, ale najmä medzivojnovnej ére prvej republiky. Odpoveď na túto otázku treba pravdepodobne hľadať okrem iného aj v celkovej atmosfére prvej republiky a v jej politickej kultúre, resp. v propagandisticko-ideologických konštruktoch.

Nová republika a jej spoločnosť – národná, občianska a demokratická – sa vzhľadom na politický život a ústavné inštitúcie prvoplánovo identifikovala so svojimi vzormi, najmä s Francúzskom a Spojenými štátmi americkými. V symbolickej rovine však – a to je moja hypotéza – oveľa viac nadväzovala na odkaz a dedičstvo gréckej antiky, pretože v ofici-

⁹⁹ JURÍČEK, Ján: M. R. Štefánik. Životopisný náčrt. Bratislava 1968, s. 170.

¹⁰⁰ HALLA, Ján: Štefánik. In: Prúdy, roč. 8, č. 4, apríl 1924, s. 194.

¹⁰¹ Jednu z mála výnimiek predstavuje slávnostný prejav ministra Martina Mičuru z r. 1921, v ktorom je Štefánik prezentovaný nielen ako Herakles či Ikaros, ale aj ako „zbožný Éneas putujúci po moriach a neznámych národoch, kým položil základy Ríma [...]”. Slávnosť odhalenia prvého pomníka gen. dr. M. R. Štefánika. In: Noviny zpod Bradla, roč. 1, č. 20, 15. 7. 1921, s. 3.

álnom propagandistickom rámci sa *rímskemu* pripisoval charakter imperiálny, agresívny, dobyvačný, expanzívny, čo v konečnom dôsledku znamenalo mechanické a klišeovité stotožnenie so starou habsburskou monarchiou.¹⁰²

V tejto súvislosti však nemožno vylúčiť, že preferovanie *gréckeho* (na úkor *rímskeho*) v symbolickej exploatacii antiky u (česko)slovenských, demokraticky orientovaných autorov, súviselo aj s negatívne vnímaným procesom identifikovania sa talianskeho fašizmu s tradíciou rímskeho impéria. Rovnako nezanedbateľným faktom je aj skutočnosť, že medzi prvými inštitúciami, resp. spolkovými štruktúrami, ktoré vedome spolufarmovali kolektívnu pamäť na Štefánka, bola Telocvičná jednota Sokol: na jej pôde sa v slovenskom prostredí azda najviac kultivovali a ďalej rozvíjali hodnoty a ideály gréckej antiky.

Ak sa podrobnejšie pozrieme na jednotlivé básnické texty alebo na slávnostné prejavy, zistíme, že je v nich Štefánik najčastejšie reprezentovaný ako Ikaros. Vo väčšine prípadov sa však autori uspokojili s púhym použitím a zakomponovaním Ikarovho mena do verša, prípadne naznačili jeho let smerom k slnku (resp. v modifikovanej podobe – ku hviezdám), ale tento zaujímavý motív ďalej podrobnejšie nerozvíjali. Je to logické, veď v mytologickom príbehu Ikaros nie je jednoznačne a vyhranene pozitívnym hrdinom, ale je v ňom predstavený ako syn, ktorý neuposlúchne príkaz otca a za svoju neposlušnosť zaplatí vlastným životom. Znalec antických mýtov v tejto súvislosti pripomína, že „*mentori často používali Ikara ako odstrašujúci príklad, aby poukázali na to, kam vedie mladícka nespútanosť. Mládež však považovala za pravého hrdinu mýtu práve Ikara, lebo neuznával hranice a nezľakol sa ani najvyšších nebeských výšin.*“¹⁰³

Paralela medzi Štefánikom a Ikarom spočíva v túžbe lietať, v túžbe dosiahnuť výšky, ktoré sú obyčajnému smrteľníkovi neprístupné, v túžbe odpútať sa od všednej pozemskej reality. Ikarov, ale aj ten Štefánikov pohyb smerom nahor, k nebesiam, k slnku, k hviezdám, k bohom/k Bohu je stelesnením vízie o prekonaní ľudského údely. Ide však o vonkajškovú, formálnu podobnosť medzi Štefánikom a Ikarom, ale nie o jednoznačnú vnútornú, duchovnú spriaznenosť či spojitosť. V pôvodnej verzii mýtického príbehu o Ikarovi nenachádzame prvok osloboditeľského či sebaobetujúceho aktu v prospech nejakej kolektívnej idey či osudového spoločenstva akým sa javí národ. Práve preto mnohí autori, bez ohľadu na to či ide o básnikov alebo slávnostných rečníkov, na jednej strane ikarovský motív do svojho textu vnášajú, ale na druhej strane vášnivo odmietajú ikarovskú rolu Štefánika. Túto autorskú dilemu spravidla riešia dvoma spôsobmi: buď v rámci antikizujúceho pôdo-

¹⁰² Jeden z kľúčových pojmov národnooslobodzovacieho zápasu a následne aj osloboditeľského mýtu – mám na mysli légie a legionárov (ale v podstate aj pojem republiky) – má svoje reálne historické a lexikálne korene v rímskej antike. Do nášho prostredia sa však dostal cez francúzsky kultúrny filter a jeho pôvod nebol prillíš reflektovaný. Je príznačné, že toto prepojenie légii/legionárov a odkazu rímskej antiky nie je v básnických a komemoratívnych textoch takmer vôbec tematizované. Výnimku tvorí Royova báseň z r. 1920 („*to je Tvoja chľúba jasný duchu slnec, / Rastislave, tvorca slávnych legionov*“; „*(...) a nad ním [t.j. nad Devínom - pozn. P.M.] kmitol zrazu / z antickej zeme chvátajúci letec*“). ROY, Vladimír: Náš Ikarus. In: ROY, Vladimír: In memoriam. Básne. Žilina 1934, s. 14. V tomto texte teda dochádza k prepojeniu obrazu slovenského národného hrdinu s veľkomoravským mýtom a s obrazom novodobého Talianska ako dediča tradície rímskej antiky.

¹⁰³ DOMMERMUTH-GUDRICH, Gerold: Najznámejšie mýty. 50 klasických mýtov antického sveta. Bratislava 2004, s. 74.

rysu svojho textu nahrádzajú Štefánika-Ikara iným hrdinom gréckej mytológie, spravidla Prometeom, alebo opúšťajú rámeček antickej kultúry a konštruujú obraz Štefánika v súlade s kresťanskou tradíciou.

Tak napr. H. J. Tauber vo svojom slávnostnom prejave z roku 1934 zdôrazňoval: „*Nie Ikaros, ktorému pád trestom bol, ale Bohom vyznamenaný [bol Štefánik], o ktorom hovorí žalm: »V páde svojom budeš povznesený«. Zo zuhoľnatých trosiek pozdvihol sa duch jeho k slávolesku apotheózy, aby vtiahol do Pantheonu nesmrteľných svojho národa.*”¹⁰⁴

Prometeovský motív sa azda najsilnejšie prejavuje v českej básni Xavera Dvořáka. Autor zdôrazňuje, že Štefánik nie je Ikaros, ale Prometheus, ktorý vzlietol k nebesiam, aby z nebeských slnc ukradol lúč slobody pre svoj porobený ľud. Autor sa prihovára Štefánikovi a nachádza v ňom, silu gréckeho héroso: „*vítěznou rukou pro něj [t.j. pre slovenský ľud – pozn. P. M.] paprsky si rval; / jak zářila v tom nadšení tvá postać světla, / zplození božstva jak ses heros podobal, / tys nebezpečím pohrdal, jenž jiné děsí, / lid svobodný už zřel's a slyšel's jeho plesy.*“ Svojím činom však Štefánik-Prometeus na seba privolať hnev bohov. Práve v čase, keď sa ocitol na prahu rodnej zeme, keď už ako víťaz niesol národu ratolesť slobody, bohovia sa mu pomstili a zrazili ho k zemi: „*žár krve tvé jak oběť kouřil do nebes*“. Lúč, ktorý ukradol bohom však z rúk nevypustil a priniesol svojmu národu vyslobodenie. Štefánikova smrť je v Dvořákovskej interpretácii svätou obeťou, prostredníctvom ktorej sa národ stal slobodným. Hrob na Bradle je srdcom vlasti, heros v ňom iba spí, drieme, súčasne však žije a večne bude žiť v pamäti národa.¹⁰⁵

Prometeovská štylizácia Štefánika sa javí v protiklade s ikarovskou ako výhodnejšia z hľadiska prepojenia na revolučný a osloboditeľský mýtus. Symbolicky a ikonograficky sa spája s motívom svetla, teda slobody a pokroku.¹⁰⁶ Oheň, plameň, svetlo, jas, žiara, lesk sú dôležitými prvkami výstavby väčšiny skúmaných textov, pričom metaforická protikladnosť tmy a svetla korešponduje s tradičnou výbavou historických naratívov, ktoré zdôrazňujú, že tisícročnú porobu Slovenska, stotožnenú s tisícročnou tmou, vystriedal vďaka Štefánikovi nový deň.

Štefánik ako národný svätec

Svetlo má u viacerých autorov aj iný, transcendentný, mysteriózny charakter: v posmrtnom kulte dodáva Štefánikovi špecifickú charizmu a posúva jeho obraz do roviny kresťanského mučenika. Na pietnej slávnosti venovanej Štefánikovej pamiatke, ktorá sa uskutočnila

¹⁰⁴ TAUBER, H. J.: Štefánik. Pamätná reč, preslovená pri slávnosti pätnásteho výročia smrti Štefánikovej, dňa 4. mája 1934. Trnava 1934, nestránkované.

¹⁰⁵ DVOŘÁK, Xaver: Za orlem tatranským. In: ZBAVITEL, Alojz (ed.): Týždeň Štefánikových osláv. Metodická príručka pre učiteľov národných škôl a poriadateľov Štefánikových osláv. Žilina 1933, s. 95-96. Podobne je Štefánik-Ikaros prekrytý Štefánikom-Prometeom v básnickom fragmente P. O. Hviezdoslava. HVIEZDOSLAV, P. O.: Za Milanom Štefánikom. In: PRIEHRADNÍK, Ján (ed.): Za hviezdami. Bratislava 1944, s. 11-12.

¹⁰⁶ Podrobnejšie v práci TELESKO, Werner: Erlösermythen in Kunst und Politik. Zwischen christlicher Tradition und Moderne. Wien - Köln - Weimar 2004, s. 46-52 (podkapitola Die Lichtsymbolik in der Französischen Revolution); porovnaj STAROBINSKI, Jean: Symbole rozumu. Proměny umění a revoluce. Brno 2003, s. 21-24 (kapitola Sluneční mýtus revoluce).

v Bratislave roku 1920, Bohdan Pavlů prízvukoval: „*Postava generála Štefánika [...] trati na jasnosti, jeho telesná tvár javí sa národu práve tak neurčito, ako jeho duševná podoba, ale z celej jeho postavy žiari [...] akési tajomné svetlo, ktoré hlavu jeho obklopuje záhadnou aureolou.*”¹⁰⁷ Aj pre básnika Vladimíra Roya je Štefánik „[...] *bohater, čo mučeníctva žiar / kol' hlavy niesol v ústret nových časov*”.¹⁰⁸

V tomto kontexte vôbec nie je dôležitý fakt, či si autori uvedomovali alebo poznali skutočnosť, že rané kresťanstvo prevzalo svätožiaru pre svojich svätcov z helenistickej náboženskej symboliky, resp. že kult kresťanských svätcov má korene v kulte antických hérosov.¹⁰⁹ Vidíme, že u niektorých autorov (V. Roy) presahuje *antické* do *kresťanského*, resp. že u nich dochádza k prelínaniu oboch polôh Štefánika.

Fenomén svetla nachádzame aj u Tida J. Gašpara: v jeho texte sú prítomné odkazy, parafrázy a štylizácie inšpirované gréckou antikou, celkovo sa však jeho vnímanie a prezentovanie Štefánika posúva do pseudoreligióznej, presnejšie povedané, do kresťanskej roviny: „*Ešte viac sme si svoj smútok začali premieňať v mytologické svetlo. Stratiac ho [t. j. Štefánika - pozn. P. M.] robili sme si z neho mýtus, do ktorého sme si ho zavíjali ako tajomne živého a nesmrteľného. Nič nového pod slncom, povedali sme si. Stará to pieseň odvekých tvrdých zákonov: cez Golgotu vedie cesta k pravej nesmrteľnosti. Každý grandiózny čin, každé svet preinačujúce a vykupujúce titanstvo veľkých vyvolených cez Golgotu dosahuje svojich nadľudských vrcholov. Golgota je univerzálne posvätným symbolom najvyššieho štítu ľudského heroizmu. Najväčším obetiskom, kde jednotlivec spásne zasväcuje svoj život pre blaho celku. Súhlasne a zbožne sme si povedali, čo nám [Ján] Mudroň ako národnú vieru zvestoval. Verili sme, že na toto obetisko položil svoj život i veľký syn slovenského národa. Bolo to dovŕšenie obetí, prinášaných za naše národné vzkriesenie. Martyri slovenskej krížovej cesty dlho stonali ústami pevcov a rekov žalobné slová o svojom utrpení. Vekami tiahol ich dlhý rad, až sa naplnila miera veľkej žertvy a obetovaním života samého národného héroša národ konečne vstal z mŕtvych. On sám, veľký Vyvolený, generál náš a titan M. R. Štefánik na tejto Golgote samoobetovania dovŕšil svoje grandiózne dielo a prešiel v jagavú nesmrteľnosť.*”¹¹⁰

Tento úryvok skutočne nepotrebuje žiadny komentár, iba bodku na záver. Tú nám poskytol sám autor: „*Takto vyzbrojený na úlohu nadčloveka prišiel [Štefánik] zo záhad počatia na cestu veľkého určenia. Celý rébus, cieľ tohto určenia bol jasný. Nebol veľmi vzdialený od zmyslu svätých slov: »Kto mňa chce nasledovať, nech vezme kríž svoj a nasleduje ma.« Štefánik mužne vzal na seba veľký kríž obetovania sa za druhých – za celý svoj ubiedený národ!*”¹¹¹

¹⁰⁷ Osloboditeľ slovenského národa: generál Štefánik. Reč B. Pavlů o práci gen. Štefánika v mestskom divadle v Bratislave. In: SD, roč. 3, č. 100, 5. mája 1920, s. 1.

¹⁰⁸ ROY, Vladimír: Osloboditeľ. In: ROY, Vladimír; c. d., s. 19 (báseň pochádza z r. 1932).

¹⁰⁹ SPUNAR, Pavel: Napětí mezi oficiálním a „lidovým“ náboženstvím ve středověku. In: BĚLKA, Miloš – KOVÁČ, Milan (eds.): Normativní a žité náboženství. Brno – Bratislava 1999, s. 90-102.

¹¹⁰ GAŠPAR, Tido J.: Pamäti I. Bratislava 1998, s. 281, 283. Tieto svoje štefánikovské texty autor publikoval už počas prvej republiky. GAŠPAR, Tido J.: Mohyla Veľkého Povolaného. In: KOLESÁR, Miloš (ed.): Zlatá kniha Slovenska. Jubilejný zborník. Bratislava 1929, s. 60.

¹¹¹ Tamže, s. 283.

Národné oslobodenie v roku 1918 Tido J. Gašpar prezentuje ako národné vzkriesenie a treba povedať, že v tomto vnímaní vôbec nie je osamotený. Iný autor, slávnostný rečník Anton Prídavok, v roku 1932 prízvukoval: „*Tisíc rokov, tisíc rokov skladajúcich sa z dlhých čiernych dní, čakali sme na tohoto nášho Mesiáša. Tisíc rokov vymodlievali predkovia naši M. R. Štefánika. Vymodlili ho. Zjavil sa nám v plnej nádhere a velebe svojej, z ríše hviezd prišiel – dnes je tomu trinásť rokov, čo sa vrátil do ríše hviezd. S nami však ostal jeho duch...*”¹¹²

Tento priam ukázkový výrok nie je zaujímavý iba z toho hľadiska, že označuje Štefánika ako Mesiáša, ale aj z toho dôvodu, že jeho sakralizovaný – kristocentricky formulovaný – obraz, začleňuje do mýtu o tisícročnom (maďarskom) útlaku, ktorý je tu stotožnený s tisícročnou tmou, čiernymi dňami.¹¹³

V mnohých textoch sa stretávame s reflektovaním Štefánika nielen ako osloboditeľa, ale aj ako spasiteľa či vykupiteľa slovenského národa. Ojedinele je prirovnávaný k Mojžišovi, ktorý vyviedol zástupy izraelského ľudu z egyptského otroctva, či k samotnému Ježišovi Kristovi: jeho životný osud či príbeh je pripodobňovaný ku krížovej ceste, k výstupu na Golgotu.¹¹⁴

Niektorí autori sa v súvislosti so Štefánikovou smrťou a jeho pohrebom vyjadrujú o reinkarnácii alebo zmŕtvychvstání. Bohatierovu smrť vykresľujú ako krvavú obeť, ktorú priniesol v prospech národa: svojou smrťou ho vykúpil z tisícročnej poroby. Krv, ktorá údajne pri páde lietadla vytryskla zo Štefánikovho tela, vsiakla do rodnej zeme, do žulovej skaly Bradla alebo prenikla do vesmíru. Je to krv novej zmluvy medzi Štefánikom-vykupiteľom a jeho národom. Štefánikov hrob na Bradle sa stáva národnou svätynou, oltárom vlasti, ku ktorému chodí národ vysloviť svoje modlitby a prosby. Štefánikov duch sa vznáša nad Bradlom, resp. nad celým Slovenskom a drží nad ním ochrannú ruku. V posmrtnom živote teda národný hrdina/mučeník nadobúda sociálno-psychologickú rolu mystického patróna a ochrancu vlasti, akým bol od stredoveku sv. Václav v českom a sv. Štefan v maďarskom prostredí.

Názor, že Štefánik je u časti slovenského obyvateľstva reflektovaný podobne ako svätec, dokladuje aj folkloristický výskum: bádatelia sa v mnohých (katolíckych) domácnostiach stretli okrem iných artefaktov aj „*s fotografiou Štefánika zarámovanou spolu s pásikom obhorenej látky, údajne z jeho košeľe, ktorú mal na sebe pri smrti, uctievanou takmer ako relikvia*”.¹¹⁵

Na okraj tohto poznatku dodávam, že na ikonografickej rovine skutočne nachádzame aj vyobrazenia Štefánika so svätôžiarou, treba však povedať, že nie sú príliš časté. V medzi-

¹¹² PRÍDAVOK, Anton: M. R. Štefánik. Rukopisný text. SNK-ALU, f. Anton Prídavok, sign. 39 H 48.

¹¹³ Problematikou mýtu o tisícročnom útlaku Slovenska a Slovákov sa podrobnejšie zaoberá príspevok FINDOR, Andrej: Tisícročná poroba? In: KREKOVIC, Eduard – MANNOVA, Elena – KREKOVICHOVÁ, Eva (eds.): Mýty naše slovenské. Bratislava 2005, s. 70-76.

¹¹⁴ Evanjelický kňaz, jeden z najvýznamnejších šíriteľov Štefánikovho posmrtného kultu prirovnával Bradlo ku Golgote. LICHNER, Ján: Golgota – Bradlo. In: Stráž na Sione, roč. 55, č. 9, 1. 5. 1947, s. 151-152.

¹¹⁵ VANOVIČOVÁ, Zora: Motív smrti ako mýtotočný prvok vo folklórnom cykle o M. R. Štefánikovi. In: RATICA, Dušan (ed.): Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry. Bratislava 1992, s. 123.

vojnovom období vznikol aj alegorický obraz Slovenska, na ktorom figuruje Štefánik v generálskej uniforme, požehnávajúci slovenskej krajine. Výtvarné spracovanie Štefánika ako posvätného symbolu teda do istej miery korešpondovalo s vyššie načrtnutými spôsobmi symbolickej reprezentácie prostredníctvom poézie, publicistiky či slávnostných prejavov.

V slovenskom nacionalistickom diskurze je Štefánik prvou historickou osobnosťou, ktorá ako svetská postava získava, resp. sú jej prisudzované črty či atribúty svätca, ba dokonca aj spasiteľa alebo vykupiteľa Slovákov – stáva sa tak súčasťou národného posvätna. Až po ňom nasledujú ďalšie postavy – Andrej Hlinka a Jozef Tiso, okolo ktorých sa vytvárajú (pseudo)hagiografické legendy.

Ludová zbožnosť ako faktor úspešnej posmrtnej „kariéry“ M. R. Štefánika

Výskum ukázal, že reprezentácie Štefánika ako antického hrdinu či kresťanského mučeníka, neraz s atribútmi národného svätca, nie sú v autorskom okruhu vnímané ako vyslovene protikladné, navzájom sa vylučujúce. Nie je možné pokladať jeden alebo druhý obraz Štefánika za príznakový pre určitý okruh autorov. Využívajú ich Slováci rovnako ako Česi, autori či slávnostní rečníci z rôznych politických strán (agrárnici, ľudáci, národnári atď.), prívrženci odlišných štátových a nacionálnych koncepcií (čechoslovakisti – slovenskí nacionalisti, resp. centralisti – autonomisti) ako aj príslušníci rôznych konfesii (protestanti – katolíci).

Formovanie obrazu Štefánika a jeho životného príbehu v štýle gréckeho mýtu, resp. inšpirácia týmto mýtom posilňovala výnimočnosť Štefánikovej osoby, jeho výlučnosť v slovenskom národnom panteóne s dôrazom na hrdinskú stránku jeho osobnosti. V tomto ohľade reprezentácia Štefánika ako antického héroša, ako hrdinu-bojovníka-bohatiera plne korešponduje s myšlienkou, ktorú vyslovil historik Ľubomír Lipták upozorňujúc na skutočnosť, že Štefánik stelesňuje už nie tradičnú trpiteľskú, ale práve naopak, heroickú stránku slovenských dejín.¹¹⁶ Napriek tomu je však spravidla aj v tomto obraze prítomný fenomén obete, resp. Štefánikova tragická smrť má aj v tejto antikizujúcej interpretácii charakter podobný smrti kresťanského mučeníka/martýra.

Čo nám v tejto súvislosti hovorí o kategórii hrdinu sociológia? Termínom *héros* označovali pôvodne starí Gréci prežívajúcu dušu zomrelého, ktorej pripisovali silu zasahovať do života žijúcich. Neskôr tak označovali ľudí, ktorí sa vyznamenali výnimočnými činmi. Okolo každého takéhoto hrdinu sa vytvoril mýtus a špecifický kult. Heroizácia, teda vyhlásenie niekoho za hrdinu, bola významnou slávnosťou. Dnes sa termínom heroizácia označuje sociálny mechanizmus vytvárania *imaga* hrdinu. Kresťanstvo si vymyslelo vlastný typ hrdinu – bojovníka za vieru, mučeníka, vzor kresťanskej lásky a obetavosti. Títo hrdinovia sa nazývajú svätcami, majú tiež svoje mýty a heroizáciu [rozumej heroizáciu v duchu antickej tradície] nahradila kanonizácia.¹¹⁷

---

¹¹⁶ LIPTÁK, Ľubomír: Rošády na piedestáloch. In: LIPTÁK, Ľubomír: Storočie dlhšie ako sto rokov. O dejinách a historiografii. Bratislava 1999, s. 325.

¹¹⁷ Velký sociologický slovník I. Praha 1996, s. 387, heslo: hrdina.

V tomto ohľade môžeme teda hovoriť o určitom „genetickom“ príbuzenstve medzi Štefánikom-antickým hrdinom a Štefánikom-národným svätcom. V oboch prípadoch funguje martyrium ako heroizačný inštrument. Prezentačný Štefánik v súlade s kresťanskou tradíciou prináša so sebou – zdanlivo paradoxne a v rozpore s Liptákovým konštatovaním – práve posilnenie mučeníckeho, trpitel'ského rozmeru Štefánika: jeho tragická smrť je predstavovaná ako obeť za národ, niektorí autori hovoria vyslovene o kristovskej obeti.

Skutočnosť, že slovenské národné hnutie nenadobudlo pred rokom 1918 výraznejší masový charakter a slovenský nacionalizmus sa obmedzoval na pomerne úzku vrstvu príslušníkov národnej elity, ktorých pozícia neraz pripomínala postavenie outsiderov uprostred masy nacionálne indiferentného obyvateľstva, sa v slovenskej historiografii zvyčajne vysvetľuje národnostným útlakom, silnou maďarizáciou a podobne. Nepochybne však k tejto situácii prispel aj fakt, že okrem niekoľkých výnimiek nedokázali národní vodcovia osloviť a v konečnom dôsledku vtiahnuť širšie vrstvy obyvateľstva do národného hnutia. Nemohli totiž slovenskému obyvateľstvu ponúknuť integrujúci posvätný symbol v podobe národného hrdinu či národného svätca, ktorý by vzbudil kolektívne emócie a v konečnom dôsledku prispel k nacionalizácii v masovom meradle. Takýto jednoznačný symbol jednoducho nemali pred rokom 1918 k dispozícii, resp. pokusy o jeho etablovanie zlyhávali.¹¹⁸

Na druhej strane nevšednú popularitu a posmrtnú „kariéru“ Štefánika ako národného hrdinu, národného bohatera, či dokonca sekulárneho národného svätca po roku 1919 možno vysvetliť aj tým, že jeho celoživotný zápas, jeho tragická smrť a obeť padli na úrodnú pôdu ľudovej religiozity, ktorá svetského hrdinu premieňala na posvätný symbol v súzvuku s vlastnými hodnotami, ideálmi, vzorcami a schémami. Pravdaže, ovplyvňovaná politikou a propagandou atď.

Slovenské prostredie, v ktorom prevládalo vidiecke roľnícke obyvateľstvo, v prevažnej miere silne ovplyvnené ľudovou zbožnosťou katolíckej proveniencie, potrebovalo takú symbolickú postavu, ktorá by bola čitateľná a vnímateľná práve na pozadí ľudovej religiozity. Nazdávam sa, že Štefánik ako antický hrdina bol pre ľudové vrstvy obyvateľstva príliš vzdialený, možno pociťovaný ako umelý, neschopný osloviť a zapôsobiť na city jednoduchého človeka. Išlo skôr o intelektuálny koncept národného hrdinu, o obraz presadzovaný „zhora“, ktorý v rovine sociálnej (a náboženskej) komunikácie nekorešpondoval so skúsenosťou a praxou jednoduchého človeka. Naopak, obeť, mučeník, svätec, to všetko sú fenomény, ktoré slovenský človek, najmä príslušník katolíckej komunity, pozná veľmi dôverne. Práve preto si tento „ľudový“ koncept národného hrdinu, ktorý vyrastá z podhubia ľudovej zbožnosti, napokon osvojila aj ľudácka propaganda a politika, v ktorej však motív obete nadobudol v kontexte politicko-ideologickej manipulácie a inštrumentalizácie nový rozmer s výrazným protičeským osťahom (*Česi nám, t. j. Slovákom, zavraždili Štefánika*).¹¹⁹

¹¹⁸ Funkcia národných svätcov sv. Cyrila a Metoda ako etnoidentifikačných prvkov a symbolov nebola jednoznačná, lebo cyrilometodský kult mal širší, celoslovanský rozmer; na druhej strane mal kult nitrianskych svätcov sv. Svorada a Benedikta teritoriálne ukotvenie v hornouhorskom/slovenskom prostredí, ale z hľadiska nacionality bol sterilný. Slováci teda nedisponovali postavou-symbolom tohto druhu, ktorý by bol jednoznačne a výlučne identifikovateľný so slovenským nacionalizmom.

¹¹⁹ K tomuto problému porovnaj KOVÁČ, Dušan: Štefánik a Janin. Príbeh priateľstva. Bratislava 2001, s. 58; MACHO, Peter: Poznámky k výskumu kolektívnych identít v 19. a 20. storočí na Slo-

Na rozdiel od Štefánika - antického hrdinu sa zdal byť Štefánik - národný svätec alebo Štefánik - spasiteľ národa bezprostrednou, autentickou súčasťou národnej kultúry a národného posvätna, a to práve vďaka previazanosti s kresťanstvom. Navyše životný mikropribeh Štefánika-sväťca, či Štefánika-spasiteľa plne zapadol do veľkého príbehu národných dejín, ktorý bol milenaristicky formulovaný a prezentovaný ako príbeh tisícročného utrpenia slovenského národa.

II. časť

Štefánikov pomník a Štefánikove oslavy v Trnave. Komunálna symbolická politika, lokálna pomníková scéna a kolektívne identity v prvej polovici 20. rokov 20. storočia

*Slobodu si nám vybojoval našu,
za cenu života... Krutý, ťažký ból
za tebou, veď si nám drahý bol,
národa nášho slávny velikášu.
My ti čo? Málo... pomník ... skala, kovy...
No v srdciach našich pomník máš hotový
z lásky a vďaky, ktorý večne trvá.
Ho ani vek neskláti, ani d'as
vzteklosti, nezdrví ho hrom ni mráz.
Vďak náš však za tvoj dar len mrva.*

• • •

*Národ môj, pod' sem! Pod jeho tu štítom
otúž sa, okrej lásky veľkým citom!
Posväť sa láskou k veľkým rodu činom,
dúfaj, že príde a prísť musí čas,
kde rod náš skvitne krásou všetkých krás...*

(Ferko Urbánek)

II. I. Mesto – verejný priestor – pomník – občianska spoločnosť

Jeden z prvých pomníkov venovaných pamiatke M. R. Štefánika, vznikol roku 1924 v Trnave. Iniciatíva na jeho postavenie sa zrodila v čase, v ktorom už niekoľko rokov fungoval a svoje aktivity rozvíjal Spolok pre postavenie pomníka generála Milana Rastislava Štefánika na Bradle. V tej dobe už dokonca stál aj Štefánikov pomník na myjavskom námestí.

Postaviť pomník nebola vždy jednoduchá záležitosť. Spravidla si to vyžadovalo dostatok vzdelaných a organizačne schopných ľudí, ktorí boli ochotní venovať svoj voľný čas a energiu na to, aby riešili mnoho nepredvídateľných komplikácií, ktoré takéto podnik sprevádzali. Zvyčajne však predstavovali najväčší problém peniaze, lebo ako poznamenáva Ľubomír Lipták, v medzivojnovom období „*sochy nestaval »štát«, ale obce, občania, spolky. Pre väčšie pomníky sa vytvárali špeciálne, jednoúčelové spolky, ktoré síce mohli počítať so subvenciami, ale väčšinu peňazí museli vybrať do klobúka. Preto aj mnoho mohutnejších a reprezentatívnejších pomníkov vznikalo až v tridsiatych rokoch.*“¹²⁰

Organizovanie sa v týchto spolkoch, diskusie na konkrétne témy a hľadanie konsenzu ohľadne umiestnenia pomníka, jeho financovania, rozdelenia úloh atď., už to bolo školou demokracie a formovania občianskej spoločnosti v malom vydaní. Pochopiteľne, nemali by sme zabúdať ani na inú motiváciu, ktorá mohla stáť v pozadí individuálneho angažovania sa konkrétnych jednotlivcov pri takýchto podujatiach: snahu zviditeľniť sa, napraviť si reputáciu, zvýšiť prestíž vlastnej osoby či rodiny v lokálnom i celospoločenskom kontexte atď.

V trnavskom prostredí bola iniciátorom vybudovania pomníka národnému hrdinovi skupina občanov, ktorí sa združovali v miestnom odbore Matice slovenskej (MOMS). Trnavský prípad je zaujímavý z viacerých hľadísk. Z hľadiska svojich tradícií a kolektívnej pamäti, ale aj z hľadiska štruktúry obyvateľstva predstavovala Trnava „tvrdší oriešok“ ako Myjava. Zjednodušene povedané, išlo o mesto s prevahou katolíckeho obyvateľstva, pričom aj lokálne elity boli oveľa viac štruktúrované a diverzifikované. Proces stotožnenia sa so Štefánikom ako s „naším“ sociálnym vzorom bol v myjavskom prostredí oveľa jednoduchší, môžeme predpokladať, že mal takpovediac hladší priebeh: uľahčoval ho pocit či presvedčenie, že vzhľadom na svoj regionálny a konfesionálny pôvod bol Štefánik jedným z „nás“. V Trnave sa musel vzťah k Štefánikovi budovať oveľa prácnejšie a evidentne aj sofistikovanejším spôsobom. Generovanie obrazu Štefánika ako národného hrdinu a jeho šírenie medzi trnavskou populáciou samozrejme nebolo izolovaným, lokálne determinovaným procesom, za ktorým stáli len trnavskí matičiari, či iné trnavské spolky, inštitúcie, či miestne authority. Naopak prebiehalo v interakcii s podobnými, neraz však protirečivými a protikladnými snahami a aktivitami na celonárodnej či celoštátnej úrovni.

¹²⁰ LIPTÁK, Ľubomír: Rošády na piedestáloch. In: LIPTÁK, Ľubomír: Storočie dlhšie ako sto rokov. Bratislava 1999, s. 324, 325.

Sochár Ján Koniarek a trnavské pomníky

V medzivojnovom období zasiahol do formovania pomníkovej scény v Trnave najvýraznejším spôsobom sochár Ján Koniarek, rodák z neďalekej obce Voderady. Z jeho dielne pochádza nielen pomník generála Milana Rastislava Štefánika z roku 1924, ale aj pomník venovaný pamiatke vojakov padlých v prvej svetovej vojne (1929), či pomník Antona Bernoláka (1937). Koniarek vytvoril pre Trnavu aj ďalšie pomníkové či sochárske diela (napr. sochu sv. Františka z Assisi pre františkánsky kláštor; lunetové reliéfy pre budovu Spolku sv. Vojtecha, tematizujúce cyrilometodskú a svätovojtešskú tradíciu; náhrobný pomník F. R. Osvalda). Niektoré návrhy sa mu nepodarilo realizovať (reliéf na pamiatku padlých vojakov 23. pešieho pluku, ktorý mal byť umiestnený na budove trnavských kasární).¹²¹ Jeho trnavský pomník generála Štefánika patrí k najstarším sochárskym výtvorom, ktoré boli postavené na počesť tohto národného hrdinu na Slovensku.¹²² Minimálne časť trnavskej verejnosti, resp. iniciátori a aktéri vybudovania tejto skulptúry, vnímali pomník ako nástroj zvýznamňovania pozície Trnavy v kontexte iných mestských lokalít na západnom Slovensku. Súčasná historička umenia v tejto súvislosti pripomína, že vybudovanie Štefánikovho pomníka „sa v dvadsiatych rokoch [20. storočia] stávalo prestížnou záležitosťou mnohých slovenských miest.“¹²³

Štefánikov pomník v čase svojho vzniku predstavoval na lokálnej pomníkovej scéne prvý svetský objekt tohto druhu v Trnave s figurálnym stvárnením; navyše išlo o pomník pripomínajúci pamiatku významného Slováka, ktorý bol umiestnený na verejnom priestranstve.

Štefánikov pomník ako prestížna záležitosť

Na západnom Slovensku však v tomto ohľade Trnave pomerne úspešne konkurovala Myjava, ktorá postavila Štefánikov pomník už v roku 1921.¹²⁴ Myjavské prvenstvo sa zdôrazňovalo už pri kladení základného kameňa tohto pomníka: Myjava sa bude „[...] pyšiť prvým pomníkom najväčšieho Slováka, prvým v celej našej republike.“¹²⁵ Podobne sa v slávnostnom prejave vyjadroval starosta Telocvičnej jednoty Sokol na Myjave Ján

¹²¹ K sochárovej tvorbe podrobnejšie v spomienkovej práci ŠTEFUNKO, Fraňo: Ján Koniarek. Črty o jeho živote a diele. Bratislava 1955. K problematike spomínaného reliéfu sa nachádza v Koniarkovej pozostalosti zaujímavá korešpondencia, ktorá ilustruje umelcovu pružnosť, s akou bol schopný a ochotný modifikovať svoj návrh. Nepochybne to súviselo so skutočnosťou, že mal existenčné problémy. AVU-SNG-BA, f. Ján Koniarek, sign. 3 A 8: Reliéf padlým vojakom 23. na pešieho pluku v Trnave.

¹²² Koniarek pracoval aj na (nerealizovanom) návrhu Štefánikovho pomníka pre mesto Košice. V jeho pozostalosti sa nachádzajú fotografie modelu tohto pomníka (datovanie: pred r. 1935). AVU-SNG-BA, f. Ján Koniarek. Fotodokumentálny materiál – pomníky, sign. 3 C 17: Návrh pomníka M. R. Štefánika pre Košice, č. 579, 580, 581, 582.

¹²³ BAJCUROVÁ, Katarína. K problematike česko-slovenských vzťahov v sochárstve na Slovensku medzi dvoma vojnami. In: Ars, 1988, č. 3, s. 23–43.

¹²⁴ Pozri publikáciu BODNÁR, Július (ed.): Dr. Milan Rastislav Štefánik a jeho prvý pomník na Myjave. Myjava 1921.

¹²⁵ DVORÁK, Jaroslav: Pomník Štefánikov na Myjave. In: Noviny zpod Bradla, roč. 1, č. 2, 11. 3. 1921, s. 3.

Slabej: „Dnešný deň je slávou Myjavy. Vznesená myšlienka, ktorú sme hneď v deň tragickej smrti nášho osloboditeľa prejavili – stáva sa skutkom. Tel. jednota »Sokol« chce pokračovať v intenciách Štefánikových a jako hrala [Myjava] prím za maďarského režimu v národných veciach – i v tomto chce mať prvenstvo – prvý pomník Mil. Štefánikovi bude stáť na Myjave a bude hlásať slávu jeho mena i potomkom.“¹²⁶

Postavenie Štefánikovho pomníka v Trnave však možno chápať a následne interpretovať nielen ako prestížnu záležitosť, ako sprievodný produkt rivalizácie slovenských miest a obcí, ale aj ako súčasť zápasu o verejné priestory mesta, o kontrolu nad nimi. L. Lipták upozorňuje na skutočnosť, že z procesu kontroly verejných priestorov sú (najmä v nedemokratickom režime) spravidla vylúčené menšiny, v podstate nedominantné skupiny.¹²⁷ Paradoxne sa to vzťahovalo aj na Slovákov, ktorí síce počas existencie Rakúsko-uhorskej monarchie predstavovali v Trnave z kvantitatívneho hľadiska najpočetnejšiu zložku mestskej populácie¹²⁸, ale pred rokom 1918 sa nedokázali v trnavskej komunálnej politike natrvalo presadiť. Lipták poznamenáva, že v predrevratovej dobe „postavy slovenských národných dejín a politiky na verejných priestranstvách absentovali: okrem niekoľkých tabúl na rodných domoch boli pomníky slovenských národných dejateľov do roku 1918 výlučne iba na cintorínoch (Hollý, Štúr) a aj odhalenie pomníka na cintoríne sa pokladalo za politickú demonštráciu. Diametrálne odlišné postavenie Slovákov a Čechov v monarchii, rozdiel medzi Rakúskom a Uhorskom, možno ilustrovať aj tým, že napríklad v Brne už od roku 1907 jestvovala Palackého trieda, Purkyňova ulica, Riegrova ulica a ďalšie. Predstava, že by povedzme v Trnave existovala pred rokom 1918 Štúrova ulica alebo Hurbanovo námestie, je viac ako fantastická.“¹²⁹

To sa prirodzene vzťahovalo aj na trnavskú pomníkovú scénu. V tejto súvislosti je príznačný predrevratový návrh Andreja Hlinku, aby slovenskí katolíci postavili pomník zakladate-

¹²⁶ Myjava – gener. M. R. Štefánikovi. Slávnosť kladenia základného kameňa na prvý Štefánikov pomník. In: Noviny zpod Bradla, roč. 1, č. 10, 6. 5. 1921, s. 1-2. K pomníkovému prvenstvu v rámci Slovenska sa hlási aj obec Predmier (v okrese Bytča): „[...] legionári [spolu] s občanmi obce na jar r. 1919 odstránili mohylu uhorskej kráľovnej Alžbety z parku pred kostolom [...] ako symbol starej maďarskej moci. [...] Na [tomto] mieste [...] vybudovali vojaci-legionári mohylu na večnú pamiatku milovanému generálovi M. R. Štefánikovi. Bola to vôbec prvá mohyla postavená Štefánikovi už 19. 5. 1919 na Slovensku, skôr teda ako mohyla na mieste havárie lietadla pri Ivanke pri Dunaji [...]. Na mieste tejto prvej mohyly na Slovensku bol potom 19. 10. 1930 postavený Štefánikovi pomník v životnej veľkosti, ktorý tu stojí do dnešných dní.“ KOLNÍK, Vladimír – MASIARIK, Ladislav (eds.): Generál Dr. Milan Rastislav Štefánik. Predmier 2001, s. 9. Aj dobová korešpondencia, konkrétne pozývaci list predsedu pomníkového výboru, adresovaný poslancovi Martinovi Rázusovi, zdôrazňuje prvenstvo obce Predmier: „V malej obci našej už v roku 1919 postavená bola prvá mohyla na Slovensku gen. M. R. Štefánikovi, ktorá je dôkazom, že obec naša, Predmier, jak pred prevratom, tak i po prevrate bola národne povedomelou.“ SNK – ALU, f. Martin Rázus, sign. 45 F 28: Gejza Štelcer – Martinovi Rázusovi. Predmier, 9. 1. 1930.

¹²⁷ Lipták uvažuje v prvom rade o etnických/národných skupinách, môže však ísť aj o konfesionálne či (v užšom zmysle slova) sociálne skupiny. Súsošie sv. Trojice na hlavnom námestí Trnavy je dokladom skutočnosti, že tento verejný priestor od čias vrcholiacej rekatolizácie kontrolovala dominantná konfesionálna skupina, teda katolícka komunita.

¹²⁸ V r. 1890 predstavovali Slováci 56% trnavskej populácie, r. 1910 to bolo 53%. ŠIMONČIČ, Jozef – WATZKA, Jozef (eds.): Dejiny Trnavy. Bratislava 1989, s. 141.

¹²⁹ LIPTÁK, Ľubomír: Kolektívne identity a verejné priestory. In: CSÁKY, Mortiz – MANNOVÁ, Elena (eds.): Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny. Bratislava 1999, s. 119.

ľovi Spolku sv. Vojtecha, Andrejovi Radlinskému.¹³⁰ Jeho návrh rešpektoval faktickú dominanciu prouhorských a maďarofilských kruhov, ktoré ovládali mesto a komunálnu politiku a v podstate kontrolovali trnavské verejné priestory. Zdá sa, že východisko z tejto situácie videl Hlinka v riešení, ktoré v podstate rezignovalo na obsadenie niektorého verejného priestoru Trnavy: pomník totiž nemal byť podľa jeho predstavy postavený na námestí, ulici či v parku, ale na nádvorí Spolku sv. Vojtecha.

Prevrat v roku 1918, rozbitie Rakúsko-Uhorska a vznik Československej republiky, umožnili premeniť fantastickú predstavu, o ktorej sa zmieňuje Ľ. Lipták, na skutočnosť. Nastolenie novej politickej moci na lokálnej úrovni, teda aj v Trnave, sprevádzali nielen snahy o ovládnutie správy mesta, ale aj jeho verejných priestorov: „*Demokratický, republikánsky, slovanský, protihabsburský a protiuhorský charakter prevratu mal byť potvrdený aj navonok, napríklad v názvoch ulíc, budov, inštitúcií.*“¹³¹ A samozrejme, aj prostredníctvom nových pomníkov.

Pomník a „jeho“ námestie: imidž verejného priestoru

Koniarkov sochársky výtvar z roku 1924 mal podobný osud ako väčšina ostatných pomníkov venovaných pamiatke generála Štefánika, ktoré boli v období komunistického režimu odstránené alebo zlikvidované.¹³² Do verejného života mesta Trnavy sa vrátil až po novembri 1989. V súčasnosti stojí na západnej strane námestia Slovenského národného povstania, v parku oproti evanjelickému kostolu. Pôvodne bol však situovaný do východnej časti tohto námestia, pričom stál pred budovou dnešnej Knížnice Juraja Fándlyho. Secesný objekt knižnice spočiatku slúžil úplne inému účelu, išlo o budovu Hospodárskej (neskôr Slovenskej) banky. Dejiny Štefánikovho pomníka sú teda nepriamo spojené aj s príbehom tejto budovy, ktorú projektoval známy slovenský architekt Milan Michal Harminc. Rovnako zaujímavá je aj minulosť celého verejného priestoru, na ktorom bankový objekt a neskôr aj Štefánikov pomník stáli, jeho predprevratové a poprevratové vnímanie konkrétnymi jednotlivcami či skupinami, ktoré sa zúčastňovali na verejnom živote mesta alebo sa o to usilovali, prípadne ho komentovali pohľadom „zvonku“.

Samuel Zoch, modranský evanjelický farár a prvý Slovak v úrade župana Bratislavskej župy, spomínal v roku 1920 na predprevratovú diferenciáciu slovenského politického života a s ňou spojené napäté medzikonfesionálne vzťahy a vzájomné animozity, ktoré sa do istej miery prejavovali aj na lokálnej úrovni a premietali sa aj do trnavského prostredia: „*Azda i štyri roky minuli, čo som sa s [ľudáckymi politikmi a katolíckymi kňazmi] [Ferdinandom] Jurigom nerozprával, s [Floriánom] Tománkom som sa vôbec nepozdravoval. Ved' niet Slováka, ktorý by sa nepamätal na denné protiluteránske štvance »Ludových Novín« v rokoch 1912 – 1914. Výrazy, že luteráni Ivanka a Zathurecký stavajú v Trnave*

¹³⁰ HANAKOVIČ, Štefan: Dejiny Spolku svätého Vojtecha. Trnava 2005, s. 214.

¹³¹ LIPTÁK, Ľubomír: Rok 1918 a rekonštrukcia historickej pamäti v mestách na Slovensku. In: Acta contemporanea. K päťdesiatinám Viléma Prečana. Praha 1998, s. 184.

¹³² V období komunistického režimu bol po odstránení Štefánikovej sochy vybudovaný – približne na tom istom mieste – pomník oslobodenia Červenou armádou. Autormi projektu z r. 1955 sú sochár Ladislav Snopek a architekt Emil Vician. ŠIMONČIČ, Jozef – WATZKA, Jozef (eds.): c. d., s. 321.

pre Hospodársku Banku dom s vysokou povalou, na ktorej budú sušiť kožky nazdierané z katolíckeho ľudu, boli ešte najmiernejšie.“¹³³ Zoch v tejto súvislosti pripomína, že za spomínanými slovnými útokmi stál Andrej Hlinka: „ved' sme vedeli všetci, že jeho postava stojí za všetkými tými náboženskými štvanicami, ktoré otravovali náš život“.¹³⁴

Treba poznamenať, že Hospodársku banku založil v roku 1906 právnik Milan Ivanka spolu s lekárom Jánom Zátureckým. Išlo o slovenský finančný ústav, ktorého cieľom bolo okrem iného podporovať národného hnutie a slovenských kandidátov počas parlamentných volieb. Budovu banky začali stavať v roku 1912 a odovzdali ju do užívania v roku 1914.¹³⁵ Keďže obidvaja predstavitelia tejto bankovej inštitúcie – Ivanka i Záturecký – boli príslušníkmi evanjelickej cirkvi, je dosť pravdepodobné, že spomínaný verbálny útok predstavoval iba akési konfesionálno-sociálne mimikry, ktoré maskovali konkurenčné záujmy iného finančného ústavu, ktorý sa deklaroval ako slovenský a katolícky.

Predpokladám, že maďarofilské politické kruhy ovládajúce predprevratový verejný život Trnavy reflektovali Hospodársku banku ako „panslávsku“, teda fakticky protivlasteneckú (v zmysle: protiuhorskú/protimaďarskú) inštitúciu.

Otázne je, aké (resp. či vôbec nejaké) asociácie vyvolávala v trnavskom prostredí, v jednotlivých segmentoch a vrstvách trnavskej populácie, samotná budova tejto banky, teda fyzický objekt, a či vtláčila príslušnému verejnému priestoru svoju pečať natoľko, že bol následne vnímaný predovšetkým prostredníctvom nej.¹³⁶ Hoci bola postavená na mestskej periférii, za hradbami pôvodného stredoveko-barokového mesta, nešlo už o málo prestížny priestor, veď sa nachádzala na ulici, ktorá tvorila predĺženie, resp. pokračovanie hlavnej ulice. Niekoľko metrov od nej stál okresný súd, objekt nadmestského významu, postavený v roku 1905, teda ešte za rakúsko-uhorskej éry. Zatiaľ čo súd symbolizoval starú monarchiu, výstavba banky na sklonku jej existencie a počiatky jej fungovania akoby predznamenal novú etapu v dejinách tohto urbánneho priestoru, hoci pochopiteľne v čase jej výstavby nemohol nikto tušiť, že o niekoľko rokov neskôr monarchia zanikne.

Banka bola svojou čelnou fasádou otočená smerom do parku, resp. budúceho námestia, na ktorom v medzivojnovom období vyrástli ďalšie trnavské dominanty, predovšetkým nový evanjelický kostol (1924), Evanjelický dom a budova Okresného domu. Štefánikov pomník sa teda v konečnom dôsledku ocitol vo verejnom priestore, ktorého imidž spolu vytvárali symboly so silnými nekatolíckymi – protestantskými a sekulárnymi – akcentami. V istom zmysle možno povedať, že Hospodárska banka odštartovala novú etapu v dejinách mesta Trnavy. V prevratových dňoch, konkrétne 10. novembra 1918 sa budova tejto banky stala zhromaždiskom trnavských národne uvedomelých Slovákov, ktorí odtiaľto odchádzali.

¹³³ ZOCH, Samuel. Nezabúdajme na 30. október 1918. In: NN, roč. 51, č. 247, 30. 10. 1920, s. 1-2.

¹³⁴ Tamže. O militantných postojoch Slovenských ľudových novín po návrate A. Hlinku zo segedínskeho väzenia pozri napr. v publikácii HOLEC, Roman. Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť. Martin 1997, s. 235.

¹³⁵ Po prevrate sa uskutočnila jej fúzia so Slovenskou bankou. V medzivojnovom období bol teda spomínaný objekt známy pod menom Slovenská banka, filiálka v Trnave.

¹³⁶ Pravdepodobne môžeme uvažovať o relatívne širokom spektre postojov, názorov a pocitov, ktoré sa mohli s objektom banky spájať (pozitívne, negatívne, ale aj úplne indiferentné postoje).

dzali v sprievode na železničnú stanicu, aby privítali delegáciu Dočasnej vlády pre Slovensko, ktorá v ten deň pricestovala z Bratislavy.¹³⁷

Po prevrate minimálne u časti verejnosti fungoval pozitívny obraz Hospodárskej banky, ktorý prerastal rámec daný prvoplánovou funkciou budovy ako reprezentatívneho sídla bankovej inštitúcie. Nemenovaný dopisovateľ miestneho týždenníka sa veľmi kriticky staval nielen k stavu občianskeho a národného vedomia trnavského obyvateľstva, keď v novembri 1919 reagoval na predstavy o budúcnosti Trnavy, ktoré uverejnili tieto noviny: „*Keď človek príjde do Trnavy, nezbadá, že je v slovenskom meste, a nebuť Hospodárskej Banky, nemá sa ani kde složiť, aby sa po domácky cítil, ako vo svojom vlastnom, len ak má času navštíviť ešte tlačiareň Bežovu*“^[138]. *Nikde žiadny prejav národný, nikde nejaký pohľad prívetivý [...]*“¹³⁹

Národný aktivista v Trnave očami Urbánkovcov

Pôvodca týchto slov iba potvrdzoval existenciu atmosféry, aká v Trnave v počiatočkoch republiky existovala. Podobne sa vyjadroval aj Čech František Chlumský, ktorý pomáhal mesto v roku 1919 oslobodzovať: „*Mesto Trnava urobilo na mňa nepríjemný dojem. Počul som o slovenskom Ríme a predstavoval som si mesto i obyvateľstvo viac slovenské, ako skutočne bolo. Až mrazila nenávisť, s akou nás prijali mnohí Trnavania.*“¹⁴⁰

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že ide o subjektívne svedectvá ľudí, ktorí pochádzali z cudzieho prostredia, nechali sa uniesť prvým dojmom a povrchne komentovali situáciu v Trnave. V roku 1923 sa však na trnavské pomery sťažoval aj populárny slovenský spisovateľ a dramatik, známy národovec Ferko Urbánek. V korešpondencii sa zmieňoval o svojej pracovnej vyťaženi. Celý deň vraj pracuje v úrade, svoj voľný čas venuje kultúrnej práci, spáva len päť hodín denne a pracuje za nevďak: „*Trnava je to najťažšie a najnevďačnejšie miesto pre kultúrnych činiteľov možno na celom Slovensku. Je to tu tvrdý orech pracovať za národ.*“¹⁴¹ Skoršieho dáta je Urbánkov článok, publikovaný na stránkach ním

¹³⁷ Podrobnejšie o vyhlásení štátnej samostatnosti v Trnave pozri článok Sláva sľachetným! (Národný sviatok v Trnave). In: Slovensko, roč. 1, č. 2-3, 30. 11. 1918, s. 4-5; BEŽO, E.: Prevrat v Trnave. In: MEDVECKÝ, Karol A. (ed.): Slovenský prevrat. Sväzok IV. Bratislava 1931, s. 77; HOLOUBEK, V.: Poprevratové dejiny mesta Trnavy. In: Trnava 1238-1938. Trnava 1938, s. 199.

¹³⁸ Gustáv Adolf Bežo bol trnavským vydavateľom a tlačiarom (o. i. v r. 1918-1923 vydával miestny týždenník **Slovensko**). Politicky sa angažoval v SNS, pričom v r. 1922 – 1925 bol jej predsedom.

¹³⁹ B.: Trnava. In: Slovensko, roč. 2, č. 87, 2. 11. 1919, s. 2-3.

¹⁴⁰ CHLUMSKÝ, Fraňo: Cestou k slobode (Zápisky dobrovoľca z r. 1918 – 1921). Vrbové 1938, s. 31, 32. Podobne sa o Trnave ako o maďarómskom hniezde vyjadroval kpt. Richard Brunner: „*Jak měla Trnava ještě před převratem čistě maďarský ráz, tak po obsazení našim vojskem ukazuje se po strhnutí umělé skrabošky jako ryze slovenské město.*“ VHA-BA, f. Posádkové veliteľstvo Trnava, škatuľa 17, BRUNNER, Richard: Ministerstvu národných obrany, Hist. instrukt. odd. 7 v Praze. Plasy u Plzně, 20. 10. 1920. Brunnerov elaborát však zachytáva atmosféru Trnavy iba v čase prevratu, od februára 1919 už nebol v meste prítomný, a tak nemohol byť priamym svedkom ďalšieho vývoja.

¹⁴¹ AMS-MT, F-MOMS I a ÚE, sign. MOMS Trnava. František Urbánek – Nezistenému. Trnava, 14. 5. 1923. Podobne hodnotil svoju pozíciu v trnavskom prostredí v prvých rokoch existencie ČSR aj Mikuláš Schneider-Trnavský. Nízky plat správcu chóru pri dome sv. Mikuláša, ktorý mu odmietol výbor rímskokatolíckej cirkevnej obce zvýšiť, interpretoval v rovine skupinových identifikácií *hazařici* verzus *panslávi* a vnímal ho ako prejav pomsty voči svojej osobe: „*Pánom vo výbore cirkevnej*

vydávaného týždenníka *Slovenský národ*, v ktorom nachádzame podobnú charakteristiku trnavských pomerov: „*A my [rozumej: trnavskí národovci, resp. národnokultúrni pracovníci – pozn. P. M.] predsa krásny kus práce od prevratu po dnes [sme] previedli, hoci práca tá nikde azda nešla a neide tak ťažko ako práve u nás v Trnave, keď mešťanstvo naše – česť výnimkám – má dosiaľ tak málo pochopenia pre slovenský národný život, tak slabý záujem pre každý kultúrny podnik*“. Príčinu uvedených postojov videl Urbánek v kastovníctve predprevratovej trnavskej inteligencie, ktoré podľa jeho názoru viedlo k tomu, že „*mešťanstvo bolo [z jej aktivít] vylúčené, na seba zanechané*.“ Pritom však zdôrazňoval, že mešťanstvo pokladá za „*jadro nášho mesta*“ a želá si, aby sa táto vrstva obyvateľstva stala výkvetom a chválou Trnavy.¹⁴²

Ešte vypuklejšie ilustruje spomínanú atmosféru v Trnave spor Ferka Urbánka a jeho syna Jána Urbánka s redakciou **Katolíckych hlasov**. Tá v roku 1920 kritizovala skutočnosť, že J. Urbánek stál na čele delegácie dorastencov, ktorá sa zúčastnila sokolského zletu v Prahe. Trnavskú sokolskú mládež pritom nazvala poblúdivými Slovákami: „*Na všeobecnom slete Sokolov v Prahe sa súčatnilo aj z Trnavy niekoľko privábených mladíkov Sokolov. Vodca týchto poblúdených Slovákov bol Iván Urbánek, syn veľkého Sokola a sekretára Katolíckeho Vojtešského Spolku v Trnave. Však je ten svet zmotaný!*“¹⁴³

Ironické narážky sa pochopiteľne v prvom rade dotkli otca-spisovateľa, ktorý reagoval otvoreným listom na stránkach **Slovenského národa**. Pýta sa, čo chce redakcia týmito insinuáciami dosiahnuť: očieniť ho pred verejnosťou alebo ho pripraviť o chlieb, keď tak vehementne okrem jeho príchylnosti k Sokolu prizvukuje aj tú skutočnosť, že je tajomníkom Spolku sv. Vojtecha? Podráždený Urbánek zdôrazňuje, že jeho pozná slovenská verejnosť ako dlhoročného kultúrneho a literárneho pracovníka, čo sa o **Katolíckych hlasoch** určite povedať nedá: „*To Vy »Katolícke Hlasy« takto pochopujete a riešite krásne a vznešené zásady učenia Kristovho, zásady lásky k blížnemu?*“¹⁴⁴

Redakcia spomínaných novín odpovedala Urbánkovi v tom zmysle, že sa nijakým spôsobom nedotkla jeho literárnych zásluh: „*My sme len výraz dali pohoršeniu katolíckej verejnosti, ktorá [s] úžasom sa díva na ten tragikomický zjav, ako sa zapriahol sekretár prvého katolíckeho spolku do voza Sokolov, ktorí besne zúria proti všetkému, čo je katolícke. Toto poukazuje na istý nedostatok charakteru, ktorý sa nedá ani rýfovými článkami zaplácať!*“¹⁴⁵

Aj Ján Urbánek pokladal pôvodný článok publikovaný v **Katolíckych hlasoch** za útok na svoju osobu: nevidel v ňom nejakú kritiku, ale snahu o diskreditáciu. Poznámku o tom,

---

obce naskytila sa príležitosť panslávovi Schneidrovi-Trnavskému existenčne takto šľahnúť po chrbte, a bola veľmi vítaná. Takto som bol našimi »hazafíkmi« celý rad rokov ako regenschori mesta Trnavy platený hladogrošom. Až potom, keď po piatich rokoch mandát reprezentantov r. k. cirkevnej obce vypršal a zvolili nový zastupiteľský sbor, dostal som od humánne a kresťansky zmysľajúceho sboru znovu tú mzdu, aká mi podľa práva prináležala [...].“ SCHNEIDER-TRNAVSKÝ, Mikuláš: Úsmevy a slzy (Spomienky trnavského hoskladateľa). Bratislava 1959, s. 145, 146.

¹⁴² URBÁNEK, Fr.: Trnava. In: Slovenský národ, roč. 2, č. 22, 4. 6. 1920, s. 3.

¹⁴³ Kto viedol trnavských Sokolov? In: Katolícke hlasy, roč. 1, č. 11, 4. 7. 1920, s. 3.

¹⁴⁴ URBÁNEK, Fr.: P. t. „Katolícke Hlasy“ v Trnave! In: Slovenský národ, roč. 2, č. 28, 16. 7. 1920, s. 4.

¹⁴⁵ Panu Urbánkovi v Trnave. In: Katolícke hlasy, roč. 1, č. 14, 25. 7. 1920, s. 1.

že mladí trnavskí Sokoli (teda aj on sám) sú poblúdili Slováci, musel logicky pokladať za urážku. Svoje kritické pero preto na stránkach **Slovenska** zaostril na trnavskú orolskú jednotu, keďže Orol bol ľudáckymi a oficiálnymi katolíckymi kruhmi často prezentovaný ako vzorová národná organizácia, ako protiklad voči „českému“ či „počešťujúcemu“ Sokolu: „*Mnohí z členov Orla hanbia sa za našu ľúbozvučnú reč, za slovenské odznaky, keď medzi sebou na ulici v orolskom kroji ustavične maďarsky mondokujú a keď zo svojich znakov odtrhujú slov. trikolóru. Medzi členmi Orla sú tí, ktorí vo stredných školách hanbili sa za svoj slovenský pôvod, nás Slovákov »Buta tótni« a »Kášáš tótni« nazývali, ktorí pre jedno slov. slovo podlým spôsobom nás profesorom oznamovali. Ba medzi členmi Orla sú i tí, ktorí v VII. gymn. triede práve proti mne, naplnení škodoradosťou falošne prisahali a 14. júna 1918 [sic!] práve proti mne, čo proti nebezpečnému panslávovi i vlastizradcovi protokol podpísali, so žiadosťou, aby mňa z maďarských škôl vylúčili.*“ Na záver svojej časopiseckej obhajoby mladý Urbánek s neskrývanou iróniou kladie svojim kritikom otázku: tak toto majú byť tí vodcovia národa, tie stĺpy, na ktoré sa má opierať naše mladé Slovensko?¹⁴⁶ Podobne časť dobovej tlače kriticky nazerala na popredného činiteľa trnavských ľudákov, Dezidera Plechlu, ktorý v tom čase pôsobil okrem iného ako predseda okresnej organizácie Slovenskej ľudovej strany. Vyčítalo sa mu, že v júli 1920 pri otvorení zjazdu mlynárov v Piešťanoch predniesol maďarský prejav a len dodatočne „*opakoval to niekoľkými slovami i v slovenčine*“.¹⁴⁷

Z pohľadu autora článku teda funkcionár ľudovej strany, ktorá sa vyhlasovala za jediného ochrancu práv slovenského národa, nielenže porušil hierarchiu jazykov (prioritu slovenčiny pred maďarčinou), ktorá by mala byť pre slovenského národovca prirodzená a priam posvätná; aj samotný preklad jeho prejavu do slovenčiny („*iba niekoľkými slovami*“) znamenal na tomto fóre poníženie Slovákov a zneváženie najvýznamnejšieho atribútu ich národnej identity.¹⁴⁸

Spolková pluralita a rivalita v Trnave

Medializácia obidvoch prípadov, najmä však trefná odpoveď Jána Urbánka, ukotvená v trnavskej realite, v zamotanom kľbku medziludských vzťahov a skupinových animozít, ktoré mali v mikrokozme mesta – ako to vidíme práve z jeho reakcie – vlastnú uhorskú „prehistóriu“, tak trochu ilustruje dobovú atmosféru v Trnave. Politická diferenciácia, odlišné hodnotové a svetonázorové orientácie, hľadanie opôr v skupinových identifikáciách (náboženskej, resp. konfesionálnej, národnej, štátnej, ale aj lokálnej), etiketovanie či verejná ostrakizácia jednotlivcov alebo skupín obyvateľstva, to všetko sa premietalo do verejného a kultúrneho života v Trnave, tak ako v každom inom meste medzivojnového Slovenska. Obyvatelia Trnavy, združení a organizovaní v rôznych spolkoch, organizáci-

¹⁴⁶ URBÁNEK-SLAVOŇ, J[án].: Kto viedol trnavských Sokolov? Odpoveď Katolíckym Hlasom. In: Slovensko, roč. 3, č. 55, 15. 7. 1920, s. 3.

¹⁴⁷ Najnovšia maďarónska opovážlivosť. In: NN, roč. 51, č. 164, 23. 7. 1920, s. 1-2.

¹⁴⁸ V tomto kontexte je príznačné, že satirická básnička uverejnená r. 1925 označila D. Plechlu ako tzv. októbrového Slováka, teda ako človeka, ktorý svoju slovenskú identitu objavil až po prevrate 1918. Pozri báseň: „– a svetlo večné nech im svieti.“ In: NS, roč. 2, č. 5, 1. 2. 1925, s. 5.

ách či v politických stranách, sa rozchádzali v názoroch na pokrokovosť a modernosť, na udržiavanie tradičných hodnôt na jednej strane a sekularizačné tendencie v spoločnosti na strane druhej. V určitých kruhoch pretrvávala nostalgia za monarchiou, resp. za Uhorskom¹⁴⁹, na druhej strane sa požadovala lojalita voči novému štátu, ktorá sa mala prejavovať okrem iného aj účasťou na oslavách Dňa slobody (28. októbra) alebo prezidentových narodenín. Tieto fenomény nielen odzrkadľovali identitu a mieru lojality konkrétnych obyvateľov či skupín v rámci trnavskej populácie, ale súčasne sa stávali relevantnými faktormi v procese prisudzovania identít, napr. na osi „my“ – „oni“ (rozumej napr.: slovenskí národovci verzus Maďari, resp. tzv. maďaróni). Dôležitý prvok napomáhajúci formovanie skupinových identít v množine trnavského obyvateľstva však predstavovala aj otvorenosť/uzatvorenosť spolkových štruktúr voči príslušníkom iných etnických skupín, najmä voči Čechom, Maďarom a Židom, resp. voči tým obyvateľom, ktorí vo verejnej komunikácii naďalej používali maďarčinu, čo ich v očiach stúpcov slovenského nacionalizmu a československej štátnosti dostávalo do pozície kritizovaných, odsudzovaných občanov mesta, ktorých „nepriateľské“ aktivity treba marginalizovať, resp. z verejného života mesta úplne odstrániť.

Počiatočnú atmosféru tesne po prevrate, ktorú sprevádzalo nadšenie pre kultúrnu a osvetovú prácu v meste, charakterizuje monografia Trnavy nasledujúcim spôsobom: „*Príchodom českých úradníkov do Trnavy oživila aj kultúrna činnosť. Na radnici schádzali sa členovia Nár. výboru za predsedníctva spisovateľa Ferka Urbánka a robily sa prípravy k prvému ochotníckemu divadelnému predstaveniu, k založeniu Sokola, Slovenskej národnej jednoty a športového klubu. K národnej a kultúrnej práci prihlásili sa spontánne i všetci miestni dôstojníci.*“¹⁵⁰

Politická diferenciácia však veľmi rýchlo poznačila aj spolkovú scénu Trnavy a kultúrny život. Proti sebe tak stáli nielen politické strany, ktorých hlavnú arénu na scéne komunálnej politiky predstavovali zasadnutia mestského zastupiteľstva, prípadne mestskej rady, ale antipatie a nevraživosť sa často prenášali paušálne aj na spolky a ich aktivity, keďže niektoré z nich fungovali ako odnože príslušných strán, prípadne stáli v závese širších a voľnejších politicko-ideologických táborov. Najlepším príkladom sú miestne telocvičné

¹⁴⁹ Táto nostalgia mohla mať rôzne podoby; o. i. sa prejavovala aj v rezistencii príslušníkov tradičných meštianskych vrstiev voči povojnovému ikonoklazmu a snahou zachovať relikty predprevratovej komunálnej symbolickej politiky. Ako príklad môže poslúžiť prípad Leopolda Herzoga, obchodníka so strižným tovarom, ktorý odmietol zo svojho domu na Hviezdoslavovej ul. odstrániť pamätnú tabuľu z r. 1882 na pamiatku „*krále Nagy Lajos*[a]“. Strážnik František Hájek, ktorý u obchodníka v tejto záležitosti zakročoval, vo svojom hlásení uviedol, že L. Herzog „[...] *udává, že desku neodstraní, [urobí tak len v tom prípade, ak] [...] dostane rozkaz od vyšší vrchnosti.*“ ŠA-BA-P-TT, F-MsÚ-TT, škatuľa 2, č. 5.900/1924 adm.: Pomenovanie ulíc a označenie domov. HÁJEK, František – Odd. čs. státní stráže bezp. v Trnavě. Trnava, 24. 7. 1923. V tomto prípade zrejme vadil nielen maďarský nápis, ale aj dedikácia pamätnej tabule korunovanej hlave, ktorá stelesňovala nielen dynastický a monarchistický princíp, ale aj Uhorsko. U dotyčného majiteľa domu samozrejme nemuselo ísť o nejaký uvedomelý odpor voči československému štátu a jeho republikánskej zriadeniu, ale v intenciách platných zákonných noriem ho zástupcovia lokálnej moci zrejme interpretovali a vyhodnotili práve takto.

¹⁵⁰ HOLOUBEK, V[áclav]: Poprevratové dejiny mesta Trnavy. In: Trnava 1238 – 1938. Trnava 1938, s. 203.

spolky, predovšetkým Sokol, Orol a Robotnícka telocvičná jednota.¹⁵¹ Vzájomná rivalita medzi Sokolom a Orlom sa prejavovala aj v rovine symbolickej politiky, ktorá sa napríklad odzrkadľovala vo vzťahu k Štefánikovej pamiatke. Medzi najagilnejších pestovateľov Štefánikovho posmrtného kultu v meste patrili práve Slovenská národná jednota (SNJ), ktorá sa v roku 1923 pretransformovala na miestny odbor Matice slovenskej (MOMS), a Telocvičná jednota Sokol (TJ Sokol). S nimi veľmi intenzívne spolupracovala vojenská posádka, resp. posádkové veliteľstvo. V medzivojnovom období fungovali tieto tri subjekty ako relatívne stabilní a spravidla navzájom kooperujúci organizátori Štefánikových osláv. Treba zdôrazniť, že „[...] Sokol mal dôležitú úlohu pri postupnom lámaní zotrvačnosti starého uhorského náteru slovenských miest. Hoci hnacím motorom jeho organizácií boli väčšinou Česi, paradoxne pomocou symboliky československej štátnosti, vytrvalým presadzovaním nových sekulárnych sviatkov a rituálov, zatláčaním maďarčiny a nemčiny zo spoločenského styku vlastne pomáhali »poslovenčovať« Slovensko“.¹⁵² Ako však konštatuje historik telovýchovy a športu, práve pre vysoký podiel členov českej národnosti, „časť slovenskej verejnosti [...] chápala Sokol iba ako český spolok. [...] V horšom prípade bol Sokol na Slovensku vnímaný ako protislovenský a zároveň ako protikatolícky a »pokrokársky«.“¹⁵³ Starostom miestnej sokolskej jednoty bol trnavský lekár a predseda miestnej organizácie Slovenskej národnej strany Ján Záturecký, ako vzdelávateľ Sokola sa angažoval už spomínaný Ferko Urbánek.

Polícia TJ Orol bola na miestnej spolkovej scéne, najmä vo vzťahu k Sokolu a Robotníckej telocvičnej jednote podobná úlohe nechceného súrodca, s ktorým sa starší bratia neustále dostávajú do konfliktov. Stúpenec Orla v tom mal však úplne jasno a pochopiteľne odmietal obvinenia z maďarónstva ako neodôvodnené: „Telocvičná jednota Orla [v]stúpila 5. novembra r. 1919 do života v Trnave. Od samého počiatku narazila len na ťažkosti so strany úradov jako i jednotlivcov. [...] vyhrážalo sa jej, že nemá práva existencie, že je to maďarónsky spolok atď. No mladý Orol si nerobil z toho nič, rástol so dňa na deň, dorost orolská ostala až na niektoré výnimky verná Orolským zásadám.“¹⁵⁴

¹⁵¹ Súperenie telocvičných spolkov odzrkadľuje aj snaha preniknúť na pôdu trnavského gymnázia. Zápas o telo i dušu trnavskej študentskej mládeže odzrkadľuje nasledujúci citát: „Sotva sa mladý Orol v Trnave trochu operil, už mu idú krídla strihať tí, ktorí sa ho najviac boja a ktorí pracujú terorom [rozumej: sociálni demokrati – P. M.]. Zadali žiadosť, aby sa im v gymnaziume povolilo tiež cvičiť. Keď by nemali svoju strelnicu, nepovedali by sme na to nič. Ale jednoducho vytisnúť Orla, aby on nemohol cvičiť, to nie je snášanlivosť, to nie je ani republikánske smýšľanie. V katolíckom ústave mal by predsa mať prednosť kresťanský spolok.“ Čl. – Chcú mladému Orlovi krídla strihať? In: Katolícke hlasy, roč. 1, č. 2, 2. 5. 1920, s. 3.

¹⁵² LIPTÁK, Ľubomír: Armáda a mestská spoločnosť na Slovensku v medzivojnovom období (náčrt problematiky). In: Vojenská história, roč. 3, č. 3, 1999, s. 13.

¹⁵³ GREXA, Ján: Česko-slovenské vzťahy v telovýchovných spolkoch na Slovensku (1918 – 1938). In: Česko-slovenská historická ročenka 2008. Ed. Vladimír Goněc. Brno 2008, s. 114, 115. Negatívny postoj k Sokolu posilnilo vydanie pastierskeho listu katolíckych biskupov r. 1924, ktorý „zakazoval slovenským katolíkom členstvo v socialistických (k nim zaradovali aj červenokošielových sokolov - !) a komunistických spolkoch pod hrozbou cirkevných trestov.“ Tamže, s. 115, 116.

¹⁵⁴ Orol sa hýbe. In: Katolícke hlasy, roč. 1, č. 1, 25. 4. 1920, s. 3. Na tento problém poukazuje v rovine tzv. veľkej politiky R. Holec, ktorý konštatuje, že za prvej republiky „katolícka cirkev [...] vnímala svoje postavenie ako defenzívne a všetky politické konflikty ako proticirkevné a protináboženské, čo jej umožňovalo osloviť a získať do svojich radov i rôzne »maďarónske« štruktúry (Vojtech Tuka,

Slovenská národná jednota – matka trnavských spolkov?

Redakcia týždenníka **Slovenský národ**, ktorý vydával spisovateľ a predseda SNJ Ferko Urbánek, pripisovala Slovenskej národnej jednote v štruktúre trnavských spolkov mimoriadny význam: „ona prebúdza národné povedomie v našej inteligencii a v ľuďoch slovenskom, ona pestovala od počiatku vzájomnosť československú a priviedla k spoločenskému životu náš ľud, ona je už teraz ne[po]strádateľná, matkou všetkých spolkov, vychovávateľkou pravých čechoslovákov.“¹⁵⁵

Článok, v ktorom boli prezentované uvedené názory, nie je podpísaný. Môžeme však predpokladať, že jeho autorom bol sám Urbánek, lebo tieto myšlienky korešpondujú s jeho názormi, dokladovateľnými z iných prameňov. Všimnime si lepšie jednotlivé formulácie tohto citátu, ktoré sú príznačné pre sebareflexiu a seba prezentáciu spomínanej korporácie na trnavskej spolkovskej scéne. Slovenská národná jednota je podľa tohto podania matkou všetkých trnavských spolkov: uvedená charakteristika je symbolickým a verbálnym vyjadrením predstavy či presvedčenia o centrálnej pozícii SNJ, ktorá samozrejme nie je samoúčelná. Má integračnú a vyvažujúcu funkciu medzi ostatnými spolkami, resp. takýto význam jej pripisuje autor. Zjednocuje trnavské občianstvo na národnom princípe, pričom sa usiluje o harmonizáciu medzi slovenskou, českou a československou identitou na pôde mesta (je vychovávateľkou „pravých čechoslovákov“).

Dôležitá je však aj formulácia, ktorá zdôrazňuje primát Jednoty v záležitostiach formovania národného vedomia širokých vrstiev trnavského obyvateľstva. Toto deklarované presvedčenie totiž implikovalo latentný spor s predstaviteľmi či stúpenkami Spolku sv. Vojtecha, ktorí v celoslovenskom kontexte, ale samozrejme i na pôde mesta Trnavy žiarlivo strážili svoju prestížnu pozíciu: „Kým Spolok v prvých mesiacoch prevratu bol považovaný za dobrý, keď jeho jednatelia po celom Slovensku sa za prevrat oduševňovali, a zasa dobré boli jeho učebnice, aby ich nová vláda po školách rozdávala, po utíchnutí prevratovej horúčky bol náš Spolok i so svojou 60ročnou minulosťou podceňovaný, posmeškovaný a českými redaktorikmi za mizerný obchod knižný považovaný, a jeho vydania za národ ohlupujúce knihy vyhlasované.“¹⁵⁶

Uvedený citát z roku 1930, pochádzajúci z pera správcu Spolku sv. Vojtecha (ďalej aj skratka SSV) Jána Pöstényiho, odzrkadľuje pocity krivdy, nedocenenia a urazenosti, ktoré vyplývali (nielen) z dobovej polemiky, týkajúcej sa záležitosti premenovania troch trnav-

František Jehlička, Jozef Bartoň, Ľudovít Hlecko, Martin Pazúrik, Bartolomej Smižár a pod.), zdiskreditované protislovenskými postojmi pred rokom 1918. Jej zápas proti »nevere« a »pokrokárstvu« zvädzal vzhľadom na hlboké korene konfesionality slovenského človeka k protičeskej personifikácii a taktiež vďaka tomu sa Slovenská ľudová strana stala pod rúškom viery útočiskom protištátnych a maďarónskych elementov. Pod rúškom viery ich Hlinka vzal na milosť, čím sa znižovala prestíž strany a zvyšovala jej zraniteľnosť“. HOLEC, Roman: Úloha katolíckej cirkvi pri formovaní občianskej spoločnosti na Slovensku. In: Česko-slovenská historická ročenka 2006. Red. Vladimír Goněc, J. M. Chair. Brno, 2006, s. 169. Na skutočnosť, že Vojtech Tuka v hlásení do Budapešti r. 1921 uvádzal, že by „[...] bolo možné odovzdať do maďarských rúk vedenie organizácií Slovenského Orla“, upozorňuje KRAMER, Juraj: Iredenta a separatizmus v slovenskej politike. Bratislava 1957, s. 70.

¹⁵⁵ Moderná Trnava. In: Slovenský národ, roč. 2, č. 13, 28. 3. 1920, s. 2.

¹⁵⁶ POSTÉNYI, Ján: Dejiny Spolku sv. Vojtecha. Trnava 1930, s. 67.

ských ulíc. Pöstényi tak reagoval na článok v týždenníku **Nové Slovensko**, kritizujúci návrh Spolku na nové trnavské urbanonymá: „*Po viac ako šesťročnom trvaní Československa dospeli sme teda až tam, že katolícky spolok [= SSV] chce aj už od najstarších dôb jestvujúce názvy ulíc, v ktorých máš svoj dom, tlačiarňu a obchod, premeniť. A sú to práve tie ulice, ktoré boli vždy slovenské. Či je snád' papiernický obchod Spolku sv. Vojtecha pre Trnavu významnejší, ako už 100ročné divadlo?*“¹⁵⁷

Rečnickú otázku treba chápať v tom zmysle, že návrh predstaviteľov SSV smeroval k tomu, aby bola Divadelná ulica premenovaná na Radlinského ulicu (teda podľa zakladateľa a prvého predsedu SSV): kontrapozícia „až“ storočného mestského divadla a „iba“ šesťdesiatročného katolíckeho spolku bola rétoricky vystupňovaná zvýznamňovaním divadla na úkor Spolku aj tak, že autor v štruktúre jeho aktivít odkazoval iba na parciálnu funkciu v podobe existujúceho kníhkupectva a papiernictva. Takúto hierarchizáciu symbolov, ktorá bola sprevádzaná negatívnym politickým rozhodnutím mestského zastupiteľstva v otázke nových uličných názvov, musel J. Pöstényi vnímať ako dehonestáciu symbolu, ktorý mal v očiach katolíkov a ľudákov dominantné postavenie v kontexte lokálnych, konfesiónálnych i národných dejín. Samotný akt neschválenia návrhu na premenovanie ulice ako aj odpoveď *českého redaktorika* (bývalého redaktora týždenníka **Slovensko**, od roku 1924 vydavateľa **Nového Slovenska**, Václava Holoubka) tak posúval vzťah medzi Spolkom sv. Vojtecha a Slovenskou národnou jednotou do roviny konkurenčného zápasu.

Je príznačné, že sa na stránkach miestnej tlače často deklarovali nezmieriteľné, vyslovene nepriateľské postoje a dobová rétorika niekedy navodzuje predstavu, akoby v Trnave pretrvávala akási pozíčná zákopová vojna. V skutočnosti však každodenný život prelamoval vzájomné bariéry, čo sa nakoniec prejavilo aj v tom, že mnohí občania boli členmi oboch spolkov.

V súvislosti s pestovaním Štefánikovej pamiatky v Trnave je dôležitý poznatok, že zatiaľ čo SNJ (neskôr MOMS) patrila k jej najstálejším propagátorom, počas existencie prvej republiky som sa nestretol s prípadom, žeby SSV – na rozdiel od TJ Orol – figuroval medzi organizátormi Štefánikových osláv, resp. že by separátne usporiadal nejakú Štefánikovu pietnu spomienku. Vzhľadom na striktnú konfesiónálnu profiláciu tohto spolku to bolo vcelku logické a prirodzené: Štefánik ako národný symbol, ktorý mal korene v „cudzom“ (luteránskom) konfesiónálnom prostredí, jednoducho nepatril do symbolickej agendy katolíckeho Spolku sv. Vojtecha.

II. 2. Začiatky Štefánikovho posmrtného kultu v Trnave.

S uctievaním Štefánikovej pamiatky v Trnave sa stretáme už v roku 1919. V mestskom divadle sa 9. mája uskutočnila panychída, na ktorej so smútočným prejavom vystúpil starosta miestnej pobočky TJ Sokol Ján Záturecký, za vojsko prehovoril npor. Jan Bílek. Smútočnú atmosféru v meste podčiarkovali nielen zástavy a vyzváňanie všetkých zvonov, ale

---

¹⁵⁷ Z našej samosprávy. In: NS, roč. 2, č. 6, 8. 2. 1925, s. 5.

napríklad aj zákaz vojenského spevu. Vydal ho veliteľ miestnej posádky, ktorý tak reagoval na hlásenia o tom, že vojaci počas presunu v uliciach mesta často spievajú dvojzmyselné, ba vyslovene oplzlé pesničky: „*Jest to smutným zjevem, že takovéto věci se vůbec dějí, ještě k tomu v takový čas, kdy ze všech budov visí smutečné prapory. Až do odvolání zakazují z důvodu piety vůbec veškerý zpěv, mužstvo budiž poučeno při každé příležitosti, že svoboda a demokracie neznačí sprostotu, nýbrž že nový společenský řád ukládá každému jednotlivci ještě větší ohledy na spoluobčana.*“¹⁵⁸

Na stránkach trnavskej regionálnej tlače, konkrétne časopisu **Slovensko**, sa Štefánikovo meno skloňovalo nielen v súvislosti s májovými pohrebnými ceremóniami, ale aj pri príležitosti 1. výročia národného oslobodenia v októbri 1919. Ján Zátarecký vo svojom príspevku pripomenul nehynúce zásluhy československých legionárov a popredných predstaviteľov zahraničného i domáceho odboja: „*Náš prezident Masaryk, slávnej pamäti generál Štefánik, Beneš, Kramář a Osuský, ale aj mnohí ďalší stali sa prvými zakladateľmi Československej republiky, im patrí nehynúca česť a sláva národa československého.*“¹⁵⁹

Ako zaujímavosť možno uviesť, že na rozdiel od osláv vzniku republiky sa tlač ani pramene nezmiňujú o nejakom incidente v súvislosti so štefánikovskými smútočnými ceremóniami. Pri oslavách 28. októbra 1919 bol zaznamenaný prípad provokácie zo strany „*jedného maďarského železničára, leč pokus ten byl zcela ojedinělým a vinnik bude potrestán*“.¹⁶⁰

Trvalejší prienik Štefánika do komunálnej symbolickej politiky, konkrétne presadenie jeho mena do urbanonymnej nomenklatúry možno datovať pomerne skoro: Trnava predložila už v júli 1919 župným orgánom návrhy na premenovanie ulíc a námestí. Hlavné námestie dostalo názov podľa amerického prezidenta Woodrowa Wilsona a hlavná komunikačná tepna mesta, v podstate dve na seba nadväzujúce hlavné ulice, vychádzajúce z tohto verejného priestoru, jedna smerom na sever (pôvodne Kossuth Lajos utca) a druhá smerujúca na juh (II. Rákóczi Ferenc utca) získali honorifikačné názvy po Milanovi Rastislavovi Štefánikovi a Tomášovi Garrigueovi Masarykovi.

Pred prevratom 1918 sa teda Štefánikova ulica nazývala Kossuthova ulica. Transformácia urbanonym *Kossuth utca* na *Štefánikova ulica* v trnavskom prostredí zodpovedá mojej téze, že existovali nielen nástupnícke štáty, ale aj nástupnícke symboly: v historickej pamäti Slovákov totiž od májového pohrebu v roku 1919 začal fungovať Štefánik podobným spôsobom ako Kossuth v historickej pamäti Maďarov – obidvaja stelesňujú prototyp nielen významného, či vyslovene najvýznamnejšieho hrdinu, ale aj ozbrojený boj za národnú slobodu.¹⁶¹

¹⁵⁸ VHA-BA, f. Posádkové veliteľstvo Trnava 1918 – 25, 1938, škatuľa 17: Denní rozkaz č. 113. Trnava, 9. 5. 1919 (Pohrební obrady za zvěčnělého ministra voj. generála Štefánika).

¹⁵⁹ ZÁTARECKÝ, Ján: Sviatok slobody. In: Slovensko, roč. 2, č. 86, 28. 10. 1919, s. 2-3. Štefánika ako vodcu legionárov, ktorí sa „*krvopotně [...] dopracovali k 28. októbru*“, symbolu slobody a práce pre národ, spomína vo svojom príspevku aj DROBNÝ, Ján: 28. október. In: Slovensko, roč. 2, č. 86, 28. 10. 1919, s. 1.

¹⁶⁰ VHA-BA, f. Posádkové veliteľstvo Trnava, škatuľa 17: Týždenní situační hlášení zpravodaje Posádkového velitelství v Trnavě, podporučíka A. Mattasa – Zemskému vojenskému velitelství pro Slovensko v Bratislavě. Trnava, 2. 11. 1919.

¹⁶¹ K tomu pozri MACHO, Peter: Štefánik a Kossuth ako symboly slovenského a maďarského nacionalizmu (Nacionálny mýtus versus integrácia a dezintegrácia v stredoeurópskom priestore). In: ŠVORC, Peter – HARBUJOVÁ, Ľubica (eds.): Stredoeurópske národy na krížovatkách novodobých dejín 1848 – 1918. Prešov – Bratislava – Wien 1999, s. 152-160.

V máji 1920 trnavská tlač informovala o oslavách na Bradle, ktoré zorganizoval Osvetový zväz pre Slovensko so sídlom v Bratislave¹⁶², a o miestnych slávnostiach v Modre; prarierovala postoj sociálnodemokratických predákov na Starej Turej, ktorí namiesto pietnej spomienky na Štefánika zorganizovali verejné politické zhromaždenie svojej strany, po ktorom nasledovala večerná zábava. Dopisovateľ a trnavských novín pobúrila najmä skutočnosť, že sa na nej tancoval čardáš, t. j. symbol maďarskej kultúry.¹⁶³ Týždenník **Slovensko** priniesol aj správu o júlovom odhaľovaní pamätnej tabule na Štefánikovom rodnom dome na Košariskách.¹⁶⁴

Prvý pokus o symbolickú reprezentáciu Štefánika v intenciách sekulárnej hagiografie na stránkach trnavskej tlače

Na stránkach **Slovenska** nachádzame aj jeden z prvých prejavov patetickej idealizácie a sakralizácie Štefánika v trnavskom prostredí. Nemenovaný autor označuje národného hrdinu ako „*najvznešenejšieho sokola slovenského, ktorý tak vysoko nado všetkých ostatných sa vzniesol, ale v najslávnejšom vzlete, keď rozpínal perute po rodnom hniezde, šípom osudu zasiahnutý zrútil sa k zemi*“. Autor tejto esejistickéj črty teda čitateľom sugeruje dynamiku Štefánikovho životného mikropříbehu v štýle Ikarovho osudu, stelesneného krivkou stúpajúcou nahor, ktorá sa náhle lomí a strmo klesá nadol. Ako však vidno, tento mikropříbeh zaodel do rúcha, ktorý bol slovenskej mentalite bližší, a tak v súlade s obraznosťou romantizmu prezentuje Štefánika ako sokola. Nezostáva však iba pri tom, ale konštruje obraz národného bohatiera ako posvätného patróna a ochrancu slovenskej krajiny: „*Ba zdá sa nám, že duch bohatierov vznáša sa nad hrobom a ako s kráľovského prestolu prezerá svoju zem, za ktorú toľko obetí a toľko usilovnej práce podstúpil, lež ju vyrval z drápan maďarských.*“ Motív kráľovského trónu naznačuje výnimočné umiestnenie Štefánika v národnom panteóne, resp. signalizuje, že takúto výlučnú pozíciu mu prisudzoval tento neidentifikovaný autor. Očividne sa nechal inšpirovať aj Bibliou; biblické motívy, obrazy a naratívy využíva v modifikovanej podobe na posilnenie sakrálneho rozmeru Štefánikovho obrazu: Štefánik je hviezdou, ktorá sa zrodila v malej dedinke vzdalenej od ruchu veľkého sveta, v zapadlom kraji. Aj keď spočiatku jej žiara nemohla preniknúť cez „*čierne mračná rak.-uhorskej oblohy*“, čoskoro k nej celý vzdelený svet pozeral s úctou. Počiatočnú marginalizáciu vystriedalo víťazstvo svetla nad tmou, teda víťazstvo slobody

¹⁶² Zájezd ku hrobu ministra Štefánika. In: Slovensko, roč. 3, č. 36, 6. 5. 1920, s. 1. V článku sa síce spomína, že tohto podujatia sa zúčastnilo „*množstvo deputácií z okolných obcí a veľké zástupy ľudu z celého okolia*“, ale nedozvedáme sa nič o prípadnej účasti obyvateľov Trnavy, resp. trnavských spolkov. Podobne sa o oslavách na Bradle zmieňuje článok – Slávnosť Osvetového Sväzu na Bradle. In: Slovenský národ, roč. 2, č. 18, 7. 5. 1920, s. 2. Redakcia na stránkach tohto týždenníka uverejnila aj básnický text F. Urbánka (**Nad mohylou bohatiera Dr. Milana R. Štefánika**) a výzvu Riaditeľstva Štefánikovej koleje v Prahe, aby verejnosť pomohla riešiť kritickú situáciu mladých Slovákov, študujúcich v Prahe a podporila spomínaný študentský internát peňažnými darmi, ale aj potravinami: „*Pomôžte postaviť pomník Štefánikovi v srdciach strádajúceho študentstva slovenského.*“ Postavte pomník Štefánikovi! In: Slovenský národ, roč. 2, č. 18, 7. 5. 1920, s. 2.

¹⁶³ Z Modry. Oslava Štefánikova. In: Slovensko, roč. 3, č. 37, 9. 5. 1920, s. 5; Pamiatka smrti Generála Štefánika na Starej Turej. In: Slovensko, roč. 3, č. 38, 13. 5. 1920, s. 3.

¹⁶⁴ Sviatok na Brezovej a Košariskách. In: Slovensko, roč. 3, č. 55, 15. 7. 1920, s. 3.

a pokroku nad útlakom a porobou, ktoré bolo vykúpené Štefánikovou smrťou. Autor ju chápe a prezentuje v intenciách gréckej tragédie. Štefánika-sokola zasiahol *šíp osudu*, teda nie šíp nepriateľa či zradcu. Z tohto hľadiska bola jeho smrť akoby naprogramovaná, nezrušiteľná, nebolo jej možné zabrániť. Žánrový a svetonázorový synkretizmus, ktorý v tomto texte nachádzame, vyúsťuje do obrazu Bradla ako miesta, z ktorého sa šíri svetlo. Hrob na Bradle v sebe skrýva najvzácnejší drahokam všetkých slovenských hôr: „*Lebo príklad ušľachtilého a vznešeného charakteru Štefánikovho ako najdrahší diamant bude žiariť do celého Slovenska, aby prebúdza svojich krajanov k svetlu vzdelanosti a snaženiu sa o vyššie poznávanie cieľa života ľudského. [...] Nech tá žiara z Bradla osvieti každého pútnika, aby čo najskôr celý národ vlastným pričinením shodil so seba prikriv nevedomosti a stal sa národom vzdelaným, hodným vpravde mena Štefánikovho.*“¹⁶⁵

Prekvapujúca je však skutočnosť, že správu o nejakom podujatí v trnavskom prostredí, ktoré by bolo venované pamiatke M. R. Štefánika, týždenník **Slovensko** v roku 1920 nezaznamenal. Pritom uvedené noviny informovali o viacerých oslavách, resp. spomienkových večeroch, ktoré sa v Trnave uskutočnili (napr. oslava výročia Boženy Němcovej, storočnica Andreja Sládkoviča, narodeniny prezidenta T. G. Masaryka).¹⁶⁶ Redakcia **Slovenského národa** síce uverejnila oznam o tom, že v nedeľu 9. mája usporiada miestny odbor Československej obchodníckej besedy pod záštitou mesta Trnavy „*národnú slávnosť*“, o Štefánikovi však v tomto ozname niet ani zmienky a zdá sa, že podujatie, ktoré sa malo uskutočniť v reštaurácii U Pleských, malo skôr zábavný charakter: program avizoval nielen vystúpenie hudby miestnej vojenskej posádky, ale aj kabaret a tombolu, pre deti bábkové divadlo. Vo večerných hodinách sa mali obyvatelia Trnavy tešiť na ohňostroji a tanečnú zábavu.¹⁶⁷

Na základe mne dostupných prameňov nemožno jednoznačne určiť, prečo v tomto roku Štefánikova oslava v kalendári trnavských festivít absentovala. Je však možné, že pod nerealizovanie pietnej spomienky sa podpísala zaneprázdnenosť tých subjektov, ktoré môžeme aj v nasledujúcich rokoch vnímať ako stabilných organizátorov osláv a propagátorov Štefánikovej pamiatky v Trnave. Tak napr. boli členovia Sokola v máji a júni 1920 vtiahnutí do príprav na župný a celoštátny sokolský zlet.¹⁶⁸

¹⁶⁵ U hrobu bohataria. In: Slovensko, roč. 3, č. 37, 9. 5. 1920, s. 2. Štefánika spomína vo svojom apelatívnom príspevku aj ŠTEINHÍBEL, Michael: Čujme hlas svedomia. In: Slovensko, roč. 3, č. 37, 9. 5. 1920, s. 2.

¹⁶⁶ Informáciu o prípadných Štefánikových oslavách v r. 1920 nezverejnil ani **Slovenský národ**, noviny vydávané F. Urbánkom. Nachádzame v nich len krátku informáciu o prípravách na Trnavskú národnú slávnosť, ktorá sa mala uskutočniť 20. júna 1920, a o sokolskom župnom cvičení 24. mája 1920.

¹⁶⁷ Spomedzi členov čestného predsedníctva tejto oslavy sa uvádzajú konkrétne mená: Ján Zátarecký, Ľudovít Kraic (riaditeľ Hospodárskej banky), por. Artur Mattas (pobočník veliteľa vojenskej posádky) a Ferko Urbánek. Národná slávnosť. In: Slovenský národ, roč. 2, č. 17, 30. 4. 1920, s. 2.

¹⁶⁸ 24. mája 1920 sa v Trnave uskutočnilo verejné sokolské cvičenie. Pri tejto príležitosti mesto navštívili výpravy jednôt z celej sokolskej župy Masarykovej. Toto podujatie bolo v podstate prípravou na celoštátny zlet v Prahe. HOLOUBEK, V[áclav].: Poprevratové dejiny Trnavy. In: Trnava 1238 – 1938. Trnava 1938, s. 208; spravodajská rubrika Zvestník Sokola v týždenníku **Slovensko** začiatkom mája 1920 referovala: „*Všetka naša mysl obracia sa do telocvičien a na sletišťe.*“ Čl. - VII. slet všesokolský v Prahe 1920. In: Slovensko, roč. 3, č. 37, 9. 5. 1920, s. 5.

Ferko Urbánek ako vychovávateľ ľudu a Štefánik ako edukatívny nástroj

V nasledujúcom roku sa trnavskí národovci združení v Slovenskej národnej jednote (SNJ) pripojili k výzve výboru na postavenie Štefánikovej mohyly na Bradle, aby sa celá verejnosť zapojila do peňažných zbierok. Zrejme ako istý impulz pre trnavské obyvateľstvo sa rozhodli 15. mája 1921 usporiadať národnú slávnosť.¹⁶⁹

V pozostalosti predsedu SNJ Ferka Urbánka, sa nachádza zaujímavý prameň. Hoci je registrovaný a uložený v súbore ľudovýchovných článkov, štruktúra tohto textu, jeho rétorika a spôsob, akým autor komunikuje s potenciálnymi čitateľmi, nasvedčujú, že ide o koncept novinového článku, ktorému dal podobu otvoreného listu. Primárne ho adresoval oficiálnym predstaviteľom okolitých obcí. Tí mali v intenciách autorových požiadaviek mobilizovať vidiecke obyvateľstvo na podporu pripravovanej národnej slávnosti v Trnave: „*Náš cieľ je taký vznešený, že žiadnu obeť za veľkú považovať nemožno. Podporujte nás v tomto našom národnom podniku všetci, ktorí milujete svoj národ, svoju vlasť.*“

Zaujímavá je však najmä Urbánkova taktika, ktorá mala prispieť k dosiahnutiu hlavného strategického cieľa, k úspešnému manifestovaniu národnej identity a jednoty. Prejavuje sa cieľavedomou snahou pôsobiť čo naj dôveryhodnejšie, osloviť dedinské obyvateľstvo a získať ho pre plánované podujatie. Urbánek v liste zdôrazňuje, že „*istá časť čistého výnosu tejto slávnosti obráti sa výlučne na kultúrne ciele a istá časť venuje sa na [bradliansky] pomník generála Štefánika.*“ To je však výsledné znenie textu, pričom na dokumente vidíme aj priame autorove zásahy, ktoré odzrkadľujú jeho taktiku: pôvodne totiž do textu napísal, že na kultúrne ciele organizátori venujú „*20% čistého výnosu tejto zábavy*“, čo však preštylizoval nielen v tom zmysle, že vyškrtol konkrétny číselný údaj a nahradil ho vágnejšou formuláciou („*istá časť čistého výnosu...*“), ale aj tak, že slovo *zábava* preškrtol a nahradil ho slovom *slávnosť*.¹⁷⁰ Nazdávam sa, že tieto zásahy do pôvodnej verzie textu vyplývali z Urbánkovej obavy, ako na výzvu zareagujú obyvatelia okolitých obcí, od ktorých očakával nielen účasť na oslave, ale aj finančnú a hmotnú podporu. Pripravované podujatie si malo zachovať v ich očiach prestížny charakter, preto ho nemali chápať ako zábavu, na ktorú by sotva prispeli. Navyše sa zdá, že prostredníctvom týchto zásahov, resp. výsledného znenia textu dával Urbánek najavo určitý odstup od takej podoby národnej slávnosti, ktorá mala mať vyslovene zábavný charakter, ako to bolo v prípade proponovaného podujatia v predchádzajúcom roku.

Spojenie *zábavy* a *Štefánikovho pomníka* na Bradle (= hrobu národného hrdinu, t. j. posvätného miesta) v svojom texte teda Urbánek vyhodnotil ako neadekvátne, z hľadiska posol-

¹⁶⁹ Pozvanie na slávnosť Slovenskej Národnej Jednoty v Trnave vydržiavanú dňa 15. mája 1921. In: Trnavský kraj, roč. 2, č. 19, 13. 5. 1921, s. 2.

¹⁷⁰ SNK–ALU, f. Ferko Urbánek. Ľudovýchovné články, sign. 84 D 19. URBÁNEK, František: Inc.: Žijeme časy, v ktorých... Žiaľ, zatiaľ sa mi nepodarilo konfrontovať tento archívny prameň s prípadnou publikovanou verziou Urbánkovej textu v dobovej tlači. Predpokladám však, že ak došlo k jeho zverejneniu, k čitateľskému publiku sa dostala upravovaná verzia. Poznávam však, že text pozvania publikovaného v týždenníku sociálnych demokratov **Trnavský kraj** (pozri predchádzajúcu poznámku) nie je totožný s Urbánkovým rukopisným textom, hoci s ním vykazuje niektoré spoločné prvky. Štefánikovo meno, resp. zmienka o tom, že časť zisku chcú usporiadatelia oslavy venovať na Štefánikov pomník (na Bradle), sa v tomto texte vôbec nevyskytuje.

stva, určeného vidieckemu obyvateľstvu, ktoré v danom kontexte reprezentovalo *ľud*, ako kontraproductívne. V sémantickej rovine išlo totiž o stret síce výnimočnej, nekaždodennej, ale predsa len profánnej udalosti s posvätným symbolom. Nahradenie slova *zábava* termínom *slávnosť* v tomto kontexte teda signalizuje, že Ferko Urbánek, národný a osvetový pracovník, sa sprostredkovane usiloval (aj) prostredníctvom uvedenej hierarchizácie, preferovaním konkrétnych slov vychovávať *ľud*, viesť ho k národnej jednote, k občianskej a kultúrnej vyspelosti: „*Vzdelávajme sa, žeby sme boli národom kultúrnym a kultúrou žeby sme si zabezpečili našu slobodu!*“

Podobné úsilie o posilnenie prestížneho, vznešeného a sakrálneho rozmeru iného podujatia, spojeného s postavou M. R. Štefánika, nám odhaľuje fiktívna epizóda opísaná pri úplne inej príležitosti, ktorá má slúžiť ako určitý návod či vzor pre správanie sa učiteľa voči žiakom: v nej vystupuje učiteľ ako strážca Štefánikovej pamiatky. Ak sa deti tešia na pripravovaný školský výlet na Bradlo, pani učiteľka im má náležite vysvetliť, že nepôjdu na (školský) *výlet*, ale na (národnú) *púť*. Cieľom ich cesty nie je zábava, ale návšteva hrobu národného hrdinu a vzdanie úcty posvätnému symbolu Slovenska. Zdanlivá hra so slovičkami (*výlet* verzus *púť*) v podstate svedčí o potenciálnom edukatívnom hierarchizovaní kolektívnej činnosti detí. Má ju vykonávať a školskej mládeži vštepovať pedagóg, ktorý tu funguje ako uznávaná autorita. Z tohto hľadiska je v uvedenom príbehu pozícia fiktívneho učiteľa ako vychovávateľa *detí* analogická s pozíciou Ferka Urbánka ako vychovávateľa *ľudu*. Výsledným cieľom úsilia obidvoch nie je posvätná úcta k Štefánikovi ako k národnému hrdinovi a jej verejné deklarovanie, ale osvojenie si a posilnenie národnej identity, prípadne dosiahnutie národnej jednoty. Štefánik, resp. úcta k Štefánikovej pamiatke je len medzistupeň na ceste k tomuto konečnému výsledku, je nástrojom *sui generis*, má teda inštrumentálnu povahu. V tomto zmysle má vznešený a do značnej miery aj sakrálny rozmer každá slávnosť či pietna spomienka, usporiadaná na počesť Štefánika. V nasledujúcich rokoch sa Štefánikove oslavy objavujú v kalendári trnavských podujatí takmer so železnou pravidelnosťou.

Štefánikove oslavy v roku 1922 a odstránenie honvédskeho pomníka

V roku 1922 zorganizovali slávnostnú spomienku na výročie Štefánikovej tragickej smrti tri subjekty: Slovenská národná jednota na čele s Ferkom Urbánkom, TJ Sokol¹⁷¹ a osvetový odbor trnavskej vojenskej posádky. Podujatie sa uskutočnilo 4. mája v mestskom divadle, pričom za slávnostného rečníka organizátori pozvali modranského evanjelického farára Samuela Zocha. V rámci programu zahrli ochotníci predstavenie dramatického fragmentu Ferka Urbánka **Za slobodu**, spojeného so živým obrazom. Známý a populárny dramatik sa v Trnave angažoval nielen v SNJ, ale pôsobil aj ako vzdelávateľ Sokola. Možno práve od neho vzišla iniciatíva pozvať na trnavskú slávnosť S. Zocha. Impulzom v tomto smere mohla byť nielen skutočnosť, že Zoch bol starostom sokolskej župy Masa-

¹⁷¹ Okrem slávnostnej akadémie v divadle usporiadali sokolské jednoty združené v trnavskom okrsku národnú púť na Bradlo, ktorá sa uskutočnila 1. mája 1922. Zvestník Sokola. Púť k hrobu gener. Štefánika. In: Slovensko, roč. 5, č. 18, 30. 4. 1922, s. 5.

rykovej, do zväzku ktorej patrila aj TJ Sokol v Trnave, ale aj fakt, že išlo o významného predstaviteľa evanjelickej cirkvi.¹⁷²

V tomto kontexte nemožno vylúčiť predpoklad, že za Zochovým pozvaním sa ukrývala snaha o deklarovanie medzikonfesionalnej spolupráce v národno-kultúrnych záležitostiach. Práve na Štefánikových oslavách sa mala prezentovať jednota národa, preto symbolický rozmer aktívnej účasti katolíka-Urbánka a evanjelika-Zocha mohol byť vítaný ako vzor pre širšie obecnstvo.

Treba pritom poznamenať, že F. Urbánek ideu medzikonfesionalnej solidarity, spolupráce a vzájomného rešpektovania v rámci SNJ v Trnave aj priamo artikuloval: „*Tu spája sa katolík s luteránom, čo úprimný brat s milovaným bratom, evanjelička s katolíčkou, čo dve milujúce sa sestry bez všetkej predpojatosti a sobeckosti, spájame sa tu v práci za národ, ktorý všetci úplnou láskou milujeme. Slov. Nár. Jednoty úkolom je rozširovať vzdelanosť – šľachtit' srdce i ducha – pestovať osvetu a radou, pomocou prispeť každému, kto ju žiada. [...] Slov. Nár. Jednota mala by byť školou pre mládež i starších, v ktorej vychováva sa národ. My musíme o to dbať, aby národ bol vzdelaný, bo vzdelaný národ má svoje povedomie a povedomý národ má svoju pevnú vôľu, ktorú prevádza s takou energiou, že prevedie, čo chce [...]* Slov. Nár. Jednota má byť chrámom vzdelanosti, chrámom osvetly [...].“¹⁷³

Zaujímavá je však najmä informácia o tom, že čistý peňažný zisk zo Štefánikových osláv bude venovaný fondu, z ktorého sa má financovať odhalenie pamätnej tabule „*četníkom padlým pri dobývaní Trnavy*“.¹⁷⁴ Išlo o epizódu z obdobia oslobodzovania Trnavy, keď v boji o trnavskú železničnú stanicu 13. novembra 1918 položili svoje životy traja českí

¹⁷² V čase konania trnavskej slávnosti, teda v máji 1922, Zoch administroval západný dištrikt evanjelickej cirkvi, od októbra 1922 však už pôsobil ako riadne zvolený a inštalovaný biskup tohto dištriktu. Novinový článok, ktorý informoval obyvateľstvo o pripravovanom podujatí, sa vyslovene zmieňoval o tom, že slávnostný prejav bude mať „*br. Samuel Zoch, biskup z Modry*“ (Panichyda za M. R. Štefánika v Trnave. In: Slovensko, roč. 5, č. 18, 30. 4. 1922, s. 4). Napriek tomu, že z formálno-právneho hľadiska išlo o nesprávnu formuláciu, jej prítomnosť v publikovanom texte signalizuje, že Zoch bol na trnavskú slávnosť pozvaný predovšetkým z titulu svojho cirkevného úradu. Na veci nič nemení ani skutočnosť, že text sa nezmieňuje o jeho konfesionalnej príslušnosti (evanjelický biskup): trnavská verejnosť, najmä však katolícki veriaci boli predsa znalí skutočnosti, že ani jeden z novovysvätených biskupov ich cirkvi nesídli v Modre. Navyše bol Zoch v Trnave známou osobnosťou, Trnavčania ho poznali už počas prevratu r. 1918; 10. februára 1919 ho ako župana slávnostne privítalo nielen úradníctvo, ale aj obyvateľstvo mesta. HOLOUBEK, V[áclav]: c. d., s. 204.

¹⁷³ SNK–ALU, f. Ferko Urbánek. Príležitostné prejavy. URBÁNEK, František: Prejavy z činnosti v spolku Slov. Nár. Jednoty v Trnave, sign. 84 D 24. Prejav na valnom zhromaždení Slovenskej národnej jednoty – nedatovaný text (asi 1919). V podobnom duchu, ale racionálnejšie, s apelovaním na tzv. zdravý sedliacky rozum argumentoval v jednom zo svojich prejavov, keď potenciálnym členom Sokola v neidentifikovanej obci na okolí Trnavy vysvetľoval celonárodnú a pokrokovú podstatu Sokola: „*Pokrokovosť sokolstva mnohí nepriatelia Sokola vykladajú omylne v beznabožstvo a tým zlomyselne hlásajú, že Jednota Sokola pracuje proti náboženstvu, proti viere katolíckej, a že dobrý katolík nemôže byť sokolom a sokol nemôže byť dobrým katolíkom. To je blud alebo zlomyselnosť, niečo takéto tvrdiť. [...] Sokolstvo není proti náboženstvu, ono sa len nedáva do služby žiadnej konfesii, t. j. nebere účasť pri verejných cirkevných obradoch ako pri procesiách, pri púťach atd'. A to už i preto, že v J. S. sú není len katolíci, ale sú tam i evanjelici, helveti atd'. A keby jedným išla, musela by ísť aj druhým aj tretím, pričom by aj spory nevystaly a J. S. nemohla by zodpovedať účelu, pre ktorý je vlastne ustanovená.*“ SNK–ALU, f. František Urbánek. Príležitostné prejavy. URBÁNEK, František: Inc.: Drahí slovenski bratia... Prejav, sign. 84 D 22.

¹⁷⁴ Panichyda za M. R. Štefánika v Trnave. In: Slovensko, roč. 5, č. 18, 30. 4. 1922, s. 4.

četníci.¹⁷⁵ Samotné slávnostné odhaľovanie tejto pamätnej tabule v priestoroch stanice sa odohralo pod záštitou ministra Vavra Šrobára, pri príležitosti 4. výročia spomínanej tragickej udalosti, 16. a 17. septembra 1922.¹⁷⁶

Pietnej spomienke na mŕtvych četníkov však predchádzal menší incident, resp. verbálny útok voči radnici. Týkal sa pretrvávajúcej prítomnosti honvédskeho pomníka v centre mesta, ktorý prežil aj prevratové udalosti a zrejme poburoval časť mienkotvorných, národne angažovaných kruhov.¹⁷⁷ Ako pripomína Ľ. Lipták, „v Trnave stál pomník honvédom na Hlavnej ulici ešte roku 1922. V auguste 1922 časopis Slovensko napadol mestskú radu, že ešte štyri roky po vojne trpí pomník Maďarom, »ktorí vraždili Slovákov«. Dali mestu ultimátum do 10. septembra, dotedy »pomník ten musí [ísť] dole!« Ak to nezariadi mesto, spraví to »niekdo iný«. Septembrové ultimátum korešpondovalo s odhaľovaním pamätnej tabule četníkom, ktorí padli v bojoch s maďarským vojskom pri oslobodzovaní Trnavy v novembri 1918. Pomník honvédov bol odstránený v termíne, tabuľu odhalili vtedy obvyklým spôsobom“.¹⁷⁸

V tejto súvislosti treba poznamenať, že trnavský honvédske pomník, pripomínajúci časy revolúcie 1848, nebol fyzicky zničený, ale iba presťahovaný na cintorín. Paradoxne sa však práve priestor, na ktorom sa tento obelisk – symbol boja za uhorskú/maďarskú národnú slobodu – pôvodne týčil, stal o niekoľko rokov neskôr významným verejným priestorom, ktorý definitívne obsadili Slováci prostredníctvom svojho významného národného symbolu: 1. augusta 1924 totiž predstavitelia miestneho odboru Matice slovenskej, ktorý vznikol transformáciou Slovenskej národnej jednoty¹⁷⁹ – predseda Pavel Žiška a tajomník Rudolf Ferenc – adresovali mestskej rade žiadosť, aby matičiari „mohli dať postaviť na mieste bývalého honvédskeho pomníka v mestskom parku dôstojný pomník generála M. R. Štefánika, použijúc k tomu na tom mieste nachádzajúceho sa základu“.¹⁸⁰ Prekvapujúca je ochota matičiarov využiť pre Štefánikov pomník existujúci základ, na ktorom pôvodne stál honvédske obelisk. Hoci sa teda spočiatku pred verejnosťou deklarovala ostrá kontrapozícia starých („cudzích“, nepriateľských, maďarských/uhorských) a nových („našich“, národných, /česko/slovenských) pomníkov, radikálna nálada čoskoro splasla ako bublina a nahradil ju pragmatizmus. Obsadzovanie, označkovanie a prekódovanie tohto verejného

¹⁷⁵ Podrobnejšie v štúdií LUKEŠ, Michal. K úloze českého četnictva na Slovensku v roce 1918. In: Historie a vojenství, roč. 47, č. 2, 1998, s. 53-64.

¹⁷⁶ Oslavy odhalenia pamätnej tabule sa konali za účasti ministra Martina Mičuru, generála Josefa Šnejdárka a zemského četníckeho veliteľa Knoblocha. Slávnostným rečníkom bol Ferko Urbánek, omšu na železničnej stanici odbovaval Pavol Žiška, kázeň mal apoštolský administrátor Pavol Jantausch. HOLOUBEK, V[áclav].: c. d., s. 211.

¹⁷⁷ Pomník venovaný pamiatke honvédov, ktorí padli počas revolúcie 1848, dalo postaviť mesto Trnava r. 1871. Mal podobu obelisku a stál v závere hlavnej ulice (v parku), približne v priestore medzi budovami okresného súdu a Hospodárskej banky.

¹⁷⁸ LIPTÁK, Ľubomír: Rok 1918 a rekonštrukcia historickej pamäti v mestách na Slovensku. In: Acta contemporanea. K päťdesiatinám Viléma Prečana. Praha 1998, s. 189, 190.

¹⁷⁹ SNJ v Trnave sa na MOMS pretransformovala na svojom valnom zhromaždení, ktoré sa uskutočnilo 3. marca 1923. AMS-MT, f. MOMS I a ÚE, sign. MOMS Trnava. URBÁNEK, František – Nezistenému. Trnava, 28. 2. 1923.

¹⁸⁰ ŠA-BA-P-TT, F-MsÚ-TT, škatuľa 4, č. 23.340/1927 adm.: Matica slovenská – návrh na oplotenie pomníka Milana Rastislava Štefánika. MOMS v Trnave – Mestskej rade v Trnave. Trnava, 1. 8. 1924.

priestoru teda nesprevádzala nejaká totálna fyzická deštrukcia predchádzajúceho artefaktu, ktorá by spomienku naň úplne vymazala, iba ju marginalizovala. Cesta od podania žiadosti k vybudovaniu pomníka však nebola taká jednoduchá a priamočiara, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať.

Oslavy v roku 1923: Juraj Janoška ml. odmieta blasfemické zbožňovanie Štefánika

V roku 1923 sa pri organizovaní Štefánikových osláv ujala iniciatívy TJ Sokol¹⁸¹, ktorá v spolupráci s ďalšími kultúrnymi spolkami a inštitúciami, najmä s Maticou slovenskou, usporiadala pietnu spomienku v mestskom divadle. Zúčastnili sa jej zástupcovia vojenskej divízie a trnavskej posádky, profesorský zbor gymnázia, členovia Sokola a Matice a „nepatrný počet širšieho obecnstva“. Ako slávnostný rečník vystúpil Juraj Janoška, popredný činiteľ autonomisticky orientovanej Slovenskej národnej strany, ktorý od februára 1923 pôsobil v Trnave ako verejný notár.

Zdá sa, že v tomto roku figuroval MOMS oficiálne len ako spoluorganizátor, hoci jeho členovia, najmä však Ferko Urbánek, odviedli veľký kus práce. Urbánek v už citovanom liste, v ktorom sa okrem iného sťažoval nielen na svoju prepracovanosť, ale aj na trnavské pomery vôbec, vyslovene uvádzal: „Dňa 4. mája [...] vydržovali sme [rozumej: my matičiari – pozn. P. M.] triznu nášho bohatera generála Štefánika, pozostávajúcu z akademie“, ktorá bola podľa jeho názoru dôstojná a pekná. Okrem toho, že spomenul meno J. Janošku ako slávnostného rečníka, nezabudol zdôrazniť, že on (F. Urbánek) je autorom básne **Veľkému bohatiarovi**, ktorá v rámci akademie odznela. Podobne prízvukoval, že divadelný kus, dráma **Návrat**, ktorú zahrli ochotníci na scéne divadla, vyšla spod jeho pera: „kvôli tomuto dňu [som ju] napísal – úlohy [som] sám rozpísal, s hercami [som ju] nacvičil a ešte i sám [som v nej] hral.“¹⁸²

Preto je prekvapujúce, že v oficiálnom hlásení zaslanom na ústredie Matice do Martina si trnavský MOMS nevykazoval Urbánkom spomínanú triznu ako „svoju“ akciu; za máj 1923 sa v tomto výkaze uvádzalo iba zorganizovanie kultúrnych podujatí, ktoré boli súčasťou tzv. matičných národných dní v Trnave.¹⁸³

Pocit nedocenenia a nevd'ačnosti musela v Urbánkovi vyvolávať aj skutočnosť, že značná časť trnavskej verejnosti Štefánikove oslavy ignorovala. Rozhorčený komentátor v tlači

¹⁸¹ Sokol bol pravdepodobne hlavným iniciátorom tohoročných osláv, lebo v zachovaných archívnych materiáloch figuruje ako subjekt, ktorý sa obracia na mesto so žiadosťou o prepožičanie priestorov divadla, v ktorom sa mala panychída 3. mája 1923 uskutočniť. ŠA-BA-P-TT, F-MsÚ-TT, skatula 1, č. 364/1923 adm.: Mestské divadlo – povolenia jednotlivých predstavení. TJ Sokol v Trnave – Mestskému úradu v Trnave. Trnava, 6. 4. 1923.

¹⁸² AMS-MT, F-MOMS I a ÚE, sign. MOMS Trnava. František Urbánek – Nezistenému. Trnava, 14. 5. 1923.

¹⁸³ AMS-MT, F-MOMS I a ÚE, sign. MOMS Trnava. Výkaz činnosti za mesiace november – december 1922 a mesiace február, marec a máj 1923. František Svoboda [tajomník MOMS] - Správa Matice slovenskej. Trnava, 17. 7. 1923. Regionálna tlač v súvislosti s matičnými národnými dňami informovala verejnosť, že „z čistého zisku prispeje sa na pomník gener. M. R. Štefánika“, teda na vybudovanie bradlanskej mohyly. Matičné slávnosti v Trnave. In: Slovensko, roč. 6, č. 21, 20. 5. 1923, s. 6.

pokladal za smutné, že trnavské obecnstvo, najmä tá jeho časť, ktorá by mala ísť príkladom, sa osláv nezúčastnilo v dostatočnom množstve: „z okresného úradu videli sme [na oslave v divadle] len dvoch úradníkov, z okresného súdu neprišiel ani jedon, z mestských úradníkov okrem starostu ani jedon, nevideli sme zástupcov Orla ani D.T. J. [= Robotníckej telocvičnej jednoty], aby aspoň raz za rok vzdali poctu najväčšiemu Slovákov, ktorý tak mohutne prispel k našemu oslobodeniu“.¹⁸⁴

Hoci bola na stránkach **Slovenska** vykričaná aj trnavská jednota Orla pre neprítomnosť na slávnostnej akadémii, ten istý týždenník o niekoľko dní neskôr uverejnil oznam o prvej orolskej púti na Bradlo, ktorá sa uskutočnila 3. júna 1923: po pricestovaní na Brezovú sa trnavskí orli zúčastnili v tamojšom katolíckom kostole na omši a po výstupe na Bradlo položili na hrob „nášho osloboditeľa a najväčšieho slovenského syna“ palmový veniec.¹⁸⁵ Štefánik sa v trnavskom prostredí pripomínal aj 7. mája 1923, kedy zorganizoval pražský Pamätník odboja spolu s Československou obcou legionárskou verejnú prednášku spojenú s premietaním svetelných obrazov. Uskutočnila sa na Wilsonovom námestí. Pútavá prezentácia života a diela M. R. Štefánika prilákala na námestie veľké množstvo divákov, prítomná bola aj celá vojenská posádka. Obecnstvu sa opäť prihovoriť J. Janoška ml., ktorý zdôraznil, že cieľom podujatia je vzdať úctu „najprednejšiemu mučeníkovi národa slovenského, najlepšiemu synovi tohto ľudu pod Tatrami, ktorý zaň vedel obetovať všetko – aj život“. Pripomenul, že „často sme sa prehrešili proti [...] [Štefánikovým] ideám a vyzval prítomných, aby sme sľúbili aj dnes, že chceme v budúcnosti v svornosti a láske v duchu Štefánikovým pacovať k udržaniu a vybudovaniu našej samostatnosti.“¹⁸⁶

Hoci sa slávnostný rečník explicitne nevyjadril akú samostatnosť má na mysli, z jeho formulácie zreteľne vyplýva, že mu išlo o štátnu, teda československú samostatnosť. Slovákov pri tejto príležitosti prezentoval ako národ a Štefánikov zápas, jeho obetovanie sa a podstúpenie jeho mučeníckej smrti vnímal ako jedinečný príspevok či symbolický vklad Slovákov do spoločného štátu. Napriek svojim patetickým slovám však Janoška ako presvedčený autonomista, popredný činiteľ SNS, nešetril kritikou na adresu praktických neduhov čechoslovakizmu: dodatočne na stránkach **Slovenska** prízvukoval, že nemožno pripustiť, „aby sa oslavovanie [Štefánikovej] pamiatky tendenciózne využívalo na propagandu jednostranných smerov, o ktorých, keby [Štefánik] z hrobu vstal, kto vie, či by nepoznámenal: Áno, povedal som to, ale v predpokladaní rovnosti a spravodlnosti. [...] A spravodlivý človek, jednotu dvoch, teda ani československú jednotu nemôže chápať tak, aby si pod heslom jednoty jedon proti druhému všetko dovolil.“¹⁸⁷

Svoje kritické pero Janoška namieril aj proti výrokom, ktoré odzneli na prezentácii svetelných obrazov spojených s prednáškou o živote a diele M. R. Štefánika. Prednášateľ,

¹⁸⁴ Oslavy pamiatky generála Štefánika v Trnave. In: Slovensko, roč. 6, č. 20, 13. 5. 1923, s. 2.

¹⁸⁵ Orolská župa Štefana Moyzesa v Trnave. In: Slovensko, roč. 6, č. 20, 13. 5. 1923, s. 4. Skutočnosť, že išlo o prvú orolskú púť na Bradlo, patrične zdôraznil aj autor časopisecky publikovaných dejín trnavskej orolskej župy. HOZA, Štefan: Dejiny župy trnavskej Štefana Moyzesa. In: Tatranský orol, roč. 9, č. 7-8, 1928, s. 161. Dobová tlač neinformuje o tom, kto inicioval spomínané podujatie. Za zmienku stojí však skutočnosť že trnavská jednota Sokola organizovala podobné púte na Bradlo už v predchádzajúcich rokoch.

¹⁸⁶ Oslavy pamiatky generála Štefánika v Trnave. In: Slovensko, roč. 6, č. 20, 13. 5. 1923, s. 2.

¹⁸⁷ JANOŠKA, Jur. Poznámky. In: Slovensko, roč. 6, č. 20, 13. 5. 1923, s. 2.

legionársky nadporučík Fink vraj „predstavil národ pri páde Štefánikovou s lietadla že »čeka Boha, nikoliv člověka«.“ Janoška, jeden z najvýznamnejších šóriteľov Štefánikovej pamiatky v trnavskom prostredí, syn kňaza a generálneho biskupa evanjelickej cirkvi, reagoval práve na túto časť Finkovho výkladu: „Možno prednášateľ nie si je toho ani vedomý, že spáchal veľkú blasfémiiu. Také oslavovanie si nik zo Slovákov nežiada, ba stavia sa proti tomu, čo ako ináč ctí si Štefánika.“¹⁸⁸

Dobová regionálna tlač, mám na mysli predovšetkým týždenník **Slovensko**, nezaznamenala reakcie trnavského publika na spomínanú epizódu. Zaujímavé je porovnať si toto mlčanie s vášnivými polemikami, ktoré sa o desať rokov neskôr rozohoreli na stránkach novín a časopisov všetkého druhu. V roku 1933 totiž český publicista Ferdinand Peroutka uverejnil v **Lidových novinách** svoju stať o Štefánikovej smrti, ktorá vyvolala odsudzujúce, mimoriadne emotívne reakcie v slovenskom i českom prostredí. Veľká časť verejnosti a žurnalistická obec Peroutkov článok vtedy vyhodnotila ako pokus o zhanobenie Štefánikovej pamiatky: Peroutka pritom tiež tematizoval fenomén blasfemického zbožňovania národného hrdinu.¹⁸⁹

Zásadný rozdiel medzi komunikovaním otázky blasfémie v roku 1923 a v roku 1933 spočíval v tom, že zatiaľ čo v prvom prípade sa táto otázka ventilovala iba na stránkach trnavskej tlače, aj to iba jednorazovo, a zdá sa, že v trnavskom prostredí ani príliš nerezonovala, v druhom prípade našla ohlas aj v širšej verejnosti a v celoslovenskom kontexte: vyústila do škandálu značných rozmerov. Zaujímavá je však skutočnosť, že v trnavskom, prevažne katolíckom prostredí, uvedenú kritiku vyslovil príslušník protestantskej komunity, pre ktorú mal Štefánikov posmrtný kult všeobecne, teda na celonárodnej úrovni, ale zrejme aj v lokálnom kontexte mesta Trnavy, mimoriadny význam. Janoška sa prostredníctvom svojej kritiky Finkovej prednášky pokúsil stanoviť určitú hranicu, ktorá by sa podľa jeho názoru pri uctievaní *najprednejšieho mučenníka národa slovenského* nemala prekračovať, lebo za ňou sa nachádza sféra kresťanského duchovna.

Postoj k peňažnej zbierke na Štefánikovu mohyly vo svetle identifikačných procesov

V tomto období začínajú zaplňovať stránky trnavského týždenníka **Slovensko** správy o verejnej peňažnej zbierke, ktorá bola pod heslom **Národ svojmu hrdinovi** vyhlásená v celej republike na podporu postavenia Štefánikovej mohyly na Bradle.¹⁹⁰ Objavujú sa konkrétne mená i konkrétne sumy, občania sa vyzývajú k štedrosti a obetavosti, organizujú sa rôzne benefičné akcie. Zároveň sa však objavujú sporadické správy o tom, že niektorí obyvatelia

¹⁸⁸ Tamže.

¹⁸⁹ Podrobnejšie pozri v MACHO, Peter: „Ruky preč od nášho Štefánika!“ Hľadanie pravdy alebo potupenie pamiatky národného bohatiera? In: BYSTRICKÝ, Valerián – ROGULOVÁ, Jaroslava (eds.): Storočie škandálov. Aféry v moderných dejinách Slovenska. Bratislava 2008, s. 149-160.

¹⁹⁰ Podrobnejšie pozri v MAGUROVÁ, Katarína – VRABCOVÁ, Eva; Spolok pre vybudovanie pomníka generálovi Milanovi Rastislavovi Štefánikovi. In: ČAPLOVIČ, Miloslav – FERENČUHOVÁ, Bohumila – STANOVÁ, Mária (eds.): Milan Rastislav Štefánik v zrkadle prameňov a najnovších poznatkov historiografie. Bratislava 2010, s. 249-256.

zbierku ignorujú. Tajomník okresného výboru akcie **Národ svojmu hrdinovi** Augustín Polák uvedený problém zabalil do balíčka regionálnej prestíže: „*Avšak zo správ, ktoré mi dochádzajú z okolia a vôbec od sberateľov, je vidno, že nie všade majú stejné porozumenie pre vec tak ušľachtilú a mám vážne obavy, že okres trnavský, [aj keď] čo do veľikosti, ľudnatosti a bohatstva stojí na poprednom mieste z celého Slovenska, bude druhými okresy zatlačený do pozadia.*“¹⁹¹

Na stránkach **Slovenska** bol prezentovaný konkrétny prípad z Horných Orešian. Zatiaľ čo školská mládež zahrala pri príležitosti Dňa slobody (štátneho sviatku 28. októbra) divadelné predstavenie a zisk z neho bol venovaný na vybudovanie Štefánikovej mohyly, niektorí ľudácky orientovaní rodičia zakázali svojim deťom navštíviť spomínané podujatie a vyjadrili sa v tom zmysle, že na Štefánikov pomník nech dávajú peniaze luteráni. Autor príspevku týchto ľudí nazval fanatikmi, ktorí nenávidia Čechov a radšej oslavujú 30. október, teda deň vyhlásenia Martinskej deklarácie, a nie 28. október, oficiálny štátny sviatok.¹⁹² Uvedený prípad treba vnímať a interpretovať na pozadí prelínania konfesionalnej, stranícko-politickej a národnej identifikácie (katolíci / ľudáci / Slováci). Z tohto mikropříbehu, sprostredkovaného novinovým článkom, sa dá vystopovať formovanie historickej pamäte v sociálnej skupine ľudákov, ktorá je odlišná od oficiálnej historickej pamäte. Figuruje v nej 30. október ako špecifické miesto pamäte (*lieu de mémoire*), odlišné od 28. októbra, pričom artikulované vytesňovanie Štefánika, jeho marginalizácia ako symbolu, ktorý nepatrí (k) „našej“ skupine (patrí /k/ evanjelikom, tí majú dávať peniaze na jeho pomník), signalizuje skôr primárnosť konfesionalnej (t. j. katolíckej) identifikácie dotýčajúcich jedincov. Oscilácia medzi odmietaním Štefánika na jednej strane a absolútnym, niekedy vyslovene ostentatívnym prisvojovaním si Štefánika na druhej strane, ktorú nachádzame v ľudáckom prostredí, existencia týchto dvoch protikladných pólov súvisí teda s tým, v akom pomere, v akej hierarchickej usporiadanosti aktuálne fungovali u jednotlivcov alebo aj skupín obyvateľstva jednotlivé identity, resp. ktorá identifikácia v danom okamihu prevládala.

V tejto atmosfére vyznieva paradoxne, tak trochu prekvapujúco rozhodnutie trnavských maticiarov z konca roka 1923, že Štefánikov pomník potrebuje nielen Slovensko, ale aj samotné mesto Trnava. Uvedenú atmosféru spoluurčovali nielen postoje a názory, ktoré korešpondovali s hornoořešianskou epizódou, ale aj skutočnosť, že na základe výsledkov obecných volieb v roku 1923 obsadila Slovenská ľudová strana v mestskom zastupiteľstve Trnavy najväčší počet poslaneckých kresiel, čím sa zvýšili šance ľudákov na reálne ovplyvňovanie komunálnej symbolickej politiky.¹⁹³ Z toho samozrejme nemožno mechanicky vyvodzovať, že medzi členmi či stúpenkami ľudovej strany v Trnave a v okolí boli rozšírené len apriórne odmietavé postoje voči Štefánikovi, resp. že u nich prevládala tendencia vytesňovať a marginalizovať tento symbol. Som presvedčený o tom, že aj v týchto

¹⁹¹ Okresný výbor „Národ svojmu hrdinovi“. In: Slovensko, roč. 6, č. 45, 4. 11. 1923, s. 5.

¹⁹² O rôznej reflexii tohto sviatku pozri HÁJKOVÁ, Dagmar: 28. říjen a jeho podoby. In: KOSTRBOVÁ, Lucie – MALÍNSKÁ, Jana a kol.: 1918. Model komplexního transformačního procesu? Praha 2010, s. 219-232.

¹⁹³ Ľudáci získali r. 1923 v obecných voľbách 2.492 hlasov, čo predstavovalo približne 29,1% hlasov (spolu s kresťanskými socialistami to bolo 40,7% hlasov). Podrobnejšie LAŠÁN, Ľudovít: Mesto Trnava a jeho samospráva 1918 – 1938. Bratislava 1969, s. 75.

kruhoch môžeme predpokladať oveľa širší diapazón názorov a postojov voči Štefánikovi, resp. štrukturovanejší obraz národného hrdinu, pričom je zrejmé, že aj v katolíckom a ľudáckom prostredí Trnavy sa vyvíjal len postupne; nezanedbateľnú úlohu pritom zohrával určite aj vplyv tzv. veľkej politiky, resp. konkrétnych politikov.

Funkcie a úlohy nového trnavského pomníka

Je otázne, ako matiční funkcionári vnímali a hodnotili spomínaný prípad z Horných Orešian, ktorý nebol vo verejnom živote Slovenska, poznačenom stranickým partikularizmom, intenzívnou konfesionalizáciou politiky a vzájomnými animozitami, vôbec ojedinelý či výnimočný.¹⁹⁴ Archívne materiály týkajúce sa MOMS v Trnave mi zatiaľ neposkytli odpoveď na túto otázku. V očiach matičných aktivistov, ktorí sa štylizovali do úlohy strážcov a ochrancov Štefánikovej pamiatky v Trnave a na okolí, to bol nežiadúci, odsúdeniahodný čin. Oprávnené môžeme predpokladať, že minimálne vedúci predstavitelia MOMS, predovšetkým Pavol Žiška a Juraj Janoška ml., ho vnímali nielen ako znesvätenie pamiatky národného hrdinu, ale aj ako vedľajší produkt manipulácie jednotlivcov, resp. celých skupín obyvateľstva zo strany ľudáckych politikov.¹⁹⁵

Štefánikov pomník nechápali len ako výsledok a konečný cieľ svojho snaženia, ale ako prostriedok na dosiahnutie ďalších cieľov. Pomník a národné rituály s ním spojené mali fungovať ako nástroj na generovanie a masovú distribúciu konkrétnych národnopolitických hodnôt a ideálov, na presadenie konkrétnej verzie národného príbehu do hláv a sŕdc všetkých obyvateľov Trnavy. Pripisovali mu zjednocujúcu úlohu, či vyslovene silu: mal slúžiť na stmelenie, zjednotenie slovenskej, resp. československej spoločnosti na pôde Trnavy. Štefánikov pomník a štefánikovské rituály vedúci činitelia MOMS chápali pravdepodobne aj ako platformu na eliminovanie postojov podobných tomu hornoořešianskemu. Predpokladali, že intenzívnejšie a masovejšie pestovanie Štefánikovho posmrtného kultu, ktoré tak bude mať v Trnave k dispozícii konkrétny verejný priestor zasvätený pamiatke národného hrdinu, následne posilní národné a štátne sebavedomie Slovákov v prostredí tohto mesta; samozrejme, v intenciách oficiálneho demokratizmu, republikanizmu a československej vzájomnosti. Z tohto hľadiska bol teda pomník od začiatku médiom konkrétnych politických záujmov¹⁹⁶, ktoré však neboli

¹⁹⁴ V r. 1928 zaznamenala tlač podobné bagatelizujúce postoje voči Štefánikovej pamiatke, ktoré počas pietnej slávnosti 3. mája prezentovali členovia a stúpenci ľudovej strany v obci Vištuk (okres Pezinok). Jeden z prítomných ľudákov, Jozef Radakovič robil posmešné poznámky typu: „Mrtvého idete oslavovať? Čo nám je ten mŕtvý?“ Nato reagovali dve ľudáčky, ktoré povedali, že to „je šábes“. Ľudácka slovenskosť a milovnosť slovenských národných hrdinov. In: Považské listy, roč. 4, č. 21, 20. 5. 1928, s. 5. Podobných negatívnych postojov a názorov, pochádzajúcich z ľudáckeho prostredia, by som mohol pochopiteľne uviesť oveľa viac; zámere som však vybral práve túto epizódu, ktorá je zaujímavá tým, že nešlo len o útok na oslavu ako takú, resp. na jej organizátorov (Slovenská domovina, Roľnícky dorast, Potravné a Úverové družstvo – teda agrárnické /rozumej: voči ľudákom konkurenčné/ štruktúry), ale aj o priame spochybnenie Štefánika ako posvätného národného symbolu.

¹⁹⁵ V tejto súvislosti treba pripomenúť, že obaja hlavní funkcionári MOMS, zaujímali kritické postoje voči A. Hlinkovi a politike SĽS. P. Žiška sa politicky angažoval v Československej strane ľudovej, J. Janoška bol členom SNS.

¹⁹⁶ Na skutočnosť, že „pomník je médium politických záujmov“, upozorňuje rakúska bádatel'ka MENKOVIC, Biljana: Politische Gedenkkultur. Denkmäler – die Visualisierung politischer Macht

deklarované ako partikulárne, ale naopak, smerom k širokej trnavskej verejnosti sa zdôrazňovalo, že ide o záujmy (celo)národné, ukotvené síce v lokálnom priestore mesta Trnavy, ale presahujúce jednotlivé partikularizmy (konfesionálne, stranické, triedne atď.).

Nabudúce sa teda Štefánikove oslavy mali preniesť z obmedzených priestorov mestského divadla pod šíru oblohu, k Štefánikovmu pomníku, čím sa mala okrem iného docieľiť aj ilúzia komunikácie medzi národom a jeho národným hrdinom. Treba si pritom uvedomiť zásadný rozdiel: ak chceli diváci vidieť slávnostnú akadémiu v kamennom divadle, museli zaplatiť vstupné¹⁹⁷; v istom zmysle teda mohla časť trnavskej populácie vnímať oslavu ako elitársku záležitosť organizovanú pre vyvolených či majetnejších, ktorá je v rozpore s deklarovanim demokratických princípov. Naproti tomu Štefánikova oslava, usporiadaná na takom verejnom priestranstve ako námestie či park, bola prístupná každému občanovi bez ohľadu na obsah jeho peňaženky. Obecenstvu poskytovala *divadlo* oveľa demokratickejšim spôsobom, v masovejšom meradle. Pochopiteľne, aj v prípade usporiadania oslavy pri pomníku existovala hierarchia účastníkov (hostí, organizátorov, účinkujúcich a divákov), z ktorej v konečnom dôsledku vyplývala skutočnosť, že niektorí Trnavčania videli, počuli a zažili viac, iní menej: podľa toho, v akej vzdialenosti sa od pomníka ako epicentra oslavy nachádzali.

Rôzne podoby Štefánikovej identity v rukách trnavských matičiarov. Mobilizačná stratégia alebo taktický manéver?

Zaujímavý je aj samotný spôsob, akým matičiari oboznámili trnavskú verejnosť so svojím zámerom vybudovať tento umelecký artefakt. Koncom roka 1923 sa v týždenníku **Slovensko** objavil nasledujúci oznam: „*Odbočka Matice Slovenskej v Trnave na poslednom výborovom zasadnutí jednomyseľne prijala návrh, aby na povznesenie slovenského národného povedomia i v Trnave bol postavený primeraný pomník nášmu prvému slovenskému generálovi Štefánikovi.*“¹⁹⁸

Typickú nacionalistickú rétoriku v texte tohto príspevku, v ktorej sa pri Štefánikovej vojenskej hodnosti nezdzôrazňovala jeho armádna príslušnosť¹⁹⁹, ale etnický pôvod, resp. príslušnosť k národu (Štefánik = *slovenský generál*), vzápätí vystriedala prekvapujúca argumentácia. Autor, resp. autori poukazovali na skutočnosť, že okrem pamätnej tabule venovanej pamiatke českých četníkov, ktorá bola slávnostne odhalená v roku 1922, Trnava nedisponuje žiadnym pomníkom, ktorý by obyvateľstvu pripomínal národné oslobodenie.²⁰⁰ V istom zmysle tu bol teda budúci pomník prezentovaný ako „slovenský“ náprotivok „českej“ pamätnej tabule, ako hmotné a symbolicko-umelecké vyjadrenie slovenského

im öffentlichen Raum. Wien 1998, s. 17.

¹⁹⁷ Vstupenky na slávnostnú akadémiu v divadle sa spravidla predávali v redakcii týždenníka Slovensko, v r. 1922 boli najlacnejšie (v sume 50 halierov) určené pre študentov a vojakov; miesta na státie boli za 1 korunu. Panichyda za M. R. Štefánika v Trnave. In: Slovensko, roč. 5, č. 18, 30. 3. 1922, s. 4.

¹⁹⁸ Pomník generálovi Štefánikovi v Trnave. In: Slovensko, roč. 6, č. 52, 23. 12. 1923, s. 5.

¹⁹⁹ Na tomto mieste zámerné nespomínam (československú) štátnu príslušnosť, lebo Štefánik mal francúzske občianstvo.

²⁰⁰ Pomník generálovi Štefánikovi v Trnave. In: Slovensko, roč. 6, č. 52, 23. 12. 1923, s. 5.

príspevku k národnému oslobodeniu a štátnej samostatnosti. Ešte zaujímavejšia je však skutočnosť, že v pozývacom liste z októbra 1924, ktorý miestny matičný odbor, podpísaný jeho predsedom Pavlom Žiškom²⁰¹, adresoval mestskej rade, sa argumentuje trochu odlišným spôsobom: „*Miestny odbor Matice slovenskej v Trnave na Slovensku usniesol sa, že k upevneniu československej vzájomnosti a k povzneseniu národného povedomia postaví pomník nášmu najväčšiemu hrdinovi, prvému československému generálovi M. R. Štefánikovi.*“²⁰²

V októbri 1924 sa však v novinách **Slovensko** objavila informácia o pripravovaných oslavách odhalenia pomníka, pričom autori opätovne prízvukovali: „*Bude to sláva mesta Trnavy a jej obecnstva, že ono postavilo prvú sochu nášmu najslávnejšiemu zahraničnému pracovníkovi a prvému slovenskému generálovi.*“²⁰³

Namiesto je otázka, či budovatelia pomníka a organizátori osláv dostatočne reflektovali a rozlišovali jednotlivé Štefánikove identity, teda slovenskú, československú (a francúzsku). Rovnako je otázne, či má zmysel problematizovať na stránkach tejto vedeckej monografie nekonzistentnosť v prezentácii identity národného hrdinu a v deklarovaní hlavného cieľa spomínaného slávnostného podujatia. K uvedenému fenoménu možno pristupovať aj takým spôsobom, že hypoteticky budeme citované texty prisudzovať rôznym autorom, ktorí v súlade so svojimi predstavami a názormi o Štefánikovi akcentovali jeho rôzne identity, pričom u nich neexistovala ostrá deliaca čiara medzi *slovenským* a *československým*.²⁰⁴ Treba si však uvedomiť, že zdôraznenie jedného alebo druhého rozmeru Štefánikovej osobnosti už nadobúda charakter konštruovania obrazu národného hrdinu. Je výsledným produktom hierarchizácie (Štefánikovi prisudzovaných) identít, ide teda o hierarchizáciu, ktorú vo svojej hlave vykonáva konkrétny autor, resp. autori. V tomto zmysle je v slovenskom nacionalistickom diskurze reprezentácia Štefánika ako *slovenského generála* úplne logická, hoci z vojenského, čisto formálneho a právneho hľadiska nepresná, ba zavádzajúca, lebo Štefánik nebol generálom slovenskej armády. Adjektívum *slovenský* v tomto prípade označuje etnickú/národnú príslušnosť: Štefánik ako Slováč a generál, ergo ako *slovenský generál*, zvyšoval prestíž vlastného etnického spoločenstva, jeho obraz rozširovaný práve v podobe takejto charakteristiky posilňoval, resp. mohol a mal posilňovať sebavedomie Slováčkov, najmä v kontexte česko-slovenských vzťahov. Pravdepodobnosť, že sa tak dialo aj na lokálnej úrovni, teda v prostredí mesta Trnavy, je vysoká, hoci priame doklady zatiaľ nemám k dispozícii.

²⁰¹ Ferko Urbánek, ktorý v r. 1919 – 1923 pôsobil ako hlavný predstaviteľ SNJ, sa z Trnavy odsťahoval; až do svojej smrti žil a pôsobil v Bratislave, resp. v Petržalke. Nový predseda MOMS Pavel Žiška, rodák zo Skalice, pôsobil v Trnave od apríla 1919 ako profesor katolíckeho náboženstva na gymnáziu.

²⁰² ŠA-BA-P-TT, F-MsÚ-TT, škatuľa 3, č. 24.457/1924 adm.: Pomník M. R. Štefánika – odhalenie. MOMS v Trnave – Mestskej rade v Trnave [Pozvánka na slávnostné odhalenie Štefánikovho pomníka]. Trnava, 4. októbra 1924.

²⁰³ Slávnosť odhalenia pomníka generála Štefánika v Trnave. In: NS, roč. 1, č. 41, 5. 10. 1924, s. 5.

²⁰⁴ Vidno to aj z formulácie, ktorú čítame v oficiálnom pozývacom liste: československá vzájomnosť a (slovenské) národné povedomie sú tu deklarované v jednej rovine. Na základe toho možno dedukovať, že širitelia Štefánikovej pamiatky prisudzovali obidvom týmto fenoménom rovnocenné postavenie v identifikačných procesoch, ktoré mali prebiehať u trnavského obyvateľstva.

Autorstvo vyššie citovaných textov nie je jednoznačné, všetky tri však pochádzajú z „dielne“ trnavských matičiarov. V prvom prípade (novinový článok z decembra 1923) je na konci textu uvedená Odbočka Matice slovenskej, v druhom prípade (pozyvaci list z októbra 1924) je pod textom podpísaný predseda MOMS Pavol Žiška a v treťom prípade (novinový článok z októbra 1924) nachádzame za textom uvedené Predsedníctvo Matice slovenskej v Trnave. Faktom zostáva, že v dvoch týchto prípadoch ako pôvodca textu, resp. oznamovateľ informácie vystupuje nie jednotlivec, ale skupina, teda kolektívny orgán v podobe predsedníctva MOMS, resp. všetko členstvo trnavskej Matice. Ak teda aj pripustíme možnosť, že obidva texty napísal konkrétny jednotlivec / jednotlivci, môžeme predpokladať, že vo výbore, či v celej členskej základni existoval určitý konsenzus v nazeraní na Štefánika, resp. v hierarchii jemu prisudzovaných identít.

Spochybniteľné je však aj priame autorstvo Pavla Žišku, vzťahujúce sa na pozyvaci list, ktorý MOMS adresoval mestskej rade. Na pozvánke sa síce nachádza jeho vlastnoručný podpis, ale ide o predtlačný text, vydaný v trnavskej tlačiarňi Urbánek a spol., v ktorom je jeho rukou pripísaný aj adresát, teda Mestská rada v Trnave. Ide teda o oficiálnu pozvánku na oslavu, ktorej organizátori pripisovali celoslovenský význam. Takéto pozyvacie listy boli rozposielané popredným vládnym, politickým a kultúrnym činiteľom, predstaviteľom štátnych a samosprávnych úradov či jednotlivým spolkom; pravdepodobne by sme jednu našli aj v archíve prezidentskej kancelárie, lebo z tlače sa dozvedáme, že organizátori na slávnosť odhalenia pomníka pozvali aj prezidenta T. G. Masaryka.²⁰⁵

Oficiálny charakter tohto textu, ktorý bol určený aj pre najvyšších predstaviteľov štátu, ma pochopiteľne zväzda k predstave, že vnútramatičný konsenzus bol v tomto prípade ešte potrebnejší a dá sa predpokladať, že konkrétne znenie tohto pozyvacieho listu prešlo nejakým schvaľovacím procesom v rámci trnavskej Matice, resp. aspoň jej užšieho výboru. Archívne pramene, ktoré mám k dispozícii však nenasvedčujú, že by na pôde MOMS došlo k nejakej diskusii na túto tému. Zatiaľ nemám konkrétne informácie o tom, že by medzi trnavskými matičiarimi prebehla pokojná alebo ostrejšia výmena názorov v súvislosti s prezentovaním Štefánika a s deklarováním hlavného cieľa osláv, resp. v súvislosti s tým, čo sa následne očakávalo od existencie Štefánikovho pomníka v trnavskom verejnom priestore, teda čomu mal tento pomník napomôcť a čomu mal slúžiť.

Pritom musíme predpokladať, že rôzne názory a postoje – aj vo vzťahu k Štefánikovi a k hierarchii jemu pripisovaných identít – sa na pôde MOMS vyskytovali; môžeme ich dávať do súvislosti s etnickou / národnou príslušnosťou jednotlivých matičiarov, s ich konfesionálnou identitou, ale predovšetkým s ich politickou a ideologickou orientáciou, či vyslovene s ich členstvom v konkrétnej politickej strane.²⁰⁶

²⁰⁵ Pri výskume som jednu z týchto pozvánok zaregistroval napr. medzi písomnosťami, ktoré boli adresované župnému úradu v Martine. ŠA-BY, f. Župa Považská, škatuľa 69, č. 134/1924 adm.: Miestny odbor Matice slovenskej v Trnave [Pavel Žiška] – Župnému úradu v Turčianskom Sv. Martine. Trnava, 4. 10. 1924. Pozri aj čl. – Sokolským jednotám do pozornosti. In: NS, roč. 1, č. 43, 19. 10. 1924, s. 7.

²⁰⁶ Z tohto hľadiska sa členská základňa MOMS v Trnave javí ako pomerne pestrý konglomerát: v r. 1923 nachádzame medzi jeho členmi Slovákov i Čechov, katolíkov i evanjelikov, príslušníkov rôznych povolání (inteligentov, živnostníkov, roľníkov, robotníkov, zamestnancov štátu či mesta, dokonca aj ženy v domácnosti atď.); rovnako sa medzi trnavskými matičiarimi vyskytujú mená osôb,

Ak však pripustíme, že vo všetkých týchto troch prípadoch existoval aspoň minimálny – možno len časovo ohraničený – vnútromatičný konsenzus, potom môžeme túto nekonzistentnosť interpretovať ako výsledný produkt konkrétnej taktiky, ktorá sa menila podľa toho, komu bolo príslušné poslanstvo, resp. pozvanie aktuálne adresované.

Všimnime si skutočnosť, že pozývaci list zo 4. októbra 1924, ktorý podpísal predseda MOMS Pavel Žiška, nerezignuje na posilňovanie národného vedomia. Medzi postulovanými cieľmi však tento dokument na prvom mieste uvádza *upevnenie československej vzájomnosti* a až na druhé miesto kladie *povznesenie národného povedomia*, pričom autor alebo autori tohto znenia „šalamúnsky“ obišli bližšiu špecifikáciu tohto povedomia a zámerne nechali na adresátovi, aby si uvedenú formuláciu dešifroval v súlade so svojím individuálnym presvedčením. Za „šalamúnske“ riešenie však môžeme pokladať aj samotnú hierarchiu postulovaných cieľov: československá vzájomnosť je tu síce uvedená na prvom mieste, ale treba si uvedomiť, že je to pojem odlišný od československej jednoty a priamo neimplikuje existenciu československého národa. V tomto zmysle možno pozývaci list chápať ako univerzálny dokument, ktorý má za úlohu osloviť (aj) adresátov, ktorí sa stotožňovali s odlišnými, vyslovene protikladnými koncepciami národa.

V porovnaní s pozývacím listom sú zvyšné dva citované texty, oznamy, resp. články publikované na stránkach **Slovenska**, v tomto smere jednoznačné: trnavskému publiku sa Štefánik prezentuje ako slovenský generál a jednoznačne sa hovorí o slovenskom národnom povedomí.

Ak teda chceme vysloviť nejaký záver o spomínanej taktike trnavských matičiarov, treba vidieť, že smerom k oficiálnym štruktúram akcentujú československý, smerom k širokej (trnavskej) verejnosti slovenský rozmer Štefánikovej osobnosti, ako aj celého podujatia. Iničiátori a aktéri uvedenej taktiky to zrejme nepocit'ovali ako zásadný rozpor, lebo u nich, v ich osobnom živote a presvedčení fungovali tieto dve zložky ako komplementárne súčasti ich identity. Z ich hľadiska teda nešlo o nejakú neprípustnú a nemorálnu manipuláciu či o podvádzanie. „Československá“ argumentácia mala osloviť tie osobnosti, ktoré inklinovali k oficiálnej čechoslovakistickej doktríne; „slovenská“ argumentácia sa obracala smerom k Trnavčanom, ktorí politicky inklinovali k ľudovej, prípadne národnej strane. Veľmi zjednodušene povedané, prvá argumentácia smerovala k držiteľom politickej moci, druhá smerom k tým, ktorí voči tejto moci zaujímali opozičné postoje alebo s ňou aspoň nesympatizovali. Oprávnené môžeme predpokladať, že u tej časti slovenského občianstva Trnavy, ktorá základ svojej identifikácie nachádzala v prieniku katolíckej konfesionality

---

o ktorých na základe iných zdrojov vieme, že sa angažovali v rôznych politických stranách (SNS, SES, sociálna demokracia atď.). V súlade s deklarovaným nadkonfesionálnym a nepolitickým charakterom Matice však dobový zoznam členov registruje iba ich povolanie. AMS-MT, f. MOMS I a ÚE, sign. MOMS Trnava. Zoznam členov MOMS v Trnave od 1. 3. 1923 do 31. 12. 1923. Trnava, 17. 4. 1924. Rekonštrukcia a analýza sociálnej, profesnej, konfesionalnej a stranícko-politickej štruktúry členskej základne v konfrontácii s podobnou analýzou členskej základne ďalších trnavských spolkov by v budúcnosti pomohla viaceré javy a fenomény z trnavského mikrokozmu osvetliť. Čisto hypoteticky môžeme uvažovať napr. o tom, že nesúhlas so symbolickou politikou MOMS (teda napr. s prezentovaním takého obrazu Štefánika, s akým sa daný jednotlivec nebol ochotný identifikovať), mohlo viesť k opusteniu radov matičiarскеj komunity alebo aspoň k poklesu osobnej angažovanosti v rámci tohto spolku, prípadne k pokusom o zmenu orientácie MOMS.

a ľudáckej orientácie, by „československá“ argumentácia fungovala skôr kontraproduktívne a zrejme si to uvedomovali aj predstavitelia trnavských matičíarov.

Otázne je, či si niekto „zvonka“ všimol a komentoval toto taktické manévrovanie matičíarov. Mám na mysli členov iných spolkov prípadne príslušníkov politických strán, ktoré k aktivitám MOMS na pôde Trnavy zaujímali kritické stanovisko. Aspoň čiastočne nám reflektovanie Matice v trnavskom prostredí, aj keď bez priamej súvislosti so Štefánikom, poodhaľuje kritický článok Jána Gleimana. Autor v ňom praniekuje postoj trnavskej verejnosti, najmä miestnej inteligencie, voči Matici slovenskej, ktorý sa prejavuje v nezáujme a nechote pracovať v tomto spolku. Zdôrazňuje, že viacerých jednotlivcov, potenciálnych matičných pracovníkov odrádza údajná prepolitizovanosť, ktorá podľa ich presvedčenia vtiahla aj do Matice, iným vraj prekáža nedôvera vládnych kruhov voči Martinu a Matici, ďalšiemu vadia údajné protičeské prejavy v trnavskom matičnom odbore atď. Gleiman pripomína, že v týchto prípadoch ide o ľudí dobrej vôle, ale nezapadol zdôrazniť, že v Trnave sú aj „ľudia zlej vôle“: „*Povráva sa, že istí exponovaní kultúrni pracovníci príležitouťou usporiadania matičných tohoroučných slávnouští v Trnave, pokladali si za nutné tupiť nezisťnú prácu trnavského odboru S. M. [rozumeej: Slovenskej Matice – P. M.] Chcem [sa] však úfať, že nie je tomu tak, že tieto chýry nezakladajú sa na pravde, bo ináč predpokladať musím, že majú [...] hlavy vodou naplnené, a preto nevedia si náležite oceniť dedičstvo starej Matice.*“ Ešte zaujímavejšia je ďalšia Gleimanova poznámka, z ktorej sa však – podobne ako z celého jeho príspevku – nedozvedáme nijaké konkrétne meno trnavskej society: „*Iní však, ktorí neustále sa chvastajú svojou slovenskouťou, [v MOMS] neučinkujú, lebo vraj Matica je počešťujúcou spoločnouťou. Hlavy vodou naplnené.*“²⁰⁷

V kontexte týchto názorou a postojou sa teda vynára otázka, či najmä ľudácke kruhy v Trnave, aspoň ich časť, pro domo nepokladali úcelové narábanie so slovenským a československým rozmerom Štefánika nie za taktický manéver, ale skôr za úskočný, záľudný manéver, ktorého cieľom bolo zmanipulovať ľudácky orientovaných Trnavčanou a pod plášťikom zdôrazňovania slovenskouští ich prilákať na podujatie, ktoré je – v očiach ľudáckych predákov – vo svojej podstate čechoslovakistickou akciou. Takéto dešifrovanie by plne korešpondovalo s existujúcim presvedčením, že (aj) matičný odbor v Trnave je „*poešťujúcou spoločnouťou*“; uvedenú hypotézu je však potrebné verifikovať podrobnejším výskumom.

Benefičné podujatia na podporu vybudovania Štefánikovho pomníka

V priebehu roka 1924 sa rozbehla verejná zbierka na postavenie Štefánikovho pomníka v Trnave; spolky a školy organizovali divadelné predstavenia, večierky či plesy, pričom peňažný zisk z týchto akcií bol určený na vybudovanie pripravovaného umeleckého diela. Na základe dochovaných archívnych materiálov možno konštatovať, že najaktívnejšie v tomto

²⁰⁷ GLEIMAN, Ján: Slovenská Matica a Trnava. In: Slovensko, roč. 43, 21. 10. 1923, s. 3.

smere vystupoval MOMS, čo je napokon úplne prirodzené: veď matičiari boli iniciátormi celej akcie.²⁰⁸

Matica usporiadala prvé divadelné predstavenie 24. februára 1924, kedy uviedla na scéne trnavského divadla hru **Pán richtár**. Osvetový odbor Posádkového veliteľstva v Trnave zorganizoval v marci 1924, pri príležitosti narodenín prezidenta T. G. Masaryka, za rovnakým účelom tri divadelné predstavenia, ktoré odohrali pred vojskom, pred civilným obyvateľstvom a školskou mládežou.²⁰⁹ Matičiari venovali peňažný zisk na pomník aj z predstavení, ktoré predviedli v druhej polovici októbra 1924, teda už po jeho odhalení: 27. októbra to bolo predstavenie Jiráskovej hry **Vojnarka** a 28. októbra si mohli trnavskí diváci v mestskom divadle pozrieť drámu **Jánošík**.²¹⁰ Benefičné „jánošíkovské“ predstavenie, spojené s oslavou štátnej samostatnosti, tak posilnilo u vnímavejšej časti obecnstva spojenie Štefánika s kategóriou slobody.

V prospech fondu na postavenie Štefánikovho pomníka boli určené aj peniaze zo vstupného na maškarný ples, ktorý usporiadala Matica už začiatkom marca 1924. Tajomník MOMS Rudolf Ferenc sa pri tejto príležitosti obrátil na mestskú radu, aby usporiadateľom poskytla jednu miestnosť, nachádzajúcu sa na druhom poschodí tzv. Pannonie, teda v budove, v ktorej sídlila aj Matica. Radných pánov žiadal, aby túto miestnosť „*láskave prepustil* [...] [*ráčili*] *za toaletnú sieň pre dámy na maškarnom plese sa zúčastnivšie*“. Pritom nezabudol zdôrazniť, že nejde len o zábavu, ale v pozadí celej akcie stojí vznešený cieľ, lebo čistý zisk bude venovaný na zachovanie Štefánikovej pamiatky v Trnave prostredníctvom jeho pomníka.²¹¹

Teda aj v takom „suchárskom“ žánrovom a textovom útvare ako je žiadosť adresovaná mestskej rade usporiadatelia pokladali za dôležité verbálne vykompenzovať primárne zábavný charakter pripravovaného podujatia sekundárnym zdôrazňovaním jeho vzneše-

²⁰⁸ Informácie som čerpal v ŠA-BA-P-TT, F-MsÚ-TT, škatuľa 1, č. 191/1924 adm.: Mestské divadlo – povolenia jednotlivých predstavení.

²⁰⁹ Išlo o hru českého autora Emanuela Bozděcha **Z dob kotillonů**. Kpt. Jan Vlček vo svojej žiadosti výslovne uviedol, že organizátori prosia o oslobodenie od všetkých poplatkov, predovšetkým od kolovního z plagátov a o odpustenie dane zo zábav. Argumentoval pritom, že čistý zisk z predstavení bude venovaný na postavenie Štefánikovho pomníka, teda v konečnom dôsledku na skrášlenie mesta Trnavy. Divadelná komisia odporučila mestskej rade nielen to, aby žiadateľovi schválila poskytnutie divadelnej sály, ale aj odpustenie príslušných poplatkov. Vďaka tomu sa pochopiteľne finančný obnos určený na pomník zvýšil. ŠA-BA-P-TT, F-MsÚ-TT, škatuľa 1, č. 191/1924 adm.: Mestské divadlo – povolenia jednotlivých predstavení. Posádkové veliteľství v Trnavě, osvětový odbor – Představenstvu města Trnavy. Trnava, 13. 2. 1924.

²¹⁰ Z prameňov sa nedozvedáme, o akú hru konkrétne išlo. Je však možné, že matiční ochotníci zahrli opus známeho moravského dramatika Jiřího Mahena (Trnavčania sa s týmto dramatickým kusom zoznámili na scéne svojho divadla už v marci 1920. Čl. - Jánošík. In: Slovensko, roč. 3, č. 23, 25. 3. 1920, s. 1). Zaujímavá je skutočnosť, že o prepožičanie divadelnej sály na 28. októbra 1924 sa uchádzala aj TJ Sokol, ktorá chcela v mestskom divadle usporiadať „*oslavy nášho národného oslobodenia*“. Žiadosť Sokolov však bola zamietnutá z toho dôvodu, že divadlo bolo už rezervované pre MOMS. Z uvedeného vyplýva, že spolupráca a koordinácia medzi jednotlivými spolkami, resp. vzájomná informovanosť o aktivitách týchto spolkov niekedy zlyhávala. ŠA-BA-P-TT, F-MsÚ-TT, škatuľa 1, č. 191/1924 adm.: Mestské divadlo – povolenia jednotlivých predstavení. TJ Sokol v Trnave – Představenstvu mesta Trnavy. Trnava, 22. 9. 1924.

²¹¹ ŠA-BA-P-TT, F-MsÚ-TT, škatuľa 1, č. 1.231/1924 adm.: Žiadosti o prepožičanie priestorov Pannonie. MOMS v Trnave – Mestskej rade v Trnave. Trnava, 28. 2. 1924.

nosti. Zábava sa tu nepriamo deklaruje nie ako cieľ, ale ako prostriedok na dosiahnutie niečoho iného, niečoho, čo sa v konečnom dôsledku spolupodieľa na vytváraní národného posvätna. Zdôrazňovanie tejto skutočnosti bolo namieste, lebo v tlači sa aj pri iných príležitostiach objavovali kritické hlasy na adresu niektorých trnavských dám: vraj majú mimoriadny zmysel pre veľkolepé róby a toalety, ktoré si dávajú šiť nielen v Budapešti, ale objednávajú si ich aj vo Viedni či dokonca v Paríži. V tomto prípade však parížske salóny neboli hlavným objektom kritiky, keďže Francúzsko predstavovalo „nášho“ spojenca, hoci parížske šaty značne predražovali účasť na takom spoločenskom podujatí ako bol ples. To, čo poburovalo oveľa viac, bola skutočnosť, že podľa novinových komentárov dámy holdujúce peštianskym módnym kreáciami zostávali hluché voči vznešeným hodnotám a posvätným (slovenským) národným ideálom.

V slovenskom nacionalistickom diskurze sa totiž v priebehu 19. a 20. storočia ustálil obraz národovkyne ako ženy, ktorá je nielen národne orientovaná či priamo angažovaná, ale ktorá je popritom aj cnostná a ušľachtilá, obetavá a v neposlednom rade aj skromná. Preto je vcelku logické, že ženské parádenie sa a Štefánikova pamiatka vstúpili do korelácie aj v prípade Brezna o päť rokov neskôr, kedy toto stredoslovenské mesto odhaľovalo „svoj“ pomník národnému hrdinovi. V Trnave bola ženská móda ako konkrétny prejav výstrednosti nekompatibilnej s národnými ideálmi predmetom kritiky, prípadne bola chápaná a ospravedlňovaná ako nevyhnutnosť na ceste za dosiahnutím vznešenejších cieľov. V breznianskom prípade sa však ženská móda, resp. jej odmietnutie paradoxne posunuli do epicentra oficiálneho naratívu, ktorý mal zlegitimniť nárok Brezna na prvý Štefánikov pomník na Pohroní. V príležitostnej publikácii sa zdôrazňovala skutočnosť, že „*Brezno práve svojou slovenskou minulosťou je temer predestinované postaviť pomník generálovi M. R. Štefánikovi.*“ Na tomto dobovom presvedčení príslušného autora nie je nič výnimočné ani prekvapujúce, veď s podobnými výpoveďami sa stretávame aj v prípade Trnavy či iných slovenských miest. Pozoruhodné je skôr to, ako sa inštrumentalizuje spomínaná *slovenskosť*, v akej podobe vystupujú jej reprezentácie v obrazoch či naratívoch minulosti, s ktorými konkrétnymi predprevrátovými mikropříbehmi, osobnosťami či symbolmi je spájaná.²¹²

Slovenskosť Brezna a národoveckého ducha tohto mesta má dokumentovať práve zmienka o nemenovaných breznianskych slečnách, ktoré v čase zakladania Matice slovenskej prejavili veľkorysosť a obetavosť vo veciach národných. Tento čin plne korešponduje s obrazom skromnej a obetavej ženy-národovkyne: „*Dojímavé sú niektoré dopisy o zbierkach napr. z Brezna, ako dcéra nechcela nové šaty, len aby matka upísala radšej na Maticu.*“²¹³

²¹² V prieniku lokálnych a národných dejín je jedným z hlavných symbolov predprevrátovskej minulosti a jedným z nástrojov formovania sebaobrazu Trnavy Spolok sv. Vojtecha (prípadne Slovenské učené tovarišstvo); v prípade Brezna je to Matica slovenská, keďže pôvodne malo byť toto mesto jej sídlom.

²¹³ REPKA, Ján: Postavenie pomníka Štefánikovho v Brezne nad Hronom. In: RAPOŠ, Karol (ed.): Mesto Brezno národnému bohatierovi. Turčiansky Sv. Martin 1929, s. 10. V príslušnom kontexte je irelevantné, že autor prevzal uvedený citát z publikácie Fedora Ruppeldta **Koncentračné snahy slovenské**; skôr naopak, táto skutočnosť v očiach autora posilňovala dôveryhodnosť a presvedčivosť jeho vlastnej argumentácie, lebo samotný Ruppeldt inštrumentalizoval idealizovaný obraz slovenského a národoveckého Brezna (či iných miest) v opozícii voči kozmopolitnej („nenárodnej“) Bratislave.

Ako vidno, dilema módne šaty verzus Matica je v medzivojnovom období modifikovaná a Matica ako celonárodný symbol je nahradená Štefánikom, resp. pomníkom národného hrdinu.

Napriek tomu, že s odstupom vyše ôsmich desaťročí všetky tieto aktivity vyvolávajú zdanie idylického spoločenského života v Trnave, pri príprave niektorých sa objavili nedostatky, ktoré možno pripísať nielen na vrub zlyhaniu ľudského faktora. Prestížne chápanie samotného organizovania spomínaných podujatí niekedy viedlo k nedostatočnej koordinácii jednotlivých aktérov. Organizačný chaos, súvisiaci s októbrovou inscenáciou divadelnej hry Aloisa Jiráska, mohol sice do istej miery naštrbiť dôveru verejnosti k matičným podujatiam, zrejme však neohrozil jeden z hlavných cieľov, teda zhromažďovanie finančných prostriedkov, potrebných na postavenie Štefánikovho pomníka. Navyše mal humorné rozuzlenie. Trnavskí učitelia kritizovali chaos pri príprave tohto divadelného predstavenia, ktorý sproblematizoval organizovanú účasť žiactva. Na adresu tajomníka MOMS (v podstate svojho kolegu-učiteľa), Rudolfa Ferenca, ktorému vyčítali, že všetko chcel zvládnuť sám a v podstate zlyhal, sa vyjadrili nasledujúcim spôsobom: „*Na večernom predstavení učiteľstvo bolo, mnohí hľadali lístky po Trnave a Vy ste ich vo vrecku nosili, v domienke tej, že sú vypredané.*“²¹⁴

Pretrvávajúce problémy s financovaním pomníka sa trnavskí matičiari usilovali riešiť viacerými spôsobmi. Jedným z nich bola dodatočná snaha finančne zaangažovať vedenie Matice slovenskej v Turčianskom Sv. Martine na tomto podujatí. Predstavitelia výboru MOMS upozorňovali martinskú centrálu, že náklady na postavenie trnavského pomníka ako aj na oslavu sa vyšplhali na sumu 60-tisíc korún. Keďže podstatnú časť tejto sumy uhradili trnavskí matičiari, miestny odbor sa finančne vyčerpal, ba dokonca aj zadĺžil. Členovia výboru MOMS pripomínali, že hlavným zdrojom jeho príjmov sú členské príspevky, z ktorých sa na ústredie odvádza až 75 %. Preto navrhovali, aby bol trnavský odbor oslobodený od týchto poplatkov, resp. aby Ústredie Matice slovenskej tento finančný obnos darovalo v prospech Štefánikovho pomníka.²¹⁵

Pomôcť malo aj zorganizovanie tzv. letnej slávnosti 20. – 21. júna 1925. Peňažný výnos z tejto akcie bol určený, podobne ako pri iných predchádzajúcich benefičných podujatiach, na pokrytie výdavkov súvisiacich s pomníkom. Tomu zodpovedala aj programová štruktúra slávnosti, ktorá mala prilákať čo najväčšie množstvo ľudí: súčasťou slávnosti bola nielen inscenácia divadelnej hry Terézie Vansovej **Svedomie**, ale aj promenádny koncert vojenskej hudby, kolotoče, tombola, bábkové divadlo pre deti a „*iné zábavné podniky*“.

Trnavskí matičiari vyzývali k účasti na tomto podujatí nielen Slovákov, ale v intenciách pestovania česko-slovenskej vzájomnosti aj Čechov: „*Slováci a Česi z okolia Trnavy,*

²¹⁴ Zaslané. In: NS, roč. 1, č. 42, 12. 10. 1924, s. 5.

²¹⁵ AMS-MT, f. MOMS I a ÚE, sign. MOMS Trnava. Miestny odbor Matice slovenskej v Trnave – Ústrediu Matice slovenskej v Turč. Sv. Martine. Trnava, 16. 2. 1925. Žiadosť predsedu MOMS o oslobodenie od platieb členských príspevkov za rok 1924. Uvedený list podpísali predseda MOMS Pavel Žiška, tajomník Rudolf Ferenc a pokladník Alojz Beniač. Túto svoju prosbu zopakoval predseda MOMS aj r. 1927. AMS, F-MOMS I a ÚE, sign. MOMS Trnava. Pavel Žiška, predseda MOMS – Ústrediu Matice slovenskej v Turč. Sv. Martine. Trnava, 16. 12. 1927.

*zúčastnite sa tejto významnej slávnosti Matice Slovenskej a podporte tak trnavský odbor M. S. z lásky k nesmrteľnému nášmu géniovi Štefánikovi!*²¹⁶

Pravdepodobne sa už nikdy nedozvieme, či v motivácii jednotlivých účastníkov tejto slávnosti prevládala naozaj úcta a láska k Štefánikovi alebo ich na toto podujatie zlákala vlastná zvedavosť či dokonca obyčajná túžba pobaviť sa a vyhodit' si z kopytka, keďže v jeho rámci bola povolená aj konzumácia alkoholických nápojov.

II. 3. Slávnostné odhalenie Štefánikovho pomníka v Trnave roku 1924

Kladenie základného kameňa mohyly na Bradle a výhrady ľudákov voči čechoslovakistickej interpretácii Štefánika

4. mája 1924, uverejnil Andrej Hlinka v denníku **Slovák** rozsiahly úvodník, venovaný pamiatke národného hrdinu. Štefánika prirovnával k tatranskému orlovi, Jánošíkovi, ba dokonca aj k mytologickému Ikarovi: „*Je ešte len päť rokov od jeho tragickej smrti, ale pieta národa už utvorila z jeho osoby symbol, ideál z jeho hrdinského oduševnenia; vzor z jeho národného plameňa a obetivej rodolásky, zo zápasu mythos, z tragickej smrti legendu.*“ Vzápätí prízvukoval: „*Môže sa o Milanovi Štefánikovi hovoriť čo chce, môže sa na jeho veľké individuum posvietiť z ktorejkoľvek strany, jedno je nesporné a nado všetku pochybnosť isté, že bol celým Slovákom a bol autonomistom.*“ Podľa Hlinkovho názoru majú právo odvolávať sa na Štefánika jedine autonomisti: „*My sme dedičia jeho zásad a ideí – a nie kompromisní centralisti. My ostaneme ochrancami mena M. R. Štefánika.*“²¹⁷ Ľudácka tlač venovala tohoročným Štefánikovým oslavám značnú pozornosť, pričom hľadala akúkoľvek zámienu na to, aby poukázala na „prešľapy“ a prejavy neúcty voči národnému hrdinovi zo strany svojich politických protivníkov. V súvislosti s vojenskou prehliadkou na bratislavskom námestí Slobody sa v denníku **Slovák** objavil nasledujúci komentár: „*tunajší a okolití opravdiví Slováci dostavili sa v sviatočnom rúchu tak, ako sa svedčí. Ale veľmi zarážalo a kazilo dojem, že niektorí vysokí štátni úradníci českí a »československí« sa dostavili v barevnom, dennom, vychádzkovom obleku a usadili sa na slávnostnej tribúne. Pán predseda Zemedelskej rady, dr. P. Blaho, aby i v tomto ohľade dokumentoval svoje stoprocentné počestenie, tiež sa jagal na tribúne v bielom klobúku a v bielom kabáte. So strany týchto pánov bola to iste nepietnosť voči pamiatke Veľkého Slováka a neomalenosť voči zahraničným hosťom.*“²¹⁸

²¹⁶ Letná slávnosť v Trnave. In: NN, roč. 56, č. 50, 21. 6. 1925, s. 3.

²¹⁷ HLINKA, Andrej: Dr. Milan Rastislav Štefánik a my. In: **Slovák**, roč. 6, č. 102, 4. 5. 1924, s. 1-2. Formuláciu, že Štefánik bol autonomistom a teda *celým Slovákom*, treba chápať v protiklade k predstave centralistov/čechoslovakistov ako *polovičných* či *polovičatých Slovákov*, keďže svoju identitu delili medzi Slovensko a Československo. Uvedená predstava mala korene už v predprevratovom nacionalistickom diskurze a vyplývala z aktuálnej netotožnosti národného a štátneho rámca. Pôvodne sa teda týkala vzťahu medzi slovenskou a uhorskou identifikáciou jednotlivca.

²¹⁸ Obrázky zo Štefánikových slávností. In: **Slovák**, roč. 6, č. 104, 7. 5. 1924, s. 4. Autor článku kritizoval aj iné javy, ktoré si všimol v rámci tohto podujatia, hoci je zrejmé, že im nevenoval primárnu

Na druhej strane sa v **Slováku** zdôrazňovala skutočnosť, že na Bradle počas slávnosti kladenia základného kameňa Štefánikovej mohyly vystúpila s prejavom aj predstaviteľka Jednoty katolíckych žien, manželka trnavského právnicka a ľudáckeho funkcionára Dezidera Plechlu.²¹⁹

Túto skutočnosť s uznaním prijala aj myjavská regionálna tlač: „*Štefánikovu staručkú matku, vdovu po evanjelickom pastorovi pozdravuje pri hrobe pani Plechlová, reprezentantka a zastupiteľka šesťdesiatpäťtisíc sdružených katolíckych matiek, že je vzorom, akých synov majú vychovávať slovenské matky národu a preto že pri výchove svojich dietok budú vždy na ňu myslieť a jej príkladom sa spravovať. Nuž či to nenie sila a víťazstvo národnej myšlienky a jednoty nad hrobom Štefánikovým?*“²²⁰

Prehnaný optimizmus nebol celkom namieste. V tomto kontexte stačí poukázať na rozdielny spôsob informovania čitateľov. Na rozdiel od myjavských novín, ktoré si pri referovaní o oslavách na Bradle pokladali za povinnosť sprostredkovať konkrétnejšie poznatky aj o slávnostných bohoslužbách v obidvoch brezovských kostoloch²²¹, ľudácky tlačový orgán si vystačil s informáciou, ktorá sa týkala iba „našich“, t. j. katolíckych bohoslužieb.²²² Bez ohľadu na skutočnosť, či absencia konkrétnej správy o evanjelických bohoslužbách bola výsledkom zámerného ignoranstva alebo len nedopatrením, ktoré vyplývalo z nedostatku prvotných informácií od organizátorov, konečný efekt ľudáckeho spravodajstva mohol pre niektorých čitateľov vyznieť ako prejav konfesionalnej predpojatosti. A to sa práve pri Štefánikovej pamiatke pokladalo za nenáležité, nekorektné.

Ľudácka tlač videla problém pochopiteľne niekde inde: v politickej inštrumentalizácii Štefánika ako symbolu československej národnej jednoty. Na jej stránkach sa odsudzovala tendencia, ktorá sa podľa vyjadrenia nemenovaného autora prejavovala už na minuloročných oslavách ako pokus odcudziť Slovákom Štefánika a použiť ho ako argument v službách čechoslovakizmu, „*ktorý dnes zúri v otravovaní Slovenska a znemožňuje práve tú dobromyselnú svornosť Čechov a Slovákov, za ktorú sa Štefánik celým životom svojím obetoval.*“ Autor predostieral čitateľom svoje presvedčenie, že „*Štefánikov čechoslovakizmus bol diktovaný jeho čistou vierou v mravnosť a poctivosť českej politiky a ich braterskej lásky k Slovensku*“ a prízvukoval: „*Je jasné, že vládne kruhy usilujú sa dedictvo jeho zfal-*

---

pozornosť, lebo sa nedali – na rozdiel od Blahovho bieleho klobúka – prvoplánovo personifikovať. Vojenskej hudbe napr. vyčítal, že pieseň **Hej, Slováci** hrala v pochodovom rytme, čo pokladal za veľkú urážku a degradáciu posvätej národnej hymny.

²¹⁹ Čl. – 4. máj na Bradle. Štefánikove slávnosti. In: Slováčok, roč. 6, č. 103, 6. 5. 1924, s. 1-2.

²²⁰ Po slávnosti. In: Noviny zpod Bradla, roč. 4, č. 19, 9. 5. 1924, s. 1-2. Vystúpenie Klarisy Plechlovej na Bradle je možné interpretovať vo viacerých rovinách: 1/ ako prestížne prezentovanie sa žien na festivite, ktorá je z väčšej časti produktom mužských aktivít; 2/ ako prestížne prezentovanie sa katolíckeho spolku na celonárodnej oslave, pričom sa deklaruje lojalita k národu ako k dvojkonfesionálnemu spoločenstvu; 3/ ako pragmatická a individuálna iniciatíva konkrétnej aktréky, ktorá má za cieľ napraviť reputáciu svojho manžela (viď obraz D. Plechlu ako maďaróna v národnárskej tlači).

²²¹ „*V rím. kat. chráme sám apoštolský vikár z Trnavy dr. Jantausch slúžil omšu pri účasti iných kňazov. V ev. kostole naplnenom nábožným ľudom až do posledného kútika kázal Peter Boor, holičský kňaz.*“ Slávnosti na Bradle. In: Noviny zpod Bradla, roč. 4, č. 19, 9. 5. 1924, s. 2.

²²² „*[V nedeľu] ráno o 8. hodine boli v chrámoch v Brezovej služby Božie. V katolíckom kostole slúžil slávnostnú sv. omšu ndp. apoštolský administrátor dr. Pavel Jantausch, ktorý sa i slávnosti na Bradle zúčastnil.*“ Čl. – 4. máj na Bradle. Štefánikove slávnosti. In: Slováčok, roč. 6, č. 103, 6. 5. 1924, s. 1-2.

šovať, aby si ho mohli pre seba vysvojiť. Ale [...] historickú krádež pácha ten, kto nám jeho a jeho pamiatku v akomkoľvek smysle slova chce odcudziť.“²²³

Iný autor, Ján Procházka, ktorý opisoval svoje dojmy z osláv na Bradle, komentoval túto politicko-ideologickú exploataciu Štefánika podobným spôsobom: „[...] slovenskí čechoslováci nemohli sa ani na túto slávnostnú chvíľku zaprieť, inscenovali celú slávnosť po svojom, t. j. svrhli ju v obyčajné propagačné shromaždenie terajšieho čechoslovakizmu. Smutnú túto úlohu vzal na seba hlavne dr. Markovič, unifikačný minister, ktorý [...] predstavoval Štefánika obecenstvu ako zakladateľa, stĺp, vzor; horlivca terajšieho čechoslovakizmu, ako sa nám v praxi javí. [...] Nepochybujem ani najmenej, že citované výroky odzneli z úst Štefánikových, hoci sa nesrovnávajú s tým, čo mne hovoril, no nikdy nemôžem pripustiť, že by sa z nich mohli kovať dôvody na ospravedlnenie dnešného režimu na Slovensku, poťažne proti dnešným autonomistickým snahám Slovákov.“²²⁴

Slovenským exponentom centralizmu adresoval varovanie: „Na koniec mohol by [som] vari ešte iba pripomenúť slovo čechoslovakom, že takýmto zneužívaním pamiatky Štefánikovej docielia iba toho, že slovenský národ nebude môcť s nimi spoločne sláviť pamiatku svojho nezapomenuteľného a neoceniteľného hrdinu.“²²⁵

Autorova výstraha sa premenila na skutočnosť hneď v jeseni toho istého roku pri odhalovaní Štefánikovho pomníka v Trnave, hoci to samozrejme nebol (celý) národ, kto mal zábrany zúčastniť sa uvedenej slávnosti.

Trnava sa pripravuje na odhalenie vlastného pomníka M. R. Štefánika

V roku 1924 zažili obyvatelia Trnavy prinajmenšom dve výnimočné udalosti, ktoré sa vymykali zo šedivosti každodenného života: hospodársku výstavu a odhalenie Štefánikovho pomníka. Išlo o prvý svetský pomník, venovaný významnému Slovákov v Trnave. V meste samozrejme existovali aj predtým rôzne pomníky či sochy, predovšetkým známe súsošie Najsvätejšej Trojice na hlavnom (Wilsonovom) námestí, či vyššie spomínaný hon-

²²³ Doslov. In: Slováč, roč. 6, č. 105, 8. 5. 1924, s. 1.

²²⁴ PROCHÁZKA, [Ján]: Po slávnostiach. In: Slováč, roč. 6, č. 111, 15. 5. 1924, s. 1. Autor vyštudoval ČVUT v Prahe a pred prevratom pôsobil v Čechách a Srbsku, kde sa počas vojny osobne stretol s M. R. Štefánikom. Po prevrate pôsobil krátko ako referent Blahovej vlády, potom bol riaditeľom cukrovaru v Pohronskom Ruskove, od r. 1939 v Trnave. Slovenský biografický slovník, IV. zväzok M – Q. Martin 1990, s. 546, heslo PROCHÁZKA, Ján. Svoje spomienky na Štefánika publikoval, pričom v nich poznamenal: „Rozprávali sme sa, pravda, aj o našej budúcnosti. V ten čas nemohlo sa ani na iné myslieť, než na kráľovstvo s niektorým Romanovcom na tróne. Ba i o našom slovensko-českom spolužití v tom novom štáte bola reč. Mal isté obavy: »Budú nás chcieť gniaviť«, hovoril, »ale nedáme sa!«.“ PROCHÁZKA, Ján: Niekoľko dní so Štefánikom vo svetovej vojne. In: Štefánik. Kniha prvá: spomienky a postrehy. Red. Štefan Osuský a Bohdan Pavlú. Bratislava – Praha 1938, s. 178 – 186 (citát s. 181). Túto informáciu medializoval aj na stránkach **Slováka**: „Bol som niekoľko dní so Štefánikom začiatkom novembra 1915 cestou na ústupe zo Srbska. [...] Rozhovoril sa so zápalom o svojich plánoch do budúcnosti, o našom oslobodení [...]. Hovoriac o našom novom štáte, vyslovil tiež obavu z nebratských chůtok bratov Čechov, »ale« – hovoril s dôrazom – »nedáme sa.«“ Je zrejme, že toto svedectvo fungovalo v ľudáckom prostredí ako jeden z dôkazov Štefánikovho národovectva a posilňovalo presvedčenie, že jedine autonomisti kráčajú v stopách národného hrdinu.

²²⁵ PROCHÁZKA, [Ján]: Po slávnostiach. In: Slováč, roč. 6, č. 111, 15. 5. 1924, s. 1.

védsky pomník, pripomínajúci revolúciu 1848. V prvom prípade však išlo o vyhranene katolícky, v druhom prípade o maďarský/uhrofilský symbol. V predprevratovej dobe stál síce na miestnom cintoríne aj náhrobný pomník trnavského národovca Martina Tamaškoviča, ale ani tento objekt sa nestal pre miestnu národoveckú komunitu výraznejším symbolom či miestom pravidelného rituálneho stretávania sa, miestom, na ktorom sa manifestuje vernosť odkazu predkov, kreovanému v intenciách slovenského nacionalizmu. Suma sumárum, pomníky v Trnave boli, dokonca sa nachádzali aj na verejných priestranstvách, ale nezodpovedali novým požiadavkám a úlohám.

Výnimočnosť Štefánikovho trnavského pomníka vôbec nespočívala v tom, že išlo – ako to nesprávne zdôrazňovali napríklad **Národné noviny** – o „*prvý pomník na Slovensku najväčšiemu Slovákov*“²²⁶, ale v tom, že bol pripravovaný, budovaný, odhalený a následne značnou časťou trnavských elit a snád' aj širších vrstiev obyvateľstva chápaný ako epicentrum nových sekulárnych a nacionálnych rituálov.

Samozrejme, samotní matičiari a mienkotvorné kruhy mesta, aspoň ich časť, chápali vybudovanie tohto pomníka ako prestížnu záležitosť. Ako som už v úvode tejto časti spomenul, v ich očiach pomník potvrdzoval pozíciu Trnavy ako významného národného a kultúrneho strediska na západnom Slovensku. Niekoľko dní pred slávnosťou predstavitelia Matice v týždenníku **Nové Slovensko** informovali verejnosť o pripravovanej slávnosti a pozývali na ňu všetko uvedomé občianstvo: „*Mesto Trnava z tejto príležitosti bude javišťom takej historickej slávnosti, akej dávno nevidela. Ved' na túto zriedkavú slávnosť sú zvláštne pozvaní pán prezident republiky, všetci ministri, snemovňa poslancov a senátorov, zástupcovia vojenských a civilných vyšších úradov, sväz legionárov, vedecké, finančné, priemyselné a obchodné inštitúcie, rôzne spolky bez náboženského a politického rozdielu, a touto cestou na našu slávnosť povolávame všetkých ostatných, národne smýšľajúcich občanov nášho mesta a bližšieho [i] ďalšieho kraja, ktorých zvlášte a osobitne pozvať nie sme vstave.*“²²⁷

Organizátori vyzvali obyvateľstvo, aby vyzdobilo svoje domy a vyvesilo zástavy, lebo vzácných hostí treba privítať slávnostným a dôstojným spôsobom: „*Nech vidia, že starodávna Trnava, ktorá takú slávnosť minulosti má, v novej dobe tiež chce viesť a v národnom a hospodárskom ohľade medzi prvými slovenskými mestami kráčať. Hospodársku svoju zdatnosť ukázala pri hospodárskej výstave, národnú svoju uvedomelosť ukáže pri tejto slávnosti.*“²²⁸

Idealizovaný obraz Trnavy je však v protiklade s nasledujúcou myšlienkou, ktorá dokazuje skutočnosť, že matičiari naozaj chápali Štefánika nielen ako symbol, ale aj ako „*výchovný*“ nástroj na posilnenie národného vedomia ľudových vrstiev: „*Musí sa použiť táto príležitosť, aby veľká a vznešená postava nášho gen. Štefánika čím hlbšie sa vryla do mysle nášho*

²²⁶ Odhalenie sochy gen. Štefánika v Trnave. In: NN, roč. 55, č. 83, 23. 10. 1924, s. 3. V tejto súvislosti treba zdôrazniť, že išlo („iba“) o prvú sochu Štefánika na Slovensku. Ako som už uviedol v úvode tejto kapitoly, prvenstvo patrí Štefánikovmu pomníku na Myjave z r. 1921, ktorý nebol sochou v prvom slova zmysle: vo svojej hmote mal/má zakomponovanú („iba“) Štefánikovu bustu.

²²⁷ Slávnosť odhalenia pomníka gen. Štefánika v Trnave. In: NS, roč.1, č. 42, 12. 10. 1924, s. 3.

²²⁸ Tamže.

pospolitého, národne nie dost' uvedomelého ľudu. Každý, aj ten najjednoduchší Slovák musí vedieť, koho mal v Štefánikovi a poznať tie zásady, za ktoré on pracoval a bojoval. ²²⁹ Pisateľ, resp. pisatelia tohto článku okrem iného zdôraznili, že v oslobodzovacom zápase počas svetovej vojny mal popri T. G. Masarykovi a E. Benešovi najväčší podiel M. R. Štefánik, „Slovák zo západného Slovenska [...], a preto len sebe vystavíme dobré svedectvo, keď na znak našej úcty, povďačnosti a piety tejto slávnosti sa zúčastníme a pomník tohto veľkého Slováka dl'a našej možnosti obetujeme.“ ²³⁰

Štefánik – Slovák zo západného Slovenska

V poslednom citáte nachádzame nielen odraz presvedčenia, ktoré bolo v danej dobe pomerne rozšírené, totiž to, že pomníky sú oficiálne venované mŕtvym, ale primárne slúžia živým²³¹; citát akoby zároveň predznamenal v akom duchu, v akom kontexte, s odkazmi na aké tradície bude Štefánik počas trnavskej slávnosti prezentovaný. Vidno tu určitý posun oproti zvyčajnému zdôrazňovaniu významu troch hlavných vodcov zahraničného odboja (Masaryk – Beneš – Štefánik), ktoré bolo spojené s obligátnou schematickou triádou prisudzovaných identít (Masaryk = Moravan, Beneš = Čech, Štefánik = Slovák).²³²

Autorom článku však nestačilo len akcentovanie skutočnosti, že Štefánik bol Slovák, ale zvolili formuláciu, podľa ktorej bol „Slovák zo západného Slovenska“. Tento posun nie je prejavom ich nesúhlasu s vyššie uvedenou schematickou triádou, ba ani prvoplánovým pokusom o bližšie geografické určenie pôvodu národného hrdinu. Zdanlivo odzrkadľuje legitímnosť myšlienky vybudovať pomník národného hrdinu práve v meste, ktoré sa prezentuje ako významné centrum na západnom Slovensku.

Reálne historické ukotvenie Štefánika v trnavskom prostredí (jeho fyzická prítomnosť v tomto meste pred rokom 1918), ktoré mohlo ovplyvniť formovanie lokálnych naratívov o ňom, bolo na rozdiel od iných postáv-symbolov (napr. Anton Bernolák, Andrej Radlinský, Martin Kollár), pomerne slabé. Hoci v Trnave žil a pôsobil Mikuláš Schneider-Trnavský, ktorý bol počas pražských štúdií Štefánikovým priateľom, v medzivojnovom období nepatril k príliš aktívnym šíritelom Štefánikovej pamiatky, ktorá by mala nejaký špecificky trnavský rozmer či kolorit. Pritom bol tento známy hudobný skladateľ dokonca prostredníctvom svojej manželky v širšom príbuzenskom vzťahu so Štefánikom a ako sa zmieňuje

²²⁹ Tamže.

²³⁰ Tamže.

²³¹ Toto presvedčenie prízvukoval napr. S. Zoch v súvislosti s potrebou vybudovania mohyly na Bradle: „Štefánik je našim živým mŕtvym a my konáme povinnosť voči samým sebe, hlavne voči nášmu národu, keď ho tíme. A pomník nie jemu, ale nám je potrebný.“ Reč Samuela Zocha pri zakladaní Spolku pre postavenie pomníka gen. Štefánikovi. In: BODNĀR, Július: Dr. Milan Rastislav Štefánik, jeho život a dielo. Bratislava, b. r., s. 45.

²³² Uvedená triáda (resp. obraz triumvirátu) bola propagandisticky šírená medzi obyvateľstvom, ktoré si malo osvojiť čechoslovakistickú interpretáciu naratívu o národnooslobodzovacom boji počas svetovej vojny, formulovanú práve v takejto podobe. Dokladovala, že predstavitelia troch krajín, Čiech, Moravy a Slovenska, ergo Čech, Moravan a Slovák, sa dokázali v záujme dosiahnutia najvyššieho cieľa spojiť a prekonať svoje partikulárne identity v prospech československej jednoty a samostatnosti.

v jednom zo svojich spomienkových textov, kedykoľvek prišiel M. R. Štefánik do Trnavy, navštívil nielen jeho, ale aj rodinu manželky.²³³

Zo strany Štefánika išlo o súkromné návštevy; jeho (sporadická) fyzická prítomnosť v predprevratovej Trnave mala teda na rozdiel od vyššie uvedených osobností, ktoré v trnavskom prostredí verejne pôsobili, vyslovene privátny rozmer. Navyše, skladateľovo sprostredkovanie informácií o Štefánikovom vzťahu k Trnave, o jeho návštevách v tomto meste, postrádalo výraznejší symbolický rozmer. Na úrovni potenciálnej narativizácie vzťahu medzi konkrétnou lokalitou a konkrétnou historickou osobnosťou (Trnava – Štefánik) však spomienky M. Schneidra-Trnavského neprinášali ani emočne nasýtené posolstvo, skôr naopak, v jeho rozprávaní sa emócie nespájali s Trnavou, ale viazali sa na Bradlo: „*Ked' boli na Bradle* [rozumej: M. R. Štefánik a manželka M. Schneidra-Trnavského – pozn. P. M.], *povedal jej: »Ked' raz zomrem, tu bych chcel ležať, ztadiaľto vidím celý svoj zamilovaný slovenský kraj*«.“²³⁴

Základným referenčným rámcom pre utváranie vzťahu trnavského obyvateľstva k Štefánikovi bol národ. Pochopiteľne ním nemohla byť konfesia a ako vyplýva z vyššie uvedeného, ani lokálna príslušnosť. Úsilie posilniť akceptovateľnosť tejto historickej osobnosti v trnavskom prostredí, dosiahnuť stav, aby trnavské obyvateľstvo prijalo Štefánika za svojho, aby sa s ním identifikovalo, vygenerovalo potrebu sekundárneho referenčného rámca, akým bol región. Problém však spočíval v tom, že Trnava a Štefánikovo rodisko pôvodne patrili do odlišných vyšších územno-administratívnych celkov: Trnava do Bratislavskej, Košariská či Brezová do Nitrianskej župy. *Západné Slovensko* bolo z formálneho hľadiska pomerne vágny, ale práve preto v tomto kontexte dobre použiteľný pojem: umožnil totiž zahrnúť Trnavu do aktuálneho spoločného priestoru s Košariskami a myjavským subregiónom a spoluvytváral ilúziu, že Trnavčania sú obyvateľmi širšie chápaného rodného kraja národného hrdinu. Okrem toho bol tento pojem indiferentný napríklad voči konfesijným, sociálno-statusovým a historicko-ideologickým faktorom, ktoré determinovali dobové reprezentácie a sebaobraz Štefánikovho rodiska (užšieho rodného kraja), pričom môžeme predpokladať, že pre značnú časť trnavskej populácie boli tieto fenomény neakceptovateľné alebo aspoň vzdialené (protestantizmus, rurálnosť, husitská a hurbanovská tradícia atď.). Uvedenú formuláciu (Štefánik = „*Slovák zo západného Slovenska*“) teda môžeme interpretovať ako výsledný produkt vŕahovania, integrovania posvätného (národného) symbolu do siete alebo štruktúry „domácich“ identít, teda identít, ktoré boli v trnavskom prostredí nielen prítomné, ale aj relevantné pre formovanie sebaobrazu Trnavy a jej obyvateľov.

Všetky tieto okolnosti a fenomény, najmä však súkromná, neverejná podstata vzťahu Štefánika voči Trnave, bránili tomu, aby došlo k pozitívnemu prieniku národnej a lokálnej his-

²³³ „*S mojou paňou bol Štefánik v príbuzenstve, [na] ktoré menovite Štefánikovci veľmi držali. Ked' prišiel do Trnavy, bol hosťom Kossaczkých (rodina mojej panej)*.“ SCHNEIDER-TRNAVSKÝ, Mikuláš: Milan R. Štefánik. In: Štefánik. Kniha druhá: vzpomínky, dokumenty a jiné příspěvky. Red. Josef Bartůšek. Bratislava – Praha 1938, s. 83-87 (citát s. 87).

²³⁴ Tamže, s. 87. Všimnime si aj zdanlivo zanedbateľný detail: M. Schneider-Trnavský s nimi na Bradle nebol, teda významná trnavská osobnosť-symbol tu nie je v pozícii aktéra, ale iba sprostredkovateľa príslušného mikropribehu.

torickej pamäte, aby sa utvoril špecificky trnavský obraz Štefánika ako slovenského národného hrdinu, ale aj ako významnej postavy lokálnych trnavských dejín (tak ako to vidíme v prípade Bernoláka). Možnosť „potrnavčiť“ Štefánika, teda možnosť interpretovať ho ako „nášho“ nielen z hľadiska národnej, ale aj lokálnej identifikácie²³⁵, bola minimálna, preto v trnavskom prostredí evidujeme práve spomínanú deklaratívnu snahu o jeho „pozápadoslovenčenie“. Ako ukážem v nasledujúcich riadkoch, prejavila sa aj v rámci samotných osláv odhalenia Štefánikovho pomníka.

Slávnostná akadémia v mestskom divadle – slovenské umenie na počesť národného hrdinu

Veľkolepý akt slávnostného odhalenia trnavského pomníka sa uskutočnil v nedeľu 19. októbra 1924. Zúčastnili sa ho poprední činitelia politického a kultúrneho života, vojenských kruhov, ale aj členovia generálovej rodiny na čele s matkou Albertínou Štefánikovou.²³⁶ Prezidenta republiky na slávnosti zastupoval minister s plnou mocou pre správu Slovenska Jozef Kállay, prítomní boli ďalej napríklad podpredseda poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia Ján Botto (básnik Ivan Krasko), československý vyslanec v Paríži Štefan Osuský s manželkou, predstavitelia župy (župan Metod Bella) i hlavného mesta (starosta Ľudovít Okánik), viacerí významní politici a vysokí štátni úradníci (Anton Štefánek, Milan Ivanka, Štefan Janšák), predstavitelia armády (zemský vojenský veliteľ pre Slovensko gen. Claude Spiré), ale napríklad aj legačný radca Jan Masaryk, syn prezidenta republiky, a vysoký katolícky cirkevný hodnostár, trnavský apoštolský administrátor Pavol Jantausch. Matica slovenská vyslala z Turčianskeho sv. Martina na trnavskú slávnosť svojho tajomníka Štefana Krčméryho.²³⁷

Oslavy boli vlastne dvojďňové. V predvečer odhalenia pomníka, teda v sobotu 18. októbra sa v popoludňajších hodinách uskutočnila akadémia pre žiactvo trnavských škôl; vo večerných hodinách bolo podobné podujatie v mestskom divadle určené pre dospelých divákov. Akadémii otvoril slávnostným prejavom predseda MOMS Pavel Žiška. V programe dominovali skladby a piesne slovenských autorov, predovšetkým domáceho majstra Mikuláša Schneidra-Trnavského, ale aj Jána Levoslava Bellu či Milana Licharda; z novinového spravodajstva nepriamo vyplýva, že do tohto programu neboli zaradené – pri iných príležitostiach aj na pôde Trnavy – hrávané (resp. spievané) opusy Bedřicha Smetanu, Antonína Dvořáka či iných známych českých skladateľov. Predpokladám, že preferovaním slovenského umenia chceli organizátori podčiarknuť slovenský národný charakter tohto podu-

²³⁵ V prípade Trnavy, mesta s prevahou katolíckeho obyvateľstva, pochopiteľne odpadla aj možnosť interpretovať Štefánika-evanjelika ako „nášho“ v rovine konfesionalnej identifikácie.

²³⁶ Prítomný bol aj legionársky dôstojník Pavel Varsík, v tom čase riaditeľ Légiobanky v Bratislave, ktorý mal za manželku jednu z neterí M. R. Štefánika, Eleny, rod. Izákovú. Varsík sa o. i. angažoval aj v súvislosti s myjavským pomníkom M. R. Štefánika.

²³⁷ HOLOUBEK, V[áclav]: Poprevratové dejiny..., s. 215. Odhalenie sochy gen. Štefánika v Trnave. In: NN, roč. 55, č. 83, 23. 10. 1924, s. 3. Dobová tlač sa nezmieňuje o tom, či nejaká osobnosť oficiálne zastupovala aj evanjelickú cirkev. Informáciu tohto druhu som nenašiel ani v takom prameni akým je brožúra JANOVIČEK, Arpád: Zpráva evanj. a. v. cirk. sboru trnavského z rokov 1922 – 1927. Trnava, b. r. [asi 1927].

jatia a zamedziť prípadnej kritike zo strany svojich oponentov, ktorí videli (aj) v trnavskom odbore Matice slovenskej *počešťujúcu spoločnosť*. Prekvapujúca je skutočnosť, že v programe neodznalo najnovšie dielo Mikuláša Schneidra-Trnavského, zborová skladba **Hľa, zlietol orol**, ktorá mala svoju premiéru pri oslavách kladenia základného kameňa Štefánikovej mohyly na Bradle v máji 1924, v podaní Speváckeho zboru slovenských učiteľov. Vysvetlení sa ponúka viac: v prvom rade výber hudobných a speváckych čísiel naznačuje, že program v divadle mal mať skôr intímnejší charakter, do ktorého sa zrejme mužský monumentálny zbor nehodil. Nezabudnuteľné pocity v obecenstve však údajne vyvolala iná Schneidrova skladba, zaspievaná „*vzácnym hosťom, nádejným barytonistom, p. Štefanom Tisom*“, pieseň **Hoj, vlasť moja**.

Vyšla z tvorivej dielne dvoch trnavských autorov, hudobného skladateľa Mikuláša Schneidra-Trnavského a spisovateľa Ferka Urbánka. Nazdávam sa, že to bol jeden z dôvodov, prečo organizátori uprednostnili v programe práve túto vlastenecky ladenú pieseň. Urbánek bol totiž na oslave prítomný, a hoci sa medzičasom z Trnavy odsťahoval, pozvanie na slávnosť odhalenia Štefánikovho pomníka určite prijal ako zadostučinenie a vyjadrenie vďaky za to, že veľkú časť svojho života venoval buditeľskej, osvetovej a národnokultúrnej práci v Trnave. Zaradením tejto piesne do slávnostného programu vzdali organizátori úctu nielen Štefánikovi, ktorý sa obetoval za svoju vlasť a národ,²³⁸ ale aj Urbánkovi ako zakladateľovi Slovenskej národnej jednoty, ktorá sa na pôde mesta Trnavy zaslúžila o pestovanie Štefánikovej pamiatky. Slová piesne patrili vlastne obidvom: „*Hoj, vlasť moja, / Ty zem drahá, / ja zo srdca Ťa milujem, // Chcem tvojím verným synom byť, / za blaho tvoje v práci žiť. // Hoj, vlasť moja, ty zem drahá, / ja zo srdca Ťa milujem.*“

Podľa svedectva trnavskej tlače „*mocný dojem u návštevníkov divadla zanechala [...] [aj] báseň Štefana Krčméryho*“ **Milan Rastislav Štefánik**, ktorú predniesol podpredseda MOMS Juraj Janoška. Pre zaujímavosť uvádzam, že aj tento silne emocionálny poetický text o vtákovi (sokolovi), ktorý lietal šírym nebom, niesol svojmu národu zlatú slobodienku a padol na skaly, neskôr zhudobnil najznámejší trnavský skladateľ: pieseň predniesol v septembri 1928 Spevácky zbor slovenských učiteľov pri príležitosti odovzdania Štefánikovej mohyly na Bradle verejnosti.

Na záver trnavskej slávnostnej akadémie zahrali matiční ochotníci divadelné predstavenie. Pravdepodobne väčším lákadlom sa však pre obyvateľov mesta stal večerný koncert vojenskej posádkovej hudby z Trenčína spojený s ohňostrojom na mestskej veži.²³⁹

²³⁸ Štefánikov národnooslobodzovací zápas, jeho obetovanie sa v prospech národného celku bolo v dobovej trnavskej tlači interpretované na pozadí biblického príbehu Ježiša Krista: „*Generál Štefánik zaiste si to zaslúži, aby sme mu vzdali hold všetci, za ktorých on toľko pracoval a bojoval, kým nás z otroctva vyslobodil a národnú slobodu nám zabezpečil. Boli sme na smrť odsúdeným národom, dni nášho života boli spočítané, a hľa, vstali sme z mŕtvych, ožili sme, v slobodnej vlasti ako slobodní občania môžeme žiť a rozvíjať sa.*“ Slávnosť odhalenia pomníka gen. Štefánika v Trnave. In: NS, roč. 1, č. 42, 12. 10. 1924, s. 3.

²³⁹ Štefánikove dni v Trnave. In: NS, roč. 1, č. 44, 26. 10. 1924, s. 2, 3, 5.

Bohoslužby v kostoloch všetkých vierovyznaní

V nedeľu ráno, teda 19. októbra 1924 sa po privítaní oficiálnych hostí na železničnej stanici²⁴⁰ konali slávnostné bohoslužby – ako zdôraznil týždenník **Nové Slovensko** – „v kostoloch všetkých vierovyznaní“.²⁴¹ Zdanlivý rozpor s uvedeným konštatovaním prináša dobový prameň, policajno-vrchnostenské povolenie Štefánikových osláv, ktoré vydal okresný náčelník v Trnave. Reagoval na predchádzajúcu žiadosť predsedu MOMS Pavla Žišku, pričom akceptoval skutočnosť, že súčasťou tohto podujatia budú bohoslužby v invalidskom (univerzitnom) kostole sv. Jána Krstiteľa; v uvedenom dokumente sa uvádza iba tento kostol.²⁴² V tejto súvislosti treba poznamenať, že novostavba evanjelického chrámu v Trnave bola tesne pred dokončením, takže evanjelické služby Božie sa mohli konať len v modlitebnej miestnosti, ktorá sa nachádzala v starom objekte tzv. invalidovne.²⁴³ Budovy, resp. priestory katolíckeho kostola sv. Jána Krstiteľa a evanjelickej modlitebne sa nachádzali v tesnej blízkosti vedľa seba, preto je pravdepodobné, že organizátori slávnosti vybrali tento katolícky chrám z pragmatických dôvodov: po skončení bohoslužobných obradov sa príslušníci obidvoch vierovyznaní mohli bezproblémovo zhromaždiť na námestí pred kostolom a slávnostný sprievod sa mohol ulicami starého mesta presunúť k budove Slovenskej (pôvodne Hospodárskej) banky, kde čakal na svoje odhalenie bronzový Štefánik, zahalený „národnými vlajkami“.

Otázka, ktorá sa pred bádateľom v tomto kontexte vynára, znie, či možno pod formuláciu *kostoly všetkých vierovyznaní* zahrnúť aj židovské synagógy²⁴⁴, resp. či sa nejaké spomien-

²⁴⁰ Na stanici privítali hostí predsedníctvo MOMS, členovia mestskej rady, veliteľ vojenskej divízie gen. Sergej Wojcechowský s čestnou rotou, zástupcovia štátnych úradov a členovia sokolskej jednoty.

²⁴¹ Štefánikove dni v Trnave. In: NS, roč. 1. č. 44, 26. 10. 1924, s. 2, 3, 5. Išlo o obrady v evanjelickom a katolíckom bohoslužobnom stánku. Zaujímavá je skutočnosť, že napr. Československá cirkev husitská, ktorá sa v Trnave oficiálne etablovala až r. 1930, zahájila svoju činnosť práve slávnostnými bohoslužbami na počesť pamiatky M. R. Štefánika 4. mája 1930. Priestor na obrady jej poskytol trnavský evanjelický cirkevný zbor vo svojom areáli. Čl. – Prvé bohoslužby Československej cirkve v Trnave. In: NS, roč. 7, č. 19, 3. 5. 1930, s. 4.

²⁴² ŠA-BA-P-TT, F-MsÚ-TT, škatuľa 3, č. 24.457/1924 adm.: Pomník M. R. Štefánika – slávnostné odhalenie. Okresný úrad v Trnave – Uzavretie [Policajno-vrchnostenské povolenie pre Štefánikove oslavy v Trnave dňa 18. a 19. októbra 1924]. Trnava, 13. 10. 1924.

²⁴³ Išlo o budovu, ktorá pôvodne tvorila súčasť univerzitného komplexu; od r. 1783 využívali tento objekt vojenski invalidi, preto dostala pomenovanie invalidovňa a univerzitný (katolícky) kostol sv. Jána Krstiteľa, stojaci hneď vedľa, sa neoficiálne nazýval invalidským kostolom. V samotnej invalidovni sa nachádzala sála, ktorá slúžila trnavským evanjelikom ako modlitebňa: r. 1787 ju cisár Jozef II. natrvalo pridelil protestantskej komunite na bohoslužobné účely, ktoré plnila až do 26. 10. 1924, kedy bol vysvätený a do užívania odovzdaný (nový) evanjelický kostol, stojaci na tom istom verejnom priestranstve ako Štefánikov pomník. Podrobnejšie JANOVÍČEK, Arpád: Dejiny evanj. a. v. cirk. sboru v Trnave. In: Trnava 1238 – 1938. Trnava 1938, s. 254-261.

²⁴⁴ Dobová žurnalistická prax niekedy nerozlišovala medzi kostolom a synagógou, a tak sa na stránkach novín občas stretávame s formuláciami typu *židovský kostol*, či dokonca *židovská cirkev*. V r. 1930 oznamoval plagát o oslavách 80. narodenín prezidenta republiky trnavským občanom, že v piatok 7. marca sa budú konať „o 9. hodine dopoludnia bohoslužby vo všetkých kostoloch“. Ako vyplýva z iného prameňa, v tomto konkrétnom prípade sa pod formuláciou *všetky kostoly* naozaj skrýva aj synagóga: židovská náboženská obec v Trnave usporiadala pri tejto príležitosti „slávnostné služby Božie“. Obrady, na ktoré boli pozvaní aj členovia mestskej rady, sa konali v synagóge status quo ante

kové obrady na Štefánika konali aj v trnavských synagógach. Ide o zdanlivo bizarnú, ale úplne logickú otázku, najmä ak vieme, že sa na oslavách kladenia základného kameňa bradlianskej mohyly v tom istom roku zúčastnili aj predstavitelia židovskej komunity.²⁴⁵ Ved' v medzivojnovom období začalo byť židovské spoločenstvo oveľa viac akceptované a integrované do verejného života mesta²⁴⁶, hoci ešte v prvej polovici 20. rokov sa na stránkach trnavskej tlače stretávame s pomerne striktným vymedzovaním sa voči židovskému elementu, ktoré je obviňované z maďarónstva a skupinového egoizmu. Zdá sa však, že na komunálnej úrovni židovskí obyvatelia Trnavy participovali na oslavách podľa toho, či išlo o festivity *národné* alebo *štátne*, aj keď samozrejme tieto dve dimenzie nemožno od seba úplne oddeliť. V tomto kontexte nám môže poslúžiť porovnanie s oslavami prezidentových narodenín, v rámci ktorých dobová tlač alebo iné pramene často zdôrazňovali účasť židovskej komunity. Naproti tomu som sa pri Štefánikových slávnostiach s niečím podobným v rámci Trnavy nestretol počas celého dvadsaťročného obdobia existencie prvej republiky.²⁴⁷ Prostredníctvom účasti na Štefánikových oslavách sa manifestovala príslušnosť k národu a národná jednota, účasť/neúčasť na Masarykových oslavách bola pokladaná za prejav lojality či nelojalnosti k štátu a existujúcemu štátnemu zriadeniu. Na základe uvedených poznatkov možno dedukovať, že Masaryk bol v symbolickej politike aj na komunálnej úrovni chápaný a prezentovaný predovšetkým ako štátny symbol, zatiaľ čo Štefánik fungoval ako národný symbol. Z tohto hľadiska je príznačný komentár o oslavách na Bradle v máji 1924, ktorý s uznaním kvitoval nielen prítomnosť židovských predstaviteľov, ale aj rodených Maďarov: „[...] každý mohol vycítiť, že Štefánik je viac ako národný

na Halenárskej ul. ŠA-BA-P-TT, F-MsÚ-TT, škatuľa 1, č. 1.049/1930 adm.: Oslavy 80. narodenín prezidenta T.G. Masaryka. Židovská náboženská obec v Trnave – Mestskej rade v Trnave. Trnava, 2. 3. 1930; ŠA-BA-P-TT, F-MsÚ-TT, škatuľa 1, č. 1.049/1930 adm.: Oslavy 80. narodenín prezidenta T.G. Masaryka. 80 rokov T. G. Masaryka [plagát].

²⁴⁵ Po slávnosti. In: Noviny zpod Bradla, roč. 4, č. 19, 9. 5. 1924, s. 1-2.

²⁴⁶ Napríklad v r. 1920 usporiadali telovýchovné a športové kluby v Trnave spoločnú oslavu pri príležitosti Masarykových narodenín, pričom medzi nimi nachádzame aj židovskú TJ Makkabi. Pozri článok Masarykovi narodeniny a Trnava. In: Slovensko, roč. 3, č. 16, 29. 2. 1920, s. 4. Podobne sa TJ Makkabi podieľala na oslavách storočnice M. Tyrša r. 1932. ŠA-BA-P-TT, F-MsÚ-TT, škatuľa 5, č. 5.959/1932 adm.: Prípravný výbor Tyršových osláv – Mestskej rade v Trnave. Trnava, 31. 8. 1932. V r. 1935 usporiadali makkabisti v mestskom divadle telocvičnú akadémiu na počesť 85. narodenín prezidenta Masaryka. ŠA-BA-P-TT, F-MsÚ-TT, škatuľa 10, č. 1/1935 adm.: Prepožičanie divadla. TJ Makkabi v Trnave – Mestskej rade v Trnave. Trnava, 6. 2. 1935.

²⁴⁷ Sporadicky sa objavujú informácie tohto druhu z iných lokalít na území Slovenska. Tak napr. okresný náčelník v Kremnici Miloš Úlehla r. 1924 oznamoval Výboru Štefánikových slávností v Bratislave, že Štefánikových osláv sa korporatívne zúčastnili aj členovia židovského kultúrneho spolku. ŠA-BY, f. Župa Považská, č. 300/1924 prez., škatuľa 64: Oslavy generála Štefánika v roku 1924. Okresný úrad v Kremnici – Výboru Štefánikových slávností v Bratislave. Kremnica, 5. 5. 1924. Príloha: Zpráva o tábore ľudu ku oslave pamiatky generála Štefánika okresným osvetovým sborom usporiadanej v Kremnici dňa 4. 5. 1924. Zaujímavé sú aj ďalšie informácie z tejto správy: podľa okresného náčelníka sa oslavy zúčastnil aj miestny zbor dobrovoľných hasičov, hoci má „značnú väčšinu členov nemeckých“; stúpenci komunistickej strany sa vraj oslavy oficiálne nezúčastnili, ale boli na nej „v značnom počte prítomní“; jedine prívrženci a predstavitelia kresťansko-socialistickej strany ju ignorovali, ba ako pripomína správa, „nápadná bola absencia duchovenstva, a to ako katolíckeho, tak aj tunajšieho evang. farára“. Hoci tieto strohé informácie jednoznačne nevypovedajú o základnej motivácii nezúčastnených jednotlivcov, skupín či subjektov, signalizujú potrebu skúmať problematiku identity a lojality prostredníctvom fenoménu symbolických postáv a ich osláv.

hrdina, že je on symbolom československej štátnej jednoty.²⁴⁸ Keďže Židia a Maďari nepatrili do predstavovaného telesa či organizmu (slovenského/československého) národa, interpretácia ich prítomnosti na Bradle sa niesla v znamení posunu symbolického rozmeru Štefánika.

Odhaľovanie pomníka, sprievodné rituály a slávnostné prejavy

Slávnostný sprievod, ktorý po skončení bohoslužieb prechádzal cez staré mesto, podľa komentátora osláv ukázal „[...] vo svornej shode všetky vrstvy ľudu: vidiek, mesto, chudobných i bohatých, spolky najrôznejších intencií, korporácie, politické strany všetkých kulérov okrem bolševikov, dospelých i študentstvo, zástupcov úradov, legionárov, Sokolov, R. T. J., vojakov, četníkov, Orlov, vôbec všetkých, ktorí k národu sa hlásia a rozumia tlkotu srdca národa. Ani to nevadilo, že oficiálne ľudová strana nedala sa zastúpiť svojim vehlasným vodcom, videl som četných stúpcov strany ľudovej, ktorí chápali, že klerikalizmus musí umlknúť tam, kde víťazí demokracia a láska k vlasti.“²⁴⁹

Štefánik teda v tomto prípade fungoval predovšetkým ako barometer lojality k národu – autor vyššie citovaného publicistického príspevku nezabudol zdôrazniť, že občianstvo Trnavy a okolia prejavilo veľmi vzácnu zhodu a porozumenie pre uctenie si Štefánikovej pamiatky. Opätovne prízvukoval, že oslavy ignorovali len komunisti a niektorí predstavitelia ľudovej strany.²⁵⁰

Po príchode sprievodu k pomníku sa začal akt kladenia vencov. Zaujímavý je už samotný spôsob apostrofovania národného hrdinu, ktoré sa nachádzalo na niektorých stuhách: veniec ministra Kállaya bol venovaný Štefánikovi ako „Spoluzakladateľovi republiky“, zatiaľ čo trnavskí Sokoli položili k pomníku veniec s nápisom „Veľkému hrdinovi“ a legionári s nápisom „Drahému bratovi“. Hoci je zrejme, že komentátor nezaregistroval všetky nápisy, v tomto ohľade môžeme predpokladať určitú tendenciu: oficiálnosť a neosobný (resp. málo osobný) charakter nápisu bol priamo úmerný významu úradu, inštitúcie či spolku, ktorý príslušná osobnosť, kladúca veniec, zastupovala.

Nápis na Kállayovom venci, konkrétne formulácia *spoluzakladateľ*, dávala Štefánikovo meno na jednej strane do vzťahu s ďalšími predstaviteľmi československého odboja, čím sa v intenciách oficiálnej doktríny taktne relativizovala jeho výlučnosť; na druhej strane sa Štefánikovo meno prostredníctvom tohto nápisu usúvzťažňovalo s kategóriou štátu, pričom sa priamo artikulovala konkrétna podoba štátneho zriadenia, teda *republika*. Dvojslovný nápis (resp. jeho dedikatívna časť) mal teda pomerne veľkú výpovednú hodnotu a aj určitý aktuálny politický rozmer, ale chýbala mu výraznejšia emocionálna dimenzia. Druhý nápis s určitou dávkou pátosu („Veľkému hrdinovi“) odzrkadľuje skutočnosť, že v sokolskom prostredí sa Štefánik tešil značnej úcte, že Sokoli sa priamo podieľali na utváraní hrdinského obrazu Štefánika, pravda, robili tak ex post. Nápis legionárov prezrádza vyslovene intímny pomer k národnému hrdinovi, keďže ho oslovujú ako svojho brata. Uvedený nápis

²⁴⁸ Po slávnosti. In: Noviny zpod Bradla, roč. 4, č. 19, 9. 5. 1924, s. 1 – 2.

²⁴⁹ Štefánikove dni v Trnave. In: NS, roč. 1. č. 44, 26. 10. 1924, s. 2, 3, 5.

²⁵⁰ Tamže.

deklaruje mimoriadne silnú identifikáciu tejto skupiny so Štefánikom, pričom odzrkadľuje pocit, ktorý by sme mohli zhrnúť do jednej vety: Štefánik je jedným z nás. Pochopiteľne, väčšina obecnstva, ktoré bolo na oslave prítomné, pravdepodobne nemala priamu možnosť prečítať si nápisy na stuhách jednotlivých vencov. Ľudia tak mohli urobiť dodatočne, resp. dozvedeli sa o nich z tlače: v tom prípade sa však k nim dostali len vyselektované informácie.

Po uložení vencov k pomníku nasledovali prejavy slávnostných rečníkov. Najprv z tribúny prehovoril predseda MOMS v Trnave Pavel Žiška, ktorý vyslovil potrebu zachovávať to dielo, ktoré začali naši predkovia pred sto rokmi a ktoré dokončil Štefánik. Vzápätí sa obrátil na prítomné obecnstvo rečníckou otázkou: „*Kto by si to bol myslel pred desiatimi rokmi, pri vypuknutí svetovej války, že v Trnave, na tom mieste, kde stál honvédske pomník, bude stáť bronzový pomník slovenského hrdinu, rodáka z Košariska pri Brezovej, generála M. R. Štefánika?*“ Podľa Žišku je tento deň dňom radosti, lebo v ňom obyvatelia Trnavy odhaľujú „*sochu prvého a najväčšieho Slováka, ktorý pochádzal z nášho západného Slovenska, ktorý kráčal nedávno i po uliciach trnavských a rozmýšľal, dumal o budúcnosti slovenského národa.*“

Snaha o zdôraznenie vznešenosti a posvätnosti danej chvíle priviedla rečníka k tomu, že sa uchýlil k patetickému štýlu, pričom využil prvky biblického príbehu: „*Či vedel, či tušil [Štefánik] to, že on bude nástrojom v rukách prozreteľnosti Božej, skrze ktorého Hospodin uponíži pyšných a povýši chudobných? My všetci verili sme v[o]zvrátenie slovenského národa, kto by bol však myslel na to, že hodina spásy je tak blízka a zornička slobody tak skoro sa zjavi? A zjavi sa pričinením našich udatných hrdinov, sebaobetavosťou našich slovenských a českých junákov na krvavých poliach válečných. Krvou je vybojovaná naša národná sloboda, hrdinskou smrťou je vykúpený náš československý štát. Vďačnosť, láska a pieta nás pohnula, aby sme postavili tento pomník, ktorý nás má ustavične upozorňovať na našu smutnú minulosť, pripomínať nám prítomnosť a ukazovať smernice do budúcnosti.*“²⁵¹

P. Žiška teda už v úvodnom prejave predznamenal, ako má zhromaždené obecnstvo vnímať celú oslavu. Zmieňuje sa o československom štáte a slovenskom národe, nápadné je veľmi časté používanie prívlastňovacieho zámena *naša / naši*, čím rečník posilňoval skupinovú identifikáciu prítomného publika. Prirovnával Štefánika k starozákonnému Mojžišovi: „*On je slovenským Mojžišom, ktorý slovenský národ vyviedol z otrockej zeme egyptskej do slobodnej vlasti. I v tom je podobný Mojžišovi, že uzrel síce, ale nemohol živý vstúpiť na pôdu jeho hrdinskou činnosťou oslobodeného Slovenska. Celý národ s nesmiernou radosťou sa chystal ho privítať ako svojho osloboditeľa, a hľa, slovenská zem len jeho už zmeravené údy mohla pobožkať. Ustrnul národ ním oslobodený a dlho, dlho ho oplakával. Telesné pozostatky jeho okryla slovenská zem na Bradle, duch jeho však a pamiatka jeho večne bude žiť medzi nami, kým len jedon verný Slováka bude na tejto zemi.*“²⁵²

²⁵¹ ŽIŠKA, Pavel: Pri odhalení pomníku generála Štefánika v Trnave. In: NS, roč. 1, č. 43, 19. 10. 1924, s. 1-2.

²⁵² Tamže.

Vyjadril myšlienku, že v dobových rozháraných pomeroch sa pociťuje potreba jednej postavy, ktorá by spájala všetkých ľudí, všetko obyvateľstvo, ktoré je poznačené stranicko-politickou roztrieštenosťou a z nej vyplývajúcou vzájomnou nevraživosťou: „*Cítime, že sme sa od Štefánikových ideálov odchýlili, čoskoro prevládla v nás naša stará slavianska kliatba: nesvornosť, zmiznul idealizmus, a miesto jeho zaujal sebecký materializmus; nad blaho celej vlasti klademe úspech stranníky; miesto spoločnej práce nemilosrdne sa potierame; miesto vzájomného presvedčania päsťou a kyjakom chceme vyplatiť [= uplatniť] svoj názor. Zaiste takto si Šefánik nepredstavoval náš život v oslobodenej vlasti, takto ani nečítame jeho pamiatku.*“

V novej situácii po vzniku Československej republiky, keď sa Slováci stali súčasťou štáto-tvorného národa, sa pociťovala aj potreba zmeniť tradičnú rétoriku. Tak napríklad P. Žiška prízvukoval, že Štefánikov pomník má každého jednotlivca neustále upozorňovať na základné štáto-tvorné cnosti: svornosť, činnú rodolásku a mravnú disciplínu „*[...] lebo ľahšie je slobodu vybojovať, ale ťažko je ju bez mravného podkladu, bez svornej spolupráce všetkých občanov udržať*“²⁵³

Minister pre správu Slovenska Jozef Kállay, ktorý pri odhaľovaní pomníka zastupoval prezidenta republiky, vo svojom príhovore k obyvateľom Trnavy a k účastníkom oslavy akcentoval symbolický triumvirát troch najvýznamnejších predstaviteľov zahraničného odboja: „*Pán prezident i vláda prejavujú veľú účasť a živý záujem o Váš čin, o Vaše dielo, ktorým zdobíte staré toto mesto i seba samých zvečnením pamiatky predstaviteľa občianskych cností a slovenských národných ideálov. Akoby nie, keď ide o Milana Štefánika, slovenského spoluzakladateľa tohoto štátu, vedľa moravského Tomáša Masaryka a českého Beneša. Milan Štefánik, diplomat i vojak, organizátor, hrdina i šľachetná duša básnická je v tejto trojici svedectvom našej politickej vôle v revolúcii, našej účasti v boju za oslobodenie. Je zárukou našej rovnocennosti. Je našou pýchou a hrdosťou, že slovenská mať dala veľkej dobe tak veľikého syna.*“²⁵⁴

Ako teda vidno, v rámci slávnostných prejavov sa obecenstvu sugerovali obidve verzie Štefánikovej identity, o ktorých som sa zmieňoval už vyššie. Na jednej strane (u Žišku) to bola tendencia prezentovať Štefánika ako Slováka zo západného Slovenska, na druhej strane (u Kállaya) vidíme Štefánikovu slovenskú identitu ako súčasť triadickej schémy Masaryk – Beneš – Štefánik. V Žiškovom prejave dokonca nachádzame aj pokus o integrovanie Štefánika do lokálnych trnavských dejín, lebo podľa jeho vyjadrenia národný hrdina premýšľal o budúcnosti svojho národa, práve keď sa pohyboval v trnavských uliciach, čo je samozrejme číročístá špekulácia.

Tajomník Matice slovenskej Štefan Krčméry sa usiloval nadviazať na Žiškovu predstavu Štefánikovej identity ako Slováka zo západného Slovenska, pričom jeho zápas za oslobodenie národa prezentoval ako vyvrcholenie úsilia predchádzajúcich generácií národných buditeľov, predovšetkým bernolákovcov, ktorí stelesňovali význam západného Slovenska v príbehu národných dejín: „*Štefánik vyšiel z tohto kraja, kde pred 150 rokmi vzniklo [Slovenské učenie] Továryšstvo, vychádza z kraja, kde byly vedené boje, vychádza z kraja*

²⁵³ Tamže.

²⁵⁴ Štefánikove dni v Trnave. In: NS, roč. 1. č. 44, 26. 10. 1924, s. 2-3, 5.

za slovenskú vec zapáleného. Rodí sa v dobe najťažšej pre Slovensko, v dobe perzekúcií, v dobe zatvárania Matice slovenskej, stredných škôl, v dobe, keď umierali naši veľikáni šesťdesiatich rokov. [...] On je z tých tovarýšov najväčší, vykonal najväčšie dielo. On je posledný z tých, ktorý obetoval krv svoju za slobodu slovenského národa. Je plodom, ktorý dozrieval plných 150 rokov v tomto kraji. ²⁵⁵

Zo slávnostnej tribúny prehovorili aj ďalší rečníci: Ferdinand Písecký, Štefan Osuský a Pavel Teplanský. F. Písecký, bývalý generálov pobočník, sa v mene legionárov poďakoval všetkým, ktorí sa pričínili o postavenie pomníka. Účastníkov oslavy vyzval, aby vo svornosti a láske chránili svoju slobodu a tak plnili Štefánikov odkaz. Predseda MOMS Pavol Žiška sa poďakoval sochárovi Jánovi Koniarkovi za jeho umelecké dielo a pomník odovzdal do ochrany starostu mesta Juraja Vyskočila, ktorý v tejto súvislosti povedal: „Pokladám si za opravdovú česť a za veľké vyznamenanie, keď môžem ako starosta mesta z rúk predsedníctva Matice slovenskej do ochrany prevziať tento dôstojný pomník nášho prvého slovenského ministra války [sic!], najväčšieho syna slovenského národa, nášho osloboditeľa, generála Milana Rastislava Štefánika. ²⁵⁶

„To pre nás není, my máme volačo inšieho.“

Odhalovanie náhrobného pomníka M. Kollára v Trstíne ako kontraoslava

Ako som už naznačil v jednej z predchádzajúcich podkapitol „proroctvo“ Jána Procházku o tom, že slovenský národ nebude ochotný spolu s čechoslovakistami oslavovať Štefánikovu pamiatku, sa nenaplnilo v plnej šírke. Slávnostné odhaľovanie Štefánikovho pomníka v Trnave totiž odignorovali len trnavskí komunisti a „niektorí vehlasní vodcovia ľudovej strany“. ²⁵⁷ Komentár o trnavskej oslave končil naozaj lakonicky: „Dokázali, že sami sa z národa vylúčili.“ ²⁵⁸

V spravodajstve o tejto festivite sa však zdôrazňovala aj prítomnosť ľudákov: v slávnostnom sprievode „[som] videl [...] četných stúpcov strany ľudovej, ktorí chápali, že klerikalizmus musí umlknúť tam, kde víťazí demokracia a láska k vlasti“. Z uvedenej skutočnosti vyplýva nielen to, že pravdepodobne v samotnom ľudáckom tábore neexistovala úplná zhoda v otázke účasti alebo neúčasti na oficiálnych (rozumej: v očiach ľudáckych vodcov v čechoslovakistickom duchu organizovaných) Štefánikových oslavách. Citovanú informáciu môžeme pokladať za jednu z indícií naznačujúcich skutočnosť, že uvedené postoje boli v rámci Trnave do katolíckeho/ľudáckeho prostredia vnášané skôr „zvonka“. Túto hypotézu potvrdzuje pokus Andreja Hlinku o usporiadanie verejného ľudáckeho zhromaždenia v Trnave, ktoré sa malo konať 19. októbra 1924, teda v ten istý deň, ktorý bol určený ako dátum slávnostného odhaľovania Štefánikovho pomníka. Týždenník **Nové Slovensko** komentoval uvedenú skutočnosť s veľkým rozhorčením: „O [...] [Štefánikovej] slávnosti slovenská verejnosť vie, len ľudová strana nechce o nej vedieť, pretože vodca strany Hlinka zadal s Jurigom žiadosť o ľudácke shromaždenie. Veru smutný dôkaz, že páni

²⁵⁵ Tamže.

²⁵⁶ Tamže.

²⁵⁷ Štefánikove dni v Trnave. In: NS, roč. 1. č. 44, 26. 10. 1924, s. 2, 3, 5.

²⁵⁸ Tamže.

Ľudáci nevedia si vážiť svojich hrdinov. – Vrchnosť celkom správne shromaždenie zakázala. Kedy už len prestanú šarapatit' tu v Trnave? ²⁵⁹

Iný príspevok, ktorý v trnavských novinách uverejnil dopisovateľ z Hrnčiaroviec, poukazoval na odmietavé postoje ľudácky orientovaných občanov k Štefánikovej pamiatke: „*Aby i širšia verejnosť vedela, ako smýšľajú niektorí naši ľudáci o našich osloboditeľoch, uvediem malý príklad. Istý Jano s veľkou, ale prázdnu hlavou, išiel 18. okt. na návštevu ku svojej kmotre. Tu medzi rôznymi rečami pýta sa ho krstný syn: »No, čo krstný tatenko, pôjdeme zajtra do Trnavy na Štefánikovu slávnosť?« A on povedá: »To pre nás není, my máme volačo inšieho.« Bol som zvedavý, čo toto inšie je, až o týždeň som sa dočkal. Dňa 26. okt. odhalovali pomník neb. spisovateľovi, národnému buditeľovi Mart. Kollárovi v Nádaši.* ²⁶⁰ *Ponevác slávnosť túto prevádzal Hlinka, hneď boli hotoví naši ľudáci a s celou parádou a hudbou vyrukovali, ale nie snád' preto, aby vzdali hold nebohému, ale aby počuli niečo o Čechoch, čo najviac blaží ich srdcia.* ²⁶¹

Nie je celkom jasné, aká bola základná motivácia ignorovania Štefánikovej pamiatky zo strany dotyčného kmotra, resp. či sa negatívne vymedzoval voči Štefánikovi ako osobe alebo len voči (konkrétnej) Štefánikovej oslave. V očiach hrnčiarovského dopisovateľa však tieto dva fenomény evidentne splyvali, boli neoddeliteľné: neúčast' na trnavskej oslave pokladal za prejav neúcty voči národnému hrdinovi a teda aj voči národu. Svoje rozhorčenie dal najavo, keď komentoval volanie na slávu, ktoré odznelo na trstínskej slávnosti („*Nech žije náš tatíček Hlinka!*“): „*No i ja mu prikývnem: Nech žije, ale nech nabudúce vysvetlí svojim verným ctiteľom život a prácu M. R. Štefánika, ktorý smrťou zpečatil svoje dielo pre naše oslobodenie.*“ ²⁶² Podľa chápania hrnčiarovského dopisovateľa u dotyčného jedinca (a u ostatných účastníkov trstínskej slávnosti) zvíťazila nad národnou identitou stranicko-politická lojalita, personifikovaná Andrejom Hlinkom. Dopisovateľ usudzoval, že ignorovanie Štefánikovej oslavy v Trnave nebolo primárne motivované snahou uctiť si pamiatku Martina Kollára, ale základným impulzom bolo v tomto prípade preferovanie živého Hlinku pred mŕtvym Štefánikom.

Keďže sa Hlinkovi nepodarilo usporiadať v Trnave verejnú ľudácke zhromaždenie a nemal ani priamy dosah na réžiu Štefánikových osláv, zrejme sa rozhodol pre kontraoslavu na vidieku. Môžeme dokonca predpokladať, že v pozadí tohto jeho rozhodnutia stáli aj osobné antipatie voči predsedovi trnavského MOMS Pavlovi Žiškovi a jeho aktivitám. V máji 1924 sa napríklad Hlinka v liste nitrianskemu biskupovi Karolovi Kmeťkovi zmieňoval: „*Jedno Ťa prosím, Žišku sa chráň, lebo Ti ho chcú pokrokári nadiktovať za kanonika, vikára a Boh vie čo. [...] Jantauschovi on narobil mnoho zla. Aj novissime [= prednedávnom] mu klerikov na Bradlo bez vedomia superiorov komandoval.*“ ²⁶³

Samozrejme, netvrdím, že od začiatku bola slávnosť odhalenia trstínskoho pomníka M. Kollárovi plánovaná ako protiakcia voči Štefánikovej oslave, veď takéto podujatia si vždy

²⁵⁹ Čo to má znamenať? In: NS, roč. 1, č. 43, 19. 10. 1924, s. 5.

²⁶⁰ V súčasnosti sa táto západoslovenská obec volá Trstín.

²⁶¹ Láska našich ľudákov k vlasti a národu. Dopisy. Hrnčiarovce. In: NS, roč. 1, č. 47, 16. 11. 1924, s. 6.

²⁶² Tamže.

²⁶³ NEMES, Jaroslav – ZMÁTLO, Peter: Listy Andreja Hlinku biskupovi Karolovi Kmeťkovi z rokov 1919 – 1928. In: Historický časopis, roč. 51, č. 3, 2003, s. 510 – 511, list č. 8 z 21. 5. 1924.

vyžadujú dlhšiu prípravu. Hlinka zrejme iba využil platformu pietnej spomienky na M. Kollára a z pozície predsedu Spolku sv. Vojtecha vtláčil celému podujatiu svoju vlastnú pečať.

Podobnú situáciu s organizovaním kontrapodujatia v ľudáckej réžii zaznamenala regionálna tlač aj v roku 1921 v súvislosti s odhaľovaním Štefánikovho pomníka na Myjave: „Ale je [...] úzko človekovi, keď v deň pred odhalením tohoto prvého pomníka²⁶⁴ počuje chýry z neďalekých Piešťan, že »noví osloboditelia« chystajú tam inú slávnosť pre katolíckych Slovákov, aby títo nemohli sa zúčastniť »luteránskej« slávnosti na Myjave.“²⁶⁵

Autor tejto kritickéj poznámky zdôrazňoval, že na Myjave nešlo o oslavu „luterána“, ba ani o oslavu „politického straníka“, ale o uctenie si pamiatky hrdinu, ktorý patrí celému národu, teda všetkým jeho príslušníkom bez ohľadu na ich konfesiónalnu a politickú orientáciu. Pripomínam, že medzi slávnostnými rečníkmi na Myjave – podobne ako v Trnave – sa nachádzali aj poprední politickí činitelia, ktorí boli veriacimi katolíkmi (napr. minister s plnou mocou pre správu Slovenska Martin Mičura a poslanec Pavol Blaho).

Obidve podujatia, Štefánikova oslava v Trnave i pietna spomienka na Martina Kollára v Trstíne, by si zaslúžili podrobnejšiu analýzu a vzájomné porovnanie. Zaujímavá je už samotná skutočnosť, že v obidvoch prípadoch išlo o odhaľovanie pomníkov národným dejateľom, hoci v Kollárovom prípade to bol náhrobný pomník na cintoríne. Zatiaľ sa môžeme uspokojiť s poznaním, že tieto dve festivity sa odlišovali zásadným spôsobom v rovine otvorenosti voči tým skupinám obyvateľstva, ktoré v kontexte identifikačných procesov spadajú do kategórie „iných“, „tých druhých“ alebo dokonca „cudzích“. Otvorenosť, resp. uzavretosť z hľadiska aktérov, ale aj z hľadiska potenciálneho publika, bola pochopiteľne limitovaná a determinovaná tým, že išlo o národné festivity.

Napriek tomu možno konštatovať, že Štefánikova oslava bola organizovaná a režírovaná v intenciách demokratickej predstavy národnej spoločnosti ako spoločnosti diferencovanej a pluralitnej.

Trstínske odhaľovanie Kollárovho pomníka bolo organizované a režírované skôr v opačnom štýle, v ktorom dominovala exklúzia „iných“. Práve tento rozmer kollárovskej slávnosti v Trstíne, teda z pohľadu kritikov neodôvodnené uzatváranie sa do ulity „našej“ (katolícko-slovenskej) identity, kritizovala trnavská tlač: mnohí národní pracovníci a aktivisti vraj upozorňovali, že pamiatku Martina Kollára si mali uctiť nielen kňazi, ale aj civilisti, a to nielen katolícki, ale aj evanjelickí, lebo „Kollár mal málo priateľov medzi kat. kňazmi; mnohí nenávideli ho, bo bol pansláv. On mal viac priateľov medzi civilmi a to zvlášť evanjelickými, ktorí vedeli vážiť jeho slovenský charakter a literárne práce.“²⁶⁶ Autor tohto príspevku však poukazoval aj na skutočnosť, že z pietnej spomienky na M. Kollára boli neprávom vylúčení aj Česi a Moravia, hoci trstínsky kňaz a správca Spolku sv. Vojtecha udržiaval intenzívne kontakty aj s predstaviteľmi českého národného a kultúrneho života. Od tejto výčitky však nemenovaný kritik prešiel takpovediac do protiútok, keď spochybnil právo hlinkovcov oslavovať pamiatku M. Kollára: „Čo však zvláštne prizvukovať

²⁶⁴ Upozornenie na skutočnosť, že myjavský pomník M. R. Štefánika bol prvý nielen na Slovensku, ale aj v rámci celej ČSR.

²⁶⁵ KOČVARA, Štefan: Po slávnosti. In: Noviny zpod Bradla, roč. 1, č. 21, 22. 7. 1921, s. 1-2.

²⁶⁶ Kollárova slávnosť v Nádaši. In: NS, roč. 1, č. 44, 26. 10. 1924, s. 6, 7.

*musíme, je to, že menovite Hlinka a Juriga nijako nie sú oprávnení, aby ho oslavovali, lebo kto pozná minulosť, dobre vie, že neb. Kollárovi menovaní mnoho trpkosti zapríčinili, keď ho na zasadnutiach sv. vojtešských napádali, upodozrievali atď. Častokrát sa žaloval svojim priateľom a známym.*²⁶⁷

V tomto kontexte pripomínam, že zo strany kritika nešlo o protihlinkovské propagandistické výmysly, ale o historickú skutočnosť. V predprevratovej ére Hlinka i Juriga naozaj často útočili proti M. Kollárovi ako správcovi Spolku sv. Vojtecha, lebo mu pripisovali za vinu jeho celkový úpadok. Hlinka ho v roku 1913 v súvislosti s valným zhromaždením SSV a kandidačnou listinou do výboru dokonca obvinil zo spojenectva s maďarónmi, lebo vraj dal zapísať za členov spolku 42 maďarónov „*ako polnú čatu proti nám*“.²⁶⁸

Predprevratové atakovanie Kollára zo strany Hlinku a Jurigu bolo sprievodným prejavom diferenciácie medzi dvoma skupinami v rámci SSV, medzi „radikálmi“ a „konzervatívami“. Konzervatívnejší Kollár sa usiloval zabrániť radikálnej politizácii (nacionalizácii) Spolku sv. Vojtecha, lebo sa oprávnene obával jeho zákazu. Jeho opatrnicky prístup a jednotlivé kroky, ktoré robil v prospech zachovania pôvodného nepolitického profilu SSV, bol zo strany A. Hlinku v tlačí prezentovaný takmer ako zrada národa i spolku: „*Za pohanenie Slovákov a Spolku sv. Adalberta [...] je výlučne Martin Kollár, jeho správca, pred Bohom i svetom zodpovedný*“.²⁶⁹

Ľudácki predstavitelia samozrejme po prevrate veľmi rýchle „zabudli“ na svoje predchádzajúce kritické postoje voči Kollárovi. Keďže zomrel v roku 1919 a svoje politické postoje už v nových pomeroch Československej republiky nestihol intenzívnejšie deklarovať, mohol fungovať nielen ako konfesionálny (katolícky) symbol, ale stal sa aj súčasťou propagandistického inštrumentária autonomistov.

Protikladné spomínanie na dvoch národných dejateľov, M. R. Štefánika a M. Kollára, a angažovanie sa dvoch spolkov v rámci tohto procesu, teda miestneho odboru Matice slovenskej a Spolku sv. Vojtecha, nás privádza k zásadnej otázke: v akej podobe bola v prostredí týchto dvoch subjektov, prípadne v ich reprezentáciách (vo výboroch, v predsedníctvach) chápaná, využívaná a následne šírená kategória *národa*, resp. fenomén *národného*. Už som spomínal, že som nezaregistroval angažovanosť Spolku sv. Vojtecha ohľadne Štefánikových osláv a v tejto súvislosti som konštatoval, že z hľadiska zamerania, celkového profilu a členskej základne tohto spolku sa to javí ako úplne logické a prirodzené. Prípad odhaľovania Kollárovho pomníka v Trstíne, ktoré bolo cirkevno-národnou slávnosťou – veď napokon išlo nielen o katolíckeho kňaza, ale aj o popredného predprevratového národovca²⁷⁰ – však signalizuje, že predstavitelia SSV pristupovali k fenoménu *národného* odlišne ako trnavskí matičiari. Zatiaľ čo v prostredí Matice sa nielen v súvislosti s M.

²⁶⁷ Tamže.

²⁶⁸ HANAKOVIČ, Štefan: Dejiny Spolku svätého Vojtecha. Trnava 2005, s. 209.

²⁶⁹ Tamže, s. 209.

²⁷⁰ V tomto zmysle prezentovali osobnosť M. Kollára aj organizátori slávnosti prostredníctvom spolbovej tlače: „*V nádašskom cintoríne je uložený na večný odpočinok zaslužilý slovenský spisovateľ, správca nášho Spolku, Martin Kollár, kňaz, Slováč, ktorý už od detinstva venoval svoje pero slovenskému národu.*“ KYSUCKÝ, J. P. [= PŮSTĚNYI, Ján]: Martin Kollár. In: Pútnik. Novinky pre katolícky ľud, roč. 15, č. 10, 15. 10. 1924, s. 1-2.

R. Štefánikom či M. Kollárom, ale aj všeobecne vnímalo a reprezentovalo *národné* cez prizmu interkonfesionálneho konsenzu, v prostredí SSV je vystopovateľná skôr opačná tendencia k splývaniu *národného* a *konfesionálneho*.

Na tejto odlišnosti by nebolo nič výnimočné alebo kontraproduktívne, keby si Spolok sv. Vojtecha napriek svojmu zameraniu a profilácii nenárokoval pozíciu národného, či dokonca celonárodného spolku, pričom aj v súvislosti s odhaľovaním Kollárovho pomníka spolková tlač zdôrazňovala, že SSV je „*najväčší náš národný podnik*“.²⁷¹

Vnášanie jednej alebo druhej podoby fenoménu *národného* do trnavského prostredia nepochybne ovplyvňovalo sociálnu imagináciu trnavskej populácie. Predstavu, že *národ* a *národné* je niečo, čo presahuje hranice „našej“ konfesionálnej skupiny, posilňovali v obyvateľstve aj Štefánikove oslavy a samotný symbol Štefánika, hoci konfesionálny pôvod národného hrdinu sa v trnavskom prostredí príliš neartikuloval. Štefánik fungoval nielen ako nástroj nacionalizácie, ale v istom zmysle aj sekularizácie trnavskej society: trnavskí maticiari z neho urobili sociálny vzor, prostredníctvom ktorého „učili“ akceptovať „iných“ (t. j. nekatolíkov) v rámci národne definovanej spoločnosti.

Štefánikov pomník a Štefánikove oslavy – nástroj sekularizácie v trnavskom prostredí

Členovia výboru pre postavenie Štefánikovho pomníka iniciovali pomenovanie tejto časti mesta práve po národnom hrdinovi. Ich návrh podporil a na zasadnutí mestskej rady tlmočil starosta Juraj Vyskočil. Otcovia mesta tak 20. októbra 1924 jednohlasne schválili nové urbanonymum a Trnavčanom pribudlo ďalšie námestie - Štefánikovo námestie.²⁷²

Zavŕšil sa tým proces dehungarizácie/slovakizácie verejného priestoru, na ktorom ešte v roku 1922 stál tzv. honvédske pomník. Osudy Štefánikovho námestia (dnes námestia SNP) ukazujú, že symbolické ovládnutie verejného priestoru nebolo vždy jednoduché a priamočiare, dokonca ani v takom sídle ako bola Trnava, teda v meste s prevahou slovenského obyvateľstva: v tomto prípade prebiehalo v niekoľkých etapách, ktoré zahŕňali nielen premenu urbanonyma, teda premenovanie a (pomerne málo spektakulárne) odstránenie pôvodných tabuliek s názvom, ale aj oveľa efektnejšie, teatrálnnejšie odstránenie starého pomníka a jeho dodatočné nahradenie novým pomníkom. Poslovenčenie nového námestia, prejavujúce sa nielen v jeho samotnom názve, ako aj v umiestnení umeleckého artefaktu, ktorý symbolizoval národné oslobodenie, však bolo sprevádzané aj sekularizačnými tendenciami. Tie sa prejavili okrem iného v zmene názvov ulíc, ktoré so Štefánikovým námestím susedili. Išlo o Tyršovu a Sokolskú ulicu.²⁷³

Štefánikov pomník tak spoluvytváral imidž tohto priestoru ako vytvárajúceho sa moderného námestia, ktorému dominovali symboly nekatolíckej, t. j. protestantskej a sekulár-

²⁷¹ Tamže.

²⁷² ŠA-BA-P-TT, F-MsÚ-TT, škatuľa 2, č. 2.894/1925 adm.: Revízia názvov obcí, miest a častí osád – pomenovanie ulíc. Výtah zápisnice zo zasadnutia mestskej rady z 20. októbra 1924; Štefánikovo námestie v Trnave. In: NS, roč. 1, č. 44, 26. 10. 1924, s. 7.

²⁷³ ŠA-BA-P-TT, F-MsÚ-TT, škatuľa 5, č. 5.959/1932 adm.: Zápisnica z riadneho valného zhromaždenia zastupiteľského sboru mesta Trnavy, vydržiavaného dňa 21. mája 1932.

nej proveniencie, resp. občianskej spoločnosti. Mám na mysli už spomínaný evanjelický kostol, polyfunkčný Evanjelický dom, Okresný dom a samozrejme v úvodných pasážach spomínanú budovu Hospodárskej/Slovenskej banky.

Na paradox, ktorý z tejto skutočnosti vyplýval, upozorňujú aj autori obrazovej publikácie o Trnave: Ulica Andreja Žarnova (pôvodne Emmerova ul.), ktorá vyúsťovala do Štefánikovho námestia, „[...] bola kedysi súčasťou starej cesty vedúcej do Bratislavy. Jej význam a priama nadväznosť na historické jadro predurčili architektonickú kvalitu jej zástavby ako hlavnej ulice južného predmestia. [...] Architektonickú krásu ulice znásobila úžasná urbanistická kompozícia s funkcionalistickým skvostom – evanjelickým kostolom v jej pohľadovom závere, v smere príchodu do centra Trnavy z Bratislavy. Paradoxom je, že až do presmerovania dopravy v druhej polovici 20. storočia [...] tvoril vlastne pomyselnú bránu do katolíckeho mesta evanjelický kostol.“²⁷⁴

Je zrejmé, že predstavitelia rekatolizácie, ktorá programovo pracovala s vizuálnou stránkou barokovej kultúry a architektúry, by vo svojej dobe takéto zásahy do urbanizmu netolerovali. Je v podstate prejavom novej tváre modernizujúcej sa Trnavy, v ktorej ustupujú do pozadia práve konfesijné determinanty. Autori uvedenej obrazovej publikácie však pripomínajú aj skutočnosť, že na moste ponad Trnávku boli pôvodne umiestnené barokové sochy Panny Márie a sv. Jozefa, ktoré na tomto mieste zostali až do 70. rokov 20. storočia.²⁷⁵ Z toho vyplýva, že nové námestie nebolo počas prvej republiky úplne zbavené katolíckej symboliky.

Na prvý pohľad sa môže moje tvrdenie o sekularizačnej tendencii javiť ako nelogické, keďže jednou z nových dominánt spomínaného námestia bola práve sakrálna architektúra. Otázkou zostáva, ako vnímali Štefánikov pomník, Štefánikove oslavy a verejný priestor, na ktorom prebiehali, práve príslušníci miestnej luteránskej komunity.

Trnavskí evanjelici sa organizovali v trojrečovom cirkevnom zbore, pričom v rámci MOMS a teda aj Štefánikových osláv sa angažovali skôr laickí príslušníci evanjelickej cirkvi (napr. Juraj Janoška ml., Rudolf Ferenc a i.). Môžeme predpokladať, že tak ako novostavba evanjelického chrámu zviditeľnila luteránov v meste a v očiach väčšinového katolíckeho obyvateľstva zvýšila prestíž protestantskej komunity, tak aj Štefánikov pomník posilnil vážnosť Slovákov-evanjelikov v očiach ich inorečových, nemeckých a maďarských spoluveriacich a možno aj majoritného katolíckeho obyvateľstva. V tomto smere sa však zatiaľ neodvažujem vysloviť jednoznačný záver, lebo v trnavskom prostredí sa – na rozdiel napríklad od myjavského prostredia – prepojenie medzi národným hrdinom a konfesijnou (luteránskou) identitou príliš neartikulovalo.²⁷⁶ Veľmi zjednodušene a „polopatisticky“ povedané: na námestí bol viditeľný a vnímateľný evanjelický kostol, ale nie „evanjelický“ Štefánik.

²⁷⁴ KAZIMÍR, Milan – ZACHAROVÁ, Daniela: Trnava na starých pohľadniciach. Ed. Daniel Kollár. Bratislava 2007, s. 65. Na túto skutočnosť poukazyval aj dobový publicista: „Sama budova [evanjelického kostola] je monumentálna, ktorá nemalo prispieť k okrase budúceho nového námestia mesta Trnavy. Pohľad každého cudzinca zastaví sa na tejto zvláštnej, peknej stavbe.“ ŠULLA, Pavel: K posviacke evanjelického kostola v Trnave. In: NS, roč. 1, č. 43, 19. 10. 1924, s. 2.

²⁷⁵ KAZIMÍR, Milan – ZACHAROVÁ, Daniela: c. d. s. 65.

²⁷⁶ Nezaregistroval som prípad, že by slávnostní rečníci na pôde Trnavy zdôrazňovali Štefánikov protestantský pôvod. Pravdou však je, že trnavská tlač nezverejňovala celé prejavy všetkých rečníkov, niekedy ich len komentovala, prípadne publikovala z nich iba úryvky (tak to bolo aj v prípade osláv

Oslavy boli organizované v sekulárnom duchu²⁷⁷, zdôrazňovala sa národná jednota a ideály občianskej spoločnosti, demokracie a republikanizmu. Nejaké prejavy „evanjelickosti“ (alebo „katolíckosti“) boli skôr sekundárne, čo samozrejme neznamená, že dobová spoločnosť ich nereflektovala.

Hoci sa dnes Štefánikov pomník nachádza oproti evanjelickému kostolu, v medzivojnovom období bol situovaný pred budovou banky. Je možné, že išlo len o pragmatické riešenie, ktoré bolo z technického hľadiska najjednoduchšie (napr. využitie miesta po honvédskom pomníku). Vylúčiť by sme však nemali ani iné motívy, ktoré rozhodli o jeho lokalizácii, napríklad snahu zabrániť nežiadúcim konotáciám v prípade blízkeho situovania k bohoslužobnému stánku jednej konfesie.

Banku ako finančnú inštitúciu aj po prevrate síce riadili evanjelici – jej riaditeľ Ľudovít Kraic bol dokonca laickým funkcionárom trnavského cirkevného zboru – zdá sa však, že sekundárne aktivity, ktoré sa s touto inštitúciou a jej budovou spájali, sa niesli skôr v sekulárnom duchu. V roku 1922 napríklad trnavská tlač informovala obyvateľstvo, že v objekte banky sídli informačná kancelária, v ktorej si môžu obstarat' vstupenky na verejné cvičenie Sokola a zletové odznaky.²⁷⁸

Bolo vlastne paradoxom, že v Trnave, v meste s prevahou katolíckeho obyvateľstva, postavili prvý svetský „národný“ pomník práve Štefánikovi, teda osobnosti pochádzajúcej z protestantského prostredia. V istom zmysle stelesňoval symbol Štefánika predstavy, aktivity a ambície tých skupín lokálnych elít, ktoré sa usilovali o premenu Trnavy na moderné mesto, a to nielen v urbanistickom, ale aj duchovnom, resp. mentálnom zmysle. Tieto snahy nenašli vyjadrenie v nejakom okrídlenom hesle, ktoré by uchopovalo Trnavu podobným a jednoznačným spôsobom ako známa parola *Trnava – slovenský Rím*. Je však evidentné, že komunálnu symbolickú politiku a v rámci nej pestovanie Štefánikovej pamiatky treba v trnavskom prostredí skúmať nielen v kontexte rozličných, navzájom si konkurujúcich autoobrazov mesta, ale napríklad aj v kontexte zápasov o verejné priestory, ktoré sa z rôznych percepčných a interpretačných pozícií javili ako ich sekularizácia, či naopak, klerikalizácia.

---

odhaľovania pomníka r. 1924). Je teda možné, že nepoznáme všetko to, čo bolo trnavskému obyvateľstvu v súvislosti so Štefánikom prezentované.

²⁷⁷ V rámci prvorepublikových osláv som zatiaľ zaznamenal, že miestna tlač iba raz napísala priamo, že pri Štefánikovom pomníku boli prítomní „*zástupcovia štátnych, cirkevných a mestských úradov a obecnosť*“. Slávnosti k počte gen. Štefánika v Trnave. In: NS, roč. 5, č. 20, 12. 5. 1928, s. 5 (v texte podčiarkol P. M.).

²⁷⁸ Zvestník „Sokola“. Účastníkom sletových slávností do pozornosti. In: Slovensko, roč. 5, č. 24, 1. 6. 1922, s. 5.

III. časť

» ŠTEFÁNIK NÁŠ SYMBOL – BRADLO NÁŠ HRAD «

Štefánik a Hlinka – dva symboly medzi ľudáckym režimom a občianskou opozíciou

*Sohnali čiernu čeliadku
a slávia tvoju pamiatku
slovami hádzuc kamennými,
že kebys žil, bys kráčal s tými*

*ichž vedie k smrti známy Vrah,
jak Tiso, Tuka, Čatloš, Mach,
nie s Benešom a bratom Viestom
tou starou známou cestou...*

*Využívajú hrobu noc
a mrtvého zvú na pomoc,
nemajúc sebou žiaru žiadnu
z pamiatky tvojej svetlo kradnú.*

(Janko Jesenský²⁷⁹)

---

²⁷⁹ SNK-ALU, f. Janko Jesenský, sign. 130 BP 5: Premeny [Satirická a odbojová poézia]. Báseň – K výročiu smrti gen. Štefánika. Básnický text je datovaný 8. 5. 1942 a Jesenský prostredníctvom neho reagoval na rozhlasový prejav Alexandra Macha zo 6. 5. 1942 (Mach: „[...] a keby [Štefánik] žil, kráčal by na čele nášho hrdinného [slovenského] vojska a nešiel by s Benešom, Viestom alebo Macháčkom v službe cudzej...“).

III. 1. Slovenskí evanjelici a ľudácky režim

Evanjelická cirkev a protestantská komunita v slovenskom štáte

Zavedenie autonómie Slovenska a následný vznik samostatnej Slovenskej republiky 14. marca 1939 priniesli zásadné zmeny v politickom a verejnom živote, v prvom rade cieľavedomú likvidáciu prvorepublikovej demokracie a glajchšaltovanie spoločnosti. Určitá časť obyvateľstva pozerala na budúci vývoj s optimizmom, lebo štátnu samostatnosť Slovenska dávala do súvislosti s nádejou na zlepšenie vlastnej životnej situácie. Na druhej strane však existovali aj občania, ktorí hľadeli do budúcnosti s obavami: negatívne vnímali nielen prítomnosť tieňa nacistického Nemecka nad slovenskou samostatnosťou, ale aj prebiehajúce zmeny v spoločnosti. Tie zasiahli do každodenného života všetkých ľudí, prirodzene sa však prejavili aj na úrovni vzťahov medzi evanjelickou cirkvou, resp. luteránskou komunitou, novoetablovaným režimom a slovenským štátom.

Rezervované či vyslovene odmietavé stanovisko evanjelikov voči ľudáckej moci „[...] vyvolávali už prvé kroky režimu hneď po 6. októbri 1938. Namiesto oficiálne deklarovaného národného zmierenia, ktoré ostalo len na papieri, sa realitou stalo skôr podozrievanie, spochybňovanie ich »slovenskosti«, ba otvorené útoky nového režimu na evanjelickú časť národa [...]“²⁸⁰

Treba si uvedomiť, že obvinenia z (jazykového a národného) čechoslovakizmu vystriedali obvinenia z čechoslováctva, teda zo sympatií k československému štátu. V podstate došlo k zásadnému posunu: zatiaľ čo počas prvej republiky bol v ľudáckom diskurze zradcom/nepriateľom ten, kto odmietal autonómiu a samobytnosť slovenského národa (čo bolo samozrejme zlučiteľné s akceptovaním československej štátnosti), v novej situácii, približne od októbra 1938 do marca 1939 (a samozrejme aj následne, po 14. marci 1939), sa v pozícii nepriateľa a zradcu ocital ten, kto odmietal snahu o slovenskú štátnu samostatnosť, teda po zavedení autonómie ďalšie rozleptávanie a rozbíjanie československého štátneho zväzku. Vedenie evanjelickej cirkvi, mnohí kňazi, ale aj laickí členovia cirkvi sa v tomto smere netajili svojimi občianskymi postojmi a deklarovali, že sú za trvalé zachovanie Československa, ba upozorňovali na skutočnosť, že nerozvážne volanie po úplnom osamostatnení Slovenska môže mať katastrofálne následky pre život národa. Preto bolo len pochopiteľné, že v očiach ľudáckych radikálov a gardistov sa stali nepohodlným, nežiadúcim či vyslovene nepriateľským elementom, ktorý bolo potrebné zdisciplinovať a umlčať. Počas existencie slovenského štátu sú pozorovateľné dve protikladné tendencie vládnych kruhov, ktoré možno vnímať aj ako osciláciu medzi dvoma polohami: medzi snahou marginalizovať luteránsku komunitu vo verejnom živote Slovenska na jednej strane a snahou zapojiť, začleniť ju do totalitného systému, pričom sa od príslušníkov evanjelickej cirkvi očakával prorežimne orientovaný aktivizmus.

Ak sa mám vyjadriť obrazne, potom môžem konštatovať, že zapriahnutie evanjelikov do ľudáckej káry narážalo na veľký a mnohvrstevný balík problémov, v ktorom boli prí-

²⁸⁰ LACKO, Martin: Slovenská republika 1939 – 1945. Bratislava 2008, s. 150.

tomné osobné aj skupinové antipatie, identifikácie, lojality, záujmy, hodnotové orientácie, politické presvedčenia atď. Medzi nimi figuroval aj spontánny odpor protestantov voči symbolickej politike ľudáckeho režimu, ktorý vo svojej počiatočnej fáze ignoroval Štefánikovu pamiatku.

Historik Martin Lacko konštatuje, že „*napriek všetkým negatívnym tendenciám režimu nemožno hovoriť o náboženskom útlaku, či dokonca prenasledovaní evanjelikov [...]*“²⁸¹; bádateľ staršej generácie, Ján Ušiak, sa k tejto téme vyjadruje podobným spôsobom: „*Vývoj pomerov na autonómnom Slovensku postupne ukazoval, že obavy evanjelikov z náboženského útlaku boli zveličené a v zásade neopodstatnené.*“²⁸² V tejto súvislosti Ušiak zdôrazňuje: „*Pravda, určité preferovanie katolicizmu vyplývalo zo samej podstaty novej moci, ale hovoriť o cirkevno-náboženskom nátlaku by bolo skresľovaním skutočnosti. Zásadný spor medzi orientáciou ev. a. v. cirkvi presadzovanou jej vedením a pevne podporovanou drvivou väčšinou jej príslušníkov a medzi mocou slovenského štátu bol v rovine politickej. Náboženské spory a nezrovnalosti sa pohybovali v nižších polohách. Tam častejšie vystupovalo do popredia úzkoprsé cirkevnictvo a náboženské nesváry, ktoré len odzrkadľovali kultúrnu a vzdelanostnú úroveň prostredia, ako aj jednotlivých duchovných obidvoch vyznaní.*“²⁸³

Skutočnosť, že nešlo len o nižšiu rovinu verejného života, ilustruje napríklad výrok duchovného vodcu Hlinkovej gardy, kanonika Karola Körpera, ktorý odznel v rámci jeho rozhlasového prejavu 13. novembra 1939 a ktorý samozrejme vyvolal v evanjelickej verejnosti veľké pobúrenie: „*Verejným pracovníkom v HG môže byť len človek mravne vyspelý; mravne vyspelý môže však byť len katolík, preto sa vedúce miesta v HG môžu zaplniť len takými osobami, ktoré sú synmi svätej cirkvi.*“²⁸⁴

V kontexte takýchto výrokov, ale aj praktických krokov vládnej garnitúry možno len súhlasiť s názorom iného historika, českého slovakistu Jana Rychlíka, ktorý prizvukuje, že „*realita [slovenského štátu] tlačila evangelíky do postavení občanů druhej kategorie a do opozice*“.²⁸⁵

Nasledujúce riadky tejto podkapitoly do značnej miery korigujú názory M. Lacka a J. Ušiaka. Treba si uvedomiť, že negatívne postoje luteránov voči novému režimu posilňovali viaceré skutočnosti. Išlo nielen o verbálne a fyzické útoky na kritikov nastupujúceho režimu z radov protestantskej inteligencie, najmä duchovenstva, či na (donedávna) politicky exponovaných evanjelikov, ktorým sa vyčítala ich čechoslovakistická minulosť a zrádzenie národných ideálov počas prvej republiky. V oficiálnej tlači, ale napríklad aj v rozhlase, sa objavoval aj dešpekt prejavovaný voči evanjelickému náboženstvu²⁸⁶, lute-

²⁸¹ Tamže, s. 152, 153.

²⁸² UŠIAK, Ján: Evanjelická cirkev a slovenský štát. In: Kapitoly z odboja na Slovensku. Red. Jaroslav Šolc. Bratislava 1968, s. 5.

²⁸³ Tamže, s. 6.

²⁸⁴ Cit. podľa OSUSKÝ, Samuel Štefan (ed.): Služba národu II. Liptovský Mikuláš 1947, s. 136.

²⁸⁵ RYCHLÍK, Jan: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914 – 1945. Bratislava 1997, s. 182

²⁸⁶ Na tejto skutočnosti nič nemení fakt, že napr. v rámci rozhlasového vysielania boli do programu zaraďované aj prenosy z evanjelických služieb Božích, čo napokon predstavitelia cirkvi kvitovali s uznaním.

rárskej konfesii a identite, či pokusy spochybňovať a marginalizovať význam protestantov v národnej tradícii, ich zásluhy o národný život a národnú kultúru.

Historik Peter Sokolovič, ktorý sa zaoberá dejinami Hlinkovej gardy v tejto súvislosti konštatuje: „Začiatkom roka 1939 v radoch gardistov získalo »popularitu« napádanie a zastrašovanie evanjelikov, v ktorých gardisti videli oporu čechoslovakistických [pročeskoslovenských] tendencií. Najmä na dedinách si gardisti začali riešiť staršie náboženské spory a neváhali napádať dokonca ani evanjelických duchovných na ich vlastných farách.“²⁸⁷ Pripomína však, že pre príslušníkov Hlinkovej gardy „bolo náboženstvo často len prostriedkom, ako prekryť iné záujmy a znamenalo možnosť zasiahnuť cezeň nielen proti evanjelikom, ale prostredníctvom nich aj proti čechoslovákovi či maďarónom.“²⁸⁸

Evanjelickí kňazi do koncentračného tábora?

Atmosféru protievanjelických atakov už začiatkom roka 1939 dokresľovali vyhrážky v ľudáckej tlači (konkrétne v časopise **Nástup**), že pre neposlušných luteránskych kazateľov, ktorí štvú evanjelický ľud a nechcú sa zdisciplinovať podľa ľudáckych a gardistických predstáv, treba zriadiť špeciálny koncentračný tábor. Išlo o reakciu na voľby do autonómneho snemu v decembri 1938. Anonymný pisateľ na stránkach **Nástupu** poukazoval na skutočnosť, že zatiaľ čo celé Slovensko, vrátane Čechov a Židov volilo kladne jednotnú kandidátku, evanjelici boli v mnohých regiónoch ovplyvnení „zatiaľ“ (rozumej: čechoslovácky orientovanými, t. j. protinárodnými) evanjelickými farármi, „a tak sa stalo, že v úplne evanjelických krajoch bolo najviac hlasov proti“. Autor v tejto súvislosti poukazoval na konkrétnu skúsenosť zo skalického prostredia: „V Skalici sa nám tesne pred voľbami stalo, že na verejnom shromaždení nám do očí povedal miestny ev. farár [Ján

²⁸⁷ SOKOLOVIČ, Peter: Hlinkova garda. Bratislava 2009, s. 109. Najznámejší prípad predstavoval fyzický útok spáchaný na sučianskom evanjelickom farárovi Vojtechovi Hruškovi, ktorý vyvolal v obci veľké pobúrenie obyvateľstva: na upokojenie situácie muselo byť dokonca privolané vojsko. Na protest proti tomuto incidentu vystúpili evanjelickí vysokoškooláci z Hlinkovej akademickej gardy. O sučianskom útoku sa zrejme intenzívne diskutovalo aj na pôde evanjelického mládežníckeho hnutia, čomu nasvedčuje dobový ohlas z Myjavy: „Preto smelo odrazíme každý surový výpad proti nám. Utýranie evanjelického kňaza (prípád sučiansky) je ranou, zasadenou na hlavu a do srdca každého evanjelika, ale nie ranou omračujúcou, lež prebúdajúcou k bdelosti a sjednocujúcou všetkých v nerozborný šik k obrane toho nám najsvätejšieho dedictva našich staroslávnych predkov.“ ILOVIČNÝ, Števo: Zo sdrúženia ev. mládeže na Myjave. In: Deditvo Krmanovo, roč. 1, č. 5, máj 1939, s. 41-42.

²⁸⁸ SOKOLOVIČ, Peter: c. d., s. 110. Hoci s autorom v zásade súhlasím, pokladám za dôležité upozorniť na skutočnosť, že formulácia jeho myšlienok je v citovanom texte zmätočná. Navodzuje totiž nesprávnu predstavu, ako keby v tomto kontexte gardisti zasahovali voči trom nepriateľským skupinám – evanjelikom, čechoslovákovi a maďarónom, resp. ako keby gardisti využívali prvú skupinu (evanjelikov) ako nejaký nástroj alebo sprostredkovateľa svojho zápasu proti ďalším dvom skupinám. V skutočnosti išlo vo všetkých troch prípadoch o jednu a tú istú skupinu, o evanjelikov. V očiach gardistov totiž predstavovali nepriateľský alebo prinajmenšom národne/štátne nespoľahlivý element. Atribút nespoľahlivosti bol aktuálne artikulovaný a modifikovaný buď v podobe čechoslováctva alebo maďarónstva; existovali však aj také prípady, pri ktorých gardisti necítili potrebu katolícko-protestantský antagonizmus maskovať údajnou nespoľahlivosťou evanjelikov.

Ďurovič²⁸⁹], že on veru zo svojej českoslovskej línie nespustí nič. “Nástupistovi teda bola trňom v oku Ďurovičova lojalita k československému štátu, ktorú tento deklaroval v čase, v ktorom mnohí ľudáci platformu československej štátnosti opúšťali. V očiach radikálov, reprezentovaných V. Tukom a A. Machom, ktorí už volali po osamostatnení Slovenska, to bol prejav národnej zrady a otvoreného nepriateľstva: „*Títo farári sa tu [na Slovensku] necítia dobre. [...] Preto pre všetkých tých, ktorí sa takto starajú o svojich veriacich, ktorí rozsievajú medzi nás nenávisť, chcú ich trieštiť, načim čím skorej pripraviť zvláštny koncentračný tábor.*“²⁹⁰

Generálny biskup evanjelickej cirkvi Vladimír Pavel Čobrda verejne odsúdil takéto vyhrážky, keď vyhlásil: „*S najväčšou rozhodnosťou musím zvrátiť tento výpad aj z tohto miesta a menom slovenského evanjelického kňazstva sa ohradiť proti takýmto uličníckym spôsobom písania. A nie menej rozhodne chcem zavolať do radov všetkých, ktorých sa týka: my slovenskí evanjelickí kňazi pracovali sme za slovenský národ už vtedy, keď si oni ani len to neuvedomili ešte, že by mali byť Slovákmi, a bojovali sme »za tú našu slovenčinu« aj vtedy, keď oni pohodlne plávali s neslovenským alebo práve protislovenským prúdom; aj sme trpeli za slovenskú vec a za svoje poctivé slovenské presvedčenie, keď sa oni blažene zahrievali na úslni priazne nepriateľov všetkého, čo bolo slovenské.*“²⁹¹ Vyjadril presvedčenie, že ide iba o slovné útoky nerozvážnych a ľahkomyselných jednotlivcov, s ktorými sa vláda nestotožňuje, že ide o prechodné úkazy, ktoré budú s postupujúcou konsolidáciou pomerov ubúdať a že situácia sa na Slovensku čoskoro ustáli „*v zdravom slovenskom a pravom kresťanskom duchu*“²⁹²

Rovnako ostro vystúpil proti myšlienke zriadiť takéto koncentračný tábor Ján Chabada, generálny sekretár Zväzu evanjelickej mládeže: „*Tým, že niekto sa odvážil navrhnúť koncentračný tábor čo aj len pre niektorých evanjelických kňazov, bolo urazené celé evanjelické kňazstvo i celá evanjelická cirkev, lebo táto dnes stojí jednotne a pevne za svojimi vodcami. [...] A potom, keď by ste aj chceli postaviť ten zvláštny tábor pre evanjelických kňazov, nebudeme mať proti tomu nič v tom prípade, keď podobný tábor postavíte aj pre mnohých katolíckych kňazov a tiež popredných verejných [katolíckych] činiteľov, ktorí až donedávna odvážili sa verejne kričať na shromaždeniach a pri iných príležitostiach, že všetko budú viesť v duchu kresťansko-katolíckom. Týmito rečami verejne prezradzovali svoje tajné plány, ktoré by radi uskutočniť. Tým vyvolali nedôveru slov. evanjelikov a oni sami narušili automaticky tú nádejnú [národnú] jednotu. [...] A keď by sa stalo, že preca len*

²⁸⁹ ThDr. a PhDr. Ján Ďurovič – evanjelický farár v Skalici, literárny historik, publicista a propagátor česko-slovenskej vzájomnosti; na evanjelickej teológii v Bratislave prednášal cirkevné dejiny a literatúru (venoval sa problematike evanjelickej duchovnej piesne, o. i. vydal publikácie **Životopis Juraja Tranovského, Evanjelická literatúra do tolerancie, Prehľad literárnych dejín slovenských evanjelikov**). V kontexte tejto monografie stojí za zmienku, že r. 1929 vydal pre slovenskú evanjelickú mládež popularizačné dielko s názvom **Štefánik – kresťanská osobnosť**. Podrobnejšie o ňom pozri v – Slovenský biografický slovník I. zväzok A – D. Martin: 1986, s. 530, heslo ĐUROVIČ, Ján.

²⁹⁰ Po voľbách. In. Nástup, roč. 7, č. 1, 1939, s. 14.

²⁹¹ Táto kontrapozícia sa nepochybne dala dešifrovať aj ako odkaz na tzv. maďarónstvo a zradcovstvo Vojtecha Tuku, ktorý bol v evanjelických kruhoch krajne nepopulárny.

²⁹² Evanjelickí kňazi do koncentračných táborov (Z výročitej zprávy gen. biskupa). In: CL, roč. 53, č. 4, 17. 2. 1939, s. 69-70.

*niektorý evanjelický kňaz by sa octnul v koncentračnom tábore pre akési iluzorné »rozbi-
janie« slov. jednoty, v tom prípade treba počítať s celým slovenským evanjelictvom, ktoré
v takejto urážke a krivde evanjelického kňaza bude vidieť čin katolíckej akcie, poťažne
znovuživšej protireformácie.*“²⁹³

Fenomén koncentračných táborov skutočne rezonoval v evanjelickom prostredí, pričom bol kontextualizovaný so spomínaním na rekatolizačné násilie v 17. a 18. storočí. Nasvedčuje tomu aj informácia z regionálnej cirkevnej tlače: „*Poslednou prednáškou [pre miestne združenie evanjelickej mládeže – P. M.] v januári [...] [1939] bola prednáška I. D. Pažického na téma »Galejní otroci«. V prednáške spomínal br. Pažický, aké utrpenie [...] museli naši predkovia snášať, keď sa nechceli vzdať svojej viery. Moderné koncentračné tábory, cudzinecké légie atď. sú len tieňmi galejných utrpení.*“²⁹⁴

Príčiny nespokojnosti evanjelikov a ľudácka reflexia tohto problému

Ľudácka garnitúra samozrejme registrovala nespokojnosť a rezervované či vyslovene negatívne postoje evanjelikov voči novým pomerom, ale vo väčšine prípadov tento fenomén bagatelizovala, prípadne argumentovala spôsobom, že evanjelici ako celok nemajú dôvod na nejaké obavy. Ak sa oficiálna tlač a propaganda týmito prejavmi zaoberala intenzívnejšie, interpretovala ich spravidla v zmysle svojej optiky: v postoji evanjelikov voči novému režimu a štátu videla „korytové“ ambície a protislovenskú konšpiráciu nespokojných luteránskych (= čechoslováckych) predákov, ktorí mali počas existencie prvej republiky veľké privilégiá (rozumej: boli pri korytách²⁹⁵) a nechcú sa zmieriť so zmenenou situáciou, ktorá je iba výsledným produktom naprávania dvadsaťročných krívd páchaných na Slovákoch a katolíkoch.

²⁹³ CHABADA, Ján: Koncentračné tábory pre evanjelických kňazov? In: Nový rod, roč. 18, č. 5, január 1939, s. 87-88. Podobné vyhrážanie sa koncentračným táborom sa objavilo na stránkach **Nástu-
pu** aj neskôr, pričom bolo nasmerované voči osobe brezovského evanjelického farára Jána Lichnera.

²⁹⁴ Zo Sdruženia ev. mládeže na Myjave. In: Dedictvo Krmanovo, roč. 1, 1939, č. 1-3, s. 8 – 10. Voľný priechod svojmu rozhorčeniu dal v tejto súvislosti napr. aj Michal Rázus (brat Martina Rázusa). V súkromnom liste, v ktorom komentoval politické snahy ľudáckych radikálov, sa vyjadril: „[...] *tito chcú byť samostatní – Nemecko ich v tom podporí pre jeho osov: rozdeľuj a panuj. Myslím, že pre takých by mali byť koncentráky, a nie pre luteránov.*“ SNK-ALU, f. Mária Rázusová-Martáková, sign. 226 F 4: Michal Rázus – Márii Rázusovej-Martákovej. Liptovský Sv. Mikuláš, 1. 3. 1939.

²⁹⁵ Prínajmenšom ako bizarný možno v tejto súvislosti označiť prístup niektorých dnešných bádateľov, ktorí v intenciách ľudáckej „korytovej“ optiky interpretujú nespokojnosť evanjelikov (rozumej: celého /sic!/ protestantského spoločenstva, prípadne celého jeho populačného segmentu, prítomného v príslušnom regióne): „*Ďalšou komunitou, ktorá zaujala rezervovaný postoj k I. SR, boli príslušníci evanjelickej cirkvi a. v. Luteráni úzko zviazaní s režimom bývalej republiky čiastočne stratili svoje dovtedajšie výhody, najmä vysoké posty v štátnej správe. Neraz svoje negatívne postoje vyjadrovali neúčastou a pasivitou voči režimu a jeho aktivitám.*“ MITÁČ, Ján: Bánovce nad Bebravou v rokoch 1943 – 1944. In: SOKOLOVIČ, Peter (ed.): Od Salzburgu do vypuknutia Povstania. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VIII. Zborník z vedeckej konferencie, Trnava 20. – 22. apríl 2009. Bratislava 2009, s. 177. Zaujímavé by bolo overiť, koľko evanjelikov z Bánoviec a okolia, nespokojných s novými pomermi, zastávalo za prvej republiky tie „*vysoké posty v štátnej správe*“ a aké výhody po zániku CSR stratili. Bez konkretizácie je totiž uvedený citát iba propagandistickou floskulou, mechanicky prevzatou z dobového ľudáckeho arzenálu.

Na dvojitvárnosť ľudáckeho režimu upozorňovala evanjelická cirkevná tlač. Poukazovala na skutočnosť, že katolícki činitelia, ktorí sa za prvej republiky politicky exponovali v centralistickom tábore (napr. príslušníci Československej strany ľudovej na čele s Martinom Mičurom) a ktorí boli počas prvej republiky pokladaní za zradcov a nepriateľov národa, boli v nových pomeroch nielenže vzatí na milosť na celej čiare a integrovaní do verejného života, ale publicistické útoky proti nim prestali; v prípade evanjelikov sa takéto generálny pardon nekoná a v ľudáckej tlači sa naďalej útočí nielen na bývalých luteránskych exponentov centralizmu, ale aj na evanjelictvo ako celok, na jeho duchovnú a kultúrnu podstatu, hoci poprední vládni činitelia sa viackrát vyjadrili v tom zmysle, že evanjelikom a evanjelickej cirkvi sa v slovenskom štáte nebude kriviť.

Z tohto hľadiska je príznačná dobová polemika o medzikonfesionálnych vzťahoch. Popredný ľudácky činiteľ, poslanec Jozef Buday vo svojom príspevku na stránkach denníka **Slovák** poukazoval na nelojalnosť evanjelikov voči slovenskému štátu, pričom ju okrem iného ilustroval aj údajnou neochotou brániť štátne hranice („na niektorých miestach evanjelici vystúpili z HG, aby nemuseli ísť brániť hranice vlasti. Ba padly aj poznámky: Katolíci, idzte si sami brániť ten katolícky štát.“). Budayova argumentácia je ukázkou toho, ako príslušník ľudáckeho tábora a katolíckeho duchovenstva, ktorý bol v zajatí vlastných duchovných a ideových orientácií, ako aj hodnotových súradníc svojej cirkvi, nedokázal pochopiť skutočnosť, že pre evanjelikov je budovanie tzv. kresťanského štátu pod heslom *regnum Marianum*, zásadne neprijateľné, lebo im asociuje rekatolizačné násilie. Záver jeho publicistického príspevku je jednoznačný a pre ľudáckeho činiteľa príznačný: protestanti sa musia rozlúčiť s výsadami, ktoré mali počas existencie prvej republiky a potom bude v slovenskej spoločnosti pokoj a poriadok, nikto ich nebude vylučovať zo slovenského národa.²⁹⁶

Na Budayove názory reagovali **Cirkevné listy**: „Vcelku možno [...] povedať asi to, že kým do nášho kultúrneho, národného a ideovo-politického života bude sa vnášať všetko, čo dáva mu výraz čiste katolícky a na druhej strane bude sa hanobiť Hus, Komenský²⁹⁷ a iní naši duchovní vodcovia ([katolícky kultúrny mesačník] „Kultúra“ sa pustil[...] už i do Luthera, i keď opatrne; opatrne, lebo avšak Luther je Nemeč) do toho času sa evanjelická čiastka národa nebude cítiť po práve doma. Tu nejde o miesta, o silu, o moc, o rozhodovanie! Tu ide o duševný život náš, ktorý dnes je ohrozený len na tej čiastke, ktorá ho spojuje s Čechmi, pretože je nadávať na Čechov móda. Ale zajtra to môže pokročiť ďalej. Ide o šťastie národa a jeho budúcnosť. Tá nebude ani dokonalá, ani trvalá, ani prospešná, pokiaľ katolíci i evanjelici nebudú do spoločného národného a kultúrneho majetku dodávať len to, čo je spoločné pre obidve vierovyznania a čo je obom prijateľné. Nie sme

²⁹⁶ BUDAY, Jozef: Nech je jasno. In: *Slovák*, roč. 21, č. 108, 10. 5. 1939, s. 1.

²⁹⁷ Evanjelickú verejnosť napr. pobúrili výroky kanonika Karola Körpera, podľa ktorého „[...] vtedy, keď na Slovensku husitská háveď už rúcala sochy svätých, [...] vtedy chcel Štefánik prileteť na Slovensko, aby vyhnal zo Slovenska nesvedomitých kufárov [...]“. KÖRPER, Karol: Štefánikov hrob. In: *Slovenská pravda*, roč. 4, č. 103, 4. 5. 1939, s. 1. Nevôľu evanjelikov vyvolávalo aj ničenie a odstraňovanie pomníkov Husa a Komenského (v Skalici napr. mestská rada dokonca žiadala, aby evanjelický cirkevný zbor odstránil z chrámovej veže nápis „Pamiatke Komenského“, lebo vraj uráža slovenský cit). Rozhorčenie vyvolala aj konfiškácia **Tranovského evanjelického kalendára**, ktorému sa o. i. pripisovalo propagovanie čechoslovakistických symbolov: na obálke kalendára sa totiž nachádzali (aj) portréty Husa a Komenského.

*národom ani katolíckym ani evanjelickým a tak nemôžeme mať majetok ani taký ani taký! Diktovanie do národného života všetko to, čo je evanjelikom neprijateľné alebo opačne, to nemôže doniesť pokoj ani vtedy, keby ste evanjelikov všetkých usadili do úradov. Toto je holá skutočnosť, ktorú bohužiaľ katolíci ešte nepochopili. Bolo a je urážkou katolíkov, aby sme my evanjelici nadávali na ich svätých alebo ich cirkevne význačných ľudí, ktorí sú inej národnosti. Ani na sv. Václava – Čecha – by nedovolili nadávať. Nám evanjelikom sú Komenský a Hus nie síce svätí, ale ľudia v reformačnom hnutí a v celej stavbe evanjelictva veľmi významní, a preto nemožno dovoliť, aby boli špinení. Tento duchovný problém má i iné stránky, než ktorú sme nadhodili. Táto je však aspoň pre dnešok najmarkantnejšia.*²⁹⁸

Je len samozrejmé, že si evanjelickú cirkev a ani protestantskú komunitu nemožno predstavovať ako homogénny a názorovo nediferencovaný celok; naopak, aj medzi luteránmi nachádzame v tomto období ľudí, ktorí profitovali zo spolupráce s ľudáckym režimom alebo sa zaň výrazným spôsobom angažovali. V tomto smere môžeme za najvýznamnejšiu osobnosť pokladať ministra národnej obrany gen. Ferdinanda Čatloša, ktorý bol jediným predstaviteľom evanjelikov v slovenskej vláde. Prorežimne bol orientovaný aj dozorca východného dištriktu Bohuslav Klimo.²⁹⁹ Aj známy spisovateľ a seniorálny dozorca Ján Hrušovský po počiatočnom rezervovanom postoji voči ľudáckemu režimu, ktorý vyplýval z jeho reflektovania vzťahu medzi cirkvou a štátom, napokon tiež vplával do provládnych vôd.³⁰⁰ Ešte zaujímavejšiu postavu v tomto smere predstavuje farár z Liptovského Sv. Petra Vladimír Rolko, ktorý sa otvorene hlásil k národnému socializmu.³⁰¹ Celkovo však v evanjelickom spoločenstve prevládali skôr opačné postoje, čo prirodzene viedlo na rôznych úrovniach k rôznym kolíziám s režimom a štátom.

Historická pamäť verzus súčasnosť: vnímanie ľudáckeho režimu na pozadí rekatolizačných skúseností

Skutočnosť, že v konečnom dôsledku v slovenskom štáte nebola prijatá nejaká právna norma, ktorá by protestantskú populáciu otvorene a priamo diskriminovala, ešte neznamená, že evanjelici, minimálne vnímavejšia časť tohto konfesijného spoločenstva, sa

²⁹⁸ Nech je ešte jasnejšie! In: CL, roč. 53, č. 11, 26. 5. 1939, s. 203-206 (poznámka: v texte podčiarkol P. M.).

²⁹⁹ Dr. Bohuslav Klimo-Hájomil – právnik a verejný notár, spisovateľ a básnik, počas prvej republiky funkcionár agrárnej strany, v r. 1925 – 1945 dozorca východného dištriktu ECAV, v r. 1940 – 1945 podpredseda Štátnej rady Slovenskej republiky.

³⁰⁰ Ján Hrušovský pôsobil v r. 1942 – 1943 ako redaktor **Gardistu**, v r. 1943 – 1945 bol pracovníkom Úradu propagandy SR.

³⁰¹ Vladimír Rolko – evanjelický kňaz, básnik a publicista: koncom 30. rokov vystupoval proti politike HSLS, za slovenského štátu prešiel na opačné pozície a inklinoval skôr k radikálnemu krídlu ľudákov; písal nacionalisticky a antisemitsky orientovanú publicistiku, niekoľko príspevkov venoval významným osobnostiam národných dejín a ich symbolickému a vodcovskému rozmeru. Pozri napr. R. [= ROLKO, Vladimír]: Vodcovstvo Štefánikovo. In: Slovenské pohľady, roč. 55., č. 5, 1939, s. 311-312; TEN ISTÝ: Vodcovstvo Andreja Hlinku. In: Slovenské pohľady, roč. 55, č. 8-9, 1939, s. 492-494.

necítili byť ohrození: napokon v roku 1939, teda v čase, kedy sa slovenský štát etabloval, ešte nikto nemohol odhadnúť, kam až vývoj dospeje.³⁰²

V júli 1939 laický predstaviteľ cirkvi, spisovateľ Ján Hrušovský, na rokovaní nitrianskeho seniorálneho konventu tlmočil kolektívne zdieľaný pocit: „*Cirkev evanjelická na Slovensku v prítomnom čase je v podobnom položení ako kedysi* [počas rekatolizácie – P. M.], *keď nábožní pevci spievali o útiskoch, ktoré sa dialy verným vyznavačom Pánovým.*“³⁰³

Z hľadiska skúmania atmosféry medzi evanjelickými duchovnými na základe ich pocitov, ich prežívania a hodnotenia novej situácie po rozbití Československej republiky je však zaujímavejšie spravodajstvo o pastorálnej konferencii kňazov nitrianskeho seniorátu, ktorá sa uskutočnila v máji 1939 v Holíči. Hneď na začiatku rokovania myjavský farár Pavel Lacko zdôraznil: „*Dnes sa hovorí o víťazstve v národe. Naša evanjelická cirkev nemôže hovoriť o víťazstve, keď* [Ľudácky] *politický predák*³⁰⁴ *odváži sa vyhlásiť: »Luteráni musia zo Slovenska zmiznúť!«.*³⁰⁵ *»Non licet vos!« – tak volali aj na prvých kresťanov. Ale evanjelictvo ostane aj potom, keď nepriatelia jeho budú hniť. Čo robiť? Roznietiť oheň viery*

³⁰² Je príznačné, že ľudácky režim sa nerozpokoval zakázať niektoré cirkvi či náboženské spoločnosti. Prekvapujúci bol pomerne negatívny postoj režimu voči gréckokatolíckej cirkvi, ktorý vyplýval z viacerých kolízií medzi štátom a touto cirkvou v troch oblastiach: 1/ politickej (neochota duchovných i veriacich angažovať sa v politických štruktúrach HSES-SNJ), 2/ národnostnej (Rusíni verzus Slováci: obviňovanie cirkevných štruktúr, že rusinizujú gréckokatolíckych Slovákov), 3/ v židovskej otázke (nekompromisný postoj biskupa P. P. Gojdiča voči diskriminácii a následne aj voči deportáciám židov). Podrobnejšie pozri v štúdií CORANIČ, Jaroslav: Postavenie gréckokatolíckej cirkvi v Slovenskej republike v rokoch 1939 – 1940. In: PEKÁR, Martin – PAVLOVIČ, Richard (eds.): Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Prešov 2007, s. 127-142. Pohľad na tieto tri problémové okruhy ukazuje na podobnosť vzťahov medzi štátom a gréckokatolíckou cirkvou ako aj evanjelickou cirkvou augsburského vyznania. Podobný bol aj diapazón nástrojov, ktoré vládna moc aplikovala podľa potreby voči obidvom cirkvám: v prvom rade upozorňujem na politickú instrumentalizáciu jazykovej otázky. Štylizovanie sa vládnych predstaviteľov do polohy dôrazného ochrancu jazykových a národných práv Slovákov vytváralo zdanlivo legálny rámec pre ingerenciu štátu do vnútrocirkevných záležitostí, čo sa najmä na evanjelickej strane vnímalo ako nežiadúci a protiprávny zásah do cirkevnej autonómie.

³⁰³ Dopisy. Seniorálny konvent nitrianskeho seniorátu. In: CL, roč. 53, č. 14, 7. 7. 1939, s. 291-293.

³⁰⁴ Nepodarilo sa mi zistiť konkrétne meno politického činiteľa, ktorého výrok P. Lacko citoval.

³⁰⁵ Liptovský senior a správca Tranoscia Ľudovít Šenšel napr. dostal poštou anonymný korešpondenčný listok tohto znenia: „*My katolíci, vás luteránov, teda psov, budeme biť a vykyňožíme [vás]*“. Citované podľa ŠENŠEL, Ivan: Pevný buď. Život a dielo seniora Ľudovíta Šenšela. Liptovský Mikuláš 1998, s. 148. Uvedenú vyhrážku, ktorú môžeme pokladať za prejav súkromnej iniciatívy neznámeho „horlivého“, ľudácky alebo gardisticky orientovaného katolíka, však treba vnímať na pozadí dobovej atmosféry a podobných hesiel, ktoré takpovediac „lietali“ vo vzduchu. Na túto skutočnosť poukazoval aj evanjelický farár Andrej Rolík, ktorý v expresívne ladenej kritike ľudáctva obvinil Hlinkových a Tukových stúpcov nielen zo zrady demokracie, ale aj zo zrady čs. republiky a slovenských národných ideálov: „*Evanjelikov chceli na vrby vešať. Nech sa teraz* [rozumej: po 14. marci 1939 – P. M.] *povešajú na ne sami zradcovia. [...]* *Boli pustili heslo: Čechov, Židov, psov a luteránov von! Majú teraz koho vyháňať von so psi miesto luteránov.[...] Koncentračnými tábormi hrozili evanjelickým farárom a vodcom. Môžu ich teraz zaplniť vlastnou rodinou, vlastnými domácimi viery! Ale nie – nežiadame, aby pre niekoľkých fanatikov a zradcov trpel aj dobrý, ale zavedený a podráždený ľud slovenský katolícky.*“ ANM-PHA, f. Milan Hodža, IV. Veřejná činnost: Slovenské organisace v USA – Slovenská liga (USA). Články rev. A. Rolíka, sign. 13/601: ROLÍK, Andrej: Nad Tatrou sa blýská. Slobodné Slovensko zradené – potupené! (Strojopisný text, 1939) (poznámka: v citáte podčiarkol P. M.).

v sebe, v cirkevníkoch. *Sme seniorátom Krmanovým, Hurbanovým, máme sa od koho učiť. Všetko vyhrážanie nestojí za reč.*“³⁰⁶

Holíčsky farár a nitriansky senior Peter Boor referoval o vzťahu medzi evanjelickou cirkvou a štátom, pričom zdôrazňoval, že cirkev si musí zachovať nezávislosť. Vyslovil sa aj k rôznym excesom a tvrdil, že „*ak prichádza k pohoršujúcim výčinom, konajú to snád' nekalé spodné prúdy*“. V rámci diskusie však nemenovaný účastník konferencie korigoval jeho názor a upozornil všetkých prítomných, že „*to sú nie nekalé, spodné prúdy, to je systém*“.³⁰⁷ Na cirkevnom fóre tak bola podstata ľudáckeho režimu verejne označená ako systémové zlo, ktorého legálnou súčasťou je páchanie rôznych foriem násillia, duchovného i fyzického. Lackov názor, že akékoľvek vyhrážanie sa na adresu evanjelikov netreba brať vážne, bol z tohto hľadiska spochybnený. Obavy z možného nežiadúceho vývoja vzťahu medzi cirkvou a štátom posilnil aj farár z Vrbového Jozef Bučko, ktorý upozornil na ľudácku reflexiu protestantského spoločenstva: „*Otázka jestvoty [= existencie, bytia] evanjelictva bola [zo strany ľudáckych politikov – pozn. P. M.] spomínaná po 6. októbri ako otázka milosti – otázka menšinová. Máme v živej pamäti dôležité prejavy a smýšľanie popredných [ľudáckych] dejateľov: »Smysel slovenských dejín je čiste katolícky«; »Na Slovensku vybudujeme slovenské regnum Marianum*“.³⁰⁸

Zo strany niektorých bádateľov, ale aj obhajcov ľudáckeho režimu a slovenského štátu sa niekedy zdôrazňuje, že evanjelická strana vnímala podobné vyhlásenia ľudáckych činiteľov príliš precitlivene, že reakcie evanjelickej cirkevnej tlače, prípadne i vedúcich činiteľov cirkvi boli často prehnaté, neadekvátne.

Revitalizovanie tradičného rekatolizačného hesla o *regnum Marianum* však nebolo len púhou propagandistickou bublinou, ale odzrkadľovalo zmenenú atmosféru v spoločnosti, v ktorej sa intolerancia a násillie dostávali do polohy akceptovaných, ba vyslovene schvaľovaných fenoménov. Už od zavedenia autonómie si príslušníci luteránskej komunity začali uvedomovať podobnosť medzi ľudáckym režimom a obdobím rekatolizácie. Početné prípady náboženskej intolerancie na rôznych úrovniach signalizovali možný návrat k predjosefínskemu konceptu interkonfesionálnych vzťahov. Na túto skutočnosť napokon poukazoval aj generálny biskup evanjelickej cirkvi Vladimír Pavel Čobrda, keď kritizoval pomery v štátnom školstve, ktoré malo fungovať ako konfesionálne neutrálna inštitúcia: „*Na štátnych školách, ľudových aj stredných, ktoré navštevujú aj evanjelickí žiaci, ujíma sa čisto katolícky spôsob modlenia, s výlučne katolíckymi modlitbami, ktoré k samému vyučovaniu ani nemajú vzťahu, a evanj. žiakom sa vraj povie: Dokiaľ sa my katolíci modlíme, vy stojte! Ako čo by sa evanjelickí žiaci nechceli a nemali modliť?! Že sa takto evanjelickí žiaci ponížujú v očiach svojich katolíckych spolužiakov, netreba vari ani spomínať. A je to v protive aj s náboženskou rovnoprávnosťou a so stanoviska aj národného, aj výchovného zrovna neprípustné.*“³⁰⁹

³⁰⁶ Dopisy. Z pastorálnej konferencie kňazov nitrianskeho seniorátu. In: CL, roč. 53, č. 12, 9. 6. 1939, s. 244-245.

³⁰⁷ Tamže.

³⁰⁸ Tamže.

³⁰⁹ Kresťanské Slovensko chápu mnohí ako katolícke Slovensko (Z výročitej zprávy gen. biskupa). In: CL, roč. 53, č. 4, 17. 2. 1939, s. 66-69 (citát s. 68). Poznámam, že problémy tohto druhu boli

III. 2. Stratégia vedenia evanjelickej cirkvi voči ľudáckemu režimu a symbolické formy rezistencie

Cirkevné štruktúry začínajú suplovať zaniknuté politické strany

Historik Ivan Kamenec zdôrazňuje, že „totalizácia verejného života postihovala nielen skutočných či potenciálnych odporcov nastupujúceho systému, ale aj bývalých spojencov, čo sa vari najvýraznejšie prejavilo v neočakávanom zákaze činnosti autonomistickej Slovenskej národnej strany.“³¹⁰

Proces zániku stranícko-politického pluralizmu bol v podstate ľudáckym diktátom a v konečnom dôsledku znamenal mocenské pohltenie všetkých ostatných strán. Podľa J. Rychlíka treba tradičné tvrdenia o údajne dobrovoľnom zjednotení politických strán s HSLS, ktoré sú rozšírené najmä v ľudáckej historiografii, kategoricky odmietnuť: zlúčenie nebolo dobrovoľné, ale vynútené, lebo sa odohrávalo pod hrozbou zákazu týchto strán.³¹¹ Slovenská národná strana bola jediným politickým subjektom, ktorý zjednotenie s ľudákmi otvorene a oficiálne odmietol.³¹² V konečnom dôsledku bola však aj SNS donútená uzatvoriť s ľudákmi dohodu o podmienkach zlúčenia, no v porovnaní s ostatnými politickými stranami nezískala iné, odlišné či výnimočné postavenie. V podstate ju postihol rovnaký osud, „iná bola len forma likvidácie“.³¹³

Ľudácka moc teda z verejného života odstránila stranu, ktorá mala z hľadiska svojej členskej základne a elektorátu prevažne protestantský charakter: evidentne – a treba zdôrazniť, že nie bezdôvodne – sa obávala možnosti, že práve táto strana by sa mohla stať platformou

---

v školstve neskôr odstránené. Evanjelická tlač dokázala oceniť a vyzdvihnúť aj ojedinelé prejavy medzikonfesionálnej spolupráce, ktoré by sme dnes označili ako ekumenické: „*Biela vrana. Zjavi-la sa v Štefánikovej [sic!] ľudovej škole štátnej v Bratislave pri posviacke krížov, umiestnených do tried. Po prvý raz fungoval spolu naraz pri spoločnej slávnosti rímskokatolícky a evanjelický kňaz. A – škola sa nezrútila! Ba možno, že bude lepšie stáť! Každý [kňaz] si povedal svoje o význame kríža, spomenúc aj konkrétne príklady významných ľudí zo svojej cirkvi a slávnosť sa skončila.*“ Čl. – Biela vrana (rubrika Rozhľady). In: CL, roč. 53, č. 12, 9. 6. 1939, s. 243.

³¹⁰ KAMENEC, Ivan: Politický systém a režim slovenského štátu v rokoch 1939 – 1945. In: KAMENEC, Ivan: Hľadanie a blúdenie v dejinách. Bratislava 2000, s. 65.

³¹¹ RYCHLÍK, Jan: c. d., s. 146.

³¹² Karol Fremal dáva odpor národniarov proti zlúčeniu s ľudákmi v r. 1938 do súvislosti s negatívnymi skúsenosťami z predchádzajúcej spolupráce v Autonomistickom bloku. FREMAL, Karol: Autonomistický blok a výsledky parlamentných volieb na Slovensku v roku 1935. In: PEKNÍK, Miroslav (ed.): Martin Rázus. Politik, spisovateľ a cirkevný činiteľ. Zborník z vedeckej konferencie Martin 24. – 27. jún 2008. Bratislava 2008, s. 162. V súvislosti s politickým „trucovaním“ národniarov autor cituje úryvok z článku s príznačným názvom **V cudzích službách** (in: Slovák, 25. 11. 1938): „*Veľmi zarazilo, že zástupcovia národnej strany v Žiline sa uzniesli nepristúpiť k spoločnej slovenskej strane [rozumej: k HSLS-SNJ] a chcú naďalej zostať vo vleku čechoslováckej ideológie.*“ Citát je výbornou ukázkou toho, ako tlač manipulovala slovenskú verejnosť a odpor proti mocenskému monopolu ľudákov vydávala za zradu národných záujmov, pričom toto obvinenie účelovo „zaodela“ do osvedčeného antičechoslováckeho kabáta.

³¹³ ROGUĽOVÁ, Jaroslava: Likvidácia Slovenskej národnej strany. In: CSÉFALVAY, František – PÚČIK, Miloslav (eds.): Slovensko a druhá svetová vojna. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 29. – 31. mája 2000. Bratislava 2000, s. 101.

všetkých opozičných elementov.³¹⁴ Úlohu zaniknutých strán, najmä tých, v ktorých mali silné zastúpenie práve luteráni (agrárnej a národnej strany), teda začala suplovať cirkev, resp. niektoré jej štruktúry, spolky či mládežnícke združenia. Liptovský senior Ľudovít Šeňšel v mene evanjelikov varoval nový režim slovami: „*majorizovať nás možno, terorizovať sa nedáme*“³¹⁵; iný autor už v marci 1939 zdôrazňoval, že „*evanjelická cirkev sa nedá glaj[ch]šaltovať ako nejaká politická strana*“³¹⁶, evidentne teda narážal na kroky Ľudákov, namierené voči bývalému politickému spojencovi, národnej strane.

Je príznačné, že historici politických dejín, ktorí často konštatujú nepripravenosť (nekomunistických) politikov na prechod do protišľudáckej opozície, uvažujú o občianskej opozícii výlučne v politických kategóriách, teda ako o politickom odpore, organizovanom politikmi.³¹⁷ Často pritom zabúdajú, že rezistencia môže mať aj veľmi výrazný kultúrny a duchovný rozmer. V podstate už J. Ušiak koncom 60. rokov 20. storočia poukázal na skutočnosť, že „*evanjelická cirkev mala vo svojom pôsobení a hnutí počas slovenského štátu značnú výhodu v tom, že vystupovala ako náboženská organizácia, čo jej pohybu a boju, v podstate politickému*³¹⁸, *poskytovalo istý ochranný štít, aký nemali iné hnutia stojace v opozícii proti slovenskému štátu*“, pričom zdôraznil, že išlo o zápas „*jednej časti slovenského národa, vedený pod cirkevno-náboženskou zástavou. Pod touto zástavou bolo možné boj s režimom do istej miery legalizovať, viesť ho verejne a na širokej základni. Proti ideológii a praxi slovenského fašizmu sa viedol boj z pozícií kresťanskej náuky, za stelesnenie ktorej sa štát vyhlasoval.*“³¹⁹

V októbri 1939 sa napríklad na stránkach **Cirkevných listov** objavil článok, parafrázujúci slová evanjelickej cirkevnej hymny, Lutherovho chorálu, ktorý bol medzi veriacimi všeobecne známy. Zasadil ich do kontextu aktuálnej spoločensko-politickej atmosféry slovenského štátu: „*»Ten starý nepřítel zkazit by nás chtěl«*³²⁰ *i dnes. Kto je ten »starý nepřítel«? Satanáš; každý, kto bojuje proti pravdám Kristovým, i keď v mene křesťanstva; každý, kto*

³¹⁴ K. Fremal upozorňuje na skutočnosť, že „*v Liptove, Turci, Novohrade a na Pohroní, kde mala SNS v minulosti silné pozície, veľká časť jej funkcionárov a členov nikdy do HSLS nevstúpila. Naopak, aktívne sa zapojili do odboja a SNP.*“ FREMAL, Karol, c. d., s. 162.

³¹⁵ ŠEŇSEL, Ľudovít: *Obraz Hlinkov do evanjelických škôl*. In: CL, roč. 53, č. 4, 17. 2. 1939, s. 83.

³¹⁶ HRONEC, Pavel: *Štúrov hlas*. In: CL, roč. 53, č. 5, 3. 3. 1939, s. 98.

³¹⁷ Pozri napr. BYSTRICKÝ, Valerián: *Príčiny a podmienky vzniku nekomunistickej protišľudáckej opozície (6. 10. 1938 – 14. 3. 1939)*. In: BYSTRICKÝ, Valerián: *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu. Výber zo štúdií*. Bratislava 2008, s. 223-249.

³¹⁸ Nazdávam sa, že v spomínanom kontexte nie je celkom korektné hovoriť o politickom boji v primárnom význame tohto slova, najmä nie v počiatkovej fáze existencie autonómie a slovenského štátu. V prvom rade išlo o obhajobu občianskych práv jednotlivcov, resp. rovnocennosti a rovnoprávnosti celého konfesionálneho kolektívu. Ľudácka moc však vnímal akúkoľvek kritiku akejkoľvek stránky verejného života ako prejav nelojálnosti a jeho interpretáciu posúvala do roviny politického zápasu.

³¹⁹ UŠIAK, Ján: c. d., s. 6.

³²⁰ Ide o odkaz na prvú slohu cirkevnej hymny: „*Hrad přepevný jest Pán Bůh náš, / Zbroj výborná i síla; / On nás chrání, když satanáš / Proti nám své vysílá; / Ten starý nepřítel / Zkazit by nás chtěl; / Moc a mnohá lest / hrozná zbroj jeho jest, / Nemá v světě rovného.*“ Zpěvník evanjelický aneb: *Písne duchovní, staré i nové k veřejné a domácí nábožnosti křesťanů evanjelických aug. vyznání, s přídavkem modliteb a nových písní duchovních*. Liptovský Sv. Mikuláš 1940, s. 194-195, pieseň č. 314.

si náš spev o »starom nepřítele« vzťahuje dnes na seba. Ale nebojíme sa, než »háji nás rek udatný« – Ježiš Kristus.³²¹

V tejto atmosfére postupne narastali nielen opozičné nálady v radoch luteránskeho obyvateľstva, ale kryštalizovala aj stratégia cirkevných predstaviteľov, ktorí na uvedenú situáciu reagovali posilňovaním mentálnej odolnosti svojho spoločenstva a upevňovaním konfesionalnej identity. Kľúčovú úlohu v tejto stratégii zohrával symbol Štefánika, ale aj iné symboly posilňujúce integritu a sebedomie slovenského evanjelictva: bohoslužobný jazyk cirkvi, teda biblická čeština, tradičné duchovné piesne, predovšetkým však cirkevná hymna, Lutherova vyznávačská pieseň *Hrad prepevný*, verejné prihlasovanie sa k Husovi a husitstvu, ku Komenskému, hurbanovská tradícia atď. Išlo teda v prvom rade o zápas v rovine kultúrnej a duchovnej, ktorý sa prejavoval okrem iného aj ako zápas o tradície, symboly, o podstatu národnej kultúry, ale aj ako obrana vlastnej konfesionalnej kultúry, keďže z ľudáckych pozícií boli mnohé jej prejavy, formy a symboly napádané a ostrakizované ako Slovákom cudzie či vyslovene nepriateľské. Podobne však režim reagoval aj v prípade historických osobností či udalostí, ktorým nebolo možné vyčítať cudzí pôvod: v tejto súvislosti stačí poukázať napríklad na neuskutočnené Štúrove oslavy v Modre v roku 1939.

Štúrov pomník v Modre a zákaz jeho odhalenia

Jeden z aktov symbolickej politiky vládnej garnitúry v prvom roku existencie slovenského štátu predstavuje nepovolenie slávnostného odhalenia pomníka Ľudovíta Štúra v Modre. Predseda vlády Jozef Tiso žiadal pomníkový výbor, na čele ktorého stál modranský evanjelický farár Július Dérer, aby upustil od pôvodného zámeru, podľa ktorého mala byť v jeden deň slávnosť posviacky novej budovy evanjelického sirotinca (predpoludním) a slávnosť odhalenia Štúrovho pomníka (popoludní). Vzápätí sa však neomalene dožadovoval aj toho, aby organizátori štúrovského podujatia „*upustili od dr. Osuského, ako slávnostného rečníka. Keď slávnostnú reč povie predseda vlády [teda Tiso], to postačí úplne.*“ Dérer v cirkevnej tlači prízvukoval, že v rozhovore s Tisom sa odvolával aj na bánovský precedens (odhaľovanie Štúrovho pomníka v Bánovciach nad Bebravou roku 1936): „*Keď tam posviacka [katolíckej] oltárnej sochy, posviacka základov r. kat. internátu*³²² *neboly na úkor národnej slávnosti, prečo by slávnosť sirotincová v Modre mala byť? A keď nám evanj. Slovákom vtedy ani nenapadlo vytýkať, že dvoma cirkevnými kat. slávnosťami je národná slávnosť skonfesionalizovaná, prečo teraz nám evanjelikom pre slávnosť sirotincovú mali*

³²¹ JURÁŠ, Jozef: Po stopách reformácie. In: CL, roč. 53, č. 22, 27. 10. 1939, s. 427-430. Autor bol seniorálnym kaplánom, patrili k organizátorom občianskeho odboja na Liptove, počas komunistického režimu bol väznený.

³²² V rámci slávností odhalenia Štúrovho pomníka v Bánovciach nad Bebravou r. 1936 bola aj slávnosť kladenia základného kameňa rímskokatolíckeho učiteľského internátu, ktorý pomenovali po Antonovi Bernolákovi; slávnostný prejav mal práve J. Tiso. Tento katolícky cirkevný obrad bol oficiálne zaradený aj do programu štúrovskej slávnosti. Pozri napr. Slávnosť odhalenia prvého pomníka Štúrovho. In: KURTHA, V. H. (ed.): Štúrov rodný kraj. Výdal k Štúrovým jub. oslavám v Bánovciach a v Uhrovci 29. a 30. augusta 1936. Pripravný kruh pre organizáciu slovenských mladých národovcov. Nákladom prípravného výboru. B. m., [1936].

*by tak vytýkať slov. katolíci? [...] – Pán predseda vlády na to všetko poznamenal, že to bolo v Bánovciach iné, a v Modre zas iné, a znovu žiadal, aby sme slávnosť sirotincovú odložili.*³²³

Organizátori nakoniec súhlasili s oddelením týchto dvoch podujatí, ale odmietli požiadavku, aby na štúrovskej slávnosti verejne nevystupoval biskup Samuel Štefan Osuský, keďže už bol oslovený a pozvanie na slávnosť prijal. Argumentovali tým, že nie je len oficiálnym predstaviteľom evanjelickej cirkvi, ale aj predsedom Literárneho odboru Maticy slovenskej a znalcom štúrovskej problematiky. Odhalenie pomníka sa však napokon nekonalo: 9. júna 1939 oznámil okresný náčelník J. Dérerovi, že slávnosť sa „na vyšší pokyn“ zakazuje.

Na základe skutočnosti, že Dérer uvedené informácie medializoval v cirkevnej tlači, môžeme oprávnene predpokladať, že medzi príslušníkmi protestantského spoločenstva sa šíril pocit, ktorý by sa dal sformulovať v podobe vety: čo bolo dovolené slovenským katolíkom v Československej republike v roku 1936, nie je dovolené slovenským evanjelikom v slovenskom štáte v roku 1939. Opísaná epizóda z dejín symbolickej politiky ľudáckeho režimu však prinajmenšom relativizuje vyššie citované konštatovanie J. Ušiaka, že medzikonfesionálne spory a konflikty sa neodohrávali na najvyššej úrovni vedenia cirkvi a štátu. Sám Tiso interpretoval celú záležitosť ako konfesionálny problém, resp. ako problém vzťahu medzi konfesionálnou a nacionalitou. Otázkou zostáva, nakoľko išlo z jeho strany o účelovú interpretáciu. V tomto prípade sa prikláňam k názoru, že artikulácia obavy z možnej konfesionalizácie národnej festivity bola z jeho strany iba nepresvedčivou zámienkou, ktorá mala zakryť pravú podstatu problému. Skutočnou príčinou zákazu bola snaha zabrániť politickému využitiu/zneužitiu Štúra ako symbolu na deklarovanie opozičných názorov voči režimu a štátu.

Je zrejme, že vládne kruhy sa v súvislosti so Štúrovým pomníkom rozhodovali práve pod dojmom Štefánikových osláv, ktoré v druhej polovici mája 1939 zorganizovali na Bradle evanjelici a ktoré vyzneli ako opozičný prejav proti ľudáckemu režimu. Zákaz odhalenia modranského pomníka prišiel totiž necelé tri týždne po Štefánikových oslavách, na ktorých verejne vystúpil aj evanjelický biskup S. Š. Osuský.

200. výročie smrti Daniela Krmana a 150. výročie náboženskej slobody

Cirkev využívala oslavy okrúhlych výročí významných historických udalostí či osobností, prípadne masové zjazdy evanjelickej mládeže na pozdvihnutie protestantského povedomia, ale aj na posilnenie konfesionálnej súdržnosti a solidarity veriacich. Rovnako ich však využívala na artikulovanie kritických, niekedy vyslovene opozičných názorov. Vládna moc ich samozrejme chápala ako zneužívanie cirkvi na politickú agitáciu a podryvanie autority štátu. V skutočnosti však evanjelickí cirkevní predstavitelia, ale aj jednotliví kňazi často iba nastavovali zrkadlo režimu a štátu, ktorý sa rád prezentoval ako národný a kresťanský. Rok 1939 sa v protestantskej komunite niesol v znamení osláv 20. výročia smrti M. R. Štefánika, v nasledujúcom roku si celá cirkev pripomenula 200. výročie smrti superintendenta (biskupa) Daniela Krmana a na rok 1941 pripadlo 150. výročie prijatia zákona

³²³ Slávnosti v Modre znovu sme museli odložiť. In: CL, roč. 53, č. 13, 23. 6. 1939, s. 269-270.

o slobode náboženského vyznania (zákon č. 26/1791 uhorského snemu). Je príznačné, že uprostred 20. storočia bol tento zákon v dobovom konfesijnom diskurze označovaný ako „*magna charta*“ náboženskej slobody. Jeho tematizácia, ktorá do istej miery zatienila aj význam Tolerančného patentu, nesúvisela len s uvedeným výročím, ale aj s aktuálnou situáciou, s napätým vzťahom medzi cirkvou a štátom, predovšetkým s úsilím vládnej moci dostať evanjelickú cirkev pod kontrolu a odstrániť režimu nepohodlných biskupov.³²⁴ Politicky motivovaná, vyslovene účelová a historickej realite nie celkom zodpovedajúca kontrapozícia Tolerančného patentu a spomínaného zákona, vyjadriteľná rozdielom medzi *náboženskou toleranciou* a *náboženskou slobodou*, resp. rozdielom medzi panovníkovým oktrojom a konsenzuálne prijatou zákonnou normou, však pravdepodobne medzi veriacimi príliš nerezonovala. Takáto aktivácia historickej pamäti a cirkevné festivity spojené so 150. výročím náboženskej slobody oslovovali v prvom rade evanjelické duchovenstvo, resp. vzdelanejších príslušníkov cirkvi, ktorí dokázali reflektovať spomínané nuansy medzi náboženskou toleranciou a slobodou; pre jednoduchého človeka zrejme neboli až také príťažlivé ako oslavy 200. výročia Krmanovej smrti.

V tomto prípade sa historická pamäť viazala na ikonickú postavu, spájala sa so silne emocionálnym príbehom hrdinu a mučeníka „našej“ viery. Krmanovské oslavy v septembri 1940 sa stali platformou na vyjadrenie nesúhlasu s ľudáckym režimom. Protestantskému spoločenstvu, resp. veriacim prítomným na oslavách, sugerovali prostredníctvom Krmanovho životného príbehu predstavu, že ľudácky režim je podobný tomu „jezuitskému“ spred dvesto rokov.³²⁵ V radoch evanjelického obyvateľstva tento druh kultúrnej a duchovnej stratégie prispieval k intenzívnej erózii predstavy o kresťanskom charaktere ľudáckeho režimu.³²⁶

³²⁴ Spomínaný zákon nazval *evanjelickou magnou chartou*, ktorá je základom cirkevnej samosprávy, napr. biskup Samuel Štefan Osuský, pričom verejne vyzval všetkých evanjelických veriacich: „*Nech niet zodpovedného cirkevného činiteľa, ktorý by si ten [zákonný] článok nepreštudoval, [...] nech niet sboru, sdruženia, ktoré by sa s ním neoboznámily, Boha zaň neoslavovali tým väčšmi, že žijeme v časoch, keď princíp evanjelictva o slobode kresťana stáva sa cieľom útokov.*“ Podobným spôsobom zdôrazňoval význam tohto zákona dištriktuálny dozorca Michal Slávik: „*Zaistené bolo [rozumej: už za panovania Leopolda II. – P. M.] pre našu cirkev autonómne zriadenie. Výslovne hovorí tento zákon, že naše cirkevné zákony, ktoré si vynesie naša cirkev spôsobom podľa tohto [snemového] zákona určeným a ktoré si vyniesla v roku 1791. na svojej synode, nemôžu byť pozmenené ani vládnym rozkazom, ani kráľovským usnesením.*“ Citované podľa brožúry – V obrane pravdy a práva. Reč dištr. dozorcovi Dr. Michala Slávika a výročná zpráva biskupa Dr. Samuela Osuského, na konvente Západného dištriktu dňa 25. sept. 1941 v Bratislave. Bratislava 1941, s. 3, 7, 8 (poznámka: v citátoch podčiarkol P. M.).

³²⁵ Dôležitú súčasť krmanovských osláv predstavovala tematizácia a inštrumentalizácia negatívneho obrazu jezuitov, ktorí v historickej pamäti protestantskej komunity fungovali ako „špecialisti“ na (dobové rekatolizačné) násilie a utrpenie. Znásilňovateľmi spoločnosti „tu“ a „teraz“ (v 20. storočí), ktorí majú svoju paralelu v obraze rekatolizátorov a jezuitov však nie sú len najagresívnejšie skupiny či jednotlivci, ktorí páchajú zlo či zločiny proti ľudskosti, teda napríklad gardisti, ale aj tí, ktorí páchanie zla umožňujú, ktorí ho zaštitili svojou autoritou alebo pred ním zatvárajú oči a tým sa stávajú spolupáchateľmi. Sú to teda aj tí, ktorí si mocenskými prostriedkami zabezpečujú monopol na pravdu a bránia vydať svedectvo pravdy iným – ľudáci. Negatívny obraz jezuitov sprostredkovaný príležitostnými literárnymi textami nebol namierený voči katolíkom en bloc, ale voči novodobým rekatolizátorom, teda voči tej skupine v rámci katolíckeho tábora, ktorá – podobne ako jezuiti v 17. a 18. storočí – „tu“ a „teraz“ disponuje mocou a zneužíva ju.

³²⁶ Podrobnejšie pozri v štúdiách MACHO, Peter: Vzpomínejte na vúdce své. Oslavy 200. výročia smrti Daniela Krmana roku 1940 v kontexte ľudáckeho režimu a protestantskej rezistencie. In: OS,

Krmanovské oslavy ako súčasť a nástroj cirkevnej stratégie prispeli k sebadefinovaniu a seba vymedzovaniu konfesijného kolektívu a jednotlivca v ňom, upevňovali integritu komunity a do istej miery pomáhali budovať psychologické bariéry, ktoré brzdili proces stotožnenia sa evanjelického kresťana s autoritatívnym, resp. totalitným režimom.

V súradniciach krmanovského výročia v roku 1940 uvádza J. Ušiak dve zaujímavosti, ktoré odzrkadľujú prítomnosť rôznych, často úplne protikladných názorov a postojov v protestantskom spoločenstve. Na jednej strane tento bádateľ upozorňuje na skutočnosť, že rokovanie konventu západného dištriktu bolo v súvislosti so spomínaným výročím zámerne zvolané na Myjavu, teda do cirkevného zboru, ktorý bol Krmanovým pôsobiskom, pričom sa tento „konvent [...] uzniesol zamietnuť pozdrav »Na stráž!« nariadený ministerstvom [aj] pre evanjelické cirkevné školy [...]“. ³²⁷ Na druhej strane Ušiak pripomína, že „pri krmanovskom výročí, keď sa mobilizovali všetky odbojné protestantské tradície [...], pokladal dr. Klimo [dozorca východného dištriktu] za najpríhodnejšie zdôrazňovať, že Krmana jeho bojovnosť a nekompromisnosť priviedla do ťažkého jedenástročného žalára a k smrti, a dával za vzor konanie palatína Thurzu, ktorý kráčal s panovníckou mocou.“ ³²⁸ Ako vidno, B. Klimo svoj osobný konformný postoj voči vládnej moci dával za vzor celej cirkvi, dokonca ho podoprel aj účelovou historickou argumentáciou.

Verejné odmietnutie gardistického pozdravu na cirkevnom fóre ako nenáležitého pre evanjelické školy mohla vládna moc chápať ako podryvanie autority štátnych orgánov a politickú provokáciu. Na druhej strane si treba uvedomiť, že konventuáli neurobili nič iné, než to, čo im umožňovala cirkevná ústava a cirkevná autonómia od čias Leopolda II.: odmietli priame zasahovanie štátu do vnútorných záležitostí evanjelickej cirkvi. Nemohli zabrániť tomu, aby sa tento pozdrav používal v štátnych školách, ale v cirkevných školách museli byť ministerské nariadenia tohto druhu najprv schválené cirkevnou vrchnosťou. Dôležitá bola aj skutočnosť, že gardistický pozdrav odmietlo také fórum ako bol konvent, teda nielen jednotliví biskupi, seniori, či farári, ale kolektívny, reprezentatívny orgán cirkvi. Cirkevná autonómia teda tvorila dôležitú hrádzu, či hradbu proti prenikaniu totalitných praktík a symbolov a ľudácka moc sa vo vzťahu medzi štátom a cirkvou neodvážila prekročiť onen povestný rubikon.

Pripomínanie si Krmanovej mučeníckej smrti smerovalo do radov evanjelických veriach: cirkevné oslavy mali stmeliť a posilniť konfesijný kolektív. Daniel Krman však ako symbolická figúra neprekračoval hranice protestantského prostredia. Ak chceli predstavitelia evanjelickej cirkvi osloviť aj širšiu neluteránsku verejnosť, museli siahnuť k takej ikonickému postave slovenských dejín, k takému symbolu, ktorý rezonoval v celej spoločnosti. Takýmto symbolom bol v slovenskom prostredí práve Milan Rastislav Štefánik. V tomto prípade sa však opozičnická inštrumentalizácia Štefánika stretávala s oficiálnym obchádzaním Štefánikovej pamiatky, ktoré praktizovala ľudácka garnitúra.

roč. 10, č. 1-2, 2006, s. 116-129; MACHO, Peter: Príležitostná poézia – nástroj zápasu proti ľudákemu režimu (A. Lacková-Zora: K 200. výročiu smrti D. Krmana, Nad hrobom mučeníckym). In: MIKULA, Valér – ROBERTSOVÁ, Dagmar (eds.): Štyridsiate roky 20. storočia v slovenskej literatúre (Zborník z vedeckej konferencie). Bratislava 2006, s. 94-106.

³²⁷ UŠIAK, Ján: c. d., s. 25.

³²⁸ Tamže, s. 31.

III. 3. Zabúdanie na Štefánika ako súčasť oficiálnej symbolickej politiky ľudáckeho režimu a reakcie verejnosti

Na rázcestí: odkaz „našich“ predkov v službe dvoch štátnych ideí

Štefánik ako symbol plnil počas existencie Československej republiky úlohu legitimizačného nástroja jednotlivých politických strán a táborov, vrátane ľudákov. Takmer celých dvadsať rokov ľudácka tlač a ľudácki vodcovia zdôrazňovali, že jedine oni, autonomisti, majú právo hlásiť sa k Štefánikovmu odkazu, že jedine oni kráčajú v stopách Štefánika. Je príznačné, že keď sa HSĽS definitívne predierala k moci, tento spôsob symbolickej legitimizácie už nepokladala za potrebný. Prejavilo sa to nielen v ignorovaní Štefánikových zásluh pri otváraní autonómneho snemu, ale aj v politickej ritualizácii, keď delegácia snemu na čele s Martinom Sokolom navštívila Ružomberok a položila veniec na Hlinkov hrob, ale Bradlo so Štefánikovým hrobom obišla.³²⁹ Z pohľadu ľudáckej elity to bolo logické, lebo autonómiu pokladala za ovocie dvadsaťročného zápasu, na čele ktorého stál práve Andrej Hlinka. Táto tendencia sa prejavovala aj v čase vzniku slovenského štátu. Z hľadiska celospoločenského konsenzu týkajúceho sa symbolickej politiky, ktorý od nového štátu a režimu očakávala minimálne časť verejnosti, to bol však chybný krok, pôsobiaci v spoločnosti kontraproduktívne. Ľudácka vládna garnitúra sa ho neskôr usilovala korigovať, pravda, v intenciách totalitného režimu.

V ľudáckom tábore sa veľmi rýchle začali prejavovať separatistické tendencie. Ako pripomína Ladislav Suško, „*veľký odpor v evanjelickej cirkvi vzbudila Tukova a Machova aktivita v zime 1938/39 za slovenský štát. Toto sa [v protestantských kruhoch] pokladalo za základnú otázku národného života Slovákov, za príliš vážnu, aby sa mohla riešiť len tak mimochodom, ako v zrýchlenom filme. Odpoveď [...] bola [...] dôsledne československá*“: generálny biskup V. P. Čobrda varoval pred ďalším trhaním československého štátneho zväzku a Andrej Mihal na stránkach **Cirkevných listov** začiatkom marca 1939 prizvukoval: „*Verní evanjelickí Slováci aj rozumom, aj srdcom, aj tradíciou stoja ako múry hradné na tom základe, na ktorom sme sa oslobodili a sľubne ďalej vyvíjali: na základe spoločnej Česko-slovenskej republiky. My dielo Štefánikovo nezahodíme do kúta. My Pittsburskú dohodu a Martinskú deklaráciu nezašliapeme. My nebudeme nevďační voči bratom Čechom, ktorí nám v najhoršom pomohli. My boje a krv našich legionárov nepošpiníme.*“³³⁰

Podobné stanovisko zaujala skupina jedenástich bývalých legionárov o niekoľko dní neskôr: 14. marca 1939 adresovali autonómnemu snemu memorandum, v ktorom vyzvali

³²⁹ Snem slovenskej krajiny složil hold Andrejovi Hlinkovi. In: NN, roč. 70, č. 26, 1. 2. 1939, s. 5.

³³⁰ MIHAL, Andrej: Ide o základné veci! In: CL, roč. 53, č. 5, 3. 3. 1939, s. 89-91. L. SUŠKO v súvislosti s týmto stanoviskom uvádza, že Mihal dokonca uvažoval o kolektívnom proteste proti vládnemu vyhláseniu J. Tisu v slovenskom sneme o budovaní osobitnej slovenskej štátnosti, na ktorom mali podľa jeho predstavy participovať evanjelickí, ale aj katolícki poslanci. SUŠKO, Ladislav: Evanjelická cirkev augsburského vyznania na Slovensku 1938/39 v zrkadle cirkevnej tlače. In: Historický časopis, roč. 49, č. 1, 2001, s. 67, 68.

slovenských poslancov, aby sa nepodieľali na ďalšom rozbíjaní Československej republiky: „*Kladíme Vám na srdce, aby ste nezneuctili slovenskú národnú česť a pamiatku našich mŕtvych druhov v čele s generálom Štefánikom.*“³³¹ Medzi tými, ktorí túto výzvu podpísali, nachádzame také osobnosti, ako boli gen. Rudolf Viest či spisovatelia Janko Jesenský a Jozef Gregor-Tajovský.

Obidva výroky, pochádzajúce z marca 1939, signalizujú, že v čase veľkých politicko-mocenských turbulencií, kedy bola ohrozená celistvosť i samotná existencia Československej republiky, jednotlivci či skupiny stojace na platforme spoločnej republiky (čo nevylučovalo autonómiu), artikulovali svoje politické postoje prostredníctvom symbolu Štefánika: zápas za zachovanie československého štátu chápali ako nasledovanie Štefánikovho odkazu, jeho rozbíjanie prezentovali ako zradu Štefánikovho odkazu. Prvý výrok sprostredkúva postoj blízky vedeniu evanjelickej cirkvi – autor vystupuje v mene príslušníkov luteránskeho spoločenstva; druhý výrok ilustruje stanovisko určitej skupiny občanov bez ohľadu na ich príslušnosť k cirkvi alebo konfesii. Tieto dva momenty akoby predznamenávali skutočnosť, v akých kontextoch sa bude opozičnicka exploatácia Štefánika-symbolu v nadchádzajúcom období pohybovať.

V obidvoch citátoch možno registrovať všeobecne akceptovanú predstavu, ktorá tvorí immanentnú súčasť nacionalistického diskurzu a ktorá je univerzálna, lebo patrí k základom každej nacionalistickej viery, totiž predstavu, že „naši“ veľkí predkovia (v tomto kontexte Štefánik) „nám“ ukazujú cestu, ako máme postupovať, cestu, po ktorej máme kráčať smerom k vytýčenému cieľu a nevybočiť z nej. Tradičné slovné zvraty, *kráčať v stopách predkov* či *byť verní odkazu predkov*, ktoré sa veľmi často vyskytovali aj v súvislosti s dobovou politicko-ideologickou inštrumentalizáciou obidvoch symbolov – Štefánika a Hlinku – predstavujú rétorické figúry, prostredníctvom ktorých sa artikulovala a znásobovala potreba lojality voči konkrétnym existujúcim, resp. postulovaným štátnym útvarom (Československo kontra samostatné Slovensko), pričom táto artikulácia nemala ďaleko od citového vydierania občanov.

Politická diferenciacia medzi dvoma táborami (ľudáci verzus neľudáci, resp. vládna moc verzus opozícia) vygenerovala akúsi dvojkoľajnosť: jedni sa dovolávali Hlinku, tí druhí Štefánika. Pritom emocionálne väzby občanov k jednej alebo druhej ikonickej postave slovenských dejín posilňovali existujúcu hranicu ako deliacu čiaru medzi týmito skupinovými identifikáciami. Politicko-symbolická demarkácia sa teda v súvislosti s personálnymi symbolmi prejavovala dvojakým spôsobom: 1/ ako zabúdanie, obchádzanie či ignorovanie Štefánika v ľudáckom diskurze a ako pripomínanie Štefánika v rodiacom sa opozičnom (protestantskom, resp. sekulárnom) diskurze; 2/ ako preferovanie Hlinku na úkor Štefánika v ľudáckom diskurze, resp. ako postupné vyostrovanie kontrapozície medzi týmito dvoma symbolmi v opozičnom tábore, najmä v protestantskej rezistencii, pričom tu je hierarchia opačná: prejavuje sa ako preferovanie Štefánika na úkor Hlinku.

³³¹ Citované podľa DOBRÍKOVÁ, Mária: Život a dielo generála Rudolfa Viesta. In: Obzor Gemera-Malohontu, roč. 21, č. 4, 1990, s. 171. Na okraj poznamenávam, že aj medzi bývalými legionármi sa našli jednotlivci, ktorí vyhlásenie slovenskej samostatnosti vnímali pozitívne (Jozef Honza, Trnava).

Zabúdanie na Štefánika na pôde slovenského snemu

Keď začal 18. januára 1939 v priestoroch bratislavskej univerzity svoju činnosť snem Slovenskej krajiny, slávnostnú výzdobu auly tvorili okrem zástav aj busty Andreja Hlinku a Milana Rastislava Štefánika. Z prejavov slávnostných rečníkov sa však Štefánik vytratil. Rokovanie snemu otvoril dlhoročný ľudácky politický činiteľ Jozef Buday. Vo svojom prejave síce pripomenul mnoho významných osobností, ktoré sa zaslúžili o národ, ale Štefánikovo meno v ňom vôbec neuviedol. Nezabudol však zdôrazniť: „[...] všetkých [...] prekonal muž, ktorý všetky svoje sily, všetok svoj čas, [...] všetky myšlienky, slová a skutky venoval práci za slovenský národ, boju za jeho politickú slobodu, a preto si zaslúži čestné meno otca národa; je to Andrej Hlinka [...]“. ³³²

Rozpaky u časti obyvateľstva, ktoré vyvolalo ignorovanie Štefánikových zásluh, ilustruje článok v evanjelickej cirkevnej tlači. Je koncipovaný ako rozhovor otca so synom, ktorí spolu počúvali rozhlasovú reportáž o prvom zasadnutí slovenského snemu. Nemenovaný autor zdôrazňuje, že syn mu v tejto súvislosti položil otázku, na ktorú nevedel uspokojivo odpovedať: „*»A prečo v slávnostných rečiach nespomenuli meno slovenského legionárskeho vodcu Štefánika a jeho chrabrych legionárov?«* A ozaj, nespomenuli ich. *»Poza-budli«, odpovedám ja. »Ale veď v priečelí bola busta Štefánikova a živí legionári v prešedivých uniformách stoja im pred očami. Či tí nebojovali za slobodu Slovákov?«* *»To sa rozumie samosebou, aj bez zvláštneho vyzdvihovania a preto ich mená ako samozrejmosť nespomenuli«, presviedčam malého priečnika. Či sa chlapec uspokojil a uveril môjmu vysvetleniu, neviem. Ale kto vysvetlí mne, prečo prácu Štefánikovu a jeho legionárov pri historickom a slávnostnom otvorení prvého slovenského snemu nespomenuli, keď sa už spomínali iní, menej významní?«* ³³³

Razantnejšiu podobu protestu mal iný článok publikovaný na stránkach mládežníckeho cirkevného časopisu: „[...] *my mladí slovenskí evanjelici pre jedno vznášame apel [...]: že z venca najlepších synov národa nesmel vypadnúť gen. M. R. Štefánik! Áno, mali byť vďačne spomenutí aj naši legionári! To sa nedá ospravedlniť! Lebo to uráža im vďačnosťou zaviazaný slovenský cit a tiež ich prácu, bez ktorej by – otvorene tvrdíme – nebolo 18. januára.*“ ³³⁴

Poznamenávam, že zo strany príslušníka ľudáckych politických špičiek nešlo o chvíľkový výpadok pamäti, ktorý spôsobil vynechanie Štefánika z dlhého radu zaslúžilých Slovákov, ale o cieľavedomú snahu reštrukturalizovať symbolický národný panteón. Podobným spôsobom totiž Štefánika ignoroval aj podpredseda snemu Karol Mederly, ktorý vo svojom prejave 28. apríla 1939 spomenul Bernoláka, Fándlyho, štúrovcov, Moysesa

³³² Otvorenie prvého slovenského zákonodarného snemu. In: NN, roč. 70, č. 15, 19. 1. 1939, s. 1-2. Vynechanie Štefánikovo mena v rámci Budayovho prejavu je prekvapujúce, lebo tento ľudácky činiteľ ho zjavne koncipoval v intenciách medzikonfesionalnej solidarity a spolupráce (spomínal nielen bernolákovcov a štúrovcov, ale aj tradíciu Moyses – Kuzmány; ďalej uvádzal napr. nielen mená Vajanského, Hviezdoslava, Hlinku i Rázusa, ale aj katolícky Spolok sv. Vojtecha a evanjelický Transocius).

³³³ K otvoreniu prvého slovenského snemu. In: CL, roč. 53, č. 3, 3. 2. 1939, s. 58.

³³⁴ MAUKŠ, A.: Zimná škola SEM. In: NR, roč. 18, č. 6, február 1939, s. 96-97.

a Kuzmányho, Andreja Radlinského, ale vôbec neuviedol meno M. R. Štefánika. Vo svojom prejave, odporúčal prijať zákon o Hlinkových zásluhách, možno preto bolo z jeho hľadiska potrebné zamlčať Štefánikove zásluhy: „Z [...] *obetavej lásky vyrástla [...] autorita Hlinkova. Ani nebolo a ani nebude väčšej autority, ako bola autorita Hlinkova. Pred ňou musel ustúpiť každý, pred autoritou Hlinkovou rozplynul sa každý svár; každé protiventstvo. Taliansky fašizmus poníma autoritu dučého ako »emanáciu národnej suverenity«, tak aj autorita Hlinkova bola tiež spontánnym výrazom suverénnej vôle slovenského národa. [...] Preto autorita Hlinkova jeho smrťou nezanikla, ona žije a žiť bude večne v národe. Každá autorita, ktorá bude chcieť viesť slovenský národ, musí plynúť, musí prameniť a opierať sa o autoritu Hlinkovu, ako jedinú autoritu, prýštiacu z duše slovenského národa.*“³³⁵

V protiklade s myšlienkami Budaya a Mederlyho uverejnil tlačový orgán Zväzu evanjelickej mládeže **Nový rod** stanovisko, ktoré do popredia národných velikánov stavalo práve Štefánika: „*Nám evanjelikom nikto nebude väčšou autoritou ako náš drahý Štefánik! On vyrástol z našej ev. fary, on tak vznešené heslo mal v svojom živote, on tak miloval Boha a slovenský národ, že tým sa nám stal dokonalým vzorom.*“³³⁶

Iný autor na stránkach **Národných novín** zdôrazňoval, že „*v slovenských srdciach má Štefánik miesto najčestnejšie a to miesto mu aj zostane. Jeho zásluhy o slovenský národ nie sú takého rázu, aby ich mohla vymazať akákoľvek zmena [politickkej, resp. štátoprávnej] situácie. Štefánikovej pamiatke zostaneme vždy verní.*“³³⁷

Paradoxne však bolo toto stanovisko uverejnené koncom apríla 1939, teda v čase, ktorý možno pokladať za moment obratu v ľudáckej symbolickej politike. Začínal sa totiž Týždeň Štefánikových osláv, v rámci ktorej jednotliví predstavitelia vládnej moci začali deklarovať takú podobu symbolického národného panteónu, ktorá sa zdala akceptovateľná aj pre evanjelickú časť verejnosti. V symbolických reprezentáciách odrazu začali Štefánik a Hlinka vystupovať vedľa seba ako rovnocenné symboly. To však predbieham vývoj udalostí.

Túto podkapitolu možno uzavrieť konštatovaním, že napriek vyššie uvedenej skutočnosti práve 30. apríla 1939, teda v deň, v ktorom začínal Týždeň Štefánikových osláv, sa v Šarffii pri Nitre uskutočnilo slávnostné odhalenie pamätnej tabule A. Hlinkovi. Predseda vlády Jozef Tiso pri tejto príležitosti „*vyzdvihol význam Hlinkovho ducha a zdôraznil, že Hlinkov duch povedie i ďalej národ. Slovenský štát je dielo Hlinkovho ducha a preto tento Slovenský štát povedieme v duchu Hlinkovom [...].*“³³⁸

Nová hierarchia symbolov: Hlinka ako najväčší Slovák

Ako najväčšieho Slováka, ako najvýznamnejší celonárodný symbol začala prezentovať Hlinku po zavedení autonómie nielen dobová propaganda a publicistika. Uvedená tendencia sa pochopiteľne prejavovala aj v príležitostnej poézii či v slovách slávnostných rečníkov. Na ilustráciu možno uviesť texty známeho ľudáckeho politického činiteľa, kato-

³³⁵ MEDERLY, Karol: Andrej Hlinka – jediná autorita, prýštiaca z duše slovenského národa. In: Slováč, roč. 21, č. 96, 26. 4. 1939, s. 1-2.

³³⁶ KRIŠKA, Ľudovít: Náš drahý Štefánik. In: NR, roč. 18, č. 8, apríl 1939, s. 127.

³³⁷ Do Týždňa Štefánikovho. In: NN, roč. 70, č. 93, 30. 4. 1939, s. 3.

³³⁸ Slovenský štát povedieme v duchu Hlinkovom. In: Slovenská pravda, roč. 4, č. 101, 2. 5. 1939, s. 1.

líckeho kňaza Ignáca Grebáča-Orlova. Pri príležitosti 20. výročia vzniku Československej republiky sa v slávnostnom prejave vyslovil o Štefánikovi, že bol *najlepším synom slovenského národa*.³³⁹ V súvislosti s Hlinkovým úmrtím však prezentoval v jednej svojej básni Ľudáckeho vodcu ako *najväčšieho syna Slovače*.³⁴⁰

Paradoxne pochádzajú obidve Grebáčove výpovede z roku 1938: Hlinkovi prisúdil tento autor prvenstvo v národnom panteóne pod dojemom čerstvého zážitku z jeho smrti v auguste 1938, ktorá sa v Ľudáckom prostredí pochopiteľne pociťovala bolestivo ako veľká strata. Pozdvihnutie Hlinkovej osobnosti na úroveň najväčšieho Slováka, teda priznanie najvyššieho symbolického statusu, ktorý na základe predchádzajúceho všeobecného konsenzu a prevládajúcej verejnej mienky prináležal Štefánikovi, sa v jeho vlastnej politickej strane nemuselo vnímať ako nejaký radikálny zvrät: korešpondovalo s dlhodobou deklarovávaným, ale v podstate demagogickým propagandistickým obrazom Hlinku ako politického vodcu celého slovenského národa. Pritom bola v Ľudáckom diskurze už v medzivojnovom období zreteľná intenzívna idealizácia a sakralizácia Hlinkovej osoby.³⁴¹ Navyše sa v Ľudáckom tábore tieto dva symboly z času na čas aj prezentovali ako rovnocenné a kompatibilné už počas prvej republiky (Hlinka = nástupca a pokračovateľ Štefánika), čo pochopiteľne vyvolávalo nevôľu a kritiku v radoch politicky inak orientovaných jednotlivcov či skupín obyvateľstva.

Iný štefánikovský text pochádzajúci z Ľudáckej dielne z roku 1944 naznačuje posun vo vnímaní Štefánika, jeho ústup, presnejšie povedané, odsunutie z pozície najvýznamnejšieho celonárodného symbolu: Štefánik je pre nemenovaného autora (iba) jeden z najväčších Slovákov.³⁴² Naopak, výpoveď o Hlinkovi z pera Ľudovíta Fuzáka, ktorá sa v roku 1939 objavila na stránkach tlačového orgánu Hlinkovej gardy, čitateľom sugerovala presvedčenie o tom, že najväčším Slovákom bol práve on: „*Budme svorní, jednotní, neohrožení pracovníci národa*

³³⁹ SNK-ALU, sign. 97 A 8, GREBÁČ-ORLOV, Ignác: [inc.] Vážení prítomní! (Reč na oslavách 20-ročného trvania ČSR zameraná na osobnosť M. R. Štefánika).

³⁴⁰ GREBÁČ-ORLOV, Ignác: I klesol orol... (Nad rakvou Andreja Hlinku). In: Slováč, roč. 20, č. 189, 21. 8. 1938, s. 8.

³⁴¹ V medzivojnovom období sa sporadicky objavovala aj snaha postaviť Hlinku na prvé miesto v dobovej hierarchii symbolov. Po návrate z väzenia r. 1920 denník **Slovák** uverejnil nasledujúcu Hlinkovu charakteristiku: „*Apoštol a vodca autonómneho Slovenska, Andrej Hlinka je doma. [...] Ešte nikto toľko netrpel, nestrádal za naše milé Slovensko ako A. Hlinka. Jeho ideou bolo vždy: slobodné Slovensko. Za toto postavil všetko: majetok, zdravie, ba i život. Slovensko ešte nemalo tak veľkého syna, ktorý by sa bol za jeho slobodu takto zasadil ako on, ktorý by bol za ňu tak bezzištné pracoval, ako on. [...] V tom boji mal len jednu zbraň: pravdu a čisté slovenské srdce. Pravda však zavše býva zaznávaná, ba farizejsky ubíjaná. Jednako zabiť sa ona nedá, tá večne trvá. Márne sú rozkazy Pilátov, márne prenasledovanie Herodesov, zvíťaziť musí [...]*“ Čl. – Hlinka doma. In: Slováč, roč. 2, č. 84, 30. 4. 1920, s. 1 (poznámka: podčiarkol P. M.). Ako vidno z tohto citátu, pseudoreligiózna rétorika odkazujúca na príbeh Ježiša Krista signalizuje, že aj okolo Hlinkovej osoby sa formovala sekulárna hagiografia.

³⁴² „*Gen. Štefánik, i keby nič iné nebol pre národ urobil, len to, že v cudzine Slovákov urobil slávne meno. [...], i tak by sme ho mali za jedného z najväčších Slovákov [...]*“ Čl. – Hlinkova mládež – hrdinovi. In: Prelom, roč. 2, č. 18, 4. 5. 1944, s. 1.

slovenského, ako bol cez celý život Andrej Hlinka, najväčší Slovák všetkých čias, ktorý sa trvale zapísal do dejín Slovenska na veky.“³⁴³

Nastúpený trend novej hierarchizácie symbolov postupne „prechádzal“ z hláv ľudí – propagandistov, vládnych činiteľov, slávnostných rečníkov – do verejného priestoru. Symbolickú politiku ľudáckeho režimu, v ktorej dominovala práve Hlinkova postava, potvrdil aj zákon, podľa ktorého sa A. Hlinka zaslúžil o slovenský národ.³⁴⁴ Ľubomír Lipták v tejto súvislosti poznamenáva, že Hlinka ako symbol „bol vláducej moci a ideológii [...] bližší [...], a čo nik nahlas nevyslovil, ale vo vtedajšej politickej kultúre Slovenska malo veľký význam, na rozdiel od predchádzajúcich dvoch [rozumej: na rozdiel od evanjelikov Ľ. Štúra a M. R. Štefánika – P. M.] bol konečne katolík.“³⁴⁵

Táto skutočnosť však so sebou niesla aj odvrátenú stranu mince v podobe hypertrofovaného oficiálneho kultu Andreja Hlinku ako večného vodcu/Vodcu slovenského národa. Tento kult znamenal prienik fašistickej, resp. národnosocialistickej ideológie do oficiálnej štátnej doktríny. Na evanjelickej strane sa stretol Hlinkov vodcovský kult s ostrým odmietnutím. Negatívne stanovisko cirkevných predstaviteľov vyplývalo zo skutočnosti, že bol spojený nielen s dobovým autoritárstvom či totalitarizmom, ale aj s vypuklým katolíckym klerikalizmom, ktorý často marginalizoval alebo priamo spochybňoval účasť slovenských protestantov na národnej tradícii a národnej kultúre. Ako som už uviedol, vedľajším produktom oficiálneho presadzovania Hlinkovho kultu do verejného života bolo zabúdanie na iný symbol, ktorý práve príslušníci evanjelického spoločenstva pokladali za najvýznamnejší: zabúdanie na Štefánika.

Ludácke zabúdanie verzus ľudové spomínanie

Ľudácky pokus reštrukturalizovať oficiálnu historickú pamäť prostredníctvom novej hierarchie symbolov, v ktorej mal zaujať dominantnú pozíciu práve Hlinka, narazil na prirodzený a spontánny odpor evanjelického obyvateľstva. Je pomerne ťažké verifikovať interakciu individuálnej a kolektívnej pamäti v luteránskom prostredí, prípadne identifikovať a pomenovať rôzne (individuálne či skupinové) postoje evanjelikov voči oficiálnej symbolickej politike ľudáckeho režimu. Spočiatku zostávali vo väčšine prípadov v rovine životného pocitu, ktorý bol verejne deklarovaný iba sporadicky. Oprávnené však môžeme predpokladať, že vo vzťahu k tomuto fenoménu v radoch evanjelického obyvateľstva vykryštalizovali dva základné pocity. Prvý sa sformoval na pozadí oficiálneho zabúdania na Štefánika a niesol sa minimálne v znamení tichého súhlasu s postojom, ktorý vyjadrovali na stránkach cirkevnej tlače viacerí predstavitelia evanjelickej mládeže. Mohli by

³⁴³ FUZÁK, Ľudo: Uvime vavrínový veniec Andrejovi Hlinkovi. In: Gardista, roč. 1, č. 28, 12. 8. 1939, s. 3.

³⁴⁴ KAMENEC, Ivan: Metamorfózy výkladu Hlinkovej politickej osobnosti. In: KAMENEC, Ivan: Hľadanie a blúdenie v dejinách. Úvahy, štúdie a polemiky. Bratislava 2000, s. 51. O prijímaní tohto zákona informuje napr. čl. – „Andrej Hlinka sa zaslúžil o slovenský národ.“ In: Slovák, roč. 21, č. 96, 26. 4. 1939, s. 3.

³⁴⁵ LIPTÁK, Ľubomír: Rošády na piedestáloch. In: LIPTÁK, Ľubomír: Storočie dlhšie ako sto rokov. O dejinách a historiografii. Bratislava 1999, s. 332.

sme ho sformulovať do verbálnej podoby ako vyjadrenie: *nedovolíme, aby sa na Štefánika zabudlo*. Druhý pocit sa sformoval zrejme až na pozadí aktivovaného oficiálneho spomínania, na pozadí ľudáckej exploitácie Štefánika ako symbolu od apríla – mája 1939, a mohli by sme ho formulovať v podobe záväzku: *nedovolíme, aby nám ľudáci Štefánika ukradli*. Soňa Gabzdilová upozorňuje na nasledujúci moment spojený s historickou pamäťou, ktorý do istej miery vysvetľuje, prečo príslušníci protestantskej inteligencie tak citlivo reagovali na oficiálne zabúdanie na Štefánika: „*Význačnú úlohu pri formovaní historickej pamäti zohráva aj fakt, že i významná, objektívne dôležitá historická udalosť, historická osobnosť, sa môžu, v prípade, že sa zámerne obchádzajú, nepripomínajú, stať »neudalosťou«, »neosobnosťou«. Keď sa jednoducho v pamäti ľudí neutržiavajú, prípadne ak dochádza k ich negácii, postupne môže ich obraz zaniknúť.*“³⁴⁶

V ostrom protiklade s oficiálnou politikou zabúdania na Štefánika však stála historická pamäť slovenského obyvateľstva, a to bez ohľadu na konfesionálnu príslušnosť: v nej bol obraz Štefánika veľmi živý. Je príznačné, že jednoduchí ľudia v čase ohrozenia a vojny – na jar roku 1939, kedy sa Slovensko ocitlo vo vojnovom konflikte s Maďarskom – svoj zrak neupierali k Hlinkovi, ale k Štefánikovi, ktorý bol v historickej pamäti Slovákov fixovaný ako hrdina-bojovník, bojovný vodca a osloboditeľ spod „tisícročného“ maďarského útlaku. Ozbrojený konflikt na východe krajiny (tzv. malá vojna) nepochybne prispel k posilneniu základného a tradičného protimaďarského rozmeru Štefánikovho mýtizovaného obrazu. **Národné noviny** v tejto súvislosti zdôrazňovali, že „*dnes reprezentuje nám [...] Štefánik symbol veľkého odboja proti Maďarom*“.³⁴⁷ Brezovský učiteľ a funkcionár Zväzu evanjelickej mládeže Ján Kubačka upozorňoval na skutočnosť, že vládni predstavitelia ignorujú Štefánika, ale ľud ho potrebuje, hlási sa k nemu: „*Rôzne chýry a reči o Štefánikovi môžu byť aj vážnym mementom pre prítomných [ľudáckych] vodcov národa, aby nezabudli na Štefánikovu osloboditeľskú prácu a jeho odkaz pre slovenský národ. Budú ony reakciou na také prípady, dnes často sa opakujúce, keď sa pri slávnostných príležitostiach na neho zabúda.*“³⁴⁸

J. Kubačka upozorňoval na odlišné zaobchádzanie so Štefánikom zo strany oficiálnych vodcov a zo strany ľudu a v tejto súvislosti varoval: „*Národ nezabúda na Štefánika. Aj cez naše hlavy vyvoláva ho zpod zeme, oživuje jeho meno, ako by dával výstrahu, nebuďme nevďační oproti skutočne veľkým synom národa.*“ Zdôrazňoval, že Štefánika treba postaviť „*na také miesto v galérii národných hrdinov, aké mu skutočne patrí a ako si to slovenský národ želá. Slováci chcú mať jasno okolo tragickej smrti svojho bohatera Štefánika, ale chcú mať aj jeho ducha medzi sebou. Národu Štefánik žije: neumrtvujeme ho!*“³⁴⁹

Všimnime si pozvoľné sémantické posuny vo vyjadrovaní jednotlivých autorov: od kritiky *zabúdania* prechádzajú ku kritike *vymazávania*, či dokonca *umŕtvovania* Štefánikovej pamiatky.

³⁴⁶ GABZDILOVÁ, Soňa: Historická pamäť – jeden z formatívnych fenoménov interpretácie dejín. In: BAČOVÁ, Viera (ed.): Historická pamäť a identita. Košice 1996, s. 35.

³⁴⁷ RAPOŠ, Gabriel: Za veľkým vodcom. In: NN, roč. 70, č. 94, 5. 5. 1939, s. 1.

³⁴⁸ KUBAČKA, Ján: Dajme národu celého Štefánika! In: NN, roč. 70, č. 29, 4. 2. 1939, s. 1.

³⁴⁹ Tamže.

Kubačka nepochybne narážal na aktiváciu mýtizovaného obrazu Štefánika ako ochrancu hraníc a územnej celistvosti Slovenska v čase jej ohrozenia zo strany Maďarska. Upozorňoval na rôzne fámy a legendy, ktoré sa v tejto súvislosti vyvojili. Medzi ľuďmi vraj dokonca kolovala predstava, že Štefánik nezahynul v roku 1919, ale žije na nejakom opustenom ostrove. Zaregistrovala ju aj dobová tlač: „*Pred niekoľkými mesiacmi sa mnoho hovorilo v pospolitom ľude o tom, či žije Štefánik, a či je mrtvý. Daktori [ľudia] roztrusovali chýry, že je väznený na ostrove, iní že v žalári a sám Boh vie, ako pracovala obrazotvornosť jednoduchých rozumov okolo zbožňovnej osobnosti dnes už legendárneho bohátiera Slovákov, M. R. Štefánika.*“³⁵⁰

Pod túto bizarnú predstavu sa nepochybne podpísala objektívna skutočnosť, keďže Štefánik časť života naozaj strávil na ostrovoch vo francúzskej Polynézii. Mám na mysli jeho prítomnosť na Tahiti a na ostrove Vavau, kde robil svoje astronomické pozorovania a kde sa zaoberal myšlienkou vybudovať slovenskú kolóniu. V tomto kontexte nemožno vylúčiť ani hypotézu, že mohlo ísť o kontamináciu mýtizovaných obrazov Štefánika a Napoleona (motív ostrova ako väzenia), resp. v niektorých iných prípadoch o akúsi modernizovanú verziu legendy o sitnianskych/blaníckych rytieroch.³⁵¹ Nasvedčovala by tomu aj formulácia J. Kubačku, ktorý sa vyjadril, že národ Štefánika „*vyvoláva [...] zpod zeme*“.

Nejde zrejme o náhodu, že takéto predstavy a fámy, ktoré sa vymykali modernému racionálnemu vnímaniu sveta a života a zrejme zaskočili viacerých „štefánikológov“, sa šírili práve v čase reálneho ohrozenia Slovenska a jeho územnej integrity. Akokoľvek sa nám zdajú absurdné, ich existencia naznačuje, že Štefánik bol vďačnou a živou témou pre ústnu ľudovú slovesnosť. Jej prejavy môžeme v istom zmysle vnímať aj ako odpoveď na politiku zabúdania: predstava živého Štefánika je totiž v protiklade s tendenciou umŕtvovania jeho pamiatky.

III. 4. Reflexia Andreja Hlinku v protestantskom prostredí

Odmietanie Hlinku zo strany evanjelických cirkevných predstaviteľov

V septembri 1938 publikoval tlačový orgán Zväzu evanjelickej mládeže *Nový rod* článok, ktorý dodatočne komentoval Hlinkovo úmrtie a atmosféru, ktorá ovládla slovenskú verejnosť v súvislosti s pohrebom: ustali spory a konflikty, lebo celá spoločnosť cítila, že odišiel významný človek, ktorému treba vzdať úctu. Napriek tomu si autor príspevku neodpustil kritickú poznámku na adresu zomrelého: „*Náš pomer k Hlinkovi je vzdialený nenávisťou. On je už na pravde a milosti Božej. Nemôžeme však zabudnúť na to, ako sa Hlinka voči*

³⁵⁰ Štefánik žije. In: Trenčan. Ľudový týždenník, roč. 16, č. 18, 6. 5. 1939, s. 1.

³⁵¹ Súčasná bádatel'ka v odbore folkloristiky upozorňuje na skutočnosť, že je možné „*hľadať paralely [aj] v zdanlivo a paradoxne nezlučiteľných, časovo a priestorovo vzdialených a rozdielnych javoch*“. VANOVIČOVÁ, Zora: Prvky biosu v súčasnom slovenskom folklóre. In: Národopisné informácie, 1993, č. 1, s. 46, 47.

*nám ako evanjelikom zachoval. Sme si plne vedomí, ako nás nenávidel, ako nás chcel z národa vylúčiť, ako nemohol vystáť postavenie našich vynikajúcich mužov-evanjelikov v slovenskom národe a čl. štáte. Akokoľvek by sme i uznali Hlinkovu predprevratovú prácu a utrpenie za slovenskú slobodu, nemôžeme zabudnúť na jeho priamo nekresťanskú nenávisť voči nám evanjelikom. Preto nemôžeme stáť nad jeho skonom ako falošní pochlebníci, ale ani nie ako nepriatelia, radujúci sa nad skonom najúhlavnejšieho odporcu, ale ako kresťania odpúšťajúci a milujúci.*³⁵²

Kritické výhrady podobného druhu voči Hlinkovi sa na evanjelickej strane objavili aj v nasledujúcom roku. Ľudovít Šeňšel ostro kritizoval ministerské nariadenie o umiestnení portrétov A. Hlinku vo všetkých školách na území Slovenska, z ktorého vyplývalo, že mali byť vyvesené aj v evanjelických cirkevných školách. Na stránkach **Cirkevných listov** odmietol túto snahu ako neprípustnú a hrubé zasahovanie ministerstva školstva do autonómie evanjelickej cirkvi: „*Nik na svete nemá práva [...] miešať [sa] do toho, akými náboženskými odznakmi majú byť ozdobené evanjelické školy. Toto právo patrí výlučne a jedine našim cirkevným vrchnostiam. [...] Naši [...] biskupi však k tomuto svoj súhlas nedajú, lebo nemôžu dať. Prečo? Nie preto, že Andrej Hlinka bol vodcom autonómneho Slovenska... tým menej nie preto, [...] [že] bol katolíckym kňazom. [Veď] školy naše [sú] ozdobené [aj] obrazmi vynikajúcich katolíckych kňazov-národovcov: Bernoláka, Hollého, Kmeťa, Moyseša a s úctou a vďakou pozerá náš ľud na ich statočné tváre.*“³⁵³

Otázku, prečo sa vlastne slovenskí evanjelici nemôžu a ani nechcú identifikovať s Hlinkom a prečo teda odmietajú umiestniť jeho obrazy do svojich cirkevných škôl, Šeňšel zodpovedal prostredníctvom stanoviska biskupa V. P. Čobrdu, ktorý 9. februára 1939 na rokovaní generálneho presbyterstva vyhlásil, že „[...] príčina je v motívoch a citoch čisto cirkevno-náboženských a väzí v Hlinkovej náboženskej nesnášlivosti, exkluzívnosti a nenávisti, v jeho až do konca života dôsledne a verejne prejavovanom opovrhlivom hanobení a tupení všetkého, čo bolo evanjelické.“³⁵⁴ Pourážal nás evanjelikov ako málokto iný; ani na meno nám nevedel prísť [...], pomenoval nás vredom na tele, kliatbou slovenského národa. A tieto urážky nikdy neodvolal [...] Meno osobnosti, konfesiónálne natoľko jednostranne vyhranenej, iste nie je najvhodnejšie pre pomenovanie polit. strany a telovýchovného spolku, ktoré by mali sjednotiť celý slovenský národ a ktorých členstvo sa v značnej čiastke má regrutovať aj zpomedi evanj. Slovákov; a to menovite vtedy, keď iná politická strana a iný podobný spolok vôbec nesmú jestvovať.“ Vzápätí generálny biskup vo svojom prejave prízvukoval: uvedomuje si skutočnosť, že „pomenovanie nie je ešte všetko a hádam ani nie je hlavné; hlavné je a všetko sa zvrtné na tom, aký bude duch aj jednotnej politickej strany,

³⁵² Toho roku 16. augusta zomrel monsignor Andrej Hlinka (rubrika Z verejného života). In: NR, roč. 18, č. 1, september 1938, s. 24.

³⁵³ ŠEŇSEL, Ľudovít: Obraz Hlinkov do evanjelických škôl. In CL, roč. 53, č. 4, 17. 2. 1939, s. 83.

³⁵⁴ V. P. Čobrda nepovedal o Hlinkovi nič nové. V súvislosti s Tukovým procesom r. 1929 sa napr. laický predstaviteľ ECAV M. Slávik vyjadril na Hlinkovu adresu podobným spôsobom: „*Hlinka dnes je najzaslepenjším a najzatejším nepriateľom všetkého, čo je nie katolícke, a tejto svojej zaslepenej nenávisti vďačne obetuje i pravdu. Sám povedal, že je najprv katolíkom a až potom Slovákom, preto je nábožensky nesnášlivý. My ho známe taktó: najprv Hlinka (jeho osoba), potom katolicizmus, a len čo zostane, – slovenskému národu; a preto ho ani nemožno vážne brať.*“ SLÁVIK, Michal: Náboženská nesnášlivosť. In: CL, roč. 43, č. 17, 30. 9. 1929, s. 282-283.

aj jediného telovýchovného spolku, lebo v nich sa bude odzrkadľovať duch celého nášho verejného, politického a štátneho života.“³⁵⁵

Obidvaja cirkevní predstavitelia sa teda zhodovali nielen na neakceptovateľnosti samotnej Hlinkovej osoby ako sociálneho vzoru pre evanjelikov; poukazovali aj na skutočnosť, že likvidácia demokracie ako aj straníckej a spolkovkej plurality sa zaštituje práve Hlinkovým menom.

Rozruch vo vládných kruhoch spôsobil **Pamätný spis o veciach Hlinkovej gardy** z 21. novembra 1939, ktorý Lutherov Spolok evanjelických a. v. kňazov na Slovensku adresoval prezidentovi, vláde i snemu. Luteránske duchovenstvo prostredníctvom neho reagovalo na nariadenie o všeobecnom a povinnom členstve v Hlinkovej garde, pričom text zopakoval aj kritické výhrady voči samotnej Hlinkovej osobe, vyslovené cirkevnými predstaviteľmi už skôr: „[...] k menu Andreja Hlinku viažu sa, bohužiaľ, mnohé jeho výroky z posledných 20 rokov, písané i povedané, ktoré sú voči nám slovenským evanjelikom a voči našej cirkvi veľmi nespravodlivé a urážlivé, ktoré neboli nikdy odvolané a ktoré nemožno nikdy zabudnúť, výroky, ktoré azda mohli urobiť z Andreja Hlinku výbojného vodcu jeho cirkvi, ale nám absolútne znemožňujú, aby sme ho my evanjelici mohli pokladať, ba priam nábožensky sfarbeným kultom oslavovať a za vzor stavať ako »Vodcu«, ba »večného Vodcu« celého národa, teda i evanjelickej časti národa. Takéto veci sa nijakým nariadením nedajú do duši nadiktovať. [...] musíme pri tejto príležitosti i to konštatovať, že nútenie takého kultu narobilo [...] od októbra minulého roku [t. j. od októbra 1938 – P. M.] najviac nedorozumenia a znechutenia v kruhoch evanjelických Slovákov.“³⁵⁶

Pamätný spis okrem iného navrhoval, aby bola Hlinkova garda premenovaná tak, aby získala „pre všetky složky národa rovnako prijateľné pomenovanie“: evanjelickí kňazi v ňom dokonca predložili dva alternatívne, z hľadiska konfesionálne profilovaných personálnych symbolov neutrálne označenia (Národná garda, Slovenská garda). Z niektorých ďalších prameňov sa však dozvedáme, že existovali aj iné iniciatívy: z brezovského prostredia vyšiel návrh na pomenovanie Štefánikova garda alebo Hurbanova garda.³⁵⁷

Alexander Mach na pôde slovenského snemu reagoval slovami, že „*Andrej Hlinka je najväčším Slovákom a jeho meno, jeho duch je najväčšou silou nášho národa a nášho štátu.*“ Obvinil kritikov Hlinkovho kultu a Hlinkovej gardy z prekrúcania faktov a šírenia nepravd, pričom zdôraznil, že „*Andrej Hlinka ako vodca národa, ako vodca celého národa, dal meno garde. Vodca národa nie katolíckeho ani evanjelického, ale vodca národa slovenského [...]. Garda preto neopustí meno Hlinkovo, bude Hlinkovou gardou, a to nielen podľa mena, ale najmä podľa ducha [...]*“³⁵⁸

Denník **Slovák** označil kritikov, teda evanjelických farárov, ktorí spis podpísali, za *najnebezpečnejších nepriateľov štátu*, lebo chcú odstrániť to, čo je „*jedným z najdôležitejších pilierov v našej samostatnosti a národnej existencii*“ a vyzval k represívnemu zákroku

³⁵⁵ OSUSKÝ, Samuel Štefan: Služba národu II., s. 49, 50.

³⁵⁶ Tamže, s. 135.

³⁵⁷ SNK-ALU, f. Samuel Štefan Osuský, sign. 46 GGG 2: Materiál o Brezovej. KOSTELNÝ, Martin: Výzva k vyplneniu dotazníkov a účtovanie, s. 3. Uvedený dokument (pravdepodobne z r. 1946) je dodatočným pokusom o sumarizáciu aktivít protifudackej rezistencie v brezovskom prostredí.

³⁵⁸ Citované podľa OSUSKÝ, Samuel Štefan (ed.): Služba národu II, s. 140.

voči tejto skupine občanov: „V bývalej Československej republike dávali ľuďom, ktorí sa podobne postavili proti vládnej smeru, dlhoročné žaláre. My nenavrhujeme žaláre, lež navrhujeme tých[to] ľudí odstrániť z tela národa.“³⁵⁹

Druhá tendencia, ktorá vo vládnej tlači v súvislosti s problematikou tohto spisu prevládala, bola snaha o bagatelizovanie spomínanej protestnej iniciatívy: „Ešte šťastie, že za autormi [Pamätného spisu] nestojí celé slovenské evanjelictvo, ba toto ich samo odsudzuje, lebo spôsobili evanjelictvu len škodu. Tu ide len o niekoľkých nespokojencov, urazencov, ktorí sa nechcú vpratať do národnej disciplíny a z osobných alebo smiešne úzkoprŕých cirkevných motívov robia motívy celonárodné.“³⁶⁰ Vieme dobre, odkiaľ vietor fúka, ale vieme dobre i to, ako zapchať diery, odkiaľ tento vietor fúka.“³⁶¹

V tejto súvislosti upozorňujem na skutočnosť, že na podobné reakcie ľudáckych novín, ktoré opakovane zdôrazňovali, že ide len o súkromnú iniciatívu niekoľkých nespokojných luteránskych farárov, sa evanjelické kňazstvo verejne osvedčilo v tom zmysle, že **Pamätný spis** predstavuje oficiálne stanovisko všetkých duchovných združených v Lutetrovom spolku evanjelických a. v. kňazov na Slovensku: bolo legálne a oficiálne prerokované a schválené na cirkevnom fóre. L. Šenšel upozorňoval, že vládna moc tento spis nielenže nedovolila publikovať v oficiálnych periodikách, ale ľudácka tlač o jeho obsahu a zmysle referovala „nesprávne, krivo“, teda klamala a zavádzala slovenskú verejnosť: „Pamätný spis slovenského evanjelického kňazstva možno nepriať, možno [ho] odsúdiť, ale debatu [o ňom] na falošnú koľaj odvieť a vyhrázať sa »odstránením z tela národa« a »so zapchatím dier« [...] nie je odpoveďou na vážne námety pamätného spisu.“³⁶²

Do radov nekritických obdivovateľov A. Hlinku, ktorí neboli ochotní korigovať svoje postoje, smerovala aj výčitka neidentifikovaného autora, ktorý im položil nepríjemnú otázku: „V niektorom čísle Slováka [...] rozčulovali ste sa na tom, že generálny konvent ev. slovenskej cirkvi usniesol sa podať návrh vláde, aby Hlinkova garda sa premenovala na Slovenskú gardu! Rozčulovali ste sa, že nám je Hlinkovo meno neprijateľné. Podívajcie sa na vec úprimne! Môžu evanjelici uznať vodcovstvo človeka, ktorý nás niekoľkokrát neodpustiteľne urazil?! Píšete, že vám meno Kuzmány alebo Štefánik nikdy nebolo protivné! Vyslovil sa niekto [z týchto] evanjelických ľudí niekedy tak opovržlivo o katolíkoch ako to urobil Hlinka o nás?“³⁶³

Teologicky motivovaná kritika Hlinkovho vodcovského kultu

V evanjelickej cirkevnej tlači sa však objavili aj názory, ktoré spochybňovali Hlinkov kult z pozície kresťanskej vierouky, resp. luterskej ortodoxie. Juraj Struhárik pripomínal, že „prívlastok »večný« náleží len samému Bohu. [...] Keď sa teda eminentne božská vlast-

³⁵⁹ Tamže, s. 143 (článok bol pôvodne publikovaný v denníku Slováka, 8. 12. 1939).

³⁶⁰ Pôvodca tohto článku vyčítal autorom a predkladateľom **Pamätného spisu** o. i. aj údajný protikatolícky zameraný konfesionalizmus vo vzťahu k Hlinkovi.

³⁶¹ Citované podľa čl. – Slovenská politika zo dňa 10. decembra 1939 v článku Nedobré veci. In: CL, roč. 58, č. 23, 22. 12. 1939.

³⁶² ŠENŠEL, Ľudovít: Tri faktické poznámky. In: CL, roč. 53, č. 23, 22. 12. 1939, s. 448-449.

³⁶³ Príčiny nespokojnosti medzi evanjelikmi In: CL, 53, č. 5, 3. 3. 1939, s. 91-94 (citát s. 93).

nosť prenáša na človeka, je to svätokrádež, blasfemické zbožňovanie, zbožštenie človeka. Človek takto uctievaný stáva sa modlou svojim čiteľom. Takejto modloslužby kresťania nemôžu sa zúčastniť pre bázeň Božiu a pre svedomie. [...] A Boh dal nám za večného vodcu svojho Syna Ježiša Krista, proklamoval Ho za vodcu už ústami proroka Izaiáša 55, 4: »...dal jsem jej za vůdce a učitele národům«. [...] Ježiš Kristus je Bohom splnomocnený vodca, ktorého podľa rozkazu Božieho máme voslep poslúchať. Jemu prislúcha titul večného vodcu, a žiadnemu inému. [...] Sám Ježiš dal apoštolom ohľadne vodcovstva jasnú inštrukciu: »Ani se nenazývejte vůdcové; nebo jeden jest vůdce váš, Kristus« (Mat. 23, 10). Teda ani sv. apoštolovia nesmeli byť nazývaní vodcami. Preto ignoruje Krista, blúdi, neznajúc Písma, kto niekoho iného nazýva večným vodcom.³⁶⁴

Jozef Juráš dvíhal varovný prst pred aplikovaním cudzích vzorov v reálnom živote i v symbolickej rovine: „Dnešná mládež celého sveta túži nasledovať pokyny a povely politických vodcov. A preto, evanjelici, pozor, kým nebude neskoro!! Talianska mládež má svojho Dučeho, nemecká mládež má svojho Führera, slovenská katolícka mládež má svojho Hlinku. Evanjelici pozor! Naša evanjelická mládež mala v minulosti, má v zmenených pomeroch prítomnosti a bude mať i v neistej a hmlistej budúcnosti za svojho Vodcu výlučne – Ježiša Krista.“³⁶⁵ Svoj odmietavý postoj voči Hlinkovi a jeho kultu ako večného Vodcu národa Juráš odôvodňoval biblicky: „[...] sme kresťania, ktorí uctievaajú a nasledujú svojho Vodcu-Krista podľa slov Písma: »Jeden jest Vůdce váš, Kristus« (Mat. 23, 10), lebo sme evanjelici, ktorí nepoznajú svätých ako prostredníkov medzi Bohom a ľuďmi, ale len a len Krista. Nezávidíme iným ich smrteľných alebo mŕtvých vodcov, nenapodobňujeme chyby a poblúdenia iných! Keď kresťanské, tak kresťanské Slovensko, ale kresťanskému len Kristus môže a má byť Vodcom!!“³⁶⁶

J. Struhárik sa k tejto citlivej téme vrátil v **Cirkevných listoch**, pričom zopakoval a rozšíril svoju argumentáciu: „S tým »večným« (dôraz je na tomto slove!) vodcovstvom sa u nás prestreľuje. Mojím vedomím ani nemecký, ani taliansky národ netituluje svojich vodcov večnými. Len my, malý národík, trpíme na megalomániu. I to len v najnovšom čase. Ved' mávali sme i predtým vodcov, azda i väčších (napr. Hurbana, Štefánika), ale nikomu nenapadlo titulovať ich večnými. A keby to niekto urobil, ozvali by sme sa proti tomu práve tak, ako proti »večnému« vodcovstvu A. Hlinku. [...] i keď si vynikajúci ľudia svojim životným dielom postavili v národe pomník, ani toto neopravňuje nás pomenovať týchto ľudí alebo ich skutky večnými. Nekompromisné kresťanstvo nemôže s tým súhlasiť. Pravda, kde Písmo nie je jediným prameňom viery; kde sa ľudské zamieňa s božským a ľudskému vzdáva sa božská česť (vzývanie svätých), tam sa nik nepozastaví nad tým, keď sa smrteľné nazve več-

³⁶⁴ STRUHÁRIK, J[uraj]:. Kto je večným vodcom slovenského národa? In: CL, roč. 53, č. 10, 12. 5. 1939, s. 183-184.

³⁶⁵ JURÁŠ, Jozef: Náš Vodca?! In: CL, 53, č. 10, 12. 5. 1939, s. 184-185. Uvedená téma rezonovala nielen v ústrednej cirkevnej tlači, ale aj v regionálnom evanjelickom časopisectve: „Mládež je nútená nosiť mená ľudských vodcov, pod ich prápormi bojovať a ich oslavovať ako večných a nesmrteľných. Ale naša mládež musí mať na zreteli »vůdce a dokonavatele víry Ježiše« a dnešný deň, deň mládeže dokazuje, ako sa rozhodla myjavská mládež. [...] stala si pod kríž Kristov a v tomto znamení ide za víťazstvom večnej pravdy [...]“. „Deň mládeže. In: Dedicťvo Krmanovo [Myjava], roč. 1, č. 6, jún 1939, s. 60-61.

³⁶⁶ JURÁŠ, Jozef: c. č. 1.

ným. Ale prísne biblické kresťanstvo musí sa ohradiť proti tomu, lebo podľa Biblie okrem Boha všetko ostatné je časné. I národ. Preto ani duch slovenský nemôže žiť »navždy«³⁶⁷, najviac len do skonania sveta. A tak ako súhlasíme s opatrením spišského biskupstva [...], aby v kat. kostoloch sa nabudúce nespievala pieseň »Hej, Slováci«, z tých istých príčin nemôžeme súhlasiť s »večným« vodcovstvom človeka. «³⁶⁸

Pre celkovú atmosféru bola príznačná skutočnosť, že zatiaľ čo na evanjelickú cirkev a jej vedenie sa z ľudáckych a vládnych pozícií útočilo a prezentovali sa obvinenia z nelojálnosti luteránov voči štátu a režimu, príslušníkov katolíckej hierarchie, ktorí oficiálne zakázali spievať v katolíckych chrámoch štátnu hymnu, nikto z podobných prečinov neobviňoval ani neatakoval. Z opačnej strany „barikády“ sa však objavila aj snaha vecne argumentovať proti týmto názorom. Jozef Hlavatý na stránkach **Gardistu** síce zdôrazňoval, že kritici Hlinkovho kultu zneužívajú citáty z Biblie, ale predovšetkým sa usiloval vyvrátiť citované argumenty. Podľa jeho názoru „*výsledky víťazného boja prežívajú svojich vojvodcov*“ a človek môže byť večným vodcom aj po svojej smrti, bez toho, aby sa stal modlou a „*bez toho, aby detronizoval večného Boha a Syna Božieho, Ježiša Krista*“.³⁶⁹

Pre objektivnosť treba uviesť, že v protestantskom prostredí existovali aj opačné názory na Hlinku a Hlinkov kult. Napriek určitým výhradám sa o bývalom vodcovi ľudovej strany s uznaním vyjadroval napríklad Emil Stodola; evanjelický farár Vladimír Rolko dokonca publikoval špeciálne zameraný príspevok na tému pozitívne reflektovaného Hlinkovho vodcovstva. Jeho postoj k tým kritikom, ktorí odmietali akceptovať Hlinku v symbolickej pozícii, do ktorej ho posúval ľudácky režim, však nadobudol akýsi inkvizičný rozmer: „*Hlinka zachránil nás od poblúdenia a tým od nešťastia a kliatby. Vybojoval a určil zákon toho, čo mnohí pred ním tušili a pokúšali sa vybojovať, objavil nám samých seba, vlastnú našu bytnosť a jej korene, jej tajomstvo, a pretože objavil tým zákony večné a pravdy večné – vodcovstvo jeho je večné, lebo s pravdami večnými spojené. Nuž neopovažujte sa kalieť tieto pravdy neverou a mútitiť zaslepenosťou, lebo zhyniete prv, akoby ste stačili vykonať svoje dielo skazy a diabolskej neposlušnosti. Ak sa spreneveríte pravdám večným, budete hodení na oheň večný. Odteraz sú aj u nás len tieto dve cesty!*“³⁷⁰

Expresívnu, emocionálne vyhrotenú kritiku využitia/zneužitia Hlinkovho mena pre legitimizáciu ľudáckej politiky možno nájsť v textoch vyššie spomínaného americko-slovenského reverenda Andreja Rolíka: „[...] z Hlinku urobili modlu, ba polboha. Všetko chceli mať v duchu Hlinku, všetko jeho menom orazitkované, všetko v jeho osobe sústredené, všetko jeho meno[m] autorizované. Všetko nekatolícké – [t. j.] evanjelické, všetku prácu a zásluhu, všetku slávu evanjelických Slovákov v histórii národa chceli násilne zatóniť mechanicky vyvolávanou slávou Hlinkovou. Celú históriu slovenského národa a všetky poklady slovenskej duše chceli symbolizovať Hlinkom. Čo Hlinka nikdy nebol za živa a byť nemohol, to urobili z neho po smrti. A za všetkým týmto bola na jednej strane nábožen-

³⁶⁷ Narážka na Tomášikovu hymnickú pieseň **Hej, Slováci** a jej text („*žije, žije duch slovenský, / žiť bude navždy, / hrom a peкло márne vaše proti nám sú vzteky*“).

³⁶⁸ STRUHÁRIK, J[uraj].: O tom „večnom“ vodcovstve. In: CL, roč. 53, č. 13, 23. 6. 1939, s. 266.

³⁶⁹ HLAVATÝ, Jozef: Nejde o modloslužbu. In: Gardista, roč. 1, č. 37, 14. 10. 1939, s. 6.

³⁷⁰ R. [= ROLKO, Vladimír]: Vodcovstvo Andreja Hlinku. In: Slovenské pohľady, roč. 55, č. 8-9, august – september 1939, s. 492-494 (citát s. 494).

*ská predpojatost' a bigotnosť a nenávisť – opravdu v duchu Hlinku, alebo maďaronské renegátstvo v Hlinkovom ľudáckom tábore. Dokazovaly to oslavy a ovácie robené Tukovi. Spečatilo to toto Tukovské spiknutie proti ČSR a proti Slovensku!*³⁷¹

Celkovo teda možno povedať, že v luteránskom prostredí prevládali negatívne postoje voči Hlinkovi ako celonárodnému symbolu a voči jeho preferovaniu na úkor Štefánika. Dokladujú ich aj prejavy sekulárneho obrazoborectva, keď radovní občania v lokalitách a regiónoch so silným zastúpením protestantského obyvateľstva ničili Hlinkove (ale aj Tisove) portréty alebo busty.³⁷²

Svedectvo poľského konzula o Hlinkovi z roku 1938

Priame svedectvo o najvýznamnejšom predstaviteľovi autonomistického hnutia obsahuje tajná správa poľského konzula v Bratislave, ktorý sa s Hlinkom osobne stretol v marci 1938 v Ružomberku.³⁷³ Ide teda o osobu, ktorá bola vzdialená od domácich medzistranických a medzikonfesionálnych sporov, navyše tento diplomat nebol zainteresovaný na utváraní a šírení negatívneho, alebo naopak, pozitívneho obrazu A. Hlinku. Napriek tomu obraz, ktorý nám o Hlinkovi zanechal, nie je príliš lichotivý. V nasledujúcich riadkoch citujem zo správy konzula Waclawa Łacińskiego, ktorú historik Miloslav Čaplovič publikoval v roku 2000 na stránkach **Historického časopisu**:

„Rozhovor s kňazom Hlinkom, ktorý sa uskutočnil v marci t. r., nepriniesol veľa zaujímavých momentov. [...] Predovšetkým prekvapuje jeho namyslenosť. Hovorí o sebe prevažne v tretej osobe, používajúc namiesto zámena »ja« – meno »Hlinka« (napr. »tako vraví Hlinka«, »iba Hlinka by to mohol urobiť« atď.). Hrdý na svoj život, svoju činnosť a jej výsledky, žije iba svojou – ináč krásnou a čistou minulosťou, málo hovorí o súčasnosti. Jeho prácu a temperament [...] vo významnej miere stimuluje prvok nenávisťi, ktorý pociťuje nielen voči svojim protivníkom, ale dokonca aj voči niektorým spojencom (napr. voči evanjelikom). Musí sa zbožňovať³⁷⁴, neznáša cudziu autoritu a radšej sa obklopuje poslušnými ľuďmi, najradšej začínajúcimi (napr. farnosť tvorí 6 mladých kňazov). Zápal, veľká občianska odvaha, bezvýhradné oddanie sa slovenskému národu a viaceré ďalšie črty dokresľujú túto postavu starého vodcu slovenského národa, ktorá je napriek všetkému krásna ako navonok, tak aj duševne. [...] Kňaz Hlinka nedokáže pokojne hovoriť o evanjelikoch, pričom prejavuje veľa nebrzdenej nenávisťi, chváliac sa pritom svojimi úspechmi v oblasti katolíckej propagandy [...]. Odhliadnuc od otázky vierovyznania, veľkú úlohu tu zohráva skutočnosť, že ešte donedávna úplne a v súčasnosti čiastočne, boli evanjelici elementom, ktorý zjednodušoval čechizáciu slovenčiny (liturgické knihy sú vydávané

³⁷¹ ANM-PHA, f. Milan Hodža, IV. Veřejná činnost – Slovenské organizace v USA – Slovenská liga (USA). Články rev. A. Rolíka, sign. 13/601. ROLÍK, Andrej: Nad Tatrou sa blyská. Slobodné Slovensko zradené – potupené! Strojoepisný text, 1939.

³⁷² BAKA, Igor: Mechanizmus, ciele a metódy pôsobenia ľudáckej propagandy v rokoch 1938 – 1939. In: Historický časopis, roč. 51, č. 2, 2003, s. 288.

³⁷³ Na základe niektorých faktov a indícií M. Čaplovič predpokladá, že toto stretnutie sa uskutočnilo 27. 3. 1938. Konzul ho vo svojej správe totiž presne nedatuje.

³⁷⁴ Ide zrejme o nie celkom vhodný preklad z poľskej pôvodiny; vhodnejšie by bolo znenie *musí byť zbožňovaný* alebo *vyžaduje/chce, aby ho zbožňovali*.

v češtine).³⁷⁵ *Súčasnú spojenectvo s národnými, ktorých významnú časť tvoria evanjelici, znemožňuje Hlinkovi vystupovať rozhodnejšie [rozumej: proti protestantom – P. M.]. Občas však predsa len zabúda na [toto] spojenectvo a v tlačových orgánoch svojej strany uverejňuje, hoci bez podpisu, ostré články proti evanjelikom [...]. Aj keď uznáva účelnosť spolupráce s národnými, vyjadruje sa o nich veľmi podceňujúcim, dokonca pohrdavým spôsobom. Opierajúc sa o výsledky volieb v niekoľkých obciach s veľkým uspokojením povedal, že národníari v parlamentných voľbách nezískajú ani jeden mandát, že je to bezvýznamná strana bez budúcnosti, bez peňazí a bez organizačných schopností. Pri tejto príležitosti, samozrejme, zdôraznil silu a jednotu svojej vlastnej strany, ktorá bude vládnuť na celom Slovensku. Takéto veľké podceňovanie síl vlastného spojenca, ktoré sa bezpochyby zakladá na zveličovaní, je dôkazom ako ďaleko siaha jeho zaujatosť a intolerancia.*“ V závere svojej správy poľský konzul charakterizuje Hlinku vyslovene ako človeka „so sklonom k nenávisti“.³⁷⁶ Pre kňaza iste vlastnosť nanajvyššie nevhodná. Rovnako je však nevhodná aj pre otca národa, tým skôr, že sa jeho nenávisť až príliš často ventilovala práve smerom k jednej časti tohto národa, ktorá bola inak konfesijná a nábožensky orientovaná než on.

Pocit politickej výlučnosti, hraničiaci s megalomániou, bol u Hlinku priamo sýtený jeho pocitom náboženskej výlučnosti, ako to napokon ilustrujú mnohé jeho výroky. V štruktúre Hlinkovej osobnosti, v celkovom ustrojení jeho psychiky je oveľa viac „reliktových“ prvkov z predtolerančných čias, než sme na prvý pohľad schopní vidieť a ochotní pripustiť. Citovaná diplomatická správa dostatočne osvetľuje podstatu Hlinkovho charakteru, presne a jednoznačne pomenúva defekty jeho povahy: narcistické sebaprečenenie, obklopovanie sa pochlebovačmi, sklony k nenávisti, tendenciu opovrhovať ľuďmi či celými sociálnymi skupinami. Navyše, poľský diplomat presne identifikoval aj Hlinkovu záľubu v zveličovaní a paušalizovaní.

Otázka hodnovernosti Hlinkových protievanjelickej výrokov

V Stanovisku slovenských historikov k osobnosti Andreja Hlinku³⁷⁷ z roku 2007, ktoré vzniklo v súvislosti s polemikou pri prijímaní súčasného zákona o zásluhách A. Hlinku, sa uvádza: „[...] Hlinkovo zblíženie s vedením [Slovenskej národnej strany][...] v roku 1932

³⁷⁵ Nepokladám za dôležité overovať zdroj tejto informácie; podobné názory sú doložitelné nielen priamo u Hlinku (často spojené s rôznymi posmeškami a invetívami), ale v ľudáckom diskurze vôbec. Táto výčitka napokon zaznieva aj v Hlinkovom životopisu, ktorý napísal Karol Sidor. Protiargumenty pozri napr. v stati evanjelického farára Miloša Hodžu, ktorý prízvukoval, že napriek českému jazykovému rúchu sa Tranovského kancionál stal „prameňom slovenského ducha a mocnou baštou národného povedomia“. HODŽA, Miloš: Národný význam evanjelickej cirkvi a Tranoscia zvlášť. In: OSUSKÝ, Samuel Štefan (ed.): Tranovského sborník. Liptovský Sv. Mikuláš: 1936, s. 325-356. Iba na okraj pripomínam, že medzi čitateľov Kralickej biblie patril aj sám Štefánik.

³⁷⁶ ČAPLOVIČ, Miloslav: Tri dokumenty k slovensko-poľským vzťahom z jari 1938. In: Historický časopis, roč. 48, 2000, č. 2, s. 341-344, dokument č. 1 (8. máj 1938, Praha – Správa č. 8/C/3 Vyslancstva Poľskej republiky v Prahe adresovaná poľskému Ministerstvu zahraničných vecí vo Varšave, v ktorej poľský konzul v Bratislave Waclaw Łaciński informuje o rozhovore s kňazom Andrejom Hlinkom v marci 1938 v Ružomberku. Tajné.).

³⁷⁷ Ďalej používam skrátený názov **Stanovisko**.

svedčí o tom, že vítal a predpokladal preklenutie náboženských rozdielov práve na národnej báze. Údajný hanlivý výrok o evanjelikoch ako o »vrede na tele národa« je nepodložený a preto aj pochybný. Posiaľ nik nedoložil, kedy a kde ho mal vysloviť. Naopak, doložitelné sú jeho výroky v duchu »bližší je nám evanjelik-Slovák ako katolík-Čech«, ktoré jasne hovoria o jeho hodnotových prioritách aj v smere konfesiónálnom.³⁷⁸

Skutočnosť, že uvedený výrok nie je doložený, neznamená, že je nedoložitelný. Oficiálne vyhlásenie generálneho presbyterstva evanjelickej cirkvi z toho istého roku vyslovene uvádza, že „historické dokumenty v archívoch ECAV na Slovensku“ potvrdzujú Hlinkove vulgárne ataky voči evanjelikom.³⁷⁹ Či sa v nich nachádza aj konkrétny výrok o evanjelikoch ako o vrede na tele národa, to je otázne. Odpovedať jednoznačne na túto otázku umožní podrobný výskum v spomínaných cirkevných archívoch. Predpokladám však, že aj v prípade pozitívneho nálezu citovaného výroku, jeho datovania a kontextualizácie, sa objavia spochybňujúce hlasy; budú poukazovať na skutočnosť, že je to nedostatočný dôkaz, lebo ide o prameň nekatolíckej/neľudáckej proveniencie, ktorého pôvodcovia boli voči Hlinkovi zaujatí.

Kolegovia-historici, ktorí sú autormi **Stanoviska**, by si však nabudúce mali dať lepši pozor, aký citát, resp. Hlinkov výrok predložia verejnosti ako protidôkaz (Hlinka: »bližší je nám evanjelik-Slovák ako katolík-Čech«), lebo v ľudáckom týždenníku **Tatranský Slovák**, ktorý vychádzal priamo v Ružomberku, sa môžeme dočítať aj čosi iné: „Vo Zvolene dňa 16. okt[óbra]. [1932] sa spojili všetci Slováci na ochranu chleba, autonomie a viery. Keď toto počuli mičuráci³⁸⁰, napísali článok do »Pražského večerníka« pod menom »Priepasť sa rozširuje«, a volali do sveta, že sú ľudákom milší luteráni Slováci, ako českí katolíci. Čo je ničomnosť a pomluva.“³⁸¹

V tomto kontexte môžem len súhlasiť s Jánom Lachkým, ktorý na stránkach evanjelickej cirkevnej tlače v rámci polemiky o zásluhách Andreja Hlinku prízvukoval, že „Hlinka je postava janusovská, to znamená, že ku každému sa otočí inou tvárou, rovnako ako rímsky boh mnohých tvári Janus“.³⁸²

Je príznačné, že autori **Stanoviska** sa zamerali na jeden konkrétny výrok a spochybňujú práve – a len – tento výrok.³⁸³ Pritom sa zjavne správajú ako ten povestný pštros: strkajú svoje hlavy do piesku a tvária sa akoby toto bol jediný znevažujúci Hlinkov výrok vyslovený na adresu evanjelikov. Možno len konštatovať, že používajú tradičnú a overenú

³⁷⁸ Stanovisko slovenských historikov k osobnosti Andreja Hlinku, 23. október 2007. Dostupné na webovej stránke <<http://www.postoy.sk/node/1149>>, 20. 1. 2011.

³⁷⁹ Stanovisko k návrhu zákona o zásluhách Andreja Hlinku. In: Evanjelický posol spod Tatier, roč. 97, č. 41, 16. 10. 2007, s. 4.

³⁸⁰ Mičuráci = centralisticky orientovaní ľudovci-katolíci, ktorých politicky reprezentoval Martin Mičura.

³⁸¹ Spoločná katolícka fronta. In: Tatranský Slovák, roč. 2, č. 46, 17. 11. 1932, s. 1 (v texte podčiarkol P. M.). Pripomínam, že citované vety pochádzajú z textu úvodníka; preto nemožno vylúčiť, že ich pôvodcom je Hlinka osobne.

³⁸² CHMELÁR, Eduard – LACHKÝ, Ján: Andrej Hlinka – otec slovenského národa? In: Evanjelický posol spod Tatier, roč. 97, č. 40, 10. 10. 2007, s. 8-9.

³⁸³ Paradoxom je, že v oficiálnom vyhlásení generálneho presbyterstva evanjelickej cirkvi sa práve tento výrok neuvádza.

metódu: spochybnením jedného, do očí najviac bijúceho výroku, oslabujú pred slovenskou verejnosťou hodnovernosť celej argumentácie svojich oponentov.

Len na okraj poznamenávam: iný Hlinkov výrok, že luteranizmus je kľatbou slovenského národa, sa mi podarilo identifikovať a presne datovať. Nachádza sa v článku z roku 1932, ktorý Hlinka publikoval na stránkach **Tatranského Slováka**. Nielenže sa pod tento príspevok podpísal, ale uvedený znevažujúci výrok on sám ako autor alebo redakcia príslušného týždenníka ešte aj zvýraznili tučným písmom, aby ho ľudácky orientovaný čitateľ nemohol prehliadnuť. Presné znenie Hlinkovej insinuácie zasadenej do kontextu jeho novinového článku bolo takéto: „*My síce vieme, že československý snem nemá žiadnej auktority. On nereprezentuje vôľu ľudu, ale kortešov politických a sekretárskych agentov. Pre Slovákov môže snemu vôbec nebyť, pretože 54 slovenských poslancov je rozcapartené medzi 31 českými stranami. A čoby hneď celý slovenský národ bol jednej mysli, 246 [českých poslancov] je vždy viac, ako 54 [slovenských]. A potom na Slovensku sa nájde ešte veľmi mnoho asfalto-záchodových, humnových, mičurových, hodžoapánkových pätolizačov. Našou kľatbou je husitizmus a za misu uvarenej šošovice sa predávajúci protestantizmus. Tento bude vždy bližšie k Čechom, Nemcom, Švédom, ako ku Slovákom a vôbec ku Slovanom. Luteranizmus je nemeckého pôvodu.*“³⁸⁴

V tejto súvislosti opätovne pripomínam reakciu ľudáckej tlače na **Pamätný spis o veciach Hlinkovej gardy**, keď sa nemenovaný autor jeho pôvodcom – fakticky všetkým protestantským kňazom, ktorí spis podpísali, vyhrážal nasledujúcim spôsobom: „*My nenavrhuje žaláre, lež navrhujeme tých[to] ľudí odstrániť z tela národa*“.

Bez ohľadu na to, či sa takéto radikálne predstavy o naplnení osudu „neposlušných“ evanjelických farárov, pre ktorých iný anonymný autor navrhoval zriadenie špeciálneho koncentračného tábora, realizovali alebo nie, treba povedať, že príslušný pôvodca článku uverejneného v denníku **Slovák** naozaj kráčal v stopách Andreja Hlinku. Hlinka ako diagnostik označil evanjelikov za vred na tele slovenského národa, jeho pokračovateľ s chirurgickými ambíciami navrhoval tento vred z tela národa odstrániť. Právom sa môžeme pýtať, aká metafora by bola v tomto kontexte najvhodnejšia pre označenie židov? Odpoveď sa zdá byť úplne jednoduchá: zhubný nádor. Zdanie však klame, lebo v personalizovanom chápaní národa židia neboli pokladaní za súčasť národného organizmu. Možno aj preto následný radikálny chirurgický zákrok ľudákov až tak veľmi nemrzal.

Na prvý pohľad sa môže zdať, že predchádzajúce riadky nesúvisia so základnou témou tejto knihy. Opak je však pravdou. Právom si mohli už Hlinkovi súčasníci, príslušníci evanjelickej cirkvi, ale aj logicky uvažujúci občania iného vierovyznania, klásť otázku: ak sú luteráni podľa Hlinkovho chápania vredom na tele národa alebo jeho kľatbou, čo je potom Štefánik?³⁸⁵

³⁸⁴ HLINKA, Andrej: Sneme, kde si? In: Tatranský Slováč, roč. 2, č. 39, 29. 9. 1932, s. 3 (poznámka: v citáte podčiarkol P. M.; v origináli zvýraznené tučným písmom).

³⁸⁵ V tomto kontexte treba vnímať aj Hlinkov výrok, že Štefánik bol „len“ luterán. Je úplne irelevantné kedy a za akých okolností ho Hlinka vyslovil: je typickým prejavom jeho podceňujúceho prístupu k evanjelikom, ktorých napríklad r. 1932 posmešne označil ako „*proteštantov*“, ktorí nevedia nič iné, len „*proteštovať*“... Protí tomuto názoru je možné samozrejme namietat' poukazovaním na skutočnosť, že Hlinka si predsa Štefánika vážil, čoho dôkazom sú jeho články o tomto národnom hrdinovi,

Na základe vyššie uvedených prípadov možno v závere tejto kapitoly konštatovať, že odmietanie Hlinku v symbolickej úlohe *otca národa* alebo dokonca v úlohe jeho večného vodcu bolo v minulosti a je aj v súčasnosti zo strany evanjelikov (ale aj iných občanov Slovenskej republiky) opodstatnené a úplne legitímne.

III. 5. Obrat v symbolickej politike ľudáckeho režimu a Štefánik ako symbol hnutia odporu

Vládne kruhy slovenského štátu si veľmi rýchle uvedomili význam Štefánika ako symbolu, ktorý má nielen schopnosť oslovovať a mobilizovať široké vrstvy obyvateľstva, ale môže slúžiť aj ako legitimizačný inštrument na posilnenie vládnej moci a novoetablovaného štátu a jeho režimu. Preto *zabúdanie* na Štefánika nahradilo oficiálne *spomínanie* na Štefánika. Na celoštátnej, ale aj lokálnej úrovni k tomu dalo prvú veľkú príležitosť 20. výročie Štefánikovej tragickej smrti v máji 1939, hoci ako pripomína súčasník, na najvyššej úrovni sa „o dôstojné zasvätenie [tohto výročia][...] dlho nikto nestaral. Najmä úradné kruhy a úradná tlač mlčala, hoci 4. máj stál pred dvermi“.³⁸⁶ Ľudácka moc teda nastúpila cestu exploitácie štefánikovskej tradície. Nový trend symbolickej politiky a propagandy odzrkadľovala aj prvá výstava slovenských maliarov a sochárov, ktorú pod patronátom štátostrany otvorili v novembri 1939. Mala príznačný názov **Hlinka a Štefánik v našom výtvarnom umení**.³⁸⁷

Ako však pripomína Dušan Kováč, „[...] akceptovanie Štefánika a jeho prispôsobenie »novému Slovensku« malo svoje limity. Štefánik nebol v popredí záujmu ľudáckej propagandy, kde dominovali iné osobnosti a iné ideály. Sochy sa prestali postupne stavať³⁸⁸, oslavy sa zúžili na májové akcie na Bradle. A napokon, keď vypukla vojna, Štefánik ako francúzsky generál a aktívny bojovník proti Nemecku, nebol tou najvhodnejšou osobnosťou na prezentáciu vzorného nemeckého spojenca. Ľudákom išlo hlavne o to, aby si Štefánika prisvojili, dali ho do služieb svojej propagandy, urobili z neho [...] autoritatívneho a protičeského politika a tiež obeť českých protislovenských intríg. To boli zjavné limity, za ktoré ľudáci nešli uvedomujúc si, že hlbšie štúdium a poznanie Štefánikovej osobnosti by tento ich obraz o Štefánikovi ohrozilo.“³⁸⁹

---

prípadne jeho účasť na Štefánikových oslavách. Tieto protidôkazy však môžeme oprávnenne pokladať nielen za súčasť jánusovskej podstaty Hlinkovej osobnosti, ale aj za svedectvo jeho chápania politickej účelovosti v štýle *použiť – využiť – zahodiť*.

³⁸⁶ KUBAČKA, Ján: Truc oslava? In: NR, roč. 18, č. 9-10, máj – jún 1939, s. 154-156.

³⁸⁷ BAKA, Igor: Mechanizmus, ciele a metódy pôsobenia ľudáckej propagandy v rokoch 1938 – 1939. In: Historický časopis, roč. 51, 2003, č. 2, s. 282.

³⁸⁸ V r. 1939 bol napr. odhalený Štefánikov pomník v Nitre (išlo o artefakt, ktorý bol do tohto mesta premiestnený z okupovaných Levíc), pomník v Spišskej Belej, Trebišove či pamätná tabuľa na Myjave.

³⁸⁹ KOVÁČ, Dušan: O historiografii a spoločnosti. Bratislava 2010, s. 220.

Interpretačné inovácie Štefánikovho mikropříbehu v službách ľudáckeho režimu

Osamostatnenie Slovenska a jeho spojenectvo s nacistickým Nemeckom sa premietlo aj do nových interpretácií Štefánikovho životného mikropříbehu, ktoré pripisovali aktivitám a zápasom národného hrdinu dovedy nevidaný rozmer, ba nový zmysel. Mohli by sme ich označiť ako interpretačné kotrmelce. V rukách ľudákov mala manipulácia s historickou pamäťou za cieľ okrem iného prekódovať tradičné obrazy nepriateľov a spojencov. Výsledný efekt bol však u mnohých ľudí skôr opačný: práve Štefánikov príbeh a Štefánikov obraz ukotvený v makropříbehu národných dejín, ktorý nosili vo svojich hlavách, teda konkrétny segment historickej pamäti, zdedený z čias prvej republiky odolával propagandistickým atakom a paradoxne „pomáhal“ petrifikovať nielen obrazy Maďarov a Nemcov, resp. Germánov ako „našich“ nepriateľov, ale aj obrazy Francúzov, Britov, Rusov či Američanov ako „našich“ spojencov.

Mnohí exponenti ľudáckeho režimu sa usilovali radikálne prehodnotiť Štefánikov odkaz a presviedčali verejnosť, že Štefánik nebol nikdy protinemecky orientovaný. Nešlo samozrejme len o ojedinelé a individuálne názory, ale o súčasť zásadnej reinterpretácie príbehu národných dejín, zasadeného do novej mocensko-politickej konštelácie.³⁹⁰

Minister národnej obrany, gen. Ferdinand Čatloš na stránkach denníka **Slovák** dokazoval, že Štefánik nikdy nebojoval proti Nemcom a Nemecku, ale že jeho boj bol vždy namierený len proti maďarskému útlaku. Túto vyslovenú mystifikáciu zavíril konštatovaním, že „*my Štefánikov vojenský kult stavíme vedľa kultu nemeckého junkerstva*“.³⁹¹

Karol Körper v novinách **Slovenská pravda** zdôrazňoval, že Slováci celých dvadsať rokov pozerali na Štefánikov hrob ako na „*väznicu národného ducha*“ a prízvukoval, že na rozdiel od iných tvorcov Československej republiky Štefánik to myslel so svojím národom poctivo a vážne: „*On nezapredal svoj národ za cudzie záujmy, on ho nechcel mať v rámci policajného štátu na Východe. Hoci nosil uniformu francúzskeho dôstojníka, nikdy nemyslel na to, že Slováci majú byť v službách zotročujúcej politiky francúzskej.*“³⁹²

Keď bratislavská vláda ako nemecký spojenec vyslala slovenské vojenské jednotky na východný front, odvolávala sa na Štefánikove antibolševické postoje. Dobová propaganda pritom neustále zdôrazňovala, že sa tým naplňa Štefánikov odkaz. V súvislosti s tým L. Lipták poznamenáva, že takto vypreparovaný „*odčeskoslovenčený Štefánik dostal jediný rozmer – protibolševický. Tu nebolo potrebné klamať, v tom bol Štefánikov postoj jasný, zreteľne vyslovený a nepochybniteľný. Práve táto jedna dielčia pravda mala prekryť ostávajúce lži, čo je metóda stokrát zneužitá a stokrát účinná*“.³⁹³

³⁹⁰ V podobnom duchu boli reinterpretované aj ďalšie segmenty, naratívy a osobnosti (Pribina, štúrovcovia a i.).

³⁹¹ ČATLOŠ, Ferdinand: Proti komu a za čo bojoval Štefánik? In: *Slovák*, roč. 21, č. 103, 4. 5. 1939, s. 1.

³⁹² KÖRPER, Karol: Štefánikov hrob. In: *Slovenská pravda*, roč. 4, č. 103, 4. 5. 1939, s. 1.

³⁹³ LIPTÁK, Ľubomír: Rošády na piedestáloch. In: LIPTÁK, Ľubomír: *Storočie dlhšie ako sto rokov. O dejinách a historiografii*. Bratislava 1999, s. 331.

Samotný proces „odčeskoslovenčenia“ Štefánika sa dial na rôznych úrovniach, nevyhol sa ani reinterpretácii a „inovácii“ pomníkov. Túto skutočnosť je možné ilustrovať udalosťami, vzťahujúcimi sa na známy bratislavský Štefánikov pomník od českého sochára Bohumila Kafku. Pri demonštráciách, konaných pri príležitosti vyhlásenia autonómie 6. októbra 1938, stúpenci ľudáckej politiky hádzali kamene do plastiky leva, ktorý bol umiestnený na pylóne za Štefánikovou sochou.³⁹⁴ Emóciami vybičovaný pokus o „ukameňovanie“ českého leva³⁹⁵ vystriedal racionálny krok samotného sochára B. Kafku, ktorý navrhol, aby bol československý štátny znak nahradený slovenským znakom, teda dvojramenným krížom. Až v roku 1940 odstránili príslušníci slovenskej armády leva z pylónu a tak sa Štefánikov pomník stal – parafrázujúc ministra obrany F. Čatloša – stelesnením „*terajšej slobody úplnej, bez českého zaťaženia*“. Podľa tohto chápania bola teda pôvodná verzia pomníka s levom symbolom „*polovičnej [národnej] slobody s českým zaťažením*“.³⁹⁶

V roku 1940 sa v Tatranskej Lomnici uskutočnilo pod ideologickou kuratelou Alexandra Macha rokovanie slovenských kultúrnych pracovníkov. Lomnický manifest z tohto podujatia sa prihlásil k zásadám národného socializmu, pričom Mach tvrdil, že všetci významní národnokultúrni predstavitelia v minulosti, od Bernoláka a Štúra až po Štefánika, Rázusa a Hlinku, boli národnými socialistami. Štúra označil za slovenského Hitlera 19. storočia, na Štefánikovu adresu sa vyjadril ešte jednoznačnejšie, keď pri inej príležitosti konštatoval:

„*Štefánik už pred 20 rokmi vedel, že sa udržíme, že slovenský národ si zachráni len vtedy, keď odmietneme bolševizmus a demokraciu. Smele sa postavil proti smeru, ktorý reprezentoval Beneš. Keby Štefánik žil, dávno by bol našiel cestu k Mussolinimu i Hitlerovi a dávno by bol postavil náš život na základy autority.*“³⁹⁷

Paradoxom zostáva skutočnosť, že tieto fašizoidné interpretácie Štefánika v podstate korešpondovali s víziou českého žurnalistu Ferdinanda Peroutku, ktorý v roku 1933 uverejnil na stránkach **Lidových novín** svoju stať o Štefánikovi. Popudil tým proti sebe takmer celú slovenskú verejnosť. Peroutka sa totiž okrem iného zamýšľal nad tým, akým politickým a ideologickým smerom by sa Štefánik vyvíjal, keby bol zostal nažive: „*A musíme přemýšlet, jakou roli by byl hrál v demokratické republice tento zarytý individualista s aristokratickými zálibami, kdyby ho nebyl osud skolil na samém počátku... Měl mnoho předpokladů v sobě, aby se stal přívržencem diktatury a vůdcovského principu. Na jakou stranu by se byl postavil, když po letech počaly tyto myšlenky rozrušovat Evropu?*“³⁹⁸

³⁹⁴ HOJDA, Zdeněk – POKORNÝ, Jiří: Pomníky a zapomínky. Praha – Litomyšl 1996, s. 181.

³⁹⁵ Autor pomníka zdôrazňoval, že nejde o českého leva, lebo ten ako heraldický symbol musí byť stvárnený s dvojítm chvostom. Kafka pripomínal, že lev na pylóne stelesňuje univerzálnu silu, ktorá ochraňuje štátny znak Československej republiky. K osudom tohto pomníka pozri bližšie v publikácii FUSKA, Ján a kol.: Pamätník Milana Rastislava Štefánika v Bratislave. Vznik a znovupostavenie. Bratislava, b. r., s. 29

³⁹⁶ Parafrázované podľa slov úvodníka ČATLOŠ, Ferdinand: Proti komu a za čo bojoval...

³⁹⁷ [MACH, Alexander]: Štefánik a Hlinka – jeden duch, náš duch! In: Gardista, roč. 1, č. 14, 6. 5. 1939, s. 12.

³⁹⁸ PEROUTKA, Ferdinand: Štefánikova smrť. In: Lidové noviny, roč 41, č. 604, 2. 12. 1933, s. 3. K ohlasu na Peroutkov článok pozri podrobnejšie v KOVÁČ, Dušan: c. d., s. 215-217; MACHO, Peter: „Ruky preč od nášho Štefánika!“ Hľadanie pravdy alebo potupenie pamiatky národného boha-

Do boja proti Peroutkovi a na obranu posvätej pamiatky národného hrdinu vtedy vytiahla aj ľudácka tlač. Kritici a oponenti mu vyčítali povrchnosť a zlé úmysly, obviňovali ho z neúcty k národnému hrdinovi, ale aj z narušania beztak krehkého česko-slovenského vzťahu. Takmer nikto – snáď len s výnimkou legionárov³⁹⁹ – si nevšimol jeho presvedčenie, že Štefánik by sa zrejme stal stúpencom krajnej pravice.⁴⁰⁰

Na rozdiel od Peroutku, ktorý v súvislosti s touto chúlостivou témou kládol nepríjemné a pre niekoho možno provokatívne otázky, predstavitelia radikálneho pronacistického krídla ľudovej strany vyfabrikovali zo Štefánika vzorového stúpenca fašizmu či nacizmu, pričom tento svoj propagandistický produkt šírili medzi obyvateľstvom ako hotovú a absolútnu pravdu. Nikto nemal pochybovať o tom, že „*keby bol zostal Štefánik živý, on by bol viedol boj proti židomarxistickému čechoslováctvu Masaryka a Beneša*“. A. Mach na verejnom zhromaždení v Rajci v roku 1941 zopakoval a rozšíril svoje predchádzajúce vyjadrenia o Štefánikovi. Podľa neho bol národný hrdina „[...] prvým slovenským hlásateľom toho autoritatívneho systému, aký dnes uplatňuje v budujúcej sa novej Európe Adolf Hitler. [...] Štefánik dnes kráčal by za Adolfom Hitlerom, áno, bol by slovenským Hitlerom. Preto na Štefánika iste nemá právo, kto je proti slobode slovenského národa, kto je proti autoritatívnemu poriadku novej Európy, ktorý pre všetky národy zaručuje slobodný vývoj [...]“.⁴⁰¹

V zmenenej politickej situácii teda ľudácki radikáli otvorene hlásali to, čo v prvej polovici 30. rokoch naznačoval z iných pozícií Peroutka, samozrejme bez toho, aby sa k nemu hlásili: veď Peroutka ako stúpenec tzv. Hradnej politiky stelesňoval v očiach ľudákov práve ono kritizované a nenávidené *židomarxistické čechoslováctvo*.

Keď v roku 1940 pristúpilo Slovensko k Paktu troch mocností (os Berlín – Rím – Tokio), predseda vlády Vojtech Tuka vyhlásil, že „*slovenský národ bol prijatý slávnostne pred verejnosťou celého sveta do spoločnosti kultúrnych národov*“ a teraz musí byť cieľom Slovákov vybudovať vzorový národosocialistický štát. Z emigrantského vysielania londýnskeho rozhlasu sa na toto vyjadrenie ozvala nasledujúca replika: „*Tuka označuje prijatie Slovenska do spoločnosti mocností osy, ako vstup do vznešenej spoločnosti kultúrnych a vyspelých národov. Toto tvrdenie je nepravdivé. Slovensko pristúpilo do spoločnosti kul-*

---

tiera? In: BYSTRICKÝ, Valerián – ROGULOVÁ, Jaroslava (eds.): Storočie škandálov. Aféry v moderných dejinách Slovenska. Bratislava 2008, s. 149-160.

³⁹⁹ Nezávislá jednota československých legionárov vo svojom vyhlásení konštatovala, že z Peroutkovej strany ide o nešetrnosť, keď vykresľuje vojenské a vodcovské vlastnosti M. R. Štefánika ako „*konzervatívne, okázalé a aristokratické chůtky po moci a diktatúre*“. Citované podľa A. S. P.: Proti mrzkosti, cynizmu a hyenizmu českého novinára z Lidových novín. In: NN, roč. 64, č. 137, 8. 12. 1933, s. 7.

⁴⁰⁰ Niektorí publicisti pritom riešili pseudoproblémy a chytali sa slovíčok. Jednému z obrancov Štefánikovej pamiatky napr. vadila Peroutkova formulácia, že Štefánika skolil osud: „*Cítite to duševné rozpoloženie Peroutkovo, z ktorého vytrysklo slovo »skolil«? Používame ho, keď ide o divú zver alebo o nejaké zbesnené individuum. Peroutkovi prišlo na pero vtedy, keď rozjímал o výhode, že Štefánik nie je viac medzi živými.*“ JÁNOVIČ, J.: Hyena na hrobe gen. Štefánika. In: Nový svet, roč. 8, č. 14, 7. 12. 1933, s. 8.

⁴⁰¹ Gardisti sú strážou slobody národa. Prejav hlavného veliteľa HG ministra Macha v Rajci. In: Gardista, roč. 3, č. 104, 7. 5. 1941, s. 3.

*túrnych a vyspelých národov Československou republikou a uviedol ho ta nie Vojtech Tuka, ale najväčší syn slovenského národa, generál Milan Rastislav Štefánik.*⁴⁰²

Oficiálny ideológ režimu, Štefan Polakovič v roku 1939 upozorňoval na nevyhnutnosť vybudovania posvätného pamätného miesta, na ktoré by sa chodili pokloniť aj zahraničné delegácie: „*Najlepšie by bolo, keby Oltár vlasti spolu s hrobom Neznámeho vojaka bol pripojený k pomníku večného vodcu národa Andreja Hlinku. Tým by sa dal výraz jednoty ideového vodcovstva a vojenského hrdinstva, vyplývajúceho z jednoty národa a vlasti*“.⁴⁰³

O dva roky neskôr, teda v čase, kedy bol symbol Štefánika naplno využívaný aj oficiálnou symbolickou politikou, však svoj návrh zmenil, pričom zdôrazňoval, že hrob Neznámeho slovenského vojaka by mal stáť pred pomníkom kráľa Svätopluka, lebo „*Svätopluk bol najväčším a najhrdinskejším slovenským vojakom*“.⁴⁰⁴

Podľa môjho názoru sa Polakovič usiloval prostredníctvom takéhoto prepojenia konkrétneho miesta historickej pamäte so súčasnosťou posilniť ilúziu starobylosti slovenskej štátnej tradície. Je však otázne, či sa jeho pasovanie Svätopluka za najväčšieho a najhrdinskejšieho slovenského vojaka stretlo vo verejnosti s porozumením, keďže táto charakteristika sa prisudzovala Štefánikovi a v tomto ohľade v slovenskej spoločnosti naozaj vládol konsenzus.

Tak či onak, v oboch alternatívach, ktoré Polakovič verejnosti predostrel, sa zreteľne prejavovala relativizácia Štefánika ako najvýznamnejšieho symbolu v rámci bojovej, resp. vojenskej tradície na Slovensku.

Týždeň Štefánikových osláv

Ľudácky režim prezentoval svoj vzťah k Štefánikovi ako k jednému z najvýznamnejších národných symbolov prostredníctvom veľkolepej akcie, Týždňa Štefánikových osláv. Na jeho príprave sa podieľalo predovšetkým ministerstvo národnej obrany, ale aj Hlinkova garda, Hlinkova mládež a Matica slovenská, pričom trval od 30. apríla do 7. mája 1939.

Prvým podujatím v rámci tohto týždňa, v nedeľu 30. apríla 1939, bola pietna slávnosť v Ivánke, ktorú usporiadali Hlinkova dopravná garda a Hlinkova mládež. Kvôli nepriaznivému počasiu sa však program nemohol uskutočniť pri ivánskej mohyle, teda na mieste Štefánikovej tragickej smrti, ale len v miestnom kultúrnom dome. Vence k mohyle položila delegácia gardy.⁴⁰⁵

V utorok 2. mája zorganizoval Štefánikov samovzdelávací krúžok pri slovenskej reálke v bratislavskej Redute spomienkový večierok na národného hrdinu, v stredu sa uskutočnil pochod uniformovaných jednotiek a školskej mládeže z námestia Slobody pred budovu Slovenského národného divadla. Zástupcovia slovenskej vlády vykonali prehliadku čest-

⁴⁰² ANM-PHA, f. Milan Hodža. Verejná činnosť IV. – Materiály k odbojovej činnosti v Paříži a Londýně, sign. 12/542; LICHNER, Ján: Rozhlasová reč, 5. 12. 1940.

⁴⁰³ POLAKOVIČ, Štefan: K základom slovenského štátu. Filozofické eseje. Turčiansky Sv. Martin 1939, s. 144.

⁴⁰⁴ POLAKOVIČ, Štefan: Slovenský národný socializmus. Ideové poznámky. Bratislava 1941, s. 116, 117.

⁴⁰⁵ Štefánikove oslavy sa započaly. In: Slovák, roč. 21, č. 101, 2. 5. 1939, s. 4.

nej roty slovenskou vládou, prítomným sa prihovoril nielen minister národnej obrany, ale aj ďalší slávnostní rečníci: historik František Hrušovský vo svojom prejave zdôraznil, že „na slobodnom Slovensku sú dve mohyly. Na Bradle a na ružomerskom cintoríne. Prví naši slovenskí vojaci majú v Štefánikovi a Hlinkovi najkrajší vzor, aby sa mohli stať výkvetom. Príslušníci Hlinkovej gardy už ukázali svoje vojenské i duchovné hodnoty.“⁴⁰⁶

Nasledujúci deň, teda 4. mája, sa bratislavské slávnosti začali slávnostnými bohoslužbami v novom evanjelickom kostole na Legionárskej ulici a v Dóme sv. Martina. Popoludnie sa opäť nieslo v znamení uniforiem: pred budovou divadla, ktorá bola ozdobená veľkým Štefánikovým portrétom, skladali prísahu členovia Akademickkej gardy. Na tejto slávnosti sa zúčastnili významní predstavitelia štátu a režimu na čele s predsedom vlády Jozefom Tisom. Prítomní boli pochopiteľne aj gardistickí funkcionári, Alexander Mach a Jozef Kirschbaum. J. Tiso pred nastúpenými študentami-gardistami prízvukoval: „*To je veľkosť Štefánika, že slúžil národu: pracoval a bojoval za národ bez toho, že by bol podával protiúčet [...]. Štefánik slúžil beznáročne, ideálne, bez akýchkoľvek špekulácií.*“⁴⁰⁷

V sobotu sa oslavy opäť sústredili na Hviezdoslavovo námestie, kde si mohli obyvatelia pozrieť defilé bratislavskej posádky; v nedeľu, kedy sa konali oslavy na Bradle, Vajnory privítali slovenských letcov a ich obdivovateľov na Štefánikovom leteckom dni brannosti. Bohatý program teda zahŕňal aj viaceré paralelné podujatia v rôznych lokalitách, čo samozrejme korešpondovalo nielen s okrúhlym výročím Štefánikovej pamiatky, ale aj so snahou nového režimu prezentovať sa práve na tejto symbolicko-propagandistickej úrovni.

Nasvedčovala tomu aj rétorika oficiálnej tlače, ktorá prvorepublikovú oficiálnu historickú pamäť na Štefánika hodnotila ako ne-pestovanie Štefánikovej pamiatky, ako zámerné obchádzanie Štefánika, čo samozrejme nebola pravda. Denník **Slovák** v tejto súvislosti zdôrazňoval, že Štefánik bol „*po dvadsať uplynulých rokov [...] pomaly a nebadane našej mládeži odcudzovaný, umele zabúdaný a zneuznávaný.*“⁴⁰⁸

Toto dištancovanie sa od predchádzajúceho dvadsaťročia v podstate priklincovalo vyjadrenie, že „*od začiatku [...] nebolo slovenskému národu tajnosťou, že to nebola nešťastná náhoda, ale zločinne a plánovite do detailov vypracovaná vražda!*“⁴⁰⁹

Týždeň Štefánikových osláv vyvrcholil národnou púťou a oslavami na Bradle v nedeľu 7. mája 1939. Po slávnostných bohoslužbách v brezovskom evanjelickom i katolíckom kostole účastníci púte vystúpili k mohyle, kde zástupca ministerstva národnej obrany plk. A. Pulanich vykonal prehliadku čestnej roty.⁴¹⁰ Nasledovalo vztyčovanie zástav a fanfáry, vystúpenie vojenskej hudby, prelet lietadiel, ktoré na mohylu zhodili veniec s nápisom „*Svojmu prvému generálovi – slovenskí letci*“.

Súčasťou tohto slávnostného podujatia bol pietny akt vloženia symbolickej prste do mohyly. Ako štafetu ju na Bradlo priniesli práve členovia Hlinkovej mládeže, pričom išlo o zeminu odobratú z tých miest, „*kde v posledných časoch tiekla slovenská krv, preliata*

⁴⁰⁶ Dve mohyly. In: *Slovák*, roč. 21, č. 104, 5. 5. 1939, s. 4.

⁴⁰⁷ Slovenskí ministri oceňujú význam generála M. R. Štefánika. In: *Slovák*, roč. 21, č. 105, 6. 5. 1939, s. 4.

⁴⁰⁸ Hlinkova mládež – mládež Štefánikova. In: *Slovák*, roč. 21, č. 98, 28. 4. 1939, s. 5.

⁴⁰⁹ Prečo nám nežije? Vajnorská tragédia. In: *Slovák*, roč. 21, č. 103, 4. 5. 1939, s. 4.

⁴¹⁰ Podľa pôvodne avizovaného programu osláv mal byť na Bradle prítomný minister gen F. Čatloš.

rukou zákeřného vraha“, teda zo Šurian, Spišskej Novej Vsi, od Michaloviec, Čadce a Bratislavy.⁴¹¹ Denník **Slovák** v tejto súvislosti pateticky zdôrazňoval, že prst má všetkým pripomínať, že „v šťastí a slobode nesmieme zabúdať, ale [musíme] žiť v sebe pamiatku najvyšších obetí. Tá krvavá zem, v urne vložená do bradlianskej mohyly, musí byť večným výkričníkom nášho svedomia a našej národnej hrdosti [...]“.⁴¹²

Noviny **Slovenská pravda** prostredníctvom opisu tohto rituálu ako aj prostredníctvom motívu krvi sugerovali čitateľom kontinuitu zápasov za národnú slobodu a štátnu samostatnosť, na počiatku ktorých stál podľa tejto interpretácie Štefánik: „Do urny uložili túto krvou kropenú slovenskú zem a uložili ju vedľa toho, ktorý prvý vylial svoju krv za Slovensko“.⁴¹³

V podobnom duchu sa niesol aj prejav plk. A. Pulanicha: „V hlbokom pohnutí skláňame sa, slovenskí vojaci, pred majestátnou mohylou prvého slovenského vojaka – generála Štefánika a vzdávame poctu jeho vznešenému prachu. Prst zo slovenských bojísk do jeho večného hrobu vložená nech je pre našich potomkov symbolom slovenského národného utrpenia. Zem skropená krvou slovenského frontového vojska smiešala sa s historickou zemou bradlanskou. Cítíme, že v nás koluje vojenská krv Štefánika a že budeme kedykoľvek ochotní ju hrdinsky vyliť, keď to záujem nášho štátu bude vyžadovať.“⁴¹⁴

Minister dopravy a verejných prác Július Stano zdôraznil, že Štefánik je vzorom obetavosti a mjr. leteckva Ján Ambruš národnému hrdinovi odkazoval, že slovenskí letci čestne obstáli v nerovnom boji proti maďarskému útočníkovi a obránili slovenskú vlasť.

Evanjelický farár Ladislav Jurkovič pripomenul každému účastníkovi tohto podujatia, že Bradlo so Štefánikovým hrobom je miesto, ku ktorému má pristupovať s posvätnou úctou: „Sobuj obuv z nôh svojich, lebo miesto na ktorom stojíš, je zem svätá. Tieto slová sprítomňujeme si dnes, keď spomíname 20. výročie tragickej smrti gen. M. R. Štefánika. Bradlo, miesto dôstojného odpočinku nášho bohatiera, stalo sa prvým slovenským mauzoleom, kde sa každoročne putuje a bude sa putovať, pokiaľ len slovenský život jestvovať bude.“⁴¹⁵

Popoludní pokračovali oslavy pietnou spomienkou na Košariskách. Účastníci si uctili pamiatku národného hrdinu pri jeho rodnom dome a navštívili miestny cintorín s hrobmi Štefánikových rodičov. Pamätalo sa aj na spomienkové predmety, v širšej verejnosti zožala úspech nielen nová poštová známka s portrétom M. R. Štefánika, ale aj špeciálna pečiatka, ktorú používala auto-pošta priamo na Bradle. Určité osvieženie a odľahčenie priniesli obečnosť národopisné slávnosti, ktoré sa konali na Brezovej pod Bradlom.

Ako vidno, oficiálne oslavy 20. výročia tragickej smrti M. R. Štefánika vzbudzovali veľkolepý dojem. Nad ich réžiou sa však už vznášal tieň totalitných praktík. Organizátori síce formálne zachovávali napríklad zdanie interkonfesionálneho konsenzu, čo možno ilustro-

⁴¹¹ Uvedené lokality boli vybrané zámerne: pripomínali napr. streľbu maďarských žandárov do slovenského obyvateľstva v okupovaných Šuranoch na Vianoce 1938, maďarský letecký útok na Spišskú Novú Ves, obeť tzv. malej vojny na východe Slovenska atď.

⁴¹² Hlinkova mládež – mládež Štefánikova. In: *Slovák*, roč. 21, č. 98, 28. 4. 1939, s. 5.

⁴¹³ Na Bradle záduchom... Celé Slovensko sa prišlo pokloniť nehynúcej pamiatke generála M. R. Štefánika. In: *Slovenská pravda*, roč. 4, č. 107, 9. 5. 1939, s. 1.

⁴¹⁴ Vyvrcholenie Štefánikových osláv. In: *Slovák*, roč. 21, č. 107, 9. 5. 1939, s. 4.

⁴¹⁵ Tamže.

vať skutočnosťou, že v rámci slávnostného programu boli recitované aj básne evanjelických autorov (napr. Martina Rázusa) a v rámci osláv sa uskutočnili aj evanjelické služby Božie. Členom Zväzu evanjelickej mládeže (SEM⁴¹⁶) však nepovolili, aby sa mohli osláv zúčastniť manifestačne a korporatívne ako mládežnícka organizácia. V intenciách umelého a násilného zjednocovania sa mala na Bradle prezentovať slovenská mládež ako celok; prítomnosť nejakej evanjelickej mládeže ako organizácie sui generis, sa odrazu javila ako nežiadúca. Organizátori argumentovali tým, že mladí ľudia budú na Bradle oficiálne zastúpení prostredníctvom Hlinkovej mládeže. Tlač s nadšením zdôrazňovala skutočnosť, že Hlinkova mládež sa po prvý raz zúčastní Štefánikových osláv. Práve tento moment však odzrkadľoval nástup glajchšaltovania spoločnosti: v predchádzajúcom dvadsaťročí prvorepublikovej demokracie pri organizovaní Štefánikových osláv prevládala tendencia zapojiť všetky skupiny a vrstvy obyvateľstva bez ohľadu na konfesiónálnu, sociálnu či stranícku príslušnosť, všetky spolky a korporácie, ktorých prítomnosť mala deklarovať jednotu národa v jeho rôznosti a rozmanitosti. Tu však vidíme tendenciu opačnú: pokus o marginalizáciu či dokonca vylúčenie konkrétneho spolku, ktorý zastrešoval mládež luteránskeho vierovyznania z celého Slovenska. Nakoniec síce bola zástupcom SEM-u tlmočená možnosť položiť k mohyle veniec, ale pocit krivdy a nespravodlivosti zostal. Uvedené rozhodnutie organizátorov sa pravdepodobne dotklo aj niektorých ďalších spolkov, ale členovia Zväzu, ktorí sa od roku 1938 štylizovali do roly ochrancov a strážcov Štefánikovej pamiatky, to samozrejme vnímali ako svoju degradáciu a urážku.⁴¹⁷

Ľudácka tlač pochopiteľne informovala o oslavách na Bradle cez ružové okuliare: do spravodajstva sa nedostali viaceré informácie, ktoré by jednoznačne narušili ilúziu idyllickej celonárodnej festivity.

Keď sa totiž v Štefánikovom kraji rozchýrilo, že ako hlavný slávnostný rečník zastupujúci vládu má na Bradlo prísť Vojtech Tuka, jeden z predstaviteľov germanofilského a pronacistického krídla v ľudovej strane, medzi obyvateľstvom, najmä však medzi inteligenciou, to vyvolalo veľké rozhorčenie. V ich očiach figuroval Tuka nielen ako popredný maďarón a pracovník pre maďarskú iredentu, ale v novšej dobe aj ako jeden z rozbíjačov českoslo-

---

⁴¹⁶ Pôvodná verzia názvu tohto spolku bola podľa starého pravopisu Sváz evanjelickej mládeže, od čoho je odvodená aj skratka SEM.

⁴¹⁷ Podrobnejší archívny výskum by mal v budúcnosti vniesť svetlo v otázke, prečo k tomuto pokusu o vylúčenie SEM-u došlo. Je zrejme, že organizátori v ňom videli iba konfesiónálnu, cirkevno-náboženskú organizáciu, zatiaľ čo Hlinkovej mládeži prisudzovali vyšší status národnej, resp. celonárodnej organizácie, čo však samo osebe vzbudzovalo na evanjelickej strane odpor. Luteránska časť slovenskej verejnosti vnímala totiž SEM nielen ako spolok, ktorý je rovnocenným antipódom Hlinkovej mládeže, ale aj určitým duchovným, ideovým a svetonázorovým útočiskom mladých ľudí pred všepohlcujúcimi totalitnými organizáciami. Na druhej strane SEM už r. 1938 vyvíjal v súvislosti so Štefánikovou pamiatkou aktivity, ktoré mali v očiach vládných predstaviteľov protirežimistický charakter (o. i. rozširovanie Štefánikových odznakov, ktoré sa stali symbolom protifašistickej rezistencie), takže nemožno vylúčiť aj výsostne politické motívy tejto exklúzie. O dobových aktivitách SEM-u pozri podrobnejšie v príspevkoch ŠTRBA, Ján: Evanjelická mládež slovenská v boji za slobodu národa. In: Kristus naše víťazstvo! K I. sjazdu slovenského evanjelictva po druhej svetovej vojne a k II. sjazdu evanjelickej mládeže slovanskej v Turčianskom Sv. Martine v dňoch 4. – 7. júla 1946. Liptovský Sv. Mikuláš 1946, s. 36-78; RAČKO, Peter: Spolková činnosť evanjelickej a. v. mládeže v 1. Slovenskej republike. In: SOKOLOVIČ, Peter (ed.): Život v Slovenskej republike. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX. Bratislava 2010, s. 357-373.

venského štátu. Brezovský výbor podieľajúci sa na príprave Štefánikových osláv „poslal do Bratislavy protest, v ktorom uvádzal, že nemôže prevziať zodpovednosť za priebeh osláv a Tukovu bezpečnosť. Zároveň žiadal o zmenu slávnostného rečníka.“⁴¹⁸

Biskup Samuel Štefan Osuský v tejto súvislosti dodatočne po skončení vojny vysvetľoval, že „usnesenie protestovať bolo rozhodnutím tajného výboru Odbočky Cechu Tatarov.“⁴¹⁹ V Bratislave ho tlmočili jeho členovia menom všetkého podbradlanského kraja, zdôrazňujúci pritom, že nik nemôže zaručiť Tukovu bezpečnosť. A Tuka neprišiel na Bradlo nikdy.“⁴²⁰

Diplomaticky formulované varovanie bolo v podstate vyhrážkou adresovanou poprednému vládnemu činiteľovi, ktoré mohlo mať neželané následky. Odpor voči Tukovej prítomnosti na Bradle prejavili aj štyria vlastenci z Košarísk – starosta Ján Mikulčík, evanjelický farár Štefan Bojnák, Štefan Gabriš a Štefan Čuvala, jeden z priamych aktérov výstavby aj odhaľovania bradlianskej mohyly. Podľa Bojnákových spomienok bol iniciátorom protestnej akcie J. Mikulčík: „Keď sa rozchýrilo, že slávnostným rečníkom na Bradle má byť maďarón Béla Tuka, podpredseda vtedajšej vlády“⁴²¹, doniesol na faru ohobľovanú dosku, sadol si u mňa v kancelárii a rozmýšľajúc napísal na papier [...] [heslo]. Text sme vyryli na dosku a v noci pred oslavami sme ju osadili pri hlavnom vchode na mohyly. Keď sme sa na druhý deň vybrali na mohyly, bolo tam porozkladanych už asi 20 podobných hesiel...“⁴²²

Tabuľa s nápisom »Kto si rúcal to, čo Štefánik budoval, nevroč sem, lebo miesto toto [je] pre každého verného Slováka sväté« išla oveľa ďalej než výzva Ladislava Jurkoviča vyslovená počas slávnostného programu, aby každý návštevník s bážňou a úctou vstupoval na toto posvätné miesto. Jej poslanstvo bolo jednoznačné: ten kto pomáhal rozbíjať Štefánikovo dielo, teda Československú republiku, nemá právo sa k nemu hlásiť, nemá právo vstupovať na pôdu Bradla, jeho prítomnosť je znesvätením, poškrvnením tohto pietneho miesta i Štefánikovej pamiatky. Navyše nápis nezakryte hlásal, koho pôvodcovia protestu pokladajú za verného Slováka a kto je v ich očiach zradcom. Je celkom pochopiteľné, že tomuto symbolickému gestu sa pripisoval mimoriadny politický význam: z emigrantského vysielania londýnskeho rozhlasu každý rok zaznievalo toto tabuľové poslanstvo ako dôkaz rezistentného postoja podbradlianskeho obyvateľstva voči ľudáckemu režimu a slovenskému štátu.

Štefánikov rodný kraj a jeho obyvateľstvo si nepochybne aj vďaka týmto postojom a aktivitám vo vládných kruhoch vyslúžili povest' nespoľahlivého a protištátne orientovaného elementu.⁴²³ Pošramotenú reputáciu mala zrejme zachrániť dožinková slávnosť na Myjave,

⁴¹⁸ BZDÚŠEK, Ján – BARAN, Juraj: Spomienky na Slovenské národné povstanie v podbradlianskom kraji. Brezová pod Bradlom 1995, s. 7.

⁴¹⁹ Cech Tatarov bol spolok brezovský rodákov v Bratislave (Tatari = dobová prezývka Brezovanov).

⁴²⁰ SNK – ALU, fond Samuel Štefan Osuský, sign. 46 GGG 2: Materiál o Brezovej. Nedatovaný text [pravdepodobne 1946], s. 9.

⁴²¹ Iné pramene a naratívy o tejto udalosti Tukovi dokonca pripisujú funkciu predsedu vlády, čo je však chybná informácia. V čase príprav a konania Štefánikových osláv, teda v máji 1939, bol síce Tuka členom slovenskej vlády, ale zastával v nej iba funkciu ministra bez kresla. Ministerským predsedom sa stal až v októbri 1939.

⁴²² Citované podľa APFEL, Viliam: Panteón zlomených nádejí. Nezvyčajný a predsa pravdivý príbeh mohyly M. R. Štefánika na Bradle. Liptovský Mikuláš 2004, s. 49.

⁴²³ V r. 1941 napr. Ústredňa štátnej bezpečnosti v Bratislave informovala náčelníka Okresného úradu na Myjave o pomeroch v okrese: „Je vidieť rúhanie proti štátnej štruktúre, [ľudia používajú české

spojená s odhaľovaním pamätnej tabule venovanej pamiatke M. R. Štefánika. Slávnosti sa mal 27. augusta 1939 osobne zúčastniť minister národnej obrany gen. Ferdinand Čatloš. Okresný náčelník na Myjave prezentoval celé podujatie ako príležitosť napraviť povest svojho okresu vo vládných kruhoch. Preto predstavenstvám jednotlivých obcí rozposlal príписы nasledujúceho znenia: „*Ako je Vám dobre známe, o myjavskom kraji sú šírené nepravdivé zprávy ako o protištátnom, a preto je nutné pred širokou verejnosťou a hlavne pred zástupcom vlády dokázať, že takéto chýry sú nepravdivé, ale priam zlomyseľné a že Štefánikov kraj obývajú len verní a za Slovenský štát oduševnení Slováci.*“⁴²⁴

Náčelník preto požadoval, aby starostovia zabezpečili čo najväčšiu účasť obyvateľstva na pripravovanej oslave. Vyzýval ich k tomu, aby vynaložili všetko úsilie na to, aby počet účastníkov prekročil plánované množstvo oslavujúcich, ktoré sa mu zdalo príliš malé. Hlavnému predstaviteľovi myjavského okresu zjavne imponovala kvantita a od nej odvodzoval úspech celého podujatia.

Brezovský starosta Juraj Krutý však zrejme po porade s predstaviteľmi miestnej inteligencie⁴²⁵ adresoval občanom výzvu, ktorá síce korešpondovala s predstavou okresného náčelníka, ale sugeroval im inú motiváciu: „*Keďže sa jedná opäť o dôstojné uctenie pamiatky nášho bohatiera gen. M. R. Štefánika, je potrebné, aby sme čo najväčšou účasťou my Brezovania sa tejto slávnosti zúčastnili a súčasne dali dôkaz o tom, že sme Slovákmi uvedomeľými, vediaci si uctievať pamiatku našich veľikášov. Účasťou na tejto slávnosti si vykonáme opäť svoju národnú povinnosť a preto nech není otáľajúceho Brezovana.*“⁴²⁶

Ako vidíme z tohto citátu, cestou z Myjavy na Brezovú, resp. k jednoduchému občanovi sa z úradných dokumentov akosi „vyparila“ potreba oduševňovať sa za Slovenský štát. Citovaný dokument je zaujímavou ukážkou dobového lavírovania, resp. takej interpretácie „nášho“ konania, ktoré v podstate predstavuje osciláciu medzi kolaboráciou a rezistenciou:

---

a sokolské] pozdravy [...] poklona, má úcta, nazdar, žandárstvo kulhavo pracuje... pašeráctvo kvitne... ľudia nepominú posluchy z Londýna, Bratislavu ani nepočujú.“ Citované podľa JANAS, Karol: Hlinkova garda v trencianskom regióne v rokoch 1939 – 1940. In: PEKÁR, Martin – PAVLOVIČ, Richard (eds.): Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Prešov 2007, s. 321. V príslušnom kontexte môžeme uvažovať nad tým, či pri používaní uvedených pozdravov išlo vždy o zámernú provokáciu alebo len o prejav recesie. Naproti tomu existoval prípad, ktorý môžeme naozaj interpretovať ako symbolické verbálne gesto, keď sa brezovský evanjelický farár Ján Lichner, starosta miestnej jednoty (zakázaného) Sokola, dostal do slovnej potýčky s hlavným veliteľom Hlinkovej gardy Alexandrom Machom práve na Bradle: na Machov gardistický pozdrav *Na stráž!* Lichner odpovedal sokolským pozdravom *Nazdar!*

⁴²⁴ ŠA-BA-P-SKA, F-ObNÚ-BPB, škatuľa 25, č. 2.897/1939 adm.: Okresný náčelník na Myjave – Notárovi na Brezovej pod Bradlom. Myjava, 23. 8. 1939.

⁴²⁵ Dobový prameň o porade, ktorý mám k dispozícii, pochopiteľne neinformuje o prebiehajúcej diskusii a záveroch. Obsahuje iba pozvanie na poradu a zoznam pozvaných osôb, medzi ktorými figurujú známe mená brezovských osobností, ktoré sa angažovali v odbojovom hnutí (napr. riaditeľ meštianskej školy Ján Fajnor, učiteľia Martin Kostelný a Ján Kubačka /ten bol aj funkcionárom SEM-u/, tajomník Národného spolku slovenského Štefan Zafko a i.). ŠA-BA-P-SKA, F-ObNÚ-BPB, škatuľa 25, č. 2.897/1939 adm.: Starosta obce Brezová pod Bradlom – Pozvanie na poradu na deň 25. augusta 1939.

⁴²⁶ ŠA-BA-P-SKA, F-ObNÚ-BPB, škatuľa 25, č. 2.897/1939 adm.: Notársky úrad na Brezovej pod Bradlom [starosta obce] – Výzva adresovaná občanom k účasti na dožinkových oslavách na Myjave. B. r. [1939].

vládný vlk sa mal nažrať tak, aby brezovská koza zostala celá. Dištinkcia medzi národom a štátom je v tomto dokumente evidentná. Obyvatelia Brezovej sú vyzývaní, aby si účast'ou na oslave splnili svoju národnú povinnosť, aby si uctili pamiatku národného velikána a pred širšou verejnosťou dokázali, že sú praví národovci: účasť na oslave je tu však prezentovaná ako prejav lojality k národu, nie voči štátu.

S. Š. Osuský po vojne zdôrazňoval, že pre príslušníkov rodiaceho sa občianskeho odboja bolo „*Bradlo [...] zdrojom sily a odhodlania. Vzor Štefánikov bol živým odkazom všetkým bojovníkom za slobodu. Vlastne Štefánik bol v celom kraji symbolom slobody! Jeho vlastenecký príklad nebolo možno pošpiniť. Pod Bradlom žil jeho duch. A ten bol demokratický, československý a slovanský.*“⁴²⁷

Historička Bohumila Ferenčuhová v tejto súvislosti podčiarkuje, že mohyla na Bradle si práve v tomto období upevňovala „*svoju pozíciu ako miesto bojujúcej pamäti. Tá sa stavia proti vládnej propagande. Regionálna pamäť proti ústrednej, sloboda proti nátlaku.*“⁴²⁸

Stelesnením vzdorujúcej pamäti bolo neoficiálne pálenie vatier na Bradle, a to nielen v predvečer výročí tragickej smrti M. R. Štefánika, ale aj 28. októbra, teda v Deň slobody.⁴²⁹

Hlinka a Štefánik – dva rovnocenné symboly?

Po skončení Týždňa Štefánikových osláv uverejnili **Cirkevné listy** príspevok nemenovaného dopisovateľa, ktorý s nadšením vítal údajné obnovenie moysesovsko-kuzmányovskej tradície vo verejnom živote Slovenska: „*Obnovená bola pri tohtoročných Štefánikových slávnostiach. Za obnovenie sme povďační, lebo podnes darmo sme ju hľadali v zásade a ešte menej v skutočnom živote. Obnovená bola menami: Hlinka – Štefánik. [...] Tak sme čítali mnohé články a počuli mnohé reči s tendenciou »Štefánik je začiatkom slovenskej slobody, Hlinka je jej dovršením«.* – *»Svätíme pamiatku Štefánikovu vždy, keď spomíname Andreja Hlinku a naopak vždy všade svätíme Hlinkovu pamiatku, keď spomíname Štefánika.*« – *»Hlinka bol otcom národa, Štefánik bol jeho bohatierom.*« [...] *Radi citujeme tieto vety a ich ducha. Ak sme boli kedy proti Hlinkovmu duchu, boli sme len vtedy a preto, že bol zdôrazňovaný ako jedinečný a výlučný. A to by nezodpovedalo historickej pravde. Vždy najväčšou lojálnosťou uznáme význam každého, len nech sa to stane aj vzájomne! A skutočne počuli sme opätovne v programoch Štefánikových slávností spomínať význam a ducha Hlinkovho. V niektorom programe alebo reči i na úkor iného. Ale to sú nepatrné veci, ktoré nemožno merať milimetrom! Teraz už len čakáme, kedy budú oslavy na pamiatku Hlinku, aby sme sa skutočne presvedčili, že kde sa spomína on, musí sa spomínať aj Štefánik. Lebo len spolu sú celkom, osobitne budú len čiastkou. Pri otvorení prvého slovenského snemu napr. Štefánik a legionári celkom vystali. Ale to bolo pred 14. marcom a pred vyhlásením novej tradície. Tak bolo aj pri vyhlásení zákona o zásluhách Hlinkových. Ba tam bolo zdôrazňované, že on jediný je najväčším duchom všetkých časov a pokolení*

⁴²⁷ SNK–ALU, f. Samuel Štefan Osuský, sign. 46 GGG 2: Materiál o Brezovej. Nedatovaný text [pravdepodobne 1946], s. 8.

⁴²⁸ FERENČUHOVÁ, Bohumila: Mohyla na Bradle ako slovenské miesto pamäti. In: FERENČUHOVÁ, Bohumila: Francúzsko a slovenská otázka 1789 – 1989. Bratislava 2008, s. 255.

⁴²⁹ Pozri napr. BZDÚŠEK, Ján – BARAN, Juraj: c. d., s. 35.

a jedinou autoritou. Prosíme teda už teraz úprimne a vážne, v mene pravdy a konsolidácie, aby sa rovnosť a vzájomnosť Hlinka – Štefánik prejavovala pri všetkých praktických otázkach nášho bytia-žitia!⁴³⁰

Citovaný názor odrzkadľuje naivnú vieru v to, že tradíciu možno nadiktovať ako šibnutím čarovného prútika. Na druhej strane autor vyjadruje presvedčenie, že „zrovnoprávnenie“ symbolov automaticky povedie k upokojeniu situácie v spoločnosti. Paradoxom však je, že väčšinu výrokov o Hlinkovi a Štefánikovi evanjelický dopisovateľ prevzal z prejavu ministra národnej obrany gen. Ferdinanda Čatloša, teda tiež príslušníka evanjelickej cirkvi.⁴³¹ Napriek tomu možno konštatovať, že podobná tendencia sa v tomto období začala prejavovať aj u iných vládnych predstaviteľov, resp. významných exponentov režimu a znamenala obrat v politickej inštrumentalizácii symbolov. V tlači a v prejavoch sa odrazu začali vedľa seba objavovať mená Hlinku a Štefánika ako hlavných symbolov a záväzných sociálnych vzorov, ktoré má každý občan, každý príslušník slovenského národa nasledovať.

Alexander Mach napríklad vyhlásil: „Ako Hlinka nemá byť pre nás Slovákov vodcom katoľictva, ktorý by vylučoval z národa evanjelikov, tak nebude a nesmie byť pamiatka Štefánika využívaná proti katolíkom. Hlinka i Rázus, Hlinka i Štefánik, to je jeden duch, a teda i jeden rozkaz pre všetkých Slovákov. V duchu týchto vybojovali sme si Slovenský štát, zachránili sme národ od záhuby. [...] HG v legendárnom hrdinovi slov. národa M. R. Štefánikovi vidí vzor vojenských cností a chce i bude pracovať, aby vojenské cnosti Štefánikove postupne prešli do šikov gardistických, do srdca i vôle každého gardistu.“⁴³²

Pri inej príležitosti, v roku 1941, počas verejného zhromaždenia v Rajci, Mach zdôrazňoval: „[...] Štefánik je náš. Jeho duch a jeho príklad je najväčším bohatstvom hrdinskej armády slovenského štátu a my ako sme Hlinkova garda, tak isto sme aj Štefánikova garda, lebo i Hlinka i Štefánik len jedno chceli: slobodu národa. My gardisti sme strážou tej slobody!“⁴³³ Práve na tomto citáte je viditeľný obrat v rétorike v zmysle akceptovania Štefánika ako rovnocenného symbolu s Hlinkom. Pripomeňme si len, že to bol práve A. Mach, ktorý v roku 1939 reagoval na **Pamätný spis o veciach Hlinkovej gardy** slovami, že „Andrej Hlinka je najväčším Slovákom a jeho meno, jeho duch je najväčšou silou nášho národa a nášho štátu.“

Z roku 1939 pochádza aj ďalšia výzva adresovaná členom Hlinkovej gardy: „Milan Rastislav Štefánik stal sa popri nesmrteľnom vodcovi Andrejovi Hlinkovi jasným vzorom národného bojovníka. Hlinka, bojovník-kňaz doma – Štefánik, bojovník-vojak za hranicami, [obidvaja] zasvätili svoj plodný život službám národu. A preto musia byť pre nás vzorom. My gardisti, nikdy nesmieme pustiť zpred seba týchto dvoch veľikášov nášho národa.“⁴³⁴

⁴³⁰ Obnovená tradícia. In: CL, 53, č. 10, 12. 5. 1939, s. 198, 199.

⁴³¹ ČATLOŠ, Ferdinand: Proti komu a za čo bojoval Štefánik? In: Slovák, roč. 21, č. 103, 4. 5. 1939, s. 1.

⁴³² [MACH, Alexander]: Štefánik a Hlinka – jeden duch, náš duch! In: Gardista, roč. 1, č. 14, 6. 5. 1939, s. 12. Text bol pôvodne publikovaný v denníku **Slovák** (Slovák, roč. 21, č. 103, 4. 5. 1939, s. 2).

⁴³³ Gardisti sú strážou slobody národa. Prejav hlavného veliteľa HG ministra Macha v Rajci. In: Gardista, roč. 3, č. 104, 7. 5. 1941, s. 3.

⁴³⁴ Jasný vzor národného bojovníka. In: Gardista, roč. 1, č. 13, 29. 4. 1939, s. 1-2.

Pomerne vysoká frekvencia podobných vyhlásení v gardistickej tlači naznačuje, že k také-
muto chápaniu mali blízko predstavitelia radikálneho, pronacistického prúdu vládnej gar-
nitúry. Domnievam sa, že vzhľadom na sekulárnejšiu vzdelanostnú a profesnú štruktúru
svojej sociálnej skupiny boli radikáli v porovnaní s umiernenou-konzervatívnym krídlom
náchylnejší reflektovať slovenský národ ako dvojkonfesiónálne spoločenstvo, čo sa pri-
rodzene odrazilo aj v intenzívnejšom artikulovaní rovnocennosti Hlinku a Štefánika ako
národných symbolov. Takéto narábanie so symbolmi bolo pre mnohých príslušníkov lute-
ránskej komunity lákavé, lebo v ich očiach korešpondovalo so sociálnou predstavou, že
evanjelickí Slováci sú *druhou polovicou národa*, a nie konfesiónálnou menšinou v katolic-
kom národe, čo bola pozícia, do ktorej sa evanjelikov usilovali zatlačiť práve predstavitelia
umiernených ľudákov na čele s Jozefom Tisom.

Vedenie evanjelickej cirkvi však pokladalo obidve alternatívy za neprijateľné a uvedomo-
valo si, že akceptovanie obidvoch symbolov, teda Hlinku a Štefánika v takej konštelácii,
v akej ho reprezentovali práve radikáli, by nepriamo otváralo cestu k tomu, aby protestant-
ské obyvateľstvo ľahšie akceptovalo totalitný režim.

Evanjelické oslavy na Bradle v roku 1939

Zväz evanjelickej mládeže zorganizoval o dva týždne neskôr, teda 20. a 21. mája 1939
vlastnú pietnu spomienku na národného hrdinu. Evanjelických osláv sa zúčastnili desať-
tisíce⁴³⁵ veriacich z celého Slovenska, prítomní boli aj obidvaja biskupi, Vladimír Pavel
Čobrda a Samuel Štefan Osuský.

V rámci programu vystúpil Spevácky zbor slovenských učiteľov. Jeho členov privítal bre-
zovský učiteľ Martin Kostelný nasledujúcimi slovami: „*Prišli ste na historickú pôdu, kde
nikdy nebolo ničoho drahšieho nad národ, nad slovenský národ a jeho slobodu! Až sa
rozídete do svojich domovov, povedzte všade, že ľud pod Bradlom a Javorinou je ľud tvrdý,
húževnatý, usilovný a nadovšetko úprimný. [...] Z toho ľudu vyrástol Štefánik a mnoho
iných, ktorí nikdy nedovolili biť svojim srdciam za také záujmy, z ktorých by mal slovenský
národ škodu. Tento ľud nikdy zradu nepoznal. Bol a zostane verný večne svojej, národu,
svojej zemi, krvi a všetkému, čo bolo našim otcom najdrahšie. A povedzte, že v tomto ľude
žije a žiť bude čistý duch nesmrteľného Štefánika, že tento ľud nikdy neporuší záväzok
svojej vernosti zásadám a ideálom Štefánikovým, ani vtedy nie, keby sa vzniesla nad jeho
hlavou tá najhroznejšia búrka!*“⁴³⁶

Slávnostnú atmosféru na Bradle podčiarkla prísaha členov Zväzu, že budú verne nasledo-
vať Štefánikov odkaz. Mládežníci sa prihlásili k heslu, ktoré bolo napísané na štandarde
vlajúcej nad mohylou: » *ŠTEFÁNIK NÁŠ SYMBOL – BRADLO NÁŠ HRAD* «. Celé podu-
jatie vyznelo ako manifestácia protestantskej súdržnosti a identity, ale aj ako veľkolepá
manifestácia za demokratické a humanistické ideály.

⁴³⁵ Údaje o počte účastníkov sa v rôznych prameňoch odlišujú, pričom sa pohybujú od čísllice 14-tisíc
až po čísllicu 30-tisíc.

⁴³⁶ SNK – ALU, f. Samuel Štefan Osuský, sign. 46 JJJ 10. Inc.: Veľavážený pán dirigent, vzácní
hostia naši... Brezová pod Bradlom, 20. 5. 1939 [Prejav Martina Kostelného, odborného učiteľa na
Brezovej pod Bradlom].

Generálny biskup V. P. Čobrda vo svojom prejave zdôraznil: „Práve na tomto mieste odzneli pred dvoma týždňami [teda na oficiálnych oslavách – P. M.] slová, že Štefánik patrí celému slovenskému národu a slovenskí evanjelici si ho neprávom privlastňujú. A ja súhlasím s tým, že Štefánik patrí celému slovenskému národu, lebo dokiaľ žil, celý slovenský národ nosil v srdci. Štefánik [...] netriedil národ podľa vierovyznania, Štefánik neviazal budúcnosť, jestvovanie Slovenska k príslušnosti k jednej konfesii, Štefánik nikoho nechcel vyradiť zo spoločnosti slovenského národa a nikdy nikoho nepomenoval kliatbou národa a vedom na jeho tele len preto, že bol iného náboženského presvedčenia [...] tento Štefánik, áno, patrí celému slovenskému národu, lebo aj on celý slovenský národ nosil v srdci [...].“⁴³⁷

Vďaka biskupovmu prejavu nadobudla pietna spomienka na Štefánika podobu masovej demonštrácie proti ľudáckemu režimu, resp. proti jeho symbolickej politike. Protest sa niesol v znamení konfliktu dvoch symbolov, Hlinku a Štefánika. Oslavy vlastne spochybnili nielen kult Andreja Hlinku ako večného vodcu slovenského národa, ale odmietli aj hierarchiu symbolov, ktorú slovenskej spoločnosti nanucovala ľudácka moc a propaganda. Hoci Hlinkovo meno na tomto podujatí vôbec nezaznelo, drvivá väčšina účastníkov vedela, že generálny biskup vo svojom prejave porovnáva práve Štefánika a Hlinku. Jeho prejav najmä prítomní evanjelici dešifrovali v nasledujúcom zmysle: „Práve na tomto mieste odzneli pred dvoma týždňami [teda na oficiálnych oslavách – P. M.] slová, že Štefánik patrí celému slovenskému národu a slovenskí evanjelici si ho neprávom privlastňujú. A ja súhlasím s tým, že Štefánik patrí celému slovenskému národu, lebo dokiaľ žil, celý slovenský národ nosil v srdci. Štefánik [...] netriedil národ podľa vierovyznania [ako to robil Hlinka – P. M.], Štefánik neviazal budúcnosť, jestvovanie Slovenska k príslušnosti k jednej konfesii [ako to robil Hlinka – P. M.], Štefánik nikoho nechcel vyradiť zo spoločnosti slovenského národa a nikdy nikoho nepomenoval kliatbou národa a vedom na jeho tele [ako to urobil Hlinka – P. M.] len preto, že bol iného náboženského presvedčenia [...] tento Štefánik, áno, patrí celému slovenskému národu, lebo aj on celý slovenský národ [na rozdiel od Hlinku – P. M.] nosil v [svojom] srdci [...].“

Opätovne pripomínam, že výhrady voči Hlinkovi ako najvýznamnejšiemu celonárodnému symbolu V. P. Čobrda verejne formuloval už vo februári 1939 na rokovaní generálneho presbyterstva evanjelickej cirkvi. Jeho stanovisko vtedy publikovala nielen cirkevná tlač, ale ako upozorňuje Ladislav Suško, bolo aj súčasťou výročnej cirkevnej správy, ktorá v masovom meradle kolovala medzi evanjelickým obyvateľstvom.⁴³⁸ Nepovedal teda nič nové, neznáme. Nóvum spočívalo v tom, že svoj postoj voči *neotcovskému otcovi národa* deklaroval z posvätného miesta, z bradlianskej mohyly. Čobrda okrem iného Hlinkovi vyčítal jeho náboženskú neznášanlivosť, a preto z hľadiska interkonfesionálneho konsenzu ako základného východiska a predpokladu národnej jednoty odmietol jeho osobu ako neprijateľnú a neakceptovateľnú. Čobrdovo posolstvo bolo striktné a jednoznačné: slovenskí protestanti sa nemôžu a ani nechcú stotožniť s Hlinkom ako s najväčším Slovákom.

⁴³⁷ ČOBRDA, Vladimír Pavel: Reč povedaná na Bradle dňa 21. mája 1939. In: Štefánikove oslavy na Bradle 20. a 21. mája 1939. Myjava 1939, s. 5, 6.

⁴³⁸ SUŠKO, Ladislav: Evanjelická cirkev augsburského vyznania na Slovensku 1938/39 v zrkadle cirkevnej tlače. In: Historický časopis, roč. 49, č. 1, 2001, s. 67.

Nanucovanie Hlinku za najvýznamnejší symbol, za najväčšieho Slováka pokladajú nielen za znásilňovanie svojej identity, ale aj za potupenie Štefánikovej pamiatky.

Atmosféru na Bradle a dojem z biskupovho prejavu zaznamenal patetickým štýlom priamy účastník oslavy: „*Štefánikov duch vanul predovšetkým pri krásnych slovách slávnostného rečníka dp. gen. biskupa. Každé slovo kovovým kladivom udieralo na srdce každého evanjelika a skulo veľké srdcia v jedno veľké srdce, srdce horiace láskou k veľkému hrdinovi, vernosťou k jeho vznešeným ideálom. Slová slávnostného rečníka a reagovanie zástupu na ne staly sa dôkazom jednoty citenia, jednoty mysle, jednoty názorov – jednoty v duchu Štefánikovom. Medzi našim duchovným pastierom a medzi jeho zástupom veriacich nebolo rozdielov – panovala jednota ducha v sväzku pokoja. [...] Pocit bezpečnosti a istoty i do hmlistej budúcnosti opanoval srdcia všetkých, keď z tisícich hrdiel zaznela hymna: »Hrad prepevný jest Pán Bůh náš...«.*“⁴³⁹

Čítanie hesla ako prejav situačnej identifikácie a opozičného postoja voči ľudáckemu režimu

Zaujímavá je v tomto kontexte práve otázka voľby ústredného hesla evanjelických osláv (»*ŠTEFÁNIK NÁŠ SYMBOL – BRADLO NÁŠ HRAD*«). Dešifrovanie posolstva, resp. viacerých posolstiev, ktoré toto heslo sprostredkovalo, súviselo s aktuálnou, situačnou identifikáciou účastníka osláv, teda konkrétneho percipienta v okamihu jeho čítania. Išlo tu samozrejme o dve základné identifikácie, ktoré sa počas pietnej spomienky na Štefánika prelínali alebo kumulovali takmer u každého účastníka: o prežívanie a precit'ovanie príslušnosti ku konfesijnému (protestantskému) i nacionálnemu (slovenskému) kolektívu.⁴⁴⁰ Nezainteresovaný čitateľ mohol čítať text hesla prvoplánovo, bez toho, aby dokázal dekodovať skryté významy. Z tohto pohľadu nemusel uvedené heslo vnímať ako kritické, opozičné či konfrontačné voči novému režimu. Obraz Bradla ako hradu v tomto prípade nebol ničím výnimočný, resp. príznakový, lebo Štefánikova mohyla skutočne do istej miery pripomína stredoveký hrad s nádvoriami a hradbami.⁴⁴¹

Slovák a evanjelik v jednej osobe však mohol uvedené heslo čítať prinajmenšom dvoma spôsobmi, pričom odkrýval jeho skryté významy. Prvý spôsob čítania odzrkadľuje národnú interpretáciu štefánikovského mýtu a dobový konflikt medzi symbolizáciou Štefánika a Hlinku v národnom panteóne. V procese percepcie tohto textu čitateľ kladol akcent na substantívne zložky citovanej vety, ktoré disponujú symbolickou hodnotou a viažu sa

⁴³⁹ Evanjelici na Bradle. In: CL, roč. 53, č. 11, 26. 5. 1939, s. 221, 222.

⁴⁴⁰ Medzi účastníkmi osláv prirodzene prevládali príslušníci protestantskej komunity, keďže išlo o podujatie organizované na cirkevno-náboženskej báze. Napriek tomu však boli na Bradle prítomní aj občania katolíckeho vierovyznania. Na túto skutočnosť poukazoval napr. funkcionár SEM-u J. Kubačka, keď reagoval na výpady ľudáckej tlače, ktorá obviňovala evanjelikov, že na Bradle zorganizovali truposlavu. KUBAČKA, Ján: Truc oslava? In: NR, roč. 18, č. 9-10, máj – jún 1939, s. 154-156.

⁴⁴¹ Na túto skutočnosť poukazuje aj súčasná historička: „*Pamätník je organicky vkomponovaný do krajiny, takže z diaľky pripomína siluetu nejakého vzdialeného starého hradu, ktoré zdobia množstvo kopcov na Slovensku. Neďaleko od Košarísk a Brezovej sa nachádzajú nerovnako veľké ruiny stredovekých hradov Dobrá Voda, Branč a Čachtice.*“ FERENČUHOVÁ, Bohumila: c. d., s. 238.

na kolektívne emócie. Sám pre seba teda zdôrazňoval predovšetkým dve slová, *Štefánik* a *Bradlo*:

» **ŠTEFÁNIK** [je] **NÁŠ** SYMBOL – **BRADLO** [je] **NÁŠ** HRAD «

Skrytý, ale čitateľom dekodovaný význam, resp. posolstvo hesla možno reprodukovať, resp. hypoteticky rekonštruovať nasledujúcimi slovami: nie Hlinka, ale Štefánik je náš najvýznamnejší (celo)národný symbol; nie Hlinkov ružomerský hrob, ale Štefánikova mohyla na Bradle je našim útočiskom.

Tento spôsob čítania hesla bol vo svojej podstate polemickým aktom, namiereným proti ľudáckej hierarchii symbolov. Spochybňoval pozíciu Hlinku v ľudákmi reštruktúrovanom národnom panteóne a reagoval na oficiálne zabúdanie, ignorovanie a umŕtvovanie Štefánikovej pamiatky. Korešpondoval s pocitom, ktorý som naznačil už v predchádzajúcich riadkoch: *my* evanjelickí Slováci nedovolíme, aby sa na Štefánika zabúdalo a zabudlo, resp. aby bol vymazávaný z národnej pamäte.

• • •

Druhý spôsob čítania citovaného hesla súvisel s konfesijnou identifikáciou percipienta. Čitateľova situačná identifikácia bola v danom okamihu viazaná na kontrapozíciu dvoch skupinových identít, dvoch predstavovaných táborov (*my* kontra *oni*). V nej proti sebe stáli slovenskí luteráni na jednej strane (*my*) a ľudáci na strane druhej (*oni*). Čitateľ kládol v procese percepcie dôraz na privlastňovacie zámeno *náš*:

» **ŠTEFÁNIK** [je] **NÁŠ** SYMBOL – **BRADLO** [je] **NÁŠ** HRAD «

V tomto prípade možno posolstvo hesla reprodukovať nasledujúcimi slovami: Štefánik je náš (= evanjelický) symbol, Bradlo je náš (= evanjelický) hrad/Hrad, naše (= evanjelické) útočisko; Štefánik je náš a nedovolíme ľudákovi, aby nám ho ukradli (rozumej: zneužili). Toto čítanie hesla reagovalo na opačnú tendenciu, na ľudácku exploatáciu Štefánika. Korešpondovalo s myšlienkou, ktorá odznela v prejave biskupa Čobrdu: Štefánik je najväčší Slovak, najvýznamnejší národný symbol a patrí celému slovenskému národu, teda nielen evanjelickým, ale aj katolíckym Slovákom. Pochádza však z luteránskeho prostredia, to *my*, slovenskí evanjelici – „naša“ cirkev a „naša“ konfesijná komunita – sme dali národu Štefánika. Preto máme právo i povinnosť – ako Slováci i ako protestanti – hlásiť sa k jeho odkazu a strážiť jeho pamiatku v národnom spoločenstve. Nedovolíme ľudákovi, aby si ho privlastňovali a falšovali jeho odkaz.

V podstate bolo takto formulované a dešifrované heslo polemickým aktom namiereným voči využívaniu/zneužívaniu symbolu Štefánika na legitimizáciu autoritatívneho, resp. totalitného režimu.

• • •

Účastník osláv, ktorý pochádzal z radov luteránskej komunity však dokázal dešifrovať aj ďalší skrytý význam hesla – prirovnanie Bradla k hradu. Napriek tomu, že sa mi zatiaľ nepodarilo zistiť, aká bola autentická podoba grafického stvárnenia tohto hesla, resp. gra-

matická stránka tohto nápisu, hypoteticky predpokladám, že autor/autori hesla nemali na mysli fyzický objekt, teda stredoveký hrad s hradbami, nádvoriami a vežami, ale prostredníctvom slova *HRAD* odkazovali na evanjelickú cirkevnú hymnu, resp. jej prvú slohu.

Moju interpretáciu podporuje nepriamy dôkaz – existencia modifikovanej podoby tohto hesla, ktoré pochádza z roku 1943. Biskup Samuel Štefan Osuský ho vtedy použil v rámci svojej prednášky pre študentov: »*Štefánik náš program – Bradlo náš Hrad!*«. ⁴⁴² V strojepisnom texte jeho prednášky je slovo *Hrad* napísané veľkým začiatočným písmenom, hoci všeobecné podstatné mená sa podľa pravidiel slovenského pravopisu – na rozdiel od nemčiny – píše s malým písmenom. Táto skutočnosť signalizuje, že Osuský nemal na mysli pod pojmom *HRAD* stredovekú pevnosťnú stavbu na kopci, prinajmenšom nie v prvom rade: toto slovo použil ako odkaz na cirkevnú hymnu, Lutherovu vyznávačskú pieseň *Hrad prepevný*, v ktorej je zakomponovaný motív hradu, prevzatý zo starozmluvného 46. žalmu. ⁴⁴³

Samotná otázka, či substantívum *hrad/Hrad/HRAD* bolo na štandarde počas Štefánikových evanjelických osláv v roku 1939 písané s malým alebo veľkým začiatočným písmenom, nie je však až natoľko dôležitá, lebo bez ohľadu na gramatickú stránku textu mohol evanjelický percipient toto slovo vnímať a čítať až tromi spôsobmi: 1/ ako odkaz na fyzickú podobnosť Štefánikovej mohyly s fortifikačnou stavbou, 2/ ako duchovný motív *HRADU* prevzatý z cirkevnej hymny, 3/ ako spojenie obidvoch motívov, fyzického i duchovného, ktoré sa navzájom nevyklúčovali, ale dopĺňali.

Treba poznamenať, že evanjelické oslavy na Bradle sa končili práve kolektívnym, masovým spievaním tejto hymnickej piesne. V hesle je teda sekundárne zakomponované prvé slovo úvodnej slohy cirkevnej hymny: »*Hrad prepevný je Pán Boh náš, / zbroj výborná i sila / z každej núdze vytrhne nás, / ak by nás zachvátila; / ved' starý nepriateľ / zničiť by nás chcel / veľká moc a klam / strašná jeho je zbraň; / v svete nemá rovného.*« ⁴⁴⁴

Skutočnosť, že korelácia pojmov *BRADLO* a *HRAD* mohla vyvolávať podobné asociácie aj u vnímavého príslušníka inej konfesie, veľmi dobre ilustruje prípad známeho hudobného skladateľa Mikuláša Schneidra-Trnavského, príslušníka katolíckej cirkvi, ktorý bol prostredníctvom rodiny svojej manželky v príbuzenskom vzťahu so Štefánikovcami. V liste z júna 1928, adresovanom dirigentovi Speváckeho zboru slovenských učiteľovi Milošovi Ruppeldtovi, sa zmieňoval o svojej inšpirácii pri komponovaní melódie na text známej básne Štefana Krčméryho *Mali sme my vtáka, šírým nebom lietali...*: »*Slovám »Na tom Bradle na vysokom, tam bude môj hrad« podložil som melódiu piesne »Hrad prepevný«, ktorá mi tak impulzívne napadla pri slovách Bradlo, hrad a ktorou chcem charakterizovať*

⁴⁴² SNK – ALU, f. Samuel Štefan Osuský, sign. 46 GG 2: Akademik sa rozpomína na Štefánika (Z prednášky na spomienkovom večierku Sboru vysokošk. ev. štud., v Bratislave 5. mája 1943).

⁴⁴³ Lutherov chorál Ein feste Burg ist unser Gott... vznikol r. 1527 pri príležitosti 10. výročia pribití 95 tég na bránu wittenberského chrámu (= symbolický začiatok reformácie), resp. podľa iných zdrojov r. 1529 v čase speyerského snemu. Luther ho zložil na motívy 46. žalmu (»*Boh nám je útočnosťou, silou, pomocou v súžení vždy osvedčenou.*[.....] *Hospodin zástupov je s nami, nám hradom prepevným – Boh Jákobov! Sela.*“). Žalm 46. citovaný podľa vydania Nová smluva (Nový zákon) Pána a nášho Spasiteľa Ježiša Krista a Žalmy. Liptovský Mikuláš 1952, s. 636–637.

⁴⁴⁴ Citované podľa súčasného znenia – In: Evanjelický spevník. Liptovský Mikuláš 1992, s. 236, pieseň č. 263.

*a podškrtnúť zbožnosť Milanovu oproti tým, ktorí o ňom hovoria, že bol neveriacim voľnomyšlienkárom. To Bradlo, tie Košariská, jeho v bázni Božej Bohu oddaná celá rodina, ten luteránsky kraj, vyvolali v mojej duši túto Vašu posvätnú pieseň a myslím, že táto nádherná melódia... najlepšie zodpovie jeho slovám, je najzodpovedajúcejším tlmočníkom jeho vzťahu k národu a cirkvi, k Bohu a vlasti!*⁴⁴⁵

Štefánik ako najväčší syn Slovenska, Bradlo ako národné sacrosanctum

Prostredníctvom metafórizácie Bradla ako *Hradu* sugerovali organizátori účastníkom osláv predstavu, že jedine Štefánik a jeho mohyla na Bradle je a môže byť pravým a skutočným duchovným útočiskom a posilou v ťažkých chvíľach národného i konfesijného spoločenstva. Bradlo je *hradom prepevným*, lebo Štefánik je Božím darom pre evanjelikov i pre celý slovenský národ. Bradlo v tejto symbolickej reprezentácii figuruje ako *sacrosanctum*, ako najposvätejší symbol Slovenska, zodpovedajúci predstave Štefánika ako najväčšieho syna slovenského národa: práve v ňom, v jeho osobe sú stelesnené ideály demokracie, humanity a lásky a nie nenávisť, neznášanlivosť a fanatizmu.

Odmietnutie Hlinkovho primátu v symbolickom národnom panteóne, ale aj odmietnutie rovnocennosti Hlinku a Štefánika ako dvoch hlavných symbolov malo svoju logiku. Nešlo o konfesijnú úzkoprsosť alebo malichernosť zo strany vedúcich činiteľov evanjelickej cirkvi, akoby sa na prvý pohľad mohlo zdať. Dôsledná kontrapozícia Hlinku a Štefánika ako dvoch protikladných, navzájom sa vylučujúcich symbolov na jednej strane a demonštratívne hlásenie sa k Štefánikovi, ktoré bolo sprevádzané zdôrazňovaním iných hodnôt a iných ideálov, než aké v obraze Štefánika petrifikovala ľudácka propaganda a tlač, tvorili integračný a stmelujúci faktor opozične orientovaných síl. V istom zmysle predstavovali psychologickú a mentálnu bariéru proti glajchšaltovaniu zo strany totalitného režimu.

Silné identifikovanie sa so Štefánikom a prizvukovanie jeho evanjelického pôvodu bolo v atmosfére slovenského štátu súčasťou premyslenej stratégie evanjelických cirkevných predstaviteľov, ktorí na marginalizovanie luteránskej komunity odpovedali posilovaním mentálnej odolnosti svojho spoločenstva a upevňovaním konfesijného identity veriacich. V politickej rovine išlo občianskemu odboju, ktorý nepochybne vyrastal aj z podhubia protestantskej duchovnej rezistencie, o reštauráciu predmníchovských pomerov, teda o obnovenie československého štátu. Zápas o Štefánika, o jeho pamiatku a o jeho odkaz národu môžeme v tejto súvislosti charakterizovať ako zápas o reštauráciu oficiálnej historickej pamäte, ktorá sa usiluje o celospoločenskú akceptáciu v národnom spoločenstve.

Ferdinand Čatloš s odstupom desaťročí kriticky glosoval počínanie hlavných protagonistov protestantskej opozície na čele s obidvoma biskupmi, V. P. Čobrdom a S. Š. Osuským. Obhajoval režimistické ponímanie Štefánika a v súvislosti s využívaním/zneužívaním Štefánika ako symbolu v zápase medzi vládnu mocou a opozíciou napísal: „*Idol Štefánikov v slovenskom štáte bol kyjakom dvoch koncov. Jedni ním bili slovenskú samostatnosť,*

---

⁴⁴⁵ Citované podľa BUGALOVÁ, Edita: Hoj, vlasť moja. Mikuláš Schneider-Trnavský 1881 – 1958. Bratislava 1991, neustránkovaná publikácia.

*druhé jej nepriateľov. [...] Luteránski hodnostári si Štefánika vyárendovali pre seba a proti Tisovmu režimu a [slovenskému] štátu.*⁴⁴⁶

S týmto Čatlošovým príkrym odsúdením sotva možno súhlasiť. V skutočnosti nešlo len o záležitosť oboch biskupov či širšieho vedenia evanjelickej cirkvi, ale o masovo rozšírený a spontánny odpor v radoch protestantského obyvateľstva, najmä evanjelickej mládeže, voči ľudáckej symbolickej politike, ktorá oscilovala medzi ignorovaním a zneužívaním Štefánikovej pamiatky.

Príznačné je, že to, čo Čatloš nerozpoznal ani po desaťročiach od skončenia vojny, počas nej jednoznačne identifikoval v londýnskej emigrácii Vladimír Clementis, keď v tejto súvislosti napísal: „*Zdá sa, že [...] ľudáckemu režimu sa nepodaril manéver, ktorým sa pokúšal zatlačiť evanjelikov na cirkevné pole a ktorý ich politickej aktivite mal dať pozadie a motívy cirkevníčkárske, a tým ich izolovať od väčšiny slovenského ľudu. No všetko nasvedčuje tomu, že Slovensko vidí v tomto postoji väčšiny slovenských evanjelikov postoj nie cirkevný, ale národný.*“⁴⁴⁷

V očiach účastníkov evanjelických osláv na Bradle v máji 1939 fungoval V. P. Čobrda ako názorová autorita⁴⁴⁸, prostredníctvom ktorej si potvrdzovali a utvrdzovali svoje individuálne i kolektívne pocity a presvedčenia. Čobrdovo symbolické gesto, teda odmietnutie Hlinku ako najvýznamnejšieho celonárodného symbolu na jednej strane a zdôraznenie Štefánika v tejto pozícii na strane druhej by zrejme zaniklo vo víre iných udalostí, keby nebolo padlo na úrodnú pôdu, na súhlasné stanovisko tých skupín obyvateľstva, ktoré sa odmietli podriaďovať glajchšaltovaniu.

Jeho vystúpenie na Bradle nemožno pokladať za začiatok využívania Štefánika ako symbolu odporu, ale iba za katalyzáčný medzník v procese oživovania inej podoby historickej pamäte, ktorá bojovala o svoje celospoločenské uznanie.

Čatloš sa jednoducho mýlil, ak tvrdil, že luteránski cirkevní hodnostári si vyárendovali symbol Štefánika pre seba. Naopak, prostredníctvom jeho inštrumentalizácie ponúkli celej slovenskej spoločnosti alternatívu aktivovanej historickej pamäti, s dôrazom na odlišné hodnoty a ideály.

Opozičná inštrumentalizácia Štefánika ako národného symbolu vyvierala nepochybne aj z konfesijného rámca, v skutočnosti ho však od začiatku a neustále prekračovala. V konečnom dôsledku sa Štefánik stal hlavným symbolom občianskeho odboja. Štefánikovo meno niesli nielen vojenské a partizánske jednotky, ale aj jeden z pancierových

⁴⁴⁶ SNK-ALU, f. Ferdinand Čatloš, sign. 129 J 1: Čatloš so Štefánikom a o Štefánikovi. Martin, 8. 3. 1969.

⁴⁴⁷ CLEMENTIS, Vladimír: O jednom úvodníku. In: CLEMENTIS, Vladimír: Odkazy z Londýna. Bratislava 1947, s. 486-490 (citát s. 489). Text bol pôvodne publikovaný v periodiku **Čechoslóvák**, 16. 4. 1944. V tejto súvislosti je zaujímavá informácia bývalého ministra autonómnej vlády Jána Lichnera, že ešte počas jeho pôsobenia na Slovensku ho navštívila deputácia z čisto katolíckeho kraja a žiadala od neho, aby vplýval na evanjelických biskupov, nech nepodľahnú Tukovmu nátlaku a nech sa nevzdávajú svojich biskupských úradov, lebo potom by „*už národ stratil i posledných svojich vodcov*“. Minister J. Lichner americkým rodákom (Z prednášok v Amerike v septembri 1941 – v januári 1942). Chicago, b. r., s. 12.

⁴⁴⁸ Na význam názorovej autority v komunikačnom procese a teda aj pri ovplyvňovaní verejnej mienky upozorňuje VYBÍRAL, Zdeněk: Psychologie komunikace. Praha 2009, s. 166.

vlakov, ba dokonca aj americká vojnová loď, ktorej stavbu spolufinancovali americkí Slováci. K Štefánikovi sa intenzívne hlásili aj príslušníci britského kráľovského letectva, ktorí sa zúčastnili leteckej bitky nad Albiómom. Jeden z priamych účastníkov týchto bojov, myjavský rodák Milan Jakubec, prežil takmer románové dobrodružstvá. Tento mladík, ktorý práve skončil gymnaziálne štúdium, bol plný ideálov. Presvedčenie, že proti fašizmu a nemeckej rozpínavosti sa treba postaviť so zbraňou v ruke, ho viedlo k tomu, že hneď po rozbití Československej republiky utiekol do Francúzska a po páde Paríža sa presunul s československými vojenskými jednotkami do Anglicka, kde sa stal letcom. Po rokoch vo svojich spomienkach napísal: „*Mne generál Štefánik podal svedectvo o láske k nášmu slovenskému národu a o najvyššej žertve, akú môže ktokoľvek z nás priniesť v boji za jeho slobodu. Prijal som to svedectvo a kráčal som v jeho šľapajách [...]*“⁴⁴⁹

---

⁴⁴⁹ JAKUBEC, Milan: Na zemi i nad morom. Martin 1997, s. 232.

Záver

Zatiaľ čo pred rokom 1918 trpela slovenská spoločnosť deficitom heroizmu a v podmienkach uhorského štátu Slováci nemohli masovo pestovať kult svojich národných hrdinov, vznik Československej republiky znamenal v tomto smere zásadný prelom. M. R. Štefánik, ktorý pri svojom prilete do vlasti 4. mája 1919 tragicky zahynul, vrchovatou mierou spĺňal predstavy o národnom hrdinovi. Preto bolo úplne prirodzené, že hneď po svojej smrti sa stal objektom idealizácie, mýtizácie a sakralizácie. V podstate tomu napomohol nielen samotný pohreb v máji 1919, ale aj umiestnenie jeho hrobu a následné vybudovanie mohyly na Bradle, ktorá sa stala kultovým a posvätným miestom slovenského národa. Značná časť slovenského obyvateľstva sa pomerne rýchlo a v masovom meradle stotožnila so Štefánikom ako so svojim hrdinom. V predstavách ľudí vykryštalizovali základné obrazy Štefánika ako hrdinu/bojovníka/osloboditeľa, ale aj obeť/mučeníka. Podobne sa v historickej pamäti stretávame aj s dvoma protikladne chápanými obrazmi Štefánika ako Slováka, resp. slovenského národovca na jednej strane a Čechoslováka, resp. československého vlastenca na strane druhej. Tieto obrazy sú často chápané ako protikladné, hoci v reálnom Štefánikovom živote nemali slovenská a československá identita konfliktnú povahu. V kontexte s prisudzovanou slovenskou alebo československou identitou bol Štefánikov životný mikropříbeh často interpretovaný na pozadí veľkých národných naratívov, a tak bol konštrukt Štefánika ako národného hrdinu posilňovaný odkazmi na hurbanovskú alebo husitskú tradíciu.

V spomienkových textoch bol Štefánik-osloboditeľ predstavovaný ako antický hrdina (Ikaros, Prometheus) alebo národný mučeník, národný svätec či spasiteľ národa. Básnici a slávnostní rečníci ho prirovnávali k Mojžišovi či dokonca priamo k Ježišovi Kristovi. Tieto predstavy a obrazy korešpondovali s mýtom o tisícročnom útlaku Slovákov a prispievali k formovaniu národného posvätna v slovenskom prostredí. V básnickej imaginácii Štefánik často nadobúdala sociálnu úlohu mystického patróna a ochrancu vlasti. Tento motív sa v modifikovanej podobe objavoval aj v dobovej publicistike v čase ohrozenia územnej celistvosti Slovenska: v predstavách ľudí Štefánik fungoval ako symbolický garant štátnych hraníc.

Politická inštrumentalizácia a ideologická manipulácia Štefánika sa prejavila v zápase medzi dvoma hlavnými politickými tábormi, medzi centralistami a autonomistami v roku 1922. Spor sa týkal údajného potupenia Štefánikovej pamiatky na politickej manifestácii, ktorú zorganizovala Slovenská ľudová strana a jej vodca Andrej Hlinka. Odhalil nielen charakter politickej kultúry v slovenskom prostredí, ale aj manipulačné mechanizmy. Národný hrdina Štefánik v tomto spore fungoval nielen ako mobilizačný a integračný prvok, ale aj ako nástroj diskreditácie a ostrakizácie politického súpera: širokej verejnosti sa sugerovala myšlienka, že ten, kto si neváži najvýznamnejšieho národného hrdinu, je zradcom národa. Rovnako zaujímavý je dobový diskurz o Štefánikovej tragickej smrti. Tematizácia a medializácia predstáv o protislovenskej konšpirácii (Štefánikova smrť ako politicky motivovaná vražda) slúžili autonomistom v zápase proti centralizmu ako nástroj politického a etnic-

kého vymedzovania sa („my“ autonomisti kontra „oni“ centralisti, resp. „my“ Slováci kontra „oni“ Česi/Čechoslováci).

Existenciu uvedených fenoménov potvrdil výskum aj na príklade dejín Štefánikovho pomníka a Štefánikových osláv, ktorý bol situovaný v lokálnom kontexte mesta Trnavy a orientoval sa na komunálnu symbolickú politiku a kolektívne identity. Pomník z roku 1924 bol prvou svetskou sochou, venovanou pamiatke národného veľikána, ktorú umiestnili vo verejnom priestore Trnavy. Je pozoruhodné, že pomníkové prvenstvo v meste s prevahou katolíckeho obyvateľstva získal práve Štefánik, historická osobnosť nekatolíckeho pôvodu. Pomník a oslavy boli súčasťou nacionalizácie verejných priestorov. Fungovali však nielen ako nástroje poslovenčovania mesta. Vzhľadom na charakter a obsah rituálov, ktoré sa pri pomníku odohrávali, symbol Štefánika fungoval sekundárne aj ako nástroj sekularizácie: do istej miery pôsobil ako protiváha voči formujúcemu sa autoobrazu Trnavy, ktorý nachádzal vyjadrenie v metafore *Trnava - slovenský Rím*. Snaha dosiahnuť, aby sa trnavské obyvateľstvo stotožnilo so Štefánikom ako so svojim sociálnym vzorom, viedla na jednej strane k tomu, že pri odhaľovaní pomníka sa príliš nezdôrazňoval jeho protestantský pôvod; na druhej strane je zaujímavý pokus vtiahnuť symbol Štefánika do siete domácich, v Trnave prítomných identít, lojalít a obrazov dejín. Tento pokus sa prejavil tak, že Štefánik bol prezentovaný ako *Slovák zo západného Slovenska*. Prítom sa účelovo zdôrazňovalo, že Štefánik počas svojho života nadväzoval (aj) na buditeľské aktivity bernolákovcov, teda príslušníkov inteligencie, ktorí boli spätí s trnavským a širším západoslovenským prostredím.

Zatiaľ čo trnavský pomník predstavoval lokálne, resp. regionálne miesto pripomínania si Štefánikovej pamiatky, Bradlo s monumentálnou mohylou, v ktorej je Štefánik pochovaný, dodnes predstavuje celonárodné miesto pamäti a celonárodný symbol. V rokoch 1938–1939 dochádzalo spočiatku zo strany ľudáckych politických špičiek k obchádzaniu Štefánikovej pamiatky. Proces rozbitia Československej republiky a následný vznik samostatného slovenského štátu sprevádzala nielen demontáž demokratického systému, ale aj oficiálne preferovanie nových národných symbolov, najmä Andreja Hlinku. Časť slovenskej verejnosti, najmä príslušníci protestantskej komunity spontánne odmietali Hlinku ako najvýznamnejší celonárodný symbol. Zápas medzi totalitným režimom slovenského štátu a vznikajúcou občianskou opozíciou sa teda premietol aj do roviny boja o národné symboly. Svoje výhrady voči Hlinkovi ako národnému symbolu verejne vyslovil aj generálny biskup evanjelickej cirkvi V. P. Čobrda. Hlinkovi vyčítal náboženskú neznášanlivosť a argumentoval, že z tohto dôvodu je pre slovenských luteránov Hlinka ako symbolický otec či vodca národa neakceptovateľný. V tomto zmysle verejne vystúpil aj v máji 1939 na Bradle. Počas Štefánikových osláv, ktoré usporiadal Zväz evanjelickej mládeže predniesol prejav, ktorý vyznel ako odmietnutie Hlinku a zdôraznenie Štefánika v symbolickom národnom panteóne. Posolstvo týchto osláv bolo jednoznačné: najvýznamnejší celonárodný symbol a najväčší syn slovenského národa je Milan Rastislav Štefánik. V konečnom dôsledku sa Štefánik stal symbolom občianskeho odboja.

Fascinujúca téma M. R. Štefánika ako národného hrdinu sa prostredníctvom tejto publikácie nevyčerpáva. Naopak, kniha otvára mnohé otázky a prináša výzvy pre ďalší výskum

v tejto oblasti. Pozornosť by si zaslúžilo nielen komplexnejšie spracovanie fenoménu Bradla, ale aj komparatívne založený výskum Štefánikových osláv realizovaný na väčšom počte lokalít a vo väčšom časovom rozpätí, ktorý by umožňoval postihnúť dlhodobejšie trendy vývoja v tejto sfére ľudskej činnosti. Veľkou neznámou pre nás stále zostávajú aj životné osudy a typológia „štefánikológov“ a „štefánikofilov“, ktorí v medzivojnovom období pomáhali šíriť Štefánikovu pamiatku. Podrobnejšie a systematicky spracovanú nemáme ani problematiku Štefánikových pomníkov.

PRAMENE A LITERATÚRA

Archívne pramene

Archív Matice slovenskej Martin

(skratka: AMS-MT)

Fondy:

- f. Miestne odbory Matice slovenskej I a ústredná evidencia 1919 – 1951, sign. MOMS Trnava (skratka: f. MOMS I a ÚE)

Archiv Národního muzea Praha

(skratka: ANM-PHA)

Fondy:

- f. Milan Hodža
- f. Ivan Dérer

Archív výtvarného umenia Slovenskej národnej galérie Bratislava

(skratka: AVU-SNG-BA)

Fondy:

- f. Ján Koniarek

Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív Bratislava, pobočka Skalica

(skratka: ŠA-BA-P-SKA)

Fondy:

- Obvodný notársky úrad Brezová pod Bradlom (skratka: F-ObNÚ-BPB)

Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív Bratislava, pobočka Trnava

(skratka: ŠA-BA-P-TT)

Fondy:

- Fond Mestský úrad Trnava (skratka: F-MsÚ-TT)

Jednotliviny:

- Pamätná kniha mesta Trnavy

Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív Bytča

(skratka: ŠA-BY)

Fondy:

- f. Župa Považská. (Oslavy M. R. Štefánika, Oslavy T. G. Masaryka, Oslavy A. Hlinku)

Slovenská národná knižnica Martin – Archív literatúry a umenia

(skratka: SNK-ALU)

Fondy:

- f. Ferdinand Čatloš
- f. Samuel Štefan Osuský
- f. Martin Rázus
- f. Ján Smrek
- f. Ferko Urbánek

Jednotliviny:

- Jesenský, Janko: Premeny, sign. 130 BP 5 [Satirická a odbojová poézia].
- Thurzo, Ivan: Z práce a z obetí za národ, sign. 166 D 1.
- Prídavok, Anton: M. R. Štefánik, sign. 39 H 48.
- Grebáč-Orlov, Ignác: [inc.] Vážení prítomní! (Reč na o slávach 20-ročného trvania ČSR zameraná na osobnosť M. R. Štefánika), sign. 97 A 8.

Vojenský historický archív Bratislava

(skratka: VHA-BA)

Fondy:

- f. Posádkové veliteľstvo Trnava, 1918 – 1925, 1938

Dobová periodická tlač

Bradlo, 1929 - 1930
Cirkevné listy, 1939
Dedictvo Krmanovo, 1939 – 1940
Gardista, 1939 - 1940
Hontiansky Slováč, 1922
Katolícke hlasy, 1920
Legionár, 1922, 1923
Ľudová politika, 1933, 1934
Národná stráž, 1922, 1923
Národné noviny, 1919 - 1940
Nástup, 1938, 1939
Nové Slovensko, 1924 - 1937
Noviny zpod Bradla, 1921 - 1925
Nový rod, 1938, 1939
Považské listy, 1928 - 1930
Pútnik, 1924 - 1926
Slobodný Slováč, 1918 - 1920
Slovák, 1919 - 1940
Slovenská pravda, 1939
Slovensko (Trnava), 1919 - 1923
Slovenský denník, 1919 - 1930
Slovenský národ (Trnava), 1920
Stráž na Sione, 1938, 1939
Tatranský Slováč, 1932
Trnavský kraj, 1921
Trnavské noviny, 1938 - 1940
a iné

Citovaná a odporúčaná literatúra

APFEL, Viliam: Panteón zlomených nádejí. Nezvyčajný a predsa pravdivý príbeh mohyly M. R. Štefánika na Bradle. Liptovský Mikuláš 2004.

BAČOVÁ, Viera (ed.): Historická pamäť a identita. Košice 1996.

BAJCUROVÁ, Katarína. K problematike česko-slovenských vzťahov v sochárstve na Slovensku medzi dvoma vojnami. In: *Ars*, 1988, č. 3, s. 23-43.

BAKA, Igor: Mechanizmus, ciele a metódy pôsobenia ľudáckej propagandy v rokoch 1938 – 1939. In: *Historický časopis*, roč. 51, č. 2, 2003, s. 277-293.

BODNÁR, Július (ed.): Dr. Milan Rastislav Štefánik a jeho prvý pomník na Myjave. Myjava 1921.

BUGALOVÁ, Edita: Hoj, vlast' moja. Mikuláš Schneider-Trnavský 1881 – 1958. Bratislava 1991.

BYSTRICKÝ, Valerián: Príčiny a podmienky vzniku nekomunistickej protiludáckej opozície (6. 10. 1938 – 14. 3. 1939). In: BYSTRICKÝ, Valerián: *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu. Výber zo štúdií*. Bratislava 2008, s. 223-249.

BZDÚŠEK, Ján – BARAN, Juraj: Spomienky na Slovenské národné povstanie v podbradlianskom kraji. Brezová pod Bradlom 1995.

CLEMENTIS, Vladimír: Odkazy z Londýna. Bratislava 1947.

CSÁKY, Moritz – MANNOVÁ, Elena (eds.): Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny. Bratislava 1999.

CSÉFALVAY, František – PÚČIK, Miloslav (eds.): Slovensko a druhá svetová vojna. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 29. – 31. mája 2000. Bratislava 2000.

ČAPLOVIČ, Miloslav: Tri dokumenty k slovensko-poľským vzťahom z jari 1938. In: *Historický časopis*, roč. 48, 2000, č. 2, s. 340-348.

ČAPLOVIČ, Miloslav – FERENČUHOVÁ, Bohumila – STANOVÁ, Mária (eds.): Milan Rastislav Štefánik v zrkadle prameňov a najnovších poznatkov historiografie. Bratislava 2010.

ČOBRDA, Vladimír Pavel: Reč povedaná na Bradle dňa 21. mája 1939. In: *Štefánikove oslavy na Bradle 20. a 21. mája 1939*. Myjava 1939, s. 5-14.

DOBRÍKOVÁ, Mária: Život a dielo generála Rudolfa Viesta. In: *Obzor Gemera-Malohontu*, roč. 12, č. 4, 1990, s. 170-174.

DOMMERMUTH-GUDRICH, Gerold: Najznámejšie mýty. 50 klasických mýtov antického sveta. Bratislava 2004.

DVOŘÁK, Jaroslav: Na pamiatku poslednej cesty generála Štefánika, československého ministra války, z Košarísk na vrchol Bradla v nedeľu dňa 11. kvetna 1919. Myjava 1919.

- ELIADE, Mircea: Dejiny náboženských predstáv a ideí I. Bratislava 1995.
- FERENČUHOVÁ, Bohumila: Francúzsko a slovenská otázka 1789 – 1989. Bratislava 2008.
- FLACKE, Monika (ed.): Mythen der Nationen. Ein europäisches Panorama. Berlin 1998.
- FUSKA, Ján a kol.: Pamätník Milana Rastislava Štefánika v Bratislave. Vznik a znovupostavenie. Bratislava, b. r.
- GAŠPAR, Tido J.: Pamäti I. Bratislava 1998.
- GAŠPAR, Tido J.: Mohyla Veľkého Povolaneého. In: KOLESÁR, Miloš (ed.): Zlatá kniha Slovenska. Jubilejný zborník. Bratislava 1929, s. 60.
- GAŠPAR, Tido J.: Trvalé svetlá, Bratislava 1934.
- GREXA, Ján: Česko-slovenské vzťahy v telovýchovných spolkoch na Slovensku (1918 – 1938). In: Česko-slovenská historická ročenka 2008. Ed. Vladimír Goněc. Brno 2008, s. 113-128.
- HANAKOVIČ, Štefan: Dejiny Spolku svätého Vojtecha. Trnava 2005.
- HOJDA, Zdeněk – POKORNÝ, Jiří: Pomníky a zapomníky. Praha – Litomyšl 1996.
- HOLEC, Roman: Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť. Martin 1997.
- HOLEC, Roman: Úloha katolíckej cirkvi pri formovaní občianskej spoločnosti na Slovensku. In: Česko-slovenská historická ročenka 2006. Red. Vladimír Goněc, J. M. Chair. Brno 2006, s. 155-173.
- HRONSKÝ, Marián: Slovensko pri zrode Československa. Bratislava 1987.
- HRONSKÝ, Marián – ČAPLOVIČ, Miloslav (eds.): Generál dr. Milan Rastislav Štefánik – vojak a diplomat. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie v Bratislave 4. – 5. mája 1999. Bratislava 1999.
- CHLUMSKÝ, Fraňo: Cestou k slobode (Zápisky dobrovoľca z r. 1918 – 1921). Vrbové 1938.
- JAKUBEC, Milan: Na zemi i nad morom. Martin 1997.
- JANOVÍČEK, Arpád: Zpráva evanj. a. v. cirk. sboru trnavského z rokov 1922 – 1927. Trnava, b. r. [asi 1927].
- KAMENEC, Ivan: Hľadanie a blúdenie v dejinách. Úvahy, štúdie a polemiky. Bratislava 2000.
- Kapitoly z odboja na Slovensku. Red. Jaroslav Šolc. Bratislava 1968.
- KAZIMÍR, Milan – ZACHAROVÁ, Daniela: Trnava na starých pohľadniciach. Ed. Daniel Kollár. Bratislava 2007.
- KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.): My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít. Bratislava 2009.

KLIMÓ, Arpád von: Nation, Konfession, Geschichte. Zur nationalen Geschichtskultur Ungarns im europäischen Kontext (1860 – 1948). München 2003.

KOLNÍK, Vladimír – MASIARIK, Ladislav (eds.): Generál Dr. Milan Rastislav Štefánik. Predmier 2001.

KOSTOF, Spiro: Die Anatomie der Stadt. Geschichte städtischer Strukturen. Frankfurt – New York 1993.

KOVÁČ, Dušan: O historiografii a spoločnosti. Bratislava 2010.

KRAMER, Juraj: Slovenské autonomistické hnutie v rokoch 1918-1929. Bratislava 1962.

KREKOVIČ, Eduard – MANNOVÁ, Elena – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.): Mýty naše slovenské. Bratislava 2005.

KREKOVIČOVÁ, Eva: Mentálne obrazy, stereotypy a mýty vo folklóre a v politike. Bratislava 2005.

KRIVÝ, V.: Politické orientácie na Slovensku – skupinové profily. Bratislava 2000.

KRIVÝ, V.: Kolektívne identity na súčasnom Slovensku. Pramenná publikácia dát zo sociologického výskumu. Bratislava 2004.

KURTHA, V. H. (ed.): Štúrov rodný kraj. Vydal k Štúrovým jub. oslavám v Bánovciach a v Uhrovci 29. a 30. augusta 1936 Pripravný kruh pre organizáciu slovenských mladých národovcov. B. m., b. r. [1936].

LACKO, Martin: Slovenská republika 1939 – 1945. Bratislava 2008.

LAŠÁN, Ľudovít: Mesto Trnava a jeho samospráva 1918 – 1938. Bratislava 1969.

LIPTÁK, Ľubomír: Storočie dlhšie ako sto rokov. O dejinách a historiografii. Bratislava 1999

LIPTÁK, Ľubomír. Rok 1918 a rekonštrukcia historickej pamäti v mestách na Slovensku. In: Acta contemporanea. K päťdesiatinám Viléma Prečana. Praha 1998, s. 180-191.

LUKEŠ, Michal. K úloze českého četnictva na Slovensku v roce 1918. In: Historie a vojenství, roč. 47, č. 2, 1998, s. 53-64.

MACHO, Peter: Vzpomínejte na vůdce své. Oslavy 200. výročia smrti Daniela Krmana roku 1940 v kontexte ľudáckeho režimu a protestantskej rezistencie. In: OS, roč. 10, 2006, č. 1 – 2, s. 116 – 129.

MACHO, Peter: Príležitostná poézia – nástroj zápasu proti ľudáckemu režimu (A. Lacková-Zora: K 200. výročiu smrti D. Krmana, Nad hrobom mučeníckym). In: MIKULA, Valér – ROBERTSOVÁ, Dagmar (eds.): Štyridsiate roky 20. storočia v slovenskej literatúre (Zborník z vedeckej konferencie). Bratislava 2006, s. 94-106.

MALÁ, Zuzana: Mýtizácia osobnosti Milana Rastislava Štefánika z hľadiska koncepcie mýtu Mírcea Eliadeho. In: PROFANTOVÁ, Zuzana (ed.): Malé dejiny veľkých udalostí II v Česko(a)Slovensku. Bratislava 2005, s. 122-134.

MANNOVÁ, Elena: Konštrukcia menšinovej identity v mestskom prostredí. Maďari v Komárne a Lučenci (1918 – 1938). In: SALNER, Peter – LUTHER, Daniel (eds.): Etnicita a mesto. Etnicita ako faktor polarizácie mestského spoločenstva v 20. storočí. Bratislava 2001, s. 111-140.

MANNOVÁ, Elena: Politický mýtus a jeho miesto v národnej pamäti. In: Česko-slovenská historická ročenka 2008. Ed. Vladimír Goněc. Brno 2008, s. 27-39.

MEDVECKÝ, Karol A. (ed.): Slovenský prevrat. Sväzok IV. Bratislava 1931.

MENKOVIC, Biljana: Politische Gedenkkultur. Denkmäler – die Visualisierung politischer Macht im öffentlichen Raum. Wien 1998.

MIHALOVIČ, Viliam P.: Oživené spomienky. Bratislava 2003.

MUCHA, Ivan: Symboly v jednání. Praha 2000.

NEMEŠ, Jaroslav – ZMÁTLO, Peter: Listy Andreja Hlinku biskupovi Karolovi Kmeťkovi z rokov 1919 – 1928. In: Historický časopis, roč. 51, č. 3, 2003, s. 501-527.

Nová smluva (Nový zákon) Pána a nášho Spasiteľa Ježiša Krista a Žalmy. Liptovský Mikuláš 1952.

OSUSKÝ, Samuel Štefan (ed.): Služba národu. Liptovský Sv. Mikuláš 1938.

OSUSKÝ, Samuel Štefan (ed.): Služba národu II. Liptovský Mikuláš 1947.

OSUSKÝ, Samuel Štefan (ed.): Tranovského sborník. Liptovský Sv. Mikuláš 1936.

Paměť města. Obraz města, veřejné komemorace a historické zlomy v 19. – 21. století. Red. Michaela Ferencová a Jana Nosková. Brno 2009.

PEKÁR, Martin – PAVLOVIČ, Richard (eds.): Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Prešov 2007.

PEKNÍK, Miroslav (ed.): Martin Rázus. Politik, spisovateľ a cirkevný činiteľ. Zborník z vedeckej konferencie Martin 24. – 27. jún 2008. Bratislava 2008.

PEŠEK, Jiří: Slavnost jako téma dějepisného zkoumání. In: Pražské slavnosti a velké výstavy (Documenta pragensia XII). Praha 1995, s. 7-27.

PETRUS, Pavol (ed.): Vzájomná korešpondencia Janka Jesenského s Andrejom Mrázom. Martin 1981.

POLAKOVIČ, Štefan: K základom slovenského štátu. Filozofické eseje. Turčiansky Sv. Martin 1939.

POLAKOVIČ, Štefan: Slovenský národný socializmus. Ideové poznámky. Bratislava 1941.

PŮSTĚNYI, Ján: Dejiny Spolku sv. Vojtecha. Trnava 1930.

PRIEHRADNÍK, Ján (ed.): Za hviezdami. Sborník poézie o M. R. Štefánikovi. Bratislava 1944.

RAPOŠ, Karol (ed.): Mesto Brezno národnému bohatierovi. Turčiansky Sv. Martin 1929.

R. [= ROLKO, Vladimír]: Vodcovstvo Andreja Hlinku. In: Slovenské pohľady, roč. 55, č. 8-9, 1939, s. 492-494.

R. [= ROLKO, Vladimír]: Vodcovstvo Štefánikovo. In: Slovenské pohľady, roč. 55, č. 5, 1939, s. 311-312.

ROY, Vladimír: In memoriam. Básne. Žilina 1934.

RYCHLÍK, Jan: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914 – 1945. Bratislava 1997.

SIDOR, Karol: Andrej Hlinka (1864-1926). Bratislava 1934.

SCHNEIDER-TRNAVSKÝ, Mikuláš: Úsmevy a slzy (Spomienky trnavského skladateľa). Bratislava 1959.

Slávnosť odhalenia pomníka gen. Štefánika v Trnave 19.10. 1924. Trnava 1924.

SOKOLOVIČ, Peter: Hlinkova garda. Bratislava 2009.

SOKOLOVIČ, Peter (ed.): Od Salzburgu do vypuknutia Povstania. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VIII. Zborník z vedeckej konferencie, Trnava 20. – 22. apríl 2009. Bratislava 2009.

SOKOLOVIČ, Peter (ed.): Život v Slovenskej republike. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX. Bratislava 2010.

SPEITKAMP, Winfried (ed.): Denkmalsturz. Zur Konfliktgeschichte politischer Symbolik. Göttingen 1997.

SPUNAR, Pavel: Napětí mezi oficiálním a „lidovým“ náboženstvím ve středověku. In: BĚLKA, Luboš – KOVÁČ, Milan (eds.): Normativní a žité náboženství. Brno – Bratislava 1999, s. 90-102..

Stanovisko slovenských historikov k osobnosti Andreja Hlinku, 23. október 2007. Dostupné na webovej stránke <<http://www.postoy.sk/node/1149>>, 20. 1. 2011.

STAROBINSKI, Jean: Symboły rozumu. Proměny umění a revoluce. Brno 2003.

STEKL, Hannes – MANNOVÁ, Elena (eds.): Heroen, Mythen, Identitäten. Die Slowakei und Österreich im Vergleich. Wien 2003.

SUŠKO, Ladislav: Evanjelická cirkev augsburského vyznania na Slovensku 1938/39 v zrkadle cirkevnej tlače. In: Historický časopis, roč. 49, č. 1, 2001, s. 63-84.

ŠENŠEL, Ivan: Pevný buď. Život a dielo seniora Ľudovíta Šenšela. Liptovský Mikuláš 1998.

ŠIMONČIČ, Jozef – WATZKA, Jozef (eds.): Dejiny Trnavy. Bratislava 1989.

ŠKVARNA, Dušan: Začiatky moderných slovenských symbolov. K vytváraniu národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia. Banská Bystrica 2004.

Štefánik. Kniha prvá: spomienky a postrehy. Red. Štefan Osuský a Bohdan Pavlú. Bratislava – Praha 1938.

Štefánik. Kniha druhá: vzpomínky, dokumenty a jiné příspěvky. Red. Josef Bartůšek. Bratislava – Praha 1938.

ŠTEFUNKO, Fraňo: Ján Koniarek. Črty o jeho živote a diele. Bratislava 1955.

ŠTRBA, Ján: Evanjelická mládež slovenská v boji za slobodu národa. In: Kristus naše víťazstvo! K I. sjazdu slovenského evanjelictva po druhej svetovej vojne a k II. sjazdu evanjelickej mládeže slovanskej v Turčianskom Sv. Martine v dňoch 4. – 7. júla 1946. Liptovský Sv. Mikuláš 1946, s. 36-78.

TELESKO, Werner: Erlösemythen in Kunst und Politik. Zwischen christlicher Tradition und Moderne. Wien - Köln - Weimar 2004.

TAUBER, H. J.: Štefánik. Pamätná reč, preslovená pri slávnosti pätnásteho výročia smrti Štefánikovej, dňa 4. mája 1934. Trnava 1934.

Trnava 1238-1938. Trnava 1938.

VANOVIČOVÁ, Zora: Motív smrti ako mýtotočný prvok vo folklórnom cykle o M. R. Štefánikovi. In: RÁTICA, Dušan (ed.): Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry. Bratislava 1992, s. 115-126.

VANOVIČOVÁ, Zora: Prvky biosu v súčasnom slovenskom folklóre. In: Národopisné informácie, 1993, č. 1, s. 46-56.

VANOVIČOVÁ, Zora: Národný hrdina – folklórny hrdina (Milan Rastislav Štefánik). In: Etnologické rozpravy, roč. 3, č. 1, 1996 s. 103-108.

VANOVIČOVÁ, Zora: Milan Rastislav Štefánik v ústnej tradícii na Slovensku. In: Slovenský národopis, roč. 49, č. 3, 2001, s. 328-340.

VÁROŠ, Milan: Posledný let generála Štefánika. Bratislava 1991.

V obrane pravdy a práva. Reč dištr. dozorcú Dr. Michala Slávika a výročná zpráva biskupa Dr. Samuela Osuského, na konvente Západného dištriktu dňa 25. sept. 1941 v Bratislave. Bratislava 1941.

VYBÍRAL, Zdeněk: Psychologie komunikace. Praha 2009.

ZBAVITEL, Alojz (ed.): Týždeň Štefánikových osláv. Metodická príručka pre učiteľov národných škôl a poriadateľov Štefánikových osláv. Žilina 1933.

Zpěvník evanjelický aneb: Písně duchovní, staré i nové k veřejné a domácí nábožnosti křesťanů evanjelických aug. vyznání, s přídavkem modliteb a nových písní duchovních. Liptovský Sv. Mikuláš 1940.

Skratky

Poznámka: skratky názvov konkrétnych archívov a fondov uvádzam v rámci časti Prameny a literatúra.

a. v.	augsburského vyznania
b. r.	bez [uvedenia] roku
CL	Cirkevné listy
čl.	článok
č.	číslo
čs.	československý
ČSR	Československá republika
dištr.	dištriktuálny
ECAV	Evanjelická cirkev augsburského vyznania na Slovensku
ev.	evanjelický
f./F-	fond
gen.	generál
HG	Hlinkova garda
HSES/SLS	(Hlinkova) Slovenská ľudová strana
HSES-SNJ	Hlinkova Slovenská ľudová strana – Strana slovenskej národnej jednoty
MOMS	miestny odbor Matice slovenskej
NN	Národné noviny
NR	Nový rod
NS	Nové Slovensko
plk.	plukovník
r.	rok/roku
r. kat.	rímskokatolícky
SD	Slovenský denník
SEM	Zväz [Sväz] evanjelickej mládeže
sign.	signatúra
SNJ	Slovenská národná jednota
SNP	Slovenské národné povstanie
SNS	Slovenská národná strana
SSV	Spolok sv. Vojtecha

Menný register

- ALŽBETA (cisárovná a kráľovná) 62
 AMBRUŠ, Ján 152
- BARTOŇ, Jozef 69
 BELLA, Ján Levoslav 98
 BELLA, Metod 98
 sv. BENEDIKT 56
 BENEŠ, Edvard 25, 32, 48, 72, 96, 104, 113,
 148, 149
 BENIAČ, Alojz 91
 BENIAK, Valentín 49, 50
 BENZONI, Giuliana 21
 BERNOLÁK, Anton 61, 96, 98, 125, 131,
 137, 148
 BETHLEN, Gabriel 39
 BEŽO, Gustáv Adolf 65
 BÍLEK, Jan 71
 BISMARCK, Otto von 12, 43
 BLAHO, Pavol 25, 92, 94, 107
 BOCSKAY, Štefan 39
 BOJNÁK, Štefan 154
 BOOR, Peter 93, 122
 BOTTO, Ján (Ivan Krasko) 98
 BOZDĚCH, Emanuel 89
 BRUNNER, Richard 65
 BUČKO, Jozef 122
 BUDAY, Jozef 119, 131, 132
- CLEMENTIS, Vladimír 164
 sv. CYRIL 56
- ČAPLOVIČ, Miloslav 142
 ČATLOŠ, Ferdinand 113, 120, 147, 148, 151,
 155, 157, 163, 164
 ČOBRDA, Vladimír Pavel 117, 122, 129, 137,
 158, 159, 161, 163, 167
 ČORNEJ, Petr 12
 ČUVALA, Štefan 154
- DAXNER, Vladimír 41
 DÉRER, Ivan 39, 40, 42
 DÉRER, Július 125, 126
 DUBČEK, Alexander 7
 DULA, Igor 27
 DVORÁK, Antonín 98
 DVORÁK, Jaroslav 22
 DVORÁK, Xaver 52
- ĐUROVIČ, Ján 117
- ELIADE, Mircea 19
 ÉNEAS (Aeneas) 50
- FAJNOR, Ján 155
- FÁNDLY, Juraj 131
 FERENC, Rudolf 78, 89, 91, 110
 FERENCŮHOVÁ, Bohumila 156
 FINK 81
 FRANTIŠEK FERDINAND D'ESTE 39
 sv. FRANTIŠEK Z ASSISI 61
 FRANTIŠEK JOZEF I. 12, 20
 FREMAL, Karol 123, 124
 FUZÁK, Ľudovít 133
- GABRIŠ, Štefan 154
 GABZDILOVÁ, Soňa 135
 GACEK, Mikuláš 40, 41, 42
 GÁNDHI, Mahátma 17
 GARIBALDI, Giuseppe 12, 17
 GAŠPAR, Tido J. 44, 53, 54
 GLEIMAN, Ján 88
 GOJDIČ, Pavol Peter 121
 GREBÁČ-ORLOV, Ignác 33, 133
 GREGOR-TAJOVSKÝ, Jozef 130
- HABSBURGOVCI 33, 34, 39
 HÁJEK, František 68
 HALLA, Ján 50
 HARMINC, Milan Michal 63
 HATALA, Dušan 34
 HERAKLES 50
 HERMANN 12
 HERZOG, Leopold 68
 HITLER, Adolf 148, 149
 HLAVATÝ, Jozef 141
 HLETKO, Peter 46
 HLINKA, Andrej 8, 24, 25, 26, 27, 28, 29,
 30, 31, 32, 33, 34, 36, 38, 39, 40, 42, 43,
 44, 45, 46, 48, 55, 62, 63, 64, 70, 92, 105,
 106, 107, 108, 113, 129, 130, 131, 132, 133,
 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142,
 143, 144, 145, 146, 148, 150, 151, 156, 157,
 158, 159, 160, 161, 163, 164, 166, 167
- HODŽA, Milan 25
 HODŽA, Miloš 143
 HOFER, Andreas 12
 HOLEČ, Roman 69
 HOLLÝ, Ján 62, 137
 HOLOUBEK, Václav 71
 HONZA, Jozef 130
 HOUDEK, Fedor 20
 HRUŠKA, Vojtech 116
 HRUŠOVSKÝ, František 151
 HRUŠOVSKÝ, Ján 120, 121
 HURBAN, Jozef Miloslav 17, 38, 122, 140
 HUS, Jan 12, 119, 120, 125
 HVIEZDOSLAV, Pavol Orságh 49, 131

- CHABADA, Ján 117
CHLUMSKÝ, František 65
- IKAROS 21, 50, 51, 52, 92, 166
ILECSKO, Ľudovít 69
IVANKA, Milan 25, 63, 64, 98
- JAKUBEC, Milan 165
JANA Z ARCU 12
JÁNOŠÍK, Juraj 20, 92
JANOŠKA, Juraj ml. 79, 80, 81, 83, 99, 110
JANŠÁK, Štefan 98
JANTAUŠCH, Pavol 78, 93, 98, 106
JEHLIČKA, František 69
JESENSKÝ, Ján 41, 42, 113, 130
JEŽIŠ KRISTUS 19, 54, 99, 125, 133, 140,
141, 166
JIRÁSEK, Alois 89, 91
JOZEF II. 100
JURÁŠ, Jozef 140
JURENKA, Samuel 23
JURIGA, Ferdinand 25, 30, 34, 37, 39, 63,
105, 108
JURÍČEK, Ján 49, 50
JURKOVIČ, Ladislav 152, 154
- KAFKA, Bohumil 148
KÁLLAY, Jozef 98, 102, 104
KAMENEC, Ivan 123
KARVAŠ, Imrich 46
KEMAL ATATÜRK, Mustafa 17
KIRSCHBAUM, Jozef 151
KLIMO, Bohuslav 120, 128
KNOBLOCH 78
KMEŤ, Andrej 137
KMEŤKO, Karol 106
KOLLÁR, Martin 96, 105, 106, 107, 108, 109
KOMENSKÝ, Jan Ámos 119, 120, 125
KONIAREK, Ján 61, 63, 105
KOSSACZKÍ (rodina) 97
KOSSUTH, Lajos 12, 16, 17, 39, 72
KOŠCIUSZKO, Tadeusz 12, 17
KOVÁČ, Dušan 14, 17, 146
KOZA-MATEJOV, Jur 33, 45
KOSTELNÝ, Martin 155, 158
KÖRPER, Karol 115, 119, 147
KRAIC, Ľudovít 74, 111
KRAMÁŘ, Karel 72
KRČMÉRY, Štefan 98, 99, 104, 162
KRMAN, Daniel 122, 126, 127, 128
KRUTÝ, Juraj 155
KUBAČKA, Ján 135, 136, 155, 160
KUZMÁNY, Karol 131, 132, 139
- ĽACIŇSKI, Waclav 142
LACKO, Martin 115
LACKO, Pavel 121, 122
- LEOPOLD II. 127, 128
LICHARD, Milan 98
LICHNER, Ján (ev. farár) 118, 155
LICHNER, Ján (minister autonómnej vlády)
164
LIPTÁK, Ľubomír 16, 55, 56, 60, 62, 63, 78,
134, 147
LUTHER, Martin 12, 119, 124, 125, 162
- ĽACHKÝ, Ján 144
ĽUDOVÍT VEĽKÝ 68
- MAHEN, Jiří 89
MACH, Alexander 113, 117, 129, 138, 148,
149, 151, 155, 157
MALÁ, Zuzana 19
MANNOVÁ, Elena 15, 18
MÁRIA TERÉZIA 12
MARKO (kráľovič) 17, 19, 50
MARKOVIČ, Ivan 94
MASARYK, Jan 98
MASARYK, Tomáš Garrigue 24, 48, 72, 74,
86, 89, 96, 101, 104, 149
MATTAS, Artur 74
MAZÁČ, Leopold 40, 41
MEDERLY, Karol 131, 132
MEDVECKÝ, Karol Anton 25
sv. METOD 56
MIČURA, Martin 15, 50, 78, 107, 119, 144
MIHAL, Andrej 129
MIKULČÍK, Ján 154
MOJŽIŠ 50, 54, 103, 166
MOYSES, Štefan 131, 137
MRÁZ, Andrej 42
MUDROŇ, Ján 27, 38, 44, 45, 53
MUSSOLINI, Benito 148
- NAPOLEON BONAPARTE 12, 17, 136
NELSON, Horatio 17
NĚMCOVÁ, Božena 74
NORA, Pierre 13
- OKÁNIK, Ľudovít 98
OLEJNÍK, Milan 15
ORÍŠEK, Martin 41
OSUSKÝ, Samuel Štefan 126, 127, 154, 156,
158, 162, 163
OSUSKÝ, Štefan 72, 98, 105
OSVALD, František Richard 61
- PALACKÝ, František 12
PÁRVY, Alexander 30
PAVLÚ, Bohdan 53
PAZÚRIK, Martin 69
PAŽICKÝ, I. D. 118
PEROUTKA, Ferdinand 81, 148, 149
PÍSECKÝ, Ferdinand 105

- PLÁVKA, Andrej 20
 PLECHLO, Dezider 67, 93
 PLECHLOVÁ, Klarisa 93
 POLÁK, Augustín 82
 POLAKOVIČ, Štefan 150
 PÓSTÉNYI, Ján 70, 71
 PRIBINA 147
 PRÍDAVOK, Anton 54
 PROCHÁZKA, Ján 94, 105
 PROMETEUS 52, 166
 PULANICH, Anton 151, 152
- RADAKOVIČ, Jozef 83
 RADLINSKÝ, Andrej 16, 63, 96, 132
 RAK, Jiří 12
 RÁKÓCZI, František II. 39
 RASTISLAV 51
 RÁZUS, Martin 62, 131, 148, 153, 157
 RÁZUS, Michal 118
 ROLÍK, Andrej 121, 141
 ROLKO, Vladimír 120, 141
 ROY, Vladimír 51, 53
 RUPPELDT, Fedor Fridrich 90
 RUPPELDT, Miloš 162
 RYCHLÍK, Jan 115, 123
- SCHNEIDER-TRNAVSKÝ, Mikuláš 65, 96,
 97, 98, 99, 162
 SIDOR, Karol 143
 SLABEJ, Ján 36, 37, 62
 SLÁDKOVIČ, Andrej 74
 SLÁVIK, Juraj 25
 SLÁVIK, Michal 127, 137
 SMETANA, Bedřich 98
 SMÍŽÁR, Bartolomej 69
 SMREK, Ján 11, 40, 41
 SNOPEK, Ladislav 63
 SOBIESKY, Ján 12
 SOKOL, Martin 129
 SOKOLOVIČ, Peter 116
 SPIRÉ, Claude 98
 STANO, Július 152
 STODOLA, Emil 141
 STRUHÁRIK, Juraj 139, 140
 SUŠKO, Ladislav 129, 159
 SVĀTOPLUK 150
 sv. SVORAD 56
 SZILÁGYI, Dezider 43
- ŠENŠEL, Ľudovít 121, 124, 137, 139
 ŠMILAUER, František 47
 ŠNEJDÁREK, Josef 78
 ŠROBÁR, Vavro 24, 25, 29, 30, 31, 38, 46,
 48, 78
 sv. ŠTEFAN 54
 ŠTEFÁNEK, Anton 31, 32, 33, 98
 ŠTEFÁNIK, Igor Branislav 23, 31, 32, 45,
 46, 47
- ŠTEFÁNIKOVÁ, Albertína 98
 ŠTÚR, Karol 36
 ŠTÚR, Ľudovít 7, 17, 62, 125, 126, 134, 148
 ŠULEK, Vilko 23
- TAMAŠKOVIČ, Martin Branislav 95
 TAUBER, H. J. 52
 TELL, Wilhelm 12, 17
 TEPLANSKÝ, Pavol 105
 THÖKÖLY, Imrich 39
 THURZO, Ivan 27, 28, 29, 43, 44
 THURZO, Juraj 128
 TISO, Jozef 55, 113, 125, 126, 129, 132, 142,
 151, 158, 164
 TISO, Štefan 99
 TOMÁNEK, Florián 25, 30, 63
 TOMÁŠEK, František 49
 TOMÁŠIK, Samo 141
 TUKA, Vojtech 24, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 69,
 70, 113, 117, 129, 137, 142, 149, 150, 153,
 154, 164
 TYRŠ, Miroslav 101
- ÚLEHLA, Miloš 101
 URBÁNEK, Ferko 59, 65, 66, 68, 69, 70, 73,
 74, 75, 76, 77, 78, 79, 85, 99
 URBÁNEK, Ján 66, 67
 UŠIAK, Ján 115, 124, 126, 127
- sv. VÁCLAV 54, 120
 VAJANSKÝ-HURBAN, Svetozár 131
 VANSOVÁ, Terézia 91
 VÁROŠ, Milan 44
 VARSÍK, Pavel 98
 VARSÍKOVÁ, Elena 98
 VERCINGETORIX 12
 VERDI, Giuseppe 12
 VICIAN, Emil 63
 VIEST, Rudolf 113, 130
 VLČEK, Jan 89
 VYSKOČIL, Juraj 105, 109
- WASHINGTON, George 17
 WILSON, Thomas Woodrow 25, 72
 WOJCECHOWSKÝ, Sergej 100
- ZÁTURECKÝ, Ján 63, 64, 69, 71, 72, 74
 ZAŤKO, Štefan 155
 ZOCH, Samuel 63, 64, 76, 77, 96
 ZRÍNSKY, Mikuláš 17
- ŽIŠKA, Pavel 78, 83, 85, 86, 87, 98, 100, 103,
 104, 105, 106
 ŽÍŽKA, Jan 12, 17

*Milan Rastislav Štefánik in minds and hearts.
Phenomenon of a national hero
in the context of historical memory*

Peter Macho

General Milan Rastislav Štefánik (1880 – 1919), an astronomer, soldier, diplomat and the Minister, the co-founder of the Czechoslovak republic, belongs to the most important historical personalities of modern Slovak history. Shortly after his tragic death, he became a person enshrined in the symbolic national Pantheon: even today he belongs to the group of people, who are generally considered among Slovaks as national heroes. He was buried in the Mount Bradlo which is situated near his birthplace: Štefánik's grave with its monument became a sacred symbol, a Slovak place of memory (*lieu de mémoire*) in the sense of conception of a French historian, Pierre Nora.

The publication is focused on the issue of commemoration of Štefánik and his posthumous cult in Slovak society. From that point of view it is logical that the book does not talk about Štefánik's personality itself but about the society, individuals, and groups; about those, who took Štefánik as their own symbol, identified with him or about those, who refused him.

Štefánik's fascinating life was appealing to simple people. That was why educators tried to use him as a social model whenever they educated youth or whenever they wanted to lift up civic and national consciousness in a widespread way among groups of Slovaks. In the texts dedicated to his commemoration, Štefánik was presented as a liberator, an ancient hero (Icarus, Prometheus) or a national martyr, a national saint or a saviour of the nation. Poets and speakers at the celebrations compared him with Moses, or even with Jesus Christ. Those conceptions and metaphorical pictures corresponded with a myth about millennial oppression of Slovaks and contributed to creating the concept of sacredness in the Slovak national movement. In poetic imagination Štefánik often played a social role of a mystical patron and a protector of the homeland. This motive appeared in a modified version also in the contributions among contemporary journalists in the time of threat that the unified territory of Slovakia could be violated: in the minds of people Štefánik functioned as a symbolic guarantee for the protection of state borders.

The object of the research is based in the problem of how Štefánik has been used or misused in the political and ideological struggle between two main political camps (supporters of Prague centralism versus supporters of Slovak autonomy in the Czechoslovak Republic during the interwar period). These phenomena could be illustrated in polemics between an autonomous and a centralistic press from May 1922. The controversy concerned an alleged dishonour of the commemoration of Štefánik during the political manifestation organized by the Slovak People's Party and by its leader Andrej Hlinka. The fight disclosed not only a character of political culture in the Slovak society but also some manipulative mechanisms. In that conflict the national hero Štefánik functioned

not only as an element for mobilisation and integration but also as an instrument of disgracing and ostracising a political rival: the wider public was influenced to believe the idea: anyone who does not honour the most important national hero is a betrayer of the nation.

Similarly interesting is the contemporary discourse about Štefánik's tragic death. The conception of anti Slovak conspiracy (Štefánik's death as a politically motivated murder) became an incendiary theme appearing also in the media and serving the autonomists as a tool of political and ethnical determination ("we" autonomists versus "they" centralists; or "we" Slovaks versus "they" Czechoslovaks) in their struggle against centralism. During WWII it became an official part of propaganda of the Slovak State.

In the second part of this book the author is focused on the history of the Memorial of Štefánik and on annual commemorative celebrations in the western Slovak city of Trnava. He researched the problem in the context of communal politics, collective identities and group loyalties. The Memorial of Štefánik from 1924 was the first secular statue, commemorated to a national hero. It was situated in the public area in Trnava. It is remarkable that the prior position in the city with a Catholic majority of citizens was given to Štefánik, a son of a Lutheran priest. The Memorial of Štefánik and annual commemorative celebrations were elements of nationalisation within the public space. They functioned not only as tools for Slovakisation of the citizens in Trnava but also for modernisation of that city; secondarily, regarding the character and content of the commemorative rituals, the symbol of Štefánik functioned also as a tool for secularisation: to some degree it functioned as a counterbalance to creating Trnava's "self-picture" formed in a metaphor *Trnava – the Slovak Rome*. The achievement to influence citizens in Trnava in a way they finally identify with Štefánik as their social model caused that during the opening celebration dedicated to the new statue in the city, no one stressed the fact that Štefánik was of Protestant origin; on the other side an interesting attempt appeared to integrate him into the context of domestic identities, loyalties and pictures in the history of Trnava. This attempt showed up in the fact that Štefánik was presented as the *Slovak from the western part of Slovakia*. Then they purposely stressed that Štefánik during his life made connections with reviving activities of Bernolák's followers, that means of the Catholics intellectuals, who operated in Trnava and in the wider western Slovak environment.

The third part of the book is focused on the period of destruction of the Czechoslovak Republic and creating the independent Slovak State (1938 – 1939). A new government led by Hlinka's Slovak People's Party liquidated the democratic system of the Czechoslovak Republic, and immediately started to prefer new symbols, mainly the symbol of Andrej Hlinka. A part of Slovak citizens, mainly the Protestants, spontaneously refused Hlinka to be the most important national symbol. The struggle between the totalitarian regime of the Slovak State and new civic opposition was manifested also in the level of the fight for the national symbols. V. P. Čobrda, the General Bishop of the Lutheran Church, publicly spoke against the national symbol of Hlinka. He said that Hlinka was religiously intolerant and because of that he did not accept him as a symbol

of a national father for the Slovak Lutherans. The same argument he presented also in May 1939 at the Mount Bradlo: during the commemorative celebration of Štefánik. This was organised by the Union of the Lutheran Youth. Čobrda's speech was an open refusal of Hlinka. He stressed the position of Štefánik in the symbolic national Pantheon. The message of the celebration was clear: Milan Rastislav Štefánik is the most important national symbol and the greatest son of the Slovak nation. Štefánik became a symbol of Anti- Fascist, civic revolt.

OBRAZOVÁ PRÍLOHA

Použité fotografie, obrázky a dokumenty sú prevzaté z nasledujúcich zdrojov:

KAZIMÍR, Milan – ZACHAROVÁ, Daniela: Trnava na starých pohľadniciach. Ed. Daniel Kollár. Bratislava, Dajama 2007 (č. 35, 99, 104, 106, 107).

Štefánik vo fotografii. Praha, Orbis a Čin 1936 (č. 1-5, 8-10, 16, 25, 26)

Archív Matice slovenskej Martin (č. 18)

Štátny archív Bratislava, pobočka Trnava (č. 19, 20)

Liptovské múzeum Ružomberok (č. 31)

Ostatné materiály pochádzajú zo súkromného archívu autora

1. Všetko sa začalo 4. mája 1919. Trosky Štefánikovho lietadla po vajnorskej katastrofe. Nezvyčajná a nečakaná tragická smrť M. R. Štefánika otvorila cestu k mýtotorbe.

2. Pohrebný sprievod v uliciach Bratislavy 10. mája 1919. Telesné ostatky M. R. Štefánika a troch talianskych letcov, ktorí spolu s ním zahynuli, boli prevezené na železničnú stanicu, odkiaľ ich vlakom dopravili na Brezovú.

3. Smútočné evanjelické služby Božie v chráme na Košariskách. Za pozornosť stoja pavlače potiahnuté čiernou látkou. Z ľudových rozprávok poznáme scénu mesta alebo kráľovského zámku obtiahnutého čiernym súknom. Ide o vzdialenú ozvenu pohrebných ceremónií na panovníckom dvore v dávnych storočiach, ktorá sa v takejto modifikovanej podobe udomácnila aj v ľudovej slovesnosti. Smútočná výzdoba chrámu manifestovala, že v republikánsko-demokratickej a národne definovanej spoločnosti patrí národnému hrdinovi-osloboditeľovi rovnaká úcta ako bývalým korunovaným hlavám.

4. Dobový pohľad na Štefánikovu rodnú obec Košariská. Záberu dominuje veža evanjelického kostola, v ktorom bol M. R. Štefánik pokrstený. Vedľa chrámu stojí jeho rodný dom, pôvodná evanjelická fara. Rodisko národného hrdinu bolo v tlači často označované ako slovenský Betlehem.

5. Štefánikov rodný dom v čase pohrebu v roku 1919. Na fasádu evanjelickej fary osadili v roku 1920 pamätnú tabuľu s Hviezdoslavovými veršami. V súčasnosti sa v objekte nachádza expozícia Slovenského národného múzea, ktorá návštevníkom približuje životné osudy M. R. Štefánika.

Pohreb M. R. ŠTEFÁNIKA z jeho rodiska Košarísk na Brezovú-Bradlo dňa 10. mája 1919

6. Pohrebný sprievod z Košarísk na Bradlo. Pôvodne mal byť Štefánik pochovaný na cintoríne vedľa svojho otca. Architekt Dušan Jurkovič však presvedčil pozostalú rodinu i verejných činiteľov, aby súhlasili s umiestnením jeho hrobu na vrchole Bradla. Tým sa len posilnila výnimočnosť Štefánika v symbolickom národnom panteóne. Spomedzi významných Slovákov jedine Štefánik odpočívá „hore“. Fotografia pohrebného sprievodu zachytáva prvý raz ritualizovaný pohyb zdola nahor, z košariškého údolia na vrchol posvätej hory.

7. Obálka brožúry Na pamiatku poslednej cesty generála Štefánika, ktorú 11. mája 1919 rozdávali účastníkom pohrebu. Finančný zisk z jej predaja bol určený na výstavbu prvého Štefánikovho pomníka na Myjave. Brožúrku zostavil okresný náčelník na Myjave Jaroslav Dvořák, manžel spisovateľky Zuzky Zgurišky.

8. Provizórny náhrobný pomník M. R. Štefánika na Bradle. Fotografia pochádza z roku 1924, kedy bol slávnostne položený základný kameň monumentálnej mohyly. Medzi účastníkmi pietnej spomienky vidíme ministra zahraničných vecí ČSR Ľudvíka Beneša.

9. a 10. Portréty Štefánikových rodičov z mladších rokov života. Pavel Štefánik bol prvým kňazom evanjelického cirkevného zboru na Košariskách. Významnú úlohu pri výchove detí, teda aj budúceho generála, zohrávali rodinné tradície, predovšetkým pamäť na revolúciu 1848. Matka Albertína, rodená Jurenková, bola dcérou kapitána hurbanovských dobrovoľníkov Samuela Jurenku. Otec Pavel bol synovcom Vilka Šuleka, ktorého popravili kossuthovci. Podľa rodinnej legendy sa počas slovenského povstania generálov otec, vtedy ešte len štvorročný Pal'ko, vybral privítať slovenských dobrovoľníkov. Zaspal však v priekope pri ceste, kde ho našiel jeho krstný otec Jozef Miloslav Hurban a priviedol ho ustráchaným rodičom. Tieto príbehy často zdôrazňovali aj autori Štefánikových životopisov. Poukazovali tak na odbojného ducha prostredia, v ktorom národný hrdina vyrastal a ktoré formovalo jeho charakter.

11. Štefánik ako národný svätec. Dobová kresba Štefánika v generálskej čiapke. Útvar okolo hlavy pripomína svätožiaru. Portrét národného svätca je situovaný nad Bratislavským hradom a bradlianskou mohylou, ktoré predstavujú symboly Slovenska.

12. Smerom k výšinám. Tak by sme mohli nazvať kresbu myjavského rodáka Štefana Bednára, ktorý v jednom obrázku spája motívy pohybu zdola nahor, signalizujúce úspešnosť a víťazstvo. Štefánikov portrét s leteckými okuliarmi odkazuje na sochu z bratislavského Kafkovho pomníka, ale motív leva ja nahradený orlom, ktorý vzlieta smerom k hviezdnej oblohe. Tak trochu bizarný je spôsob umiestnenia portrétu: letcova hlava totiž „vyrastá“ zo slovenského trojvršia, ktoré je svojimi obrysami zreteľne odlišné od tatranských štítov v pozadí. Kresba odzrkadľuje dobovú atmosféru slovenského štátu a propagandistické pokusy o „odčeskoslovenčenie“ Štefánika.

13. Štylizovaný portrét M. R. Štefánika. Kresba je dielom známeho českého výtvarníka Maxa Švabinského. Obsahuje prvky a atribúty, ktoré zdôrazňujú status a prestíž národného hrdinu v očiach spoločnosti: generálsku čiapku, početné vyznamenania. Lietadlo stelesňuje tragický návrat hrdinu do oslobodenej vlasti. Stuha s nápisom Republika československá obopína dve palmové ratolesti, ktoré sú symbolom víťazstva. Obrázok evokuje Štefánika ako spoluzakladateľa republiky a naznačuje, že republika ho vyzdvihla na piedestál národného hrdinu.

Novooblečený lokaj pána PROTO-ZA-TO-NOTÁRA: — Mäsiar Lechta posielal kanón, ktorým sostiřili Ćesi lietadlo generála Štefánika; a pán Hušek z Middletownu kabeľuje, aby sme vraj nepopustili, lebože Štefánik nebol luterán, lež pravý rímsko-katolík, a po vojne vraj mal v úmysle vstúpiť do ľudovej strany.

Hlinka: — Už to nič nespomôže, Masaryka predseda len zasa zvolili za prezidenta.

15. Karikatúra Andreja Hlinku z roku 1927. Obrázok reaguje na skutočnosť, že pred prezidentskými voľbami využívala HSLS motív násilnej smrti Štefánika ako propagandistickú zbraň v zápase proti zvoleniu T. G. Masaryka za prezidenta ČSR. O politickej účelovosti tohto kroku svedčí aj skutočnosť, že v súvislosti s údajným zavraždením Štefánika sa vôbec nespomínal Edvard Beneš.

16. Myjava, Štefánikov pomník. Toto jedinečné dielo predstavuje prvý pomník na území bývalej ČSR venovaný pamiatke národného hrdinu. Jeho vybudovanie iniciovala miestna sokolská jednota, odhalili ho v roku 1921. Nekonvenčne riešený pomník českého sochára Rudolfa Březu vyvolával rôzne reakcie. Gustáv Adolf Bežo ho na stránkach trnavského týždenníka Slovensko označil za hroznú kubistickú zlátaninu a vyslovil poľutovanie nad úbohým slovenským ľuďom, ktorý trpí na svojom námestí takýto artefakt. Pomník sa ako výnimočná umelecká pamiatka nachádza na zozname UNESCO.

17. Trnava, honvédszobor. Neďaleko budovy okresného súdu stál od roku 1871 pamätný obelisk, ktorý venovalo mesto Trnava pamiatke honvédskeho vojaka, padlého počas revolúcie 1848. V roku 1922 ho odstránili, lebo stelesňoval uhorskú/maďarskú symboliku na verejnom priestranstve mesta, ktoré si nárokovalo pozíciu významného slovenského národného centra. Obelisk však nebol zničený, premiestnili ho na cintorín. Na jeho mieste postavili o dva roky neskôr Štefánikov pomník.

Vysokostný Pane!

Píšem Vám srdečným, že dňa 19. a 20. mája
 b. r. nosi Miestny Dolboor Miestice Slovenskej v Trnave,
 vydržiava svoju Pieseň Slávnosť dľa pripojene-
 ho plakátu a zároveň Vás na nu veľmi srdečne.
 Programny sú prave v štaci, zatkanhle
 ludi hotove parde Vám pošleme.

Dňa 4. mája b. r. vydržiavali sme Trnavu nášho
 Bohatera Generála Štefánika, porostavzuen v akade-
 mie: slávnosťi ve. H. Janoska - Recitacie Petitemu
 Bohatevost. od H. Jankova recit. H. Čepelovcov. - Dve
 Kvasletta nad Schneiderov Trnavky. - Drama, Navrat
 vo 2 dejstvach, odo mna, ktoru som H. Jankovi tomuto dnu
 napísal - jlohy sám napísal. - s hesami narocit, a
 eder sam hral. - Rely veceo bol do slozny, pekny.

Píšte, prosim, ľahkoe vzpustit, že sme nastani nau-
 hoky slovat napíat vyplene neposlali. Jedom nechoda
 na Trnavu naš štaha, Maja pánova su piete, ve 1923.
 Trnava a me pracovat nechce. Ho taromnikha, nášho
 vdkovu bol zvoleny môj syn Janko, Red, nemohol
 radne muslo dočkat, Isiel narad ho v rozstku. Ma
 jeho mesto vyvolili sme učitelu. Taktáca. Tento
 ka hrothky das radákoval a teraz sme bez jednatela
 a po tej slávnosti musime dakoho jednatelstvom
 poverit, bo sám to nestatim. Rely idon sum v úvadc.
 na 1500 kor. mesaeného platu. Kárto volnu mimutu penzjen
 Kultúrnej práce. Spadam len 5 hodin. Do te svoe práce.
 jem a s 5. hod. namo už raso pracujem ka - mesiac.
 Trnava je to najtazšie a najnevďacnejšie miesto pro kul-
 túrnych činitelov možna na celom Slovensku. To to tu tvrdý
 orech pracovat za národ... Dete ma volaju do Bratislavy
 hľadaju si učitel. Mo neviem, či nájdou. Tehter moždu byt
 a sa playatke namestnanie - nuš nanecham Trnavu.

Do srdečným poručavom a hľbokou jectou
 sum Vám vddany
 J. Ferka Urbánka
 Trnava 16. mája 1923.

18. List Ferka Urbánka nezistenému adresátovi z roku 1923. Opisuje v ňom priebeh pietnej spomienky na M. R. Štefánika, ktorú usporiadal trnavský MOMS 4. mája 1923 v mestskom divadle. V liste sa sťažuje na trnavské pomery: „Trnava je to najťažšie a najnevďačnejšie miesto pre kultúrnych činiteľov možno na celom Slovensku. Je to tu tvrdý orech pracovať za slovenský národ...“

V Trnave, dňa 4. októbra 1924.

Slávnej
Mestskej Rade
v Trnave

Miestny odbor Matice Slovenskej v Trnave na Slovensku usniesol sa, že k upevneniu československej vzájomnosti a k povzneseniu národného povedomia postaví pomník nášmu najväčšiemu hrdinovi, prvému československému generálovi M. R. Štefánikovi.

Z milodarov obecnstva Trnavy a jej okolia pomník nášho zvečnelého zahraničného pracovníka je už hotový a čaká na slávnostné odhalenie 19. októbra tohoto roku.

Vzhľadom na to, že je to prvý bronzový pomník generála M. R. Štefánika na Slovensku a to v životnej veľkosti, dovoľujeme si Vás, ~~pane ministre~~, na slávnostné odhalenie tohoto pomníka 19. októbra o 9. hod. dopol. s najhlbšou úctou povolať.

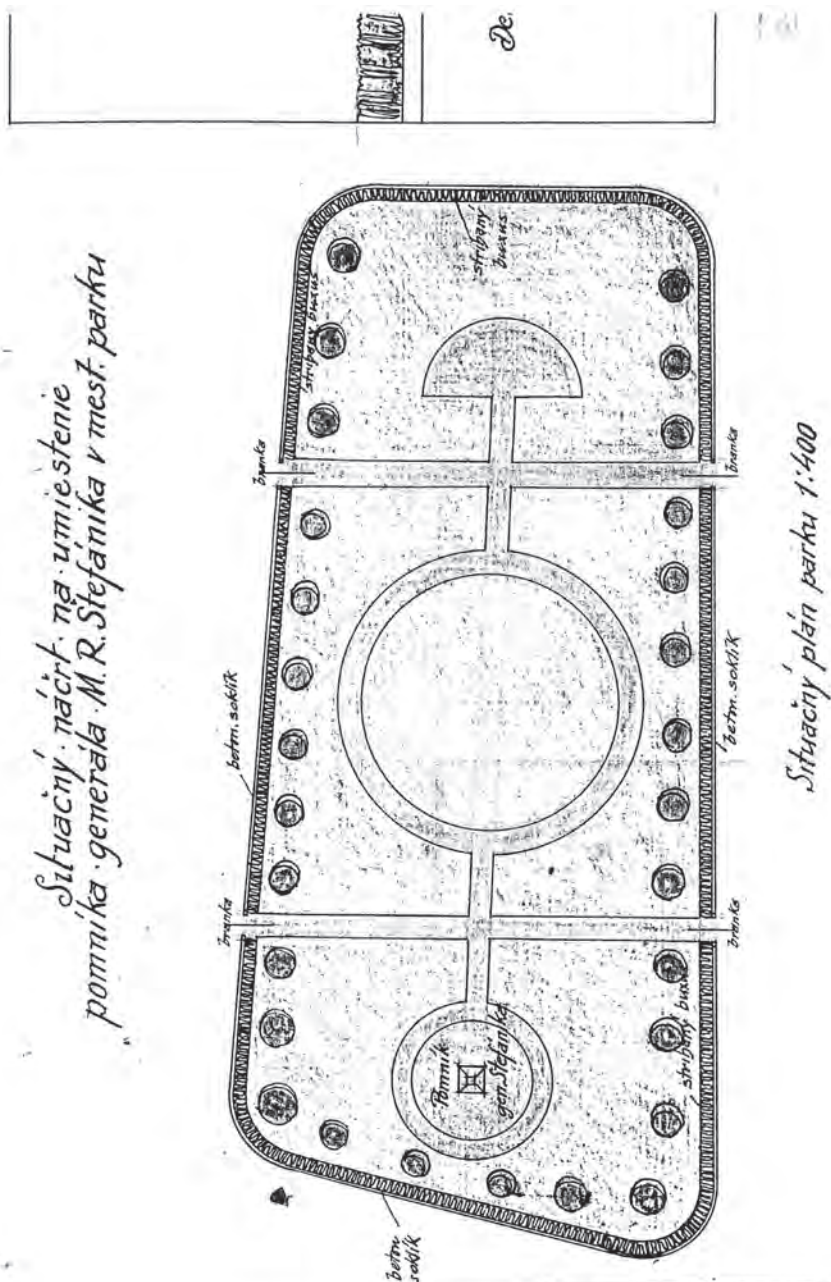
V nádeji, že nás Vašou najvzácnejšou prítomnosťou počtíte, značíme sa s výrazom najhlbšej úcty

v mene Miestneho odboru Matice Slovenskej

Pavel Žiška
predseda.

19. Pozývaci list na slávnosť odhalovania Štefánikovho pomníka v Trnave. Podpísal ho predseda trnavského odboru Matice slovenskej, profesor katolíckeho náboženstva na trnavskom gymnáziu, Pavel Žiška. V liste sa zdôrazňuje, že pomník má slúžiť upevneniu česko-slovenskej vzájomnosti a národného povedomia trnavského obyvateľstva. Na zadnej strane dokumentu je zaznamenané uznesenie, že slávnosti sa zúčastní celá Mestská rada Trnavy.

20. Trnava, situačný náčrt umiestnenia Štefánikovho pomníka. Celková úprava parku, ktorý sa stal jadrom nového Štefánikovho námestia, počítala aj s takými detailmi, ako boli ohrada, vstupné bránky, chodníky a parková výsadba. V kruhovom strede bola neskôr umiestnená fontána.

21. Trnava, Štefánikov pomník. Dielo slovenského sochára Jána Koniarka, rodáka z neďalekej obce Voderady, slávnostne odhalili 19. októbra 1924. V porovnaní s myjavským pomníkom predstavuje Koniarkov Štefánik konvenčnejšie riešenie. Zatiaľ čo myjavský pomník má vo svojej hmote umiestnenú „iba“ bustu M. R. Štefánika, trnavský artefakt predstavuje celú postavu národného hrdinu, je teda jeho prvou sochou na Slovensku. Pomník sa stal miestom každoročných národných rituálov, ktoré sa konali 4. mája pri príležitosti spomínania na tragickú Štefánikovu smrť.

22. Trnava, budova Hospodárskej/Slovenskej banky v pozadí Štefánikovho pomníka. K týmto dvom dominantám pribudli ďalšie stavby, ktoré ovplyvnili celkový vzhľad námestia, predovšetkým evanjelický kostol, Evanjelický dom a Okresný dom. Banka zohrala v dejinách Trnavy významnú úlohu, v roku 1927 v jej budove umiestnili verejnú mestskú knižnicu. V súčasnosti je sídlom Krajskej knižnice Juraja Fándlyho.

23. Trnava, pohľad na Emmerovu ulicu (dnes ul. A. Žarnova) z roku 1935. V uvedenej dobe predstavovala táto ulica jednu zo vstupných komunikácií do mesta. Návštevníka, ktorý prichádzal do prevažne katolíckej Trnavy z Bratislavy, paradoxne „vítal“ funkcionalistický objekt evanjelického kostola. Keď sa návštevník priblížil k záveru Emmerovej ulice, otvoril sa pred ním výhľad na námestie s parkom, Štefánikov pomník bol situovaný po jeho pravej ruke. Evanjelický kostol bol vysvätený 26. októbra 1924, teda týždeň po odhalení pomníka.

24. Trnava, pohľad na časť námestia so Štefánikovým pomníkom (1926). Na pravej strane stojí budova okresného súdu, naľavo pôvodný objekt Alžbetinho hotela, ktorý neskôr zbúrali a na jeho mieste postavili Evanjelický dom. V pozadí sa týči jedna z dominant Trnavy, mestská veža. Fotografia prináša pohľad na jednu z najdôležitejších komunikačných tepien, ktorá pretína mesto na dve polovice. Návštevník, ktorý sa chcel dostať do užšieho centra mesta od pomníka, smeroval zo Štefánikovho námestia po hlavnej ulici (Masarykova ul.) k mestskej veži, ktorá sa nachádzala na hlavnom (Wilsonovom) námestí, prípadne pokračoval rovno ďalej po ulici, ktorá niesla meno M. R. Štefánika. V urbanonymnej nomenklatúre prestížnych verejných priestorov teda dominovali osobnosti, ktoré stáli pri zrode ČSR.

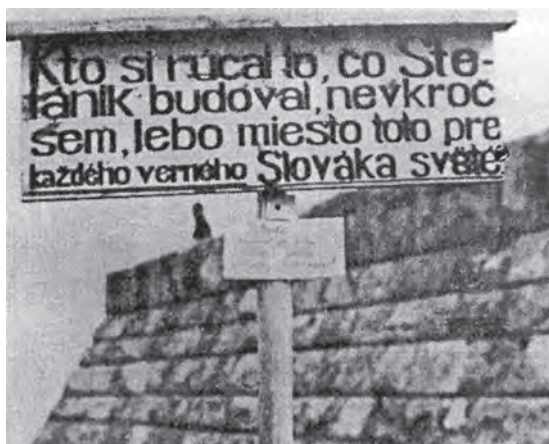

25. Ivánka pri Dunaji. Mohyla na mieste vajnorskej katastrofy z roku 1924 je dielom Dušana Jurkoviča. 30. apríla 1939 sa v rámci Týždňa Štefánikových osláv uskutočnila v Ivánke pietna spomienka na národného hrdinu, ktorú zorganizovala Hlinkova dopravná garda a Hlinkova mládež. Nepriaznivé počasie však prinútilo usporiadateľov, aby podstatnú časť sprievodného programu vtesnali do priestorov miestneho kultúrneho domu.

26. Štefánikova mohyla na Bradle, dielo Dušana Jurkoviča, bola odhalená v roku 1928. V máji 1939 sa na Bradle uskutočnili oficiálne oslavy za prítomnosti vládných predstaviteľov a kontraoslavy, ktoré zorganizoval Zväz evanjelickej mládeže. V období slovenského štátu sa Štefánik a jeho mohyla na Bradle stali symbolom občianskeho odboja. Miestni vlastenci sa postarali o to, aby bradlianske vatry horeli nielen v predvečer tragickej smrti národného hrdinu, ale takýmto spôsobom si pripomínali aj 28. október, deň vzniku ČSR.

27. Varovná tabuľa pred vstupom na bradliansku mohylu. Pod dojmom neoverených správ o príchode Vojtecha Tuku na Štefánikove oslavy ju na Bradle osadili štyria vlastenci z Košarísk. Stala sa symbolom odporu miestneho obyvateľstva voči ľudáckemu režimu.

MLÁDEŽ SA DÍVA NA BOHATIERA (SLUB MLÁDEŽE ŠTEFÁNIKOVI.)

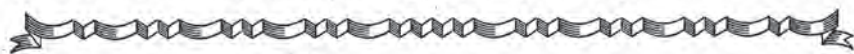
Nová slovenská mládež, prebudená a obrodená
mocným volaním veľduchov národa, nebude plakať
nad hrobmi a mohylami svojich hrdinov, lebo pevne verí, že
tieto hroby nekryjú prach mrtvolný, lež sú popolniskom nevyhasnutej živej vaty, sú
ohniskom, odkiaľ žiari plameň a živý prúd zápalu do srdce všetkých pokolení, ale najmä
do srdce mladých, aby sa mladí rozhorela ohňom legendárnych hrdinov, aby hrdinstvo
nevymizlo v národe nikdy.

Táto mládež, odchovaná Štúrom, Hurbanom, Hlinkom a Rázusom, pamätlivá vyše
tisícročnej minulosti slovenského kmeňa, prisahajúca na Pribinu, prvého slovenského
vojvodu, díva sa dnes ostrým zrakom do modrých očí Štefánikových, do jeho jasného
pohľadu, ktorým skúmal, kým žil, sférické diaľavy a výšiny orlích letov, a priepasti
smrteľných hĺbok, do týchto nezlomených očí vojaka-pozorovateľa, a vydrží pohľad
Štefánikov a neodvráti sa od Štefánika úskokom zbabelcov ani úlisnosťou zradcov, lež
postojí pred ním hrdlo, seabavedome a pevne a sľubuje mu sľubom verných a tvrdých,
a sľub svoj nezlomí.

Sľub novej slovenskej mládeže má zvuk ocele a silu víchric, roznáša sa hlaholom
smútočných zvoníc a súzvučných fanfár a odráža sa s pevnostných brál vzdorných
Tatier ako mocná ozvena srdca.

Čujte tento sľub:

„Štefánik, slovenský hvezdár a skúmatel' sfér, vojvodca hrdinských bojov, generál
vojska, ktorým sme od dneška i my, tebe dnes sľubujeme, že slovenské svoje srdcia nezra-
díme a verní zostaneme vernosťou mladých, lebo i ty žiješ i my žiť chceme a budeme.“

25

29. Mládež sa díva na bohatiera. Štylizovaný obrázok s textom mládežníckeho sľubu z obdobia slovenského štátu uverejnil režimistický časopis Nová mládež. Sprevádza ho nielen patetický tón, ale aj slovný balast a klišeovité vyjadrenia. Medzi veľduchov národa, ktorí vedú a vychovávajú mládež, patrí nielen Štefánik, ale aj Štúr, Hurban, Hlinka, Rázus a Pribina.

Dr. V. P. Čobrda:
Slávnostná reč

Dr. S. Št. Osuský:
Príležitostná kázeň
Slova Božieho

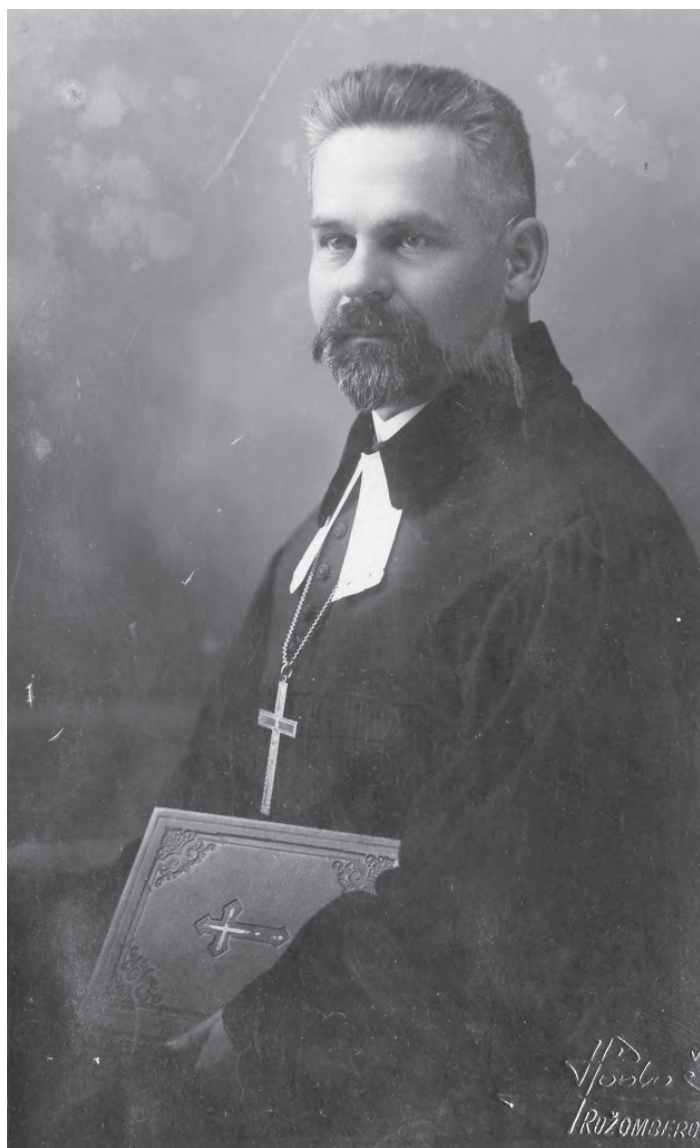
Štefánikove oslavy na Bradle
20. a 21. mája 1939

Vydal Sväz evanjelickej mládeže na Slovensku

30. Obálka brožúry, ktorú vydal Zväz evanjelickej mládeže v tlačiarňach Daniela Pažického na Myjave. Obsahuje texty slávnostného prejavu generálneho biskupa evanjelickej cirkvi Vladimíra Pavla Čobrdu a príležitostnej kázne biskupa západného dištriktu, brezovského rodáka Samuela Štefana Osuského, ktoré odzneli počas osláv na Bradle 21. mája 1939.

31. Generálny biskup evanjelickej cirkvi Vladimír Pavel Čobrda. Jeho vystúpenie na Bradle 21. mája 1939 počas evanjelických osláv vyznelo ako protest proti symbolickej politike ľudáckeho režimu, ktorý všetkým Slovákom nanucoval Andreja Hlinku ako najvýznamnejší národný a štátny symbol. Hoci z jeho úst Hlinkovo meno nezaznelo, účastníci oslavy vedeli, že vo svojom prejave porovnáva Hlinku a Štefánika. Čobrda odmietol pozíciu Hlinku v symbolickom národnom panteóne pre jeho náboženskú neznášanlivosť. Účastníkom oslavy nepriamo pripomenul, že Hlinka označil evanjelikov za kľiatbu a vred na tele slovenského národa. Čobrdovo poslanstvo bolo jednoznačné: najväčší národný hrdina je Milan Rastislav Štefánik, lebo ten (na rozdiel od Hlinku) nosil vo svojom srdci celý slovenský národ.

